

ВІСНИК

**Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 2 (74)

**Суми
2016**

* Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально *
Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний
університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка * Реєстраційне
свідоцтво KB № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України
20.11.2009 * Включений до переліку наукових фахових видань з
юридичних наук Наказом МОН України від 07.10.2015 № 1021 *

2
2016

Редакційна колегія:

Комарницький В.М.	- д-р юрид. наук, проф. (головний редактор)
Алфьоров С.М.	- д-р юрид. наук, проф.
Бобкова А.Г.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України
Головка О.М.	- д-р юрид. наук, проф.
Дудоров О.О.	- д-р юрид. наук, проф.
Карчевський М.В.	- д-р юрид. наук, проф. (заступник головного редактора)
Лукаш С.С.	- д-р юрид. наук, доц.
Малишева Н.Р.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України
Нестерович В.Ф.	- д-р юрид. наук, доц.
Письменський Є.О.	- д-р юрид. наук, доц.
Погорецький М.А.	- д-р юрид. наук, проф.
Притика Ю.Д.	- д-р юрид. наук, проф.
Розовський Б.Г.	- д-р юрид. наук, проф.
Устименко В.А.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
Федоренко В.Л.	- д-р юрид. наук, проф.
Яновська О.Г.	- д-р юрид. наук, проф.
Коваленко В.В.	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний секретар)

*Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(протокол № 12 від 24 червня 2016 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Миру, 24, м. Суми, 40007, Україна

☎ (факс): (0542) 33-03-18

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2016

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ

ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДО «ВІСНИКА ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА»

У науково-теоретичному журналі «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» публікуються матеріали, які відповідають вимогам Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 11) та Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». Зокрема, наукова стаття має містити: постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки із запропонованого дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

1. Статті приймаються українською або російською мовами обсягом від 8 до 15 сторінок (редактор – Word for Windows, формат А4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см із усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

2. У заголовку вказується УДК статті, її назва, ім'я, по батькові та прізвище автора (співавторів).

3. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а самі назви джерел наводяться в кінці статті в порядку задування в тексті та оформлюються відповідно до вимог державного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» та МОН України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії. – 2009. – № 5. – С. 26–30).

4. Після списку використаних джерел подаються анотації трьома мовами (українською та російською – близько 500 знаків, англійською – не менше 2000 знаків). Анотація має містити: прізвище, ініціали автора, назву статті, стислий виклад змісту статті, ключові слова (до десяти окремих слів або словосполучень).

Вимоги щодо надання матеріалів:

1. До редакції подаються наукові статті, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

2. До рукопису додаються:

– інформаційна довідка про автора (співавторів), що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти;

– якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія доктора або кандидата наук із відповідної спеціальності.

3. Стаття, інформаційна довідка та скановані копії завірених належним чином (із необхідними підписами та печатками) документів надсилаються на адресу електронної пошти редакції (oong_lduvs@meta.ua).

Ми працюємо на таких засадах:

1. Відповідальність за достовірність фактів, точність усіх посилань та якість перекладів покладається на авторів.

2. Редакція має право робити скорочення, редакційні зміни, відхиляти статті.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове внутрішнє, а в разі потреби – і зовнішнє рецензування.

4. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

5. Подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими Редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, її розміщення в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, необхідні для функціонування видання.

6. Опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет.

7. Матеріали публікуються на безгонорарній основі. Плата за публікацію статей із авторів не утримується.

Телефон для довідок: (0512) 59-26-87.

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12:351.858

О. М. Литвинов

ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ТИПІВ КУЛЬТУР ЯК ПРОБЛЕМА ПРАВознавства

Актуальність теми випливає з різноманітності визначень понять «право» і «культура», з постулюванням думки, що визначення першого є наслідком укоріненості смислових значень у другому. Виходячи з авторської концепції «другого осьового часу» (XVI-XXI ст.), висловлено пропозицію смислового структурування поняття «культура», де визначальним чинником стає інтерпретація права як рівних прав людини, що є досягненням теорій природного права Нового часу. У зв'язку з цим уточнюється також і відношення понять «право» і «культура» до поняття «цивілізація». Головним висновком є констатація можливості (і факту) використання поняття «культура» в «партикулярному» та «універсальному» смислах (як типів культури). Додатковим є висновок методологічного характеру щодо необхідності розмежування «культурологічного» та «антропологічного» методів у правознавстві.

Ключові слова: *право, правознавство, тип культури, «другий осьовий час», «культура» в партикулярному сенсі, «культура» в універсальному сенсі, культурологічний підхід, антропологічний підхід.*

Постановка проблеми. Актуальність запропонованої теми цієї статті потребує певного пояснення. Гранично коротко воно може бути таким. Поняття *право* має велику кількість визначень, що залежить від того чи іншого методологічного підходу, але останні завжди є проявами належності до (або сприйняттям) тієї чи іншої сукупності якостей спільнот, що зазвичай формулюється як *культура*. Аспекти суто соціальні, як правило, перетинаються з культурними, про що свідчить, зокрема, досить стала термінологія, коли вербальне вираження та смислове наповнення її не збігаються. Тобто ідеться про категорії як історичні, так і правничі, що з них випливають. Наприклад, використання поняття феодалізму як визначення системи суспільних взаємовідношень, що була вироблена в західному ареалі культур, до схожих, але інших, що існували у східному ареалі. Те ж стосується й поняття монархії, яке неадекватно відбиває суть самодержавства як одноосібної влади східного типу. Звідси випливають і принципові помилки в тлумаченні системи організаційних та регулятивних функцій державних утворень, де історичні поняття виступають у предикативній формі: «феодалне право» тощо.

Ситуацію надзвичайно ускладнює така ж, якщо не більша, кількість визначень культури, особливо з усвідомленням і виокремленням стрижневого значення цієї категорії протягом приблизно останніх півтора століть, а особливо – з 1950-х років. Зазначене призводить до «розмивання» смислового поля права саме через постулювання культурної різноманітності, що, у свою чергу, часто стає виправданням зовсім не культурних дій, якщо такими вважати знищення інших людей, заволодіння результатами їхньої праці тощо.

І декілька слів про поняття «типи культур», що є досить сталим і стоюється перш за все хронологічного підґрунтя його визначення в різних «точках перетину» часу (історії) та простору (з акцентуванням тієї чи іншої характеристики території: «античний тип культури», «ісламська культура» тощо). Відштовхуючись від такого загального підходу, надамо дещо інші характеристики типів культур, що відрізняються масштабом, але не є такими, що логічно суперечать існуючим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному правознавстві питання, що впливають із загальної проблеми взаємодії культури і права, досліджувалися в працях як філософів права та, певною мірою теоретиків та істориків права (що є природним з огляду на специфіку цих спеціальностей), так і представників галузевих юридичних наук. У першому випадку маємо на увазі праці О. Атоян, О. Балинської, О. Бандури, О. Данильяна, О. Дзюбаня, Ю. Калиновського, А. Козловського, М. Козюбри, С. Максимова, Ю. Оборотова, О. Петришина, С. Погребняка, О. Тихомирова та ін. У другому – О. Костенка, Б. Розовського, І. Сліденка, Є. Харитоновна, Ю. Шемшученка, В. Яковюка та ін.

Формування цілей. Але питання подолання різноманітності визначень категорії культури через концентрацію їхніх смислових значень у сфері права спеціально не досліджувалося, що обумовлює *новизну* постановки проблеми. Звідси *метою* статті є обґрунтування можливості тлумачення категорії культури та класифікації типів культур через інструментарій правознавства, зокрема філософії права, що відбиває діалектику взаємодії та, відповідно, взаємозалежності права і культури або, іншими словами, презентує право як феномен культури в їх хронологічній (часово-просторовій) єдності. Для більш стислого викладення матеріалу ми не будемо повторювати зробленого в попередніх працях, дотичних до цієї теми, де на основі різних методологічних підходів (герменевтичного, діалектичного, комунікативного, феноменологічного тощо) було зроблено висновки, на які ми частково будемо спиратися, а частково – їх корегувати. Ці висновки в узагальнюючому вигляді викладено в монографії, присвяченій загальній проблемі «Право як феномен культури» [6], корегування ж пов'язане з зауваженнями, висловленими при її обговоренні, а також в опублікованих рецензіях [2; 7].

Виклад основного матеріалу. Найбільш відомим і загальноприйнятим визначенням, якого дотримуються й українські спеціалісти-

культурологи, є таке: «культура – це специфічно людський спосіб буття», або, більш розгорнуто, «...Культура повинна розглядатися як культурна реальність чи то специфічно людський спосіб буття, що визначає весь спектр практичної й духовної активності людей, їх можливих відношень до навколишнього світу й до самих себе [4, с. 5], що певною мірою, але мірою не повною, впливає з етимології цього поняття як (з латини) «оброблення, покращання» тощо [5, с. 9], а це, у свою чергу, поєднує за змістом і поняття культури та філософії, бо «обробка душі», як за Ціцероном, «то і є філософія» [10]. Звичайно, європейська культура пов'язала це поняття з давньогрецьким культурно-історичним корінням, що спирається на класичну тріаду: Істина, Добро і Краса [3, с. 57].

Перше, тобто «спосіб буття», явно тяжіє до різноманітності, пов'язаної з умовами існування людини та особливостями таких умов; друге, зазначена «культурна тріада», тяжіє до того, що можна назвати універсальністю, особливо якщо згадати надзвичайної потужності філософський пласт обґрунтування і Істини, і Добра, і Краси. Перше асоціюється з етнічно чи то територіально, чи то іншим чином (наприклад, релігійно) укоріненим, тим, що відрізняється від іншого, а значить є частковим, друге асоціюється з ідеальними абстракціями, що об'єднують певні боки різних явищ, а значить є загальним. Коли поняття «культура» використовується у множині, то це мається на увазі зазначене перше, і тоді виникають питання «відмінності культур», «взаємодії культур» тощо; друге значення це поняття термінологічно більше втілювалося або в понятті «цивілізація» [про смислову єдність «культури» і «цивілізації» етимологічно: 6, с. 50-59], або в постулюванні універсальності самої «культури», коли йдеться про людство як її творця і носія.

Тоді виникає питання діалектики першого й другого розуміння (тлумачення) культури, і смисловим ядром його стає творча діяльність людини, як результат і як процес. Протиріччя тут виникає, коли така діяльність та її результати не сприймаються тими, хто знаходиться (хронотопно) поза межами такої діяльності, що оформлюється переважно аксіологічно: неприйняття цінностей інших за способами діяльності людей у першому (партикуляртивному) випадку «розвертає» людину від культурного як такого, що «поліпшує» (хронологічно «сучасного»), до такого, що є сталим і не сприймається як «поліпшення» (хронологічно «минулого»). Тоді сталість, навіть у вигляді колишніх досягнень «поліпшення», тобто культурного діяння, також стає гальмом у вигляді чи то «традиції», чи то «норми», що спирається на сакральність окремих традицій (бо вони набувають статусу догм, що не підлягають переосмисленню за будь-яких умов). Звичайно, і це є природним, норми, що організують та регулюють життя соціуму і водночас контролюють поведінку та способи взаємодії його представників (тобто право), особливо за умов їх сакралізації, з причин аксіологічного різномайття і водночас несприйняття такого різномайття, є мовби постійно «розгорнутими в минуле». Історично ж «минуле» надто

часто є більш пов'язаним з таким, що знаходиться поза межами суто культурного, якщо прийняти за достовірну позицію кумулятивного характеру розвитку людства в такому – культурному як креативному і «людинос-прямованому» – плані: культура постійно й поступово звільнюється від певних видів узасодії, виводячи їх за свої межі, частіш за все у сферу злочинного (канібалізм, уключаючи й жертвоприношення тощо).

Тоді актуалізується питання про «специфічно людське»: а в чому ж ця «специфічність»? Звісно, у тому, що є суто людським, тобто таким, що відрізняє людину від інших істот. То є показником єдності антропологічного з культурологічним, але єдності часткової, оскільки антропологічне, як людське, має включати в себе всі суттєві, тобто визначальні характеристики людини, а це в найбільш відомій структуризації, наданої ще Аристотелем, що базується на функціональному підході, є частини «рослинна, тваринна та розумна», де остання і є тією «специфічною» або суто людською, як за великим філософом, «частиною душі» [1]. У Платона є те, що він називав «тілос», що часто перекладається як «духовне», оскільки включає в себе «ідеальне», а якщо точніше, то «ейдетичне»: ідеться про хрестоматійно відомий фрагмент з Книги Четвертої його «Держави», посилення «духовного» (у «тимос») подано в інтерпретації Ф. Фукуями, оскільки ця думка розвивається в бік ідеї «визнання», що для цього тексту є вельми цікавим [8, с. 15-16]. Але для обґрунтування нашої думки достатнім є структурування Аристотелеве, оскільки через «розумну» «частину душі» дозволяє прямо апелювати до «раціонального» як основи праворозуміння в теоріях Нового часу.

Таким чином, поняття «культура» потребує прояснення в декількох відношеннях з іншими поняттями (якщо спиратися на гносеологічний ракурс розгляду) або самими феноменами (якщо спиратися на ракурс онтологічний), що мають діалектичний характер, якщо погодитися з одночасною наявністю і загального, і відмінного. Серед цих відношень найважливішими виглядають такі, що стосуються понять (феноменів) «людина» та «цивілізація». Засвідчимо тут їхній частковий збіг (і водночас смислову розбіжність): у «людині», яка має біосоціальну природу, «культурне» визначає саме «людське», у «цивілізації» це «культурне-людське» стає стрижнем-результатом творчої діяльності, що має водночас позитивне значення для людини як роду, оскільки «цивілізація може бути не тільки продуктивною, а й репресивною силою щодо людини» [3, с. 57].

Тоді залишається зазначена вище складна діалектика самого поняття «культура», що потребує також культурно-історичного розгляду, а зважаючи на «правознавчий кут зору» та виявлене значення раціональної складової це стає необхідним як певний і необхідний крок до її – цієї діалектики – прояснення. Таким кроком може бути запропонована нами система критеріїв узасодії права і культури на прикладі зіставлення культурно-цивілізаційних ареалів Сходу і Заходу, останнє є вже визнаним у правознавстві, у тому числі вітчизняному [9, с. 81-83; 116-121]. Для зручно-

сті порівняння цю дихотомію викладаємо у вигляді такої схеми (за пунктами, що відбивають інший бік діалектики взаємовідношення смислових шарів поняття «культура» уже як протилежність).

Перше. *Sxid* — статичність (розвитку). *Zaxid* — динамічність (розвитку).

Друге. *Sxid* — колективність (домінування колективних форм існування). *Zaxid* — індивідуалізм (роль індивіда, що постійно зростає).

Третє. *Sxid* — пасивність (індивіда). *Zaxid* — активність (індивіда).

Четверте. *Sxid* — рекреаційні цінності (превалюють). *Zaxid* — трудові цінності (превалюють).

П'яте. *Sxid* — Влада-власність (нероздільність понять). *Zaxid* — влада і власність як окремі категорії.

Шосте. *Sxid* — ірраціонально-міфологічний принцип мислення (домінує). *Zaxid* — раціонально-юридичний принцип мислення (домінує) [6, с. 89-108].

У зв'язку з відносністю хронологічного виміру культурно-історичного розвитку людства й абсолютністю виміру хронотопного можемо споглядати процеси взаємодії східного та західного культурно-цивілізаційних ареалів, що у правовому ракурсі дозволило дійти вельми цікавих висновків. Аналіз таких процесів показав величезне значення імітаційних форм запозичень досягнень одних культур (на сьогодні це західні) культурами іншими (на сьогодні це східні), що дозволило визначити як «вторинні» [6, с. 108-133]. Переважно це виглядає як пристосування таких досягнень до умов більш примітивних через їх редукування, що призводить до постійної криміналізації життя в соціумах, які належать до таких культур. Така примітивізація та з необхідністю перекручення смислів проявляється як прагнення повернення до форм взаємодії, що передували сучасним, точніше навіть так: повернення до простих форм взаємодії, що спиралися (спираються) на силу, що передували сучасним, що спираються на домовленості, а значить і на цінності конвенціонального штибу, включаючи й однакові для всіх «правила гри» у різних сферах соціального життя. Крім правових, є й інші сфери проявів «вторинності», насамперед наукові та технічні, але важливо зауважити, що форми спрощення (примітивізації) у сучасних умовах набувають якостей кримінальних, оскільки, як уже було зазначено, апелюють до способів дій, виведених розвитком людства за межі культури.

Якщо спиратися на досягнення філософії права Нового часу (права людини як рівні права кожної людини, свобода як можливість вільного прояву своїх креативних здібностей, право на приватну власність як результати своєї праці тощо) людство вступило в новий період свого розвитку, який кардинально відрізняється від усієї попередньої історії в політичному, державно-правовому тощо, але насамперед в екзистенціально-світоглядному сенсах, що знайшло відбиття передусім у сфері права. За аналогією з ідеєю К. Ясперса про «осьовий час» (духовно-філософські підмурки об'єднання людства приблизно впродовж 6 століть до Р. Х. [11, с. 33-37]) цей період було запропоновано назвати «другим осьовим часом», коли підмурками об'єднання людства стають філософсько-правові ідеї (з приблизно

XVI століття до сьогодення). Ці ідеї як ідеї прав людини та правової й соціальної держави закріплено й у конституціях більшості сучасних держав, і в міжнародних документах. Якщо гранично коротко, то філософсько-світотглядними (екзистенційними) підмурками цього процесу є визнання Іншого як рівного собі й раціонально обґрунтована відмова від соціальної ієрархії, що побудована на силі.

Звідси й маємо можливість унести певні корективи у визначення поняття «культура» через тлумачення його в напрямі персоніфікації, що надає нам ситуації набуття правом якості подолання станових, класових чи то корпоративних імперативів й основ для формування. Так долається партикулярність як підстава множини в тлумаченні культури в можливості протидії, але не в змагальному конкуруючому сенсі, а в сенсі агресивному. Або так: не з обов'язковою забороною знищення особливостей якоїсь культури (звісно, якщо це не стосується того, що є чи то може бути причиною шкоди для людини), а з обов'язковим змаганням як порівнянням за однаковими для всіх критеріями-правилами. При цьому зовнішні прояви ритуально-естетичного характеру переводяться в статус символів, що дозволяє представникам інших партикулярних культур погоджуватися або ставитися нейтрально до них. Є й варіант долучення до них, але це стає вже переважно справою індивідуального вибору, зробленого добровільно. Тому йдеться не про підкорення або знищення «інших» культур, а толерантне сприйняття їхніх артефактів і проявів, до того ж, захищених раціонально побудованими правовими інструментами.

Такою може бути діалектика розуміння культури в «другий осьвий час», що передбачає спирання на загальне для людини як роду, а витоків цього, як уже вказувалося, знаходимо в ідеї давньогрецьких мислителів про єдність Істини, Добра і Краси. Додаткову підтримку в соціально-правовій сфері такого роду єдності культури людства знаходимо в християнському положенні про загальну рівність людей, що впливає зі славнозвісних слів апостола Павла, що «немає ані Елліна, ані Юдея, ані обрізання, ані необрізання, варвара, Скіфа, раба, вільного, але все й у всьому Христос» (Кол., 3:11). Це й сформувало погляд на ієрархію як раціонально обґрунтовану й справедливу через свою онтологічну вкоріненість соціальну стратифікацію, що спирається на рівні права-можливості кожної людини в досягненні своїх життєвих цілей.

Таким чином, і поняття «культура» стає загальнолюдським, тобто культурта (у тенденціях розвитку) є універсальною. Критерії в означенні партикуляризму та універсалізму як предиката поняття культури в цілому збігаються з критеріями означення культур Сходу і Заходу (а також, додамо, «закритого» і «відкритого» суспільства як у А. Бергсона, так і в К. Поппера [6, с. 155-170]) у такій мірі, що може вважатися достатньою для неспеціального культурологічного дослідження. Але вже як більш акцентоване хронологічно сьогодення, що є закладеним у запропонованому розумінні «партикулярного» та «універсального» в культурі (розумінні куль-

тури), потребує й поглиблення зазначеного розмежування, що має відбитися й у його – розмежування – додаткових критеріях.

Виходячи з вищевикладеного, а також з деяких висновків, зроблених у попередніх працях, пропонуємо робочий варіант формулювання цих критеріїв, хоча в цілому вони залишаються завданням для наступних досліджень цієї проблеми. Утім, досить очевидними виглядають такі критерії-характеристики партикулярного та універсального розуміння культури (надамо їх за зразком критеріїв культурно-цивілізаційних ареалів «Схід» і «Захід»).

Перше. *Партикулярне* – нетолерантність (що випливає з родо-племінних підмурків свідомості, яка розподіляє всіх на «свій» - «чужий»). *Універсальне* – толерантність (що випливає з визнання Іншого як рівного собі).

Друге. *Партикулярне* – сервільність свідомості (що існує одночасно зі зверхнім ставленням до Іншого). *Універсальне* – почуття особистої гідності.

Третє. *Партикулярне* – безвідповідальність (особиста). *Універсальне* – відповідальність (особиста).

Четверте. *Партикулярне* – агресивність і переважання дій, пов'язаних з руйнацією (воєнних). *Універсальне* – миролюбність і переважання креативних дій, пов'язаних з покращанням умов існування.

П'яте. *Партикулярне* – темпоральна спрямованість на минуле. *Універсальне* – темпоральна спрямованість на сучасне і майбутнє.

Шосте. *Партикулярне* – негативна реакція на нове (слабка здатність до розвитку). *Універсальне* – позитивна реакція на нове (здатність до інтенсивного розвитку).

У цій, навіть приблизній за смисловими значеннями схемі, стрижнем культури в першому випадку (партикулярне) виступає фактична відсутність права як права кожної людини, що за історичною традицією існує як право певних груп (станів, класів тощо), а у випадку другого (універсальне) – права людини як рівні права кожної людини (персоніфіковане). Раціональні підмурки другого дозволяють стверджувати про його перевагу, оскільки вони мають креативну природу (і невибірково-захисну стосовно людини) на відміну від ірраціональних підмурків першого, що мають природу стагнаційну (і руйнівну стосовно людини за межами вироблених певною спільнотою умовних цінностей).

Запропонована класифікація є результатом використання культурологічного підходу до правових явищ, що дозволяє також відокремити його від підходу антропологічного. У площині культурних характеристик права ще одним евристичним результатом методологічного значення є чіткий розподіл категорій «культура» і «цивілізація» через ціннісні характеристики: цивілізацією слід уважати все, що є створеним людиною, культурою – те, що має для неї позитивне значення (це стосується й поняття «культура» у партикулярному смислі). Наприклад, війна постає як абсолютне зло в культурологічному смислі, і як зло відносне – у смислі антропологічному через категорію «цивілізація».

Висновки. Звідси випливає висновок про значний дослідницький і практичний потенціал культурологічного підходу у тлумаченні права, включаючи запропоноване розмежування й уточнення визначення поняття «культура» у правознавстві (як «культура» у партикулярному смислі і «культура» у смислі універсальному), а також можливого його використання в інших соціальних науках, включаючи й історію.

Використані джерела:

1. Аристотель. О душе / Аристотель // Сочинения : в 4 т. — М.: Мысль 1976. — Т. 1. — С. 369–450.
2. Козловський А. Новий погляд на право як феномен культури: український ракурс у контексті філософії права Нового часу / А. Козловський // Вісник національної академії правових наук України. — 2015. — № 4 (83). — С. 121–125.
3. Кримський С. Б. Діяльність — дух — культура / С. Б. Кримський // Запити філософських смислів. — К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. — 240 с.
4. Культура и развитие человека: очерк философско-методологических проблем / [В. П. Иванов, В. П. Козловский, Е. К. Быстрицкий и др.; отв. ред. В. П. Иванов]. — К.: Наук. думка, 1989. — 320 с.
5. Культурологія : навчальний посібник / [за ред. Т. Б. Гриценко]. — К.: Центр учбової літератури, 2007 — 392 с.
6. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення : монографія / О. М. Литвинов. – Луганськ: Янтар, 2014. – 800 с.
7. [Розовський Б. Г.] Після прочитання книжки про право в культурі: а чи є право у філософії права? (Полемічні розмірковування Б. Розовського щодо деяких положень монографії О. Литвинова «Право як феномен культури: спроба філософського осмислення») / Б. Г. Розовський // Філософія права і загальна теорія права. – 2015. – № 1–2. – С. 498–509.
8. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Фрэнсис Фукуяма. – М.: ООО «Изд-во АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2004. — 588 с.
9. Харитонов Є. О. Формування сучасного цивільного права України : історія, стан та перспективи : вплив західної та східної традиції права / Є. О. Харитонов // Правова система України : у 5 т. — Х.: Право, 2008. — Т. 3. Цивільно-правові науки. Приватне право. — С. 79–121.
10. Цицерон, Марк Тулій. Тускуланские беседы [Электронный ресурс] / Марк Тулий Цицерон. — Электрон. дан. (1 файл). — Режим доступа : <http://ancientrome.ru/antlitr/cicero/phil/tusc2.htm>. — Название с экрана.
11. Ясперс К. Смысл и назначение истории : пер. с нем. / К. Ясперс — М.: Политиздат, 1991. — 529 с.

Литвинов А. Н. Вопросы классификации типов культуры как проблема правоведения

Актуальность темы вытекает из многообразия определенных понятий «права» и «культуры», при этом постулируется мысль о том, что определения

первого являются следствием укоренённости смысловых значений во втором. Исходя из авторской концепции «второго осевого времени» (XVI-XXI вв.), предложено смысловое структурирование понятия «культура», где определяющим становится интерпретация права как равных прав человека, что является достижением теорий естественного права Нового времени. В связи с этим уточняется и отношение понятий «право» и «культура» к понятию «цивилизация». Основным выводом является констатация возможности (и факта) использования понятия «культура» в «партикулярном» и «универсальном» смысле (как типов культуры). Дополнительным выводом является вывод методологического характера о необходимости разграничения «культурологического» и «антропологического» подходов в правоведении.

Ключевые слова: *право, правоведение, тип культуры, «второе осевое время», «культура» в партикулярном смысле, «культура» в универсальном смысле, культурологический подход, антропологический подход.*

Lytvynov O. M. The issues of classification of the types of cultures as a problem of jurisprudence

The relevance of the article follows from a variety of definitions to the notions "law" and "culture", and the idea that the definitions of the first notion are rooted meanings in the second one is postulated. The main purpose of the article is to study the possibility of the interpretation of the category of "culture" and the classification of types of cultures with the help of instruments of law, including the philosophy of law, reflecting the dialectic interaction and, consequently, the interdependence of law and culture. Thus, the law is presented as a phenomenon of culture in chronological (spatial and temporal) unity of these categories, which makes both the novelty of the problem, and the conclusions that have been proposed.

Such dialectics of interaction between law and culture allows us to develop the conventional dichotomy between "East" – "West" and justify the idea of "secondary cultures", based on the criteria of a general social nature, as well as a legal one.

The author offers the following criteria. The main ones for the East are: 1) static nature of development; 2) collectivity, that is prevalence of collective kinds of social and everyday activity (and a little value of independent individuality); 3) passivity of individuals; 4) the main values are recreational ones; 5) indivisibility of notions of power and ownership (i.e. use of authoritative powers for appropriation of other people's results of work) – "power-ownership"; 6) irrational and mythological way of thinking as a dominative one.

For the West (and first of all for the West Christian World) the most common features are: 1) dynamics of development; 2) individualism (permanently growing role of individual); 3) activity (individual); 4) labor values as dominative; 5) ownership as a separate category (ownership is "sacred"); 6) rational and juridical way of thinking as dominative.

As a "Secondary Culture" it is offered to name the modern culture, based on the simulation forms of interaction between people, and the main criteria for such secondary state are those which belong to the sphere of law. In addition there are

legal and others, primarily scientific and technical, but their adoption is always associated with a reduction inherent to such societies. Such primitivism and perversion of meanings manifest themselves as a desire to return to the previous historical forms of interaction, but such simplification is always criminal in modern conditions.

Relying on the achievements of the New Age philosophy of law (human rights as equal rights of everyone, freedom, the right to private property, that is, the results of their work), humanity is entering a new period of its development, which is fundamentally different from the whole previous history. By analogy with the idea of Karl Jaspers «axial time» (spiritual and philosophical foundations of the unification of mankind for about 6 centuries BC) this period is suggested to call «the second axial time», when the basis of unification of mankind is the philosophical and legal ideas (from the 16th century up to the present). The philosophical basis of this process is the recognition of the Other person as an equal person.

Hence it is possible to amend the definition of the term “culture”. The common understanding of it, regardless of the above approaches, based on the difference as a single expression, and in legal terms in the hierarchy, where the irrational power prevails. Therefore such understanding allows the plural in relation to this concept (as “cultures”). That is why this approach is generally offered to call as a particular one. Understanding the culture of the “second axial time” implies the support for the common man as to race, the origins of which are in the idea of the ancient Greek thinkers of the unity of Truth, Goodness, and Beauty. Social and legal origins are also in the Christian position on universal equality. This concept formed a view of the hierarchy as a rationally grounded social stratification, which is based on equal rights-possibilities of every person to achieve his/her life goals. Thus the concept of culture becomes universal, and this approach is generally suggested to call as a universal one.

Among the criteria of division it is proposed the following: particular – 1) intolerance, 2) the servility of consciousness, 3) lack of responsibility, 4) aggressiveness, 5) orientation to the past, 6) rejection of the new things; universal – 1) tolerance, 2) self-esteem, 3) responsibility (personal), 4) love of peace and creativity, 5) orientation to the future, 6) a positive perception of the new things.

This classification is the result of the application of cultural approach to the phenomena of law, which made it possible also to separate it from an anthropological approach.

Key words: *law, jurisprudence, type of culture, «second axial time», «culture» in the particular sense, «culture» in the universal sense, cultural approach, anthropological approach.*

УДК 342.572:340.12

В. Ф. Нестерович

ПОНЯТТЯ ФОРМ ВПЛИВУ ГРОМАДСЬКОСТІ НА ПРИЙНЯТТЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

У статті досліджено поняття форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Указано, що форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів є доволі динамічним феноменом, який потребує постійного вдосконалення з метою своєчасного відображення відпо-

відних змін у конституційному законодавстві. Запропоновано визначити форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів як сукупність незаборонених чинним законодавством прийомів та способів, за допомогою яких фізичні та юридичні особи приватного права, а також їх об'єднання здійснюють діяльність, яка спонукає органи публічної влади, їх посадових та службових осіб до прийняття або відмови у прийнятті нормативно-правових актів.

Ключові слова: *поняття, форми впливу, громадськість, нормативно-правові акти, органи публічної влади, законодавство.*

Постановка проблеми. Змістовною складовою впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, безумовно, є форми, через які він здійснюється. У зв'язку з цим украй важливим є питання теоретико-правової ідентифікації форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, оскільки саме вони визначають способи та методи здійснення громадськістю такого впливу. Про важливість порушеного питання говорить факт ухвалення 1 жовтня 2009 року на Конференції міжнародних неурядових організацій Ради Європи Кодексу кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень – спеціального міжнародного документа, який являє собою набір загальних принципів, директив, інструментів і механізмів участі неурядових організацій у процесі прийняття рішень та залучення громадськості до державної політики [1; с. 80].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів у різній мірі знайшло своє відображення в наукових працях таких учених, як В. Толкованова, Е. Шмідт-Ассманна, Г. Мороз, П. Манжоли, А. Євгенєвої, Ю. Шкарлат, Д. Ціммермана та інших. Водночас питання поняття форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, на жаль, залишилося поза увагою вказаних учених. Дослідження цього питання має не лише теоретичну цінність але й практичну користь, яка полягає в подальшій модернізації конституційного законодавства відповідно до вимог сьогодення.

Формування цілей. У зв'язку з цим, метою цієї статті є розкриття поняття форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. Урегулювання правових основ забезпечення впливу громадськості на прийняття органами державної влади нормативно-правових актів та порядку провадження лобістської діяльності, зазначається в Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2009 року № 448-р «Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів», дасть змогу [2]:

– оптимізувати діалог між суспільством і державою, забезпечити врахування під час прийняття нормативно-правових актів інтересів громадян, інститутів громадянського суспільства та суб'єктів господарювання;

– забезпечити рівні права громадян, інститутів громадянського суспільства та суб'єктів господарювання щодо впливу на органи державної влади, їх посадових і службових осіб під час прийняття (участі у прийнятті) ними нормативно-правових актів;

– посилити прозорість та ефективність діяльності органів державної влади, їх посадових і службових осіб, активізувати взаємодію зазначених органів з громадянами, інститутами громадянського суспільства та суб'єктами господарювання;

– мінімізувати кількість правопорушень, які мають ознаки корупції, корупційних діянь і злочинів у сфері службової діяльності шляхом запровадження комплексного механізму здійснення контролю за провадженням лобістської діяльності.

Отже, вимоги розвитку сучасної демократії вказують на необхідність забезпечення конституційно-правових форм реального впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, належне інформування громадян про ефект від їх участі у цьому процесі з метою отримання конкретних результатів громадської активності. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів, який є суто символічним або передбаченим лише для легітимації заздалегідь запланованих органами публічної влади рішень, навряд чи зможе мати підтримку у громадян, що у свою чергу посилить протестні настрої в суспільстві до органів публічної влади.

При характеристиці форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, які знайшли своє відображення в чинному законодавстві, а також у розроблених проектах Законів України, слід звернути увагу на певну підміну категоріально-понятійного апарата. Ідеться передусім про те, що в нормативно-правових актах, які регулюють цю сферу суспільних відносин, на лінгвістичному рівні здебільшого використовуються терміни «участь громадськості», «консультації з громадськістю», «методи лобювання» тощо. Водночас змістовний аналіз цих термінів наочно свідчить, що мається на увазі саме розкриття форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. У цьому відношенні німецький учений В. Шмітт Глезер справедливо зазначив, що участь громадян є «формальним впливом» на процес прийняття рішень і тим самим також на саме рішення [3: с. 123].

Зокрема відповідно до Постанови Кабінету Міністрів від 3 листопада 2010 року № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів може здійснюватися у формі консультацій з громадськістю, які проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів. Консультації з громадськістю, відповідно до вищезазначеної Постанови Кабінету Міністрів України, проводяться з питань, що стосуються суспіль-

но-економічного розвитку держави, реалізації та захисту прав і свобод громадян, задоволення їх політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Результати проведення консультацій з громадськістю враховуються органом виконавчої влади під час прийняття остаточного рішення або в подальшій його роботі [4].

У Наказі Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18 грудня 2003 року № 168 «Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля» формами впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів визначаються:

1) робота у складі експертних та робочих груп, комісій, комітетів з розробки програм, планів, стратегій, проектів нормативно-правових актів, оцінок ризиків;

2) робота у складі державних еколого-експертних комісій;

3) громадське (публічне) обговорення проектів рішень центральних органів виконавчої влади та їх органів на місцях, що справляють чи можуть справити негативний вплив на стан довкілля, під час проведення парламентських слухань, конференцій, семінарів, круглих столів, обговорення результатів соціологічних досліджень, зборів громадян за місцем проживання тощо;

4) організація та проведення громадської екологічної експертизи;

5) обговорення заяв про екологічні наслідки запланованої діяльності та можливих альтернативних варіантів проектів рішень щодо цих видів діяльності при проведенні оцінки впливу на навколишнє середовище;

6) підготовка звернень до органів виконавчої влади з актуальних екологічних проблем з пропозиціями та рекомендаціями щодо їх вирішення в порядку, установленому Законом «Про звернення громадян»;

7) виступи в засобах масової інформації з екологічних питань;

8) інші форми, передбачені законодавством України [5].

Доволі вузьке розуміння форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів можна простежити у проекті Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів» («Про лобіювання»), який схвалив Кабінет Міністрів України у грудні 2009 року. У цьому проекті форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів визначаються через методи лобіювання – сукупність прийомів та засобів, які здійснюються в межах і в спосіб, не заборонені чинним законодавством, за допомогою яких лобісти та лобістські об'єднання у встановленому цим Законом порядку, справляють легітимний вплив від власного імені в інтересах замовників лобістських послуг на визначені цим Законом органи державної влади, їх посадових осіб [6].

До методів лобіювання, відповідно до вказаного законопроекту належать:

1) підготовка та розповсюдження пропозицій щодо необхідності прийняття нормативно-правових актів, інформаційно-аналітичних матеріалів, результатів соціологічних та інших досліджень щодо питань, які є

предметом регулювання нормативно-правових актів; участь у розробленні проектів нормативно-правових актів, що приймаються визначеними цим Законом органами державної влади;

2) контакти лобіста з посадовими особами органів державної влади, народними депутатами України, їх помічниками-консультантами (телефонні розмови, надсилання поштою (електронною поштою) заяв, скарг та пропозицій, телеграфних або факсимільних повідомлень, особистий прийом);

3) участь у публічних заходах, які проводяться органами державної влади, що визначені цим Законом;

4) організація та проведення публічних заходів (круглих столів, конференцій, семінарів) за участю посадових осіб органів державної влади, у яких вони акредитовані, та громадськості;

5) розміщення в засобах масової інформації коментарів фахівців, результатів досліджень, опитувань, аналітичних матеріалів тощо;

6) інші незаборонені законодавством дії, які можуть вплинути на позицію посадових осіб органів державної влади, що визначені цим Законом, щодо питань, які є предметом регулювання нормативно-правовими актами [6].

Загалом німецький учений Е. Шмідт-Ассманн слушно вказує, що сучасний спектр законодавчо визначених форм впливу громадськості сягає від класичної індивідуальної участі громадян, згідно з принципами правової держави, до участі на рівні об'єднань, груп і представників [3; с. 120]. Водночас, зважаючи на перманентне ускладнення суспільних відносин та відповідне поглиблення демократичних перетворень, на законодавчому рівні потрібно постійно розвивати та вдосконалювати форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, а також доповнювати їх додатковими можливостями, які гарантують забезпечення здійснення такого впливу.

Стосовно наукових розвідок щодо дослідження форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, то в юридичній науці існує декілька бачень з цієї проблематики. Так, український учений Г. Мороз під формами впливу громадськості розуміє певні види діяльності, що здійснюються передбаченими законодавством чи виробленими практикою способами, використовуючи які громадськість може ефективно впливати на державну та регіональну політику з метою підвищення якості рішень, що приймаються [7; с. 6].

Зарубіжний учений Д. Ціммерман визначає форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів через розкриття їх переліку: громадські слухання, громадські дорадчі комітети, референдум, ініціатива, відкликання, добровільність. На його думку, панівною формою впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів є конвенційна діяльність: звернення з листами, петиціями до офіційних осіб та інститутів; участь у різноманітних акціях протесту (пікетування, маніфестації, страйки тощо). За цього, однією з форм конвенційної політичної участі є феномен громадянської непокори, яка спрямовується на зміну певного політичного рішення, закону, усталеної норми діяльності. Такий

вид діяльності має значний мобілізуючий потенціал щодо громадськості та спроможний впливати на органи влади. Неконвенційними формами впливу називаються несанкціоновані мітинги, страйки, демонстрації; терористична діяльність, громадянська війна та революції [8; с. 263-304].

На думку українського вченого П. Манжоли, слід виокремити такі форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів: безпосередня участь громадян (вибори, референдуми), що впливає на державну політику й відповідні рішення; опосередковане представництво інтересів громадян (через депутатів усіх рівнів, виборних посадовців, політичні партії); діяльність громадських організацій, асоціацій, профспілок; направлення пропозицій, петицій, звернень, вимог до органів публічної влади, які безпосередньо приймають управлінські рішення – до глави держави, законодавчого органу (зокрема парламентських комітетів), в органи виконавчої влади, державні комітети тощо; підготовка громадських експертних висновків і оцінок як щодо конкретних документів, рішень, так і щодо певних суспільних подій; організація громадських акцій (мирні збори), громадських слухань; діяльність громадських рад, створених при державних органах законодавчої та виконавчої гілок влади, із числа представників громадських об'єднань; обговорення в засобах масової інформації, соціологічні опитування та моніторинги громадської думки; проведення семінарів, «круглих столів», консультацій за участю експертів, зацікавлених груп, засобах масової інформації [9; с. 15].

Українська дослідниця А. Євгенєва, визначаючи форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, зазначає, що вони мають як безпосередній, так і опосередкований характер. До безпосередньої форми впливу громадськості відносяться референдуми, право народної правотворчої ініціативи та народне вето. Щодо опосередкованих форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, то на переконання вказаної дослідниці, їх визначення є дещо складнішим через наявність значної кількості механізмів, які в тій чи іншій мірі передбачають можливість їх використання для здійснення впливу на прийняття нормативно-правових актів [10; с. 11].

У зв'язку з цим форми опосередкованого впливу А. Євгенєва поділяє на два види:

1. Петиційні опосередковані форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів – передбачають звернення громадян або їх об'єднань (як формальних, так і неформальних) з метою впливу на процес прийняття нормативно-правових актів. Тобто петиційні опосередковані форми впливу громадськості є ініціативою, яка спрямовується «знизу вгору». До цієї групи відносяться такі форми, як: звернення громадян у письмовій та усній формі, які містять нормотворчі пропозиції; проведення громадських акцій з метою вплинути на процес прийняття нормативно-правових актів; лобістська діяльність.

2. Консультаційні форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів – характеризуються наявністю бажання з боку державних органів з'ясувати та врахувати у ході вироблення державної політики думки громадськості, тобто є ініціативною, яка йде «згори». Такими формами називаються: діяльність спеціальних консультативно-дорадчих органів (робочі групи, громадські ради тощо); публічні громадські обговорення: проведення парламентських, комітетських та інших громадських слухань, конференцій, семінарів, форумів, «круглих столів», зборів, зустрічей з громадськістю, громадських приймальень; теле- або радіодebати, дискусії, діалоги, інтерв'ю та інші передачі теле- і радіомовлення, телефонні «гарячі лінії», засоби електронного урядування; вивчення громадської думки [10; с. 11-12].

Отже, з огляду на конституційно-правову практику та наукові праці вчених, існує велика кількість форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, які постійно доповнюються та змінюються. Це говорить про те, що форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів є доволі динамічним феноменом, який потребує постійного вдосконалення з метою своєчасного відображення відповідних змін у конституційному законодавстві. Використання громадськістю різних форм впливу на прийняття нормативно-правових актів здійснюється з метою сформулювати в суспільстві та у свідомості громадян позитивне або негативне ставлення до прийняття чи не прийняття певного нормативно-правового акта або спрямувати поведінку громадян і соціальних груп у їх ставленні до суб'єктів прийняття нормативно-правових актів, у тому числі інформаційні повідомлення про заходи, що проводяться або підтримуються із зазначеною метою.

Висновки. Таким чином, пропонуємо визначити форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів як сукупність незаборонених чинним законодавством прийомів та способів, за допомогою яких фізичні та юридичні особи приватного права, а також їх об'єднання здійснюють діяльність, яка спонукає органи публічної влади, їх посадових та службових осіб до прийняття або відмови у прийнятті нормативно-правових актів.

Використані джерела:

1. Посібник з питань партисипативної демократії (демократії участі) на місцевому рівні / Під редакцією Толкованова В.В. – Київ: Крамар, 2011. – 199 с.
2. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2009 року № 448-р // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 84. – С. 5.
3. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права /

Ебергард Шмідт-Ассманн; [пер. з нім. Г. Рижков, І. Сойко, А. Баканов]; відп. ред. О. Сироїд. – [2-ге вид., перероб. та допов.]. – К.: «К.І.С.», 2009. – 552 с.

4. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 84. – Ст. 2945.

5. Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18 грудня 2003 року № 168 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 6. – Ст. 357.

6. Проект Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів» («про лобіювання») // Юстиніан. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3326>.

7. Мороз Г.В. Правове регулювання участі громадськості в прийнятті рішень у галузі охорони довкілля: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Г.В.Мороз; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2006. – 20 с.

8. Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – 1108 с.

9. Манжола П. Форми участі громадськості в діяльності органів публічної влади та прийнятті політичних рішень / П. Манжола // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4. – С. 13-18.

10. Законотворчість: участь громадськості в законодавчому процесі: Інформаційно-аналітичне дослідження / Євгенєва А.М., Шкарлат Ю.Г.; Програма сприяння Парламенту України. – К.: Вид-во «Заповіт», 2008. – 98 с.

Нестерович В.Ф. Поняття форм впливання общественности на принятие нормативно-правовых актов

В статье исследуется понятие форм влияния общественности на принятие нормативно-правовых актов. Указывается, что формы влияния общественности на принятие нормативно-правовых актов являются довольно динамичным феноменом, который требует постоянного совершенствования с целью своевременного отражения соответствующих изменений в конституционном законодательстве. Предложено определить формы влияния общественности на принятие нормативно-правовых актов как совокупность незапрещенных действующим законодательством приемов и способов, с помощью которых физические и юридические лица частного права, а также их объединения осуществляют деятельность, которая побуждает органы публичной власти, их должностных и служебных лиц до принятия или отказа в принятии нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: *понятие, формы влияния, общественность, нормативно-правовые акты, органы публичной власти, законодательство.*

Nesterovych V.F. The concept of forms of public influence on the adoption of regulations

The article examines the concept of forms of public influence on the adoption of legal acts. The study of this issue has not only theoretical but also practical value

of the benefit, which is to further modernize the constitutional legislation to the current requirements. The attention that characterize forms of public influence on the adoption of regulations that are reflected in the current legislation, as well as the draft Law of Ukraine should pay attention to a substitution categorical-conceptual apparatus. It is primarily that of legal acts that regulate this area of public relations, the linguistic levels mainly used the terms "public participation", "public consultation", "methods of lobbying" and so on. However, a meaningful analysis of these terms clearly shows that mean exactly disclosure forms public influence on the adoption of regulations.

It is claimed that in view of the constitutional and legal practice and scientific works of scientists, there are many forms of public influence on the adoption of regulations that are constantly supplemented and modified. This suggests that the forms of public influence on the adoption of regulations is quite dynamic phenomenon that requires continuous improvement in order to timely reflect relevant changes in constitutional law. Using various forms of public influence on the adoption of regulations is carried out to form in society and in their eyes a positive or negative attitude to the acceptance or non-acceptance of certain legal act or direct the behaviour of individuals and social groups in their relation to the adoption of regulatory legal acts, including reports about activities undertaken or supported those purposes.

The paper proposes to determine the form of public influence on the adoption of regulations as set not prohibited by applicable law techniques and ways in which natural and legal persons of private law and their associations pursuing activities which encourages public authorities, their officials and officials to acceptance or refusal to accept normative acts.

Key words: concept, forms of influence, public, regulations, public authorities, legislation.

УДК 341.64

І. А. Сердюк

АКТ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА: ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИДИ

Розглянуто існуючі в сучасній юридичній науці підходи до розуміння понять «реалізація норм права», «використання», «виконання» та «дотримання». На основі їх аналізу запропоновано авторську дефініцію поняття «акт безпосередньої реалізації норм права», а також визначено його суттєві ознаки. Вузкий підхід до розуміння категорії «правовий акт», що обмежує її обсяг множиною нормативно-правових, інтерпретаційно-правових і правозастосовних актів, дозволив виокремити специфічні особливості актів безпосередньої реалізації норм права. Завдання поділу цього поняття вирішувалося з урахуванням науково обґрунтованих підходів до класифікації правового акта та правової поведінки, з якими досліджуване явище правової дійсності перебуває в діалектичному взаємозв'язку.

Ключові слова: реалізація норм прав, акт безпосередньої реалізації норм права, використання, виконання, дотримання.

Постановка проблеми. Важливим завданням загальнотеоретичної юридичної науки є уточнення її понятійно-категоріального апарата. Його важливою складовою є понятійний ряд теорії реалізації норм права. Це дослідницьке завдання вимагає розкриття змісту поняття «акт безпосередньої реалізації норм права», характеристики його суттєвих ознак, з'ясування специфічних особливостей, а також видової диференціації на основі науково обґрунтованих підстав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття реалізації норм права, його класифікація, характеристика окремих форм здійснення є традиційними питаннями, що комплексно розглядаються в межах як наукових монографій, так і підручників та навчальних посібників з теорії держави і права. Водночас своєрідною прогалиною в загальнотеоретичній юридичній науці слід вважати відсутність дефініції поняття «акт безпосередньої реалізації норм права» та його класифікації.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття змісту поняття «акт безпосередньої реалізації норм права», з'ясування його особливостей та видів.

Виклад основного матеріалу. Досягнення визначеної мети вимагає, перш за все, розкриття змісту поняття «реалізація норм права». Огляд спеціальної юридичної літератури з предмета розгляду свідчить про те, що вчені інтерпретують досліджуване нами поняття по-різному.

Зокрема, М. Вороніна реалізацію правових норм визначає як зумовлену правовими приписами правомірну поведінку учасників суспільних відносин [1, с. 405].

П. Рабінович під реалізацією правових норм розуміє здійснення їх приписів у практичних діях (бездіяльності) суб'єктів [2, с. 129].

А. Колодій категорію «реалізація норм права» інтерпретує як утілення положень правових норм у фактичній поведінці (діяльності) суб'єктів права [4, с. 210].

Ураховуючи те, що в усіх наведених вище визначеннях поняття «реалізація норм права» відображено зв'язок правомірної поведінки суб'єктів права та її регулятора – правових норм, наступним кроком на шляху досягнення задекларованої нами дослідницької мети стане загальнотеоретична характеристика форм безпосередньої реалізації норм права.

За характером поведінки суб'єктів, ступенем їх активності традиційно розрізняють такі три форми безпосередньої реалізації норм права:

1) використання – форма безпосередньої реалізації уповноважених норм права, що полягає в активній поведінці суб'єктів, учинюваній за власним бажанням;

2) виконання – форма безпосередньої реалізації зобов'язуючих норм права, що полягає в активній поведінці суб'єктів, учинюваній незалежно від їх власного бажання;

3) дотримання (додержання) – форма безпосередньої реалізації забороняючих норм права, що полягає в пасивній поведінці суб'єктів, учинюваній незалежно від їх власного бажання.

З огляду на аналіз наведених вище дефініцій загальнотеоретичних категорій «реалізація норм права», «використання», «виконання» та «дотримання», можна дійти таких проміжних висновків, що слугуватимуть своєрідною парадигмою для подальшого дослідження актів безпосередньої реалізації норм права:

по-перше, для реалізації норм права є характерним діалектичний взаємозв'язок як із приписами правових норм, так і з правомірною поведінкою суб'єктів права, адже в інший спосіб утілити в життя ці приписи, а отже, досягти мети правового регулювання суспільних відносин, неможливо;

по-друге, приписи правових норм є різноманітними за своїм характером (уповноважуваними, зобов'язуваними та забороняючими), тож реалізація норм права з огляду на такий критерій для класифікації правомірної поведінки, як спосіб її об'єктивації у зовнішньому світі, може здійснюватися як шляхом активних дій, так і бездіяльності;

по-третє, для таких форм безпосередньої реалізації норм права, як використання та виконання, характерною є активна правомірна поведінка суб'єктів права, а для дотримання норм права – пасивна поведінка.

Оскільки родовим поняттям до акта безпосередньої реалізації норм права є загальнотеоретична категорія «правовий акт», залучимо до наукового аналізу її авторські інтерпретації в широкому та вузькому розумінні, відповідно:

правовий акт – це волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права, зовні об'єктивоване у вербальній, конклюдентній або документальній формі, що породжує юридичні наслідки;

правовий акт – це забезпечене з боку держави та визнане легітимним з боку громадянського суспільства формально-обов'язкове волевиявлення органів публічної влади, їх службових і посадових осіб, що має офіційний характер, здійснює справедливий з погляду домінуючої частини населення регулятивний або охоронний вплив на поведінку суб'єктів права й породжує юридичні наслідки, що відповідають принципу правопевності;

У першій з наведених дефініцій синтезовано такі суттєві ознаки досліджуваного поняття:

- 1) виражає волю (є волевиявленням) право-дієздатних суб'єктів права;
- 2) зовні виражається у вербальній, конклюдентній або документальній формі;
- 3) породжує юридичні наслідки, тобто є підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідносин.

Зважаючи на вищевикладене, можна запропонувати таке визначення категорії «акт безпосередньої реалізації норм права»: – це волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права, зовні об'єктивоване у вербальній, конклюдентній або документальній формі, що полягає у здійсненні ними відповідно до приписів правових норм своїх можливостей, виконанні обов'язків або дотриманні заборон і породжує юридичні наслідки.

Аналіз вищенаведеної інтерпретації поняття, що складає предмет розгляду, дозволяє збагатити його зміст такою суттєвою ознакою, як спрямо-

ваність на здійснення право-дієздатними суб'єктами своїх можливостей, виконання обов'язків або дотримання заборон.

Запропонований нами концепт акта безпосередньої реалізації норм права буде неповним і без суттєвої ознаки досліджуваної категорії, що відображає її зв'язок з правовим порядком. Останній є показником результативності волевиявлення суб'єктів права, свідченням того, що ними досягнута мета правового регулювання суспільних відносин.

Такий спосіб розуміння, трактування категорії «акт безпосередньої реалізації норм права» вимагає уточнення інших споріднених з нею понять.

Використання, як акт безпосередньої реалізації уповноважуючих норм права, – це волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права, зовні об'єктивоване у вербальній, конклюдентній або документальній формі, що полягає у здійсненні ними шляхом активних дій своїх можливостей і породжує юридичні наслідки.

Виконання, як акт безпосередньої реалізації зобов'язуючих норм права, являє собою волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права, зовні об'єктивоване у вербальній, конклюдентній або документальній формі, що полягає у здійсненні ними шляхом активних дій своїх юридичних обов'язків і породжує юридичні наслідки.

Дотримання (додержання), як акт безпосередньої реалізації забороняючих норм права, – це волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права, що полягає в їх пасивній поведінці й породжує юридичні наслідки.

Вузкий підхід до розуміння категорії «правовий акт» фактично обмежує її обсяг множиною нормативно-правових, інтерпретаційно-правових та правозастосовних актів, і дозволяє виокремити такі специфічні особливості актів безпосередньої реалізації норм права:

1) коло суб'єктів безпосередньої реалізації норм права є значно ширшим у порівнянні з правозастосуванням, оскільки включає в себе не лише посадових і службових осіб органів публічної влади, але й право-дієздатних суб'єктів, які не наділені владними повноваженнями;

2) акти безпосередньої реалізації норм права не носять офіційного характеру, адже волевиявлення суб'єктів, як правило, здійснюється від власного імені;

3) вони, на відміну від правозастосовних актів, утілюють у життя лише диспозиції правових норм, розраховані на правомірну поведінку суб'єктів права;

4) акти безпосередньої реалізації норм права, на відміну від нормативно-правових і правозастосовних актів, не здійснюють регулятивного чи охоронного впливу на суспільні відносини. Їх необхідно розглядати як елемент механізму правового регулювання – юридичний засіб, задіяний у завершальній стадії правового регулювання – реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків;

5) вони, на відміну від інших різновидів правових актів, можуть здійснюватися поза межами правовідносин.

Наступним етапом цього дослідження стане видова диференціація актів безпосередньої реалізації норм права. Завдання поділу цієї загально-теоретичної категорії буде вирішуватися нами з урахуванням науково обґрунтованих підходів до класифікації правового акта (родове поняття щодо акта безпосередньої реалізації норм права – авт. І. Сердюк) та правової поведінки, з якою досліджуване явище правової дійсності перебуває в діалектичному взаємозв'язку.

Зокрема, О. Скакун за формою вираження (підстава для класифікації) розрізняє такі види правових актів:

- 1) письмовий (акт-документ);
- 2) усний (заяви, розпорядження, накази, вказівки);
- 3) конклюдентний (акт-дія) [3, с. 312].

Уважаємо, що наведений підхід до поділу поняття «правовий акт» є цілком прийнятним для класифікації актів безпосередньої реалізації норм права, адже волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права зовні може бути об'єктивоване у вербальній (усній), конклюдентній або документальній формі.

Зважаючи на те, що за характером діяння суб'єктів права юридично значуща поведінка може бути активною (діяльність) або пасивною (бездіяльність), уважаємо обґрунтованою диференціацію актів безпосередньої реалізації норм права за способом зв'язку з правовою дійсністю на позитивні акти використання можливостей і виконання юридичних обов'язків активного типу та негативні акти дотримання заборон. Останні, на відміну від позитивних актів, характеризуються відсутністю прояву активності, тобто пасивністю (бездіяльністю).

Оскільки уповноважуючі, зобов'язуючі та забороняючі приписи правових норм можуть здійснюватися як у межах правової форми взаємодії суб'єктів права, так і поза нею, не позбавлена сенсу класифікація актів безпосередньої реалізації норм права на такі різновиди:

- 1) акти безпосередньої реалізації норм права, що здійснюються в межах правовідносин;
- 2) акти безпосередньої реалізації норм права, що здійснюються поза правовідносинами.

Як відомо, норми права можуть реалізовуватися право-дієздатними суб'єктами як індивідуально, так і у складі колективу. Тому небезпідставним буде поділ актів безпосередньої реалізації норм права на такі, що є волевиявленням однієї фізичної особи (індивідуальні акти) та ті, що являють собою волевиявлення окремої соціальної групи (колективні акти).

Не позбавлена сенсу диференціація актів безпосередньої реалізації норм права за сферою суспільного життя, у якій вони здійснюються. За цією підставою пропонується розрізняти такі їх види:

- 1) акти безпосередньої реалізації норм права в економічній сфері;
- 2) акти безпосередньої реалізації норм права в політичній сфері;
- 3) акти безпосередньої реалізації норм права в культурній сфері;

- 4) акти безпосередньої реалізації норм права в сімейній сфері;
- 5) акти безпосередньої реалізації норм права в екологічній сфері.

Соціальна сутність реалізації норм права, на чому слушно наголошує П. Рабінович, полягає в задоволенні учасниками суспільного життя своїх потреб соціально прийнятними (допустимими) способами, засобами, які змодельовані, «сконструйовані» державою [2, с. 129]. Такі потреби можуть бути як приватними, так і публічними (суспільними і державними). Зважаючи на це, можна запропонувати диференціацію актів безпосередньої реалізації норм права на такі різновиди:

- 1) ті правові акти, що мають на меті задоволення приватних потреб;
- 2) ті правові акти, що мають на меті задоволення публічних потреб.

Висновки. Акт безпосередньої реалізації норм права – це волевиявлення праводієздатних суб'єктів права, зовні об'єктивоване у вербальній, конклюдентній або документальній формі, що полягає у здійсненні ними відповідно до приписів правових норм своїх можливостей, виконанні обов'язків або дотриманні заборон і породжує юридичні наслідки.

Акти безпосередньої реалізації норм права у співвідношенні з іншими різновидами правових актів вирізняють такі специфічні особливості: 1) значно ширше коло суб'єктів безпосереднього волевиявлення; 2) їх неофіційний характер; 3) вони втілюють у життя лише диспозиції правових норм, розраховані на прямі впливи на поведінку суб'єктів права; 4) вони не здійснюють регулятивного чи охоронного впливу на суспільні відносини, а являють собою елемент механізму правового регулювання – юридичний засіб, задіяний у завершальній стадії правового регулювання – реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; 5) вони, на відміну від інших різновидів правових актів, можуть здійснюватися поза межами правовідносин.

Про багатоманітність прояву акта безпосередньої реалізації норм права, як самостійного явища правової дійсності, свідчать такі підходи до класифікації однойменного поняття: 1) за зовнішньою формою вираження; 2) за способом зв'язку з правовою дійсністю; 3) залежно від того, у межах чи поза межами правовідносин він здійснюється; 4) за суб'єктами волевиявлення; 5) за сферою суспільного життя, у якій вони здійснюються; 6) залежно від того, які потреби мають на меті задовольнити правові акти.

Використані джерела:

1. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.

2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с.

3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

4. Теорія держави і права: Навч. Посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 368 с. – Бібліогр.: С. – 358–364.

Сердюк І.А. Акты непосредственной реализации норм права: понятие, особенности и виды

Рассмотрены существующие в современной юридической науке подходы к пониманию понятий «реализация норм права», «использование», «исполнение» и «соблюдение». На основе их анализа обоснована авторская дефиниция понятия «акт непосредственной реализации норм права», а также определены его существенные признаки. Узкий подход к пониманию категории «правовой акт», ограничивающий её объём множеством нормативно-правовых, интерпретационно-правовых и правоприменительных актов, позволил выделить специфические особенности актов непосредственной реализации норм права.

Задача деления этого понятия решалась с учётом научно обоснованных подходов к классификации правового акта и правового поведения, с которыми исследуемое явление правовой действительности находится в диалектической взаимосвязи.

Ключевые слова: *реализация норм права, акт непосредственной реализации норм права, использование, исполнение, соблюдение.*

Serdiuk I. A. Acts of direct realization of norms of law: concept, peculiarities and types

Existing approaches concerning understanding of the following concepts “realization of norms of law”, “application”, “compliance” and “abidance” in modern juridical science are considered. Author’s definition of the concept “act of direct realization of norms of law” is suggested on the basis of their analysis and also its important features are defined. Parsimonious approach towards understanding of the category “legal act”, restricting its ambit by plurality of normative and legal and law enforcement acts, has allowed to separate specific features of acts of direct realization of acts of law. The problem of division of this concept was solved taking into account scientifically based approaches concerning classification of a legal act and legal behaviour with which the studied phenomenon of legal reality is in a dialectical correlation.

Act of direct realization of norms of law is a free will of capable subjects to law, existing out in verbal, conclusive or documental form, consisting in exercising by them in accordance with the precepts of legal norms their abilities, duties or abidance of banns and creates legal consequences.

Act of direct realization of norms of law in correlation with other types of legal acts are marked with the following specific features: 1) notably wider circle of subjects of free will; 2) their non-official character; 3) their embody only dispositions of legal norms designed for lawful behaviour of subjects to law; 4) they do not effect regulative or protective influence upon social relations, but represent an element of mechanism of legal regulation – a legal means, put into action on the final stage of legal regulation – realization of subjec-

tive rights and legal duties; 5) they in contradistinction to other types of legal acts, may be exercised beyond the scope of legal relations.

The following approaches to classification of this concept: 1) by outer form of expression; 2) by the way of tie with the legal reality; 3) depending upon whether within or beyond of legal relations it is exercised; 4) by subjects of free will; 5) by the sphere of social life, where they are exercised; 6) depending upon needs that should be met with the help of legal acts vouch for a variety of ways of manifestation of the act of direct realization of norms of law.

Key words: *realization of norms of law, act of direct realization of norms of law, compliance, application, accomplishment, abidance.*

УДК 342.572

О.В. Сінькевич

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІЙ І ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

У статті проаналізовано стан досліджень проблем функцій і функціонування конституційного права як галузі права. Розкрито витoki наукових досліджень проблем функціонування права. Порівняно категорії «функції конституційного права» та «функції Конституції України», виявлено їх спільні й відмінні юридичні якості та властивості. Узагальнено та систематизовано основні функції конституційного права. Здійснено огляд ключових проблем функцій і функціонування конституційного права в Україні.

Ключові слова: *функція конституційного права, функція Конституції України, система функцій конституційного права, функціонування конституційного права, дослідження функцій конституційного права.*

Постановка проблеми. Сьогодні ставить перед наукою конституційного права складні, невідомі до сьогодні виклики й завдання, пов'язані з належним теоретико-методологічним обґрунтуванням політико-правових процесів, які мають місце в громадянському суспільстві та державі. Складність цих завдань, на нашу думку, полягає в тому, що сучасні конституційно-правові дослідження мають бути: а) актуальними, спрямованими на дослідження надважливих проблем конституційної реформи, а також похідних від неї реформ виборчого та референдного права, парламентаризму, судострою та судочинства, місцевого самоврядування та територіальної організації публічної влади тощо; б) оперативними і, водночас, прогностичними, спрямованими не лише на вирішення реальних та нагальних проблем сьогодні, а й на напрацювання методологічних підходів і моделей для розв'язання глобальних проблем майбутнього; в) фундаментальними, заснованими на системній методології та присвячені розвитку загальної теорії конституційного права. Адже чинне законодавство має відтворювати результати наукових досліджень, а не лише зумовлювати потребу в нових наукових розвідках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри чисельні публікації з проблематики дослідження конституційних функцій, питання основних їх напрямів та функціонування конституційного права, потребує все ж таки свого додаткового теоретичного уточнення та обґрунтування, що неабияк актуалізує дослідження означеної проблеми. Теоретичну основу дослідження проблем функцій і функціонування конституційного права як галузі права склали наукові праці таких зарубіжних та українських учених, як С. Алексєєв, Г. Василевич, В. Тацій, В. Погорілко, В. Федренко, Ю. Тодика, В. Лучин, В. Мелашенко, Л. Петражицький, О. Скрипнюк та інших. У зв'язку з цим, однією важливою парадигмою конституційно-правових досліджень у трансформаційний період є обґрунтування оптимальних шляхів переходу від атрибутивного до функціонального, діяльнісного конституціоналізму. Адже нині важливо не лише констатувати певну номенклатуру конституційних цінностей і інститутів, а й унормувати механізм їх реалізації, співвідносячи його з гальними потребами вітчизняного державотворення та правотворення.

Формування цілей. Метою статті є дослідження проблем функцій і функціонування конституційного права як галузі права.

Виклад основного матеріалу. Яскравим прикладом переходу до реального, функціонального конституціоналізму можна вважати й прийняття 2 червня 2016 року Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (реєстр. № 3524), який змінює конституційні основи судоустрою та судочинства в Україні, а також створює умови для переформування суддівського корпусу й реального очищення судової влади. По-суті, це стала перша ґрунтовна та очікувана зміна Основного Закону, починаючи з 2014 року. Реалізація відповідних конституційних новел про правосуддя дозволить, на нашу думку, оптимізувати функціонування судової влади та судового захисту основоположних прав і свобод людини. Не менш очікуваним є й запровадження інституту приватних судових виконавців, які створюють реальну конкуренцію з державною виконавчою службою та дозволять якісно та своєчасно задовольняти законні інтереси цивилів.

Очевидно, що зміни до Конституції України та чинного конституційного законодавства повинні й надалі забезпечувати функціональність конституційного права, його спроможність утверджувати й регулювати різнопорядкові конституційні правовідносини. Разом з тим, забезпечення функціональності конституційного права передбачає пізнання юридичної природи функцій конституційного права як галузі права. Узагальнення, аналіз, диференціація та систематизація цих функцій дозволить установити об'єктивні закони й закономірності розвитку конституційного права, а, відповідно, і конституційного законодавства, а також виявити раціональні алгоритми конституційно-правової реформи й упередити волюнтаристські підходи щодо внесення змін до Конституції й законів України.

Разом з тим, за останнє десятиліття відповідна проблематика не отримала свого належного розвитку в монографічних дослідженнях, а в

галузевих підручниках дуже рідко трапляються підрозділи, присвячені функціям конституційного права. Як і десятки років до цього, наука конституційного права продовжує задовольнятися використанням надбань загальної філософії про соціальні функції та їх інтерпретацією щодо предмета конституційно-правового регулювання.

Хоча й у загальній теорії права перші дослідження проблем функцій і функціонування права, на відміну від проблем функціонування держави, започатковуються лише в 70-х роках ХХ ст. у працях таких радянських учених, як М.Г. Александров, С.С. Алексєєв, А.М. Васильєв, Т.Н. Радько, Ю.Г. Ткаченка, І.Є. Фарбер і ін. [10, с. 423]. Однак стверджувати про науковий прорив у дослідженні функцій права не доводиться. Функції права в загальній теорії права визначаються як «основні напрями юридичного впливу на суспільні відносини, які визначаються сутністю й соціальним призначенням права в житті суспільства» [7, с. 124].

Навіть відомий теоретик права С.С. Алексєєв обмежувався у своїх працях констатацією того факту, що активна роль права виражається в його функціях, тобто, «напрямах правового впливу, що виражають роль права в організації (упорядкуванні) суспільних відносин» [1, с. 131]. При цьому, учений виокремлює соціально-політичні та спеціально-юридичні функції права. Хоча, з формально-догматичної точки зору, лише останні з них можна беззастережно віднести, власне, до функцій права.

Очевидно, що наведені теоретико-методологічні дефініції та положення залишають більше запитань, чим надають відповідей про те, що ж слід уважати функціями права та в чому полягає їх призначення? Це пояснює відсутність у сучасних українських навчальних виданнях з теорії держави і права положень про функції права, або ж відтворення в них положень про функції права, сформовані ще за часів колишнього СРСР. Відповідна тенденція отримала своє продовження й у галузевих правових дослідженнях, уключаючи й дослідження функцій, що здійснили учені-конституціоналісти.

Децю скромні успіхи в дослідженні функцій, функціонування та функціональності конституційного права не знімають цю проблематику для подальших досліджень сучасних правознавців-конституціоналістів. Так, привнесення функціонального методологічного інструментарію в юридичну науку в цілому залишається поширеним і при здійсненні дисертаційних досліджень за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Незважаючи на те, що в більшості дисертацій їх автори у вступній частині наголошують на широкому застосуванні «функціонального», «структурно-функціонального», «системно-функціонального», «діяльнісного» і інших подібних методів, пояснення сутності та змісту цих методів зводиться до того, що функціональність отожднюється дослідниками з реальністю, дієвістю, витребуваністю практикою дії норм конституційного права тощо. Тобто, власне, до суб'єктивних оцінок емпіричного досвіду реалізації норм конституційного права. Подібні висновки не можна відкидати чи заперечувати, ігнорувати їх важливість для конституційно-

правової науки. Водночас вони не розкривають, і тим більше, не вичерпують поняття категорій «функція» та «функціональність» у конституційному праві. До того ж проблеми функціонального методу конституційно-правових досліджень й ефективності його застосування також очікують свого дослідника.

Поширене нині в юридичній науці поняття функцій права як основних (головних) напрямів і видів цілеспрямованого впливу права на відповідні суспільні відносини не викликає заперечень щодо своєї конструкції та загалом узгоджується з етимологією слова «функція» (*functio* - «здійснення, виконання»). У науці конституційного права популярним залишається визначення функцій цієї галузі права як «направів або видів впливу конституційного права на суспільні відносини» [9, с. 86]. Однак подібне розуміння функцій конституційного права не дає відповіді на запитання про їх цілі, мету, завдання та призначення в механізмі конституційно-правового регулювання тощо.

Більш результативними для української науки виявилися дослідження функцій Конституції України. При цьому функції конституції та конституційного права традиційно порівнюють, знаходячи в них спільне та відмінне. Свого часу В.Ф. Мелашенко навіть писав: «Функції конституції мають багато спільного з основними функціями права; більше того, вони аналогічні їм, базуються на них. ... Конституції властива неабияка соціальна активність, що обумовлює її аксіологічну цінність. Це та основа, на якій базуються інші функції: економічна, політична, ідеологічна, інформативна, педагогічна тощо» [6, с. 204]. Тобто Конституцію В.Ф. Мелашенко розглядала як аксіологічну основу системи функцій конституційного права та конституціоналізму в цілому.

Звичайно ж, функції конституційного права не можуть повністю отожднюватися з функціями Основного Закону. Вони є більш різноманітними, усеосяжними, тотальними. Разом з тим, методологічні підходи наукових досліджень функцій Конституції України й результати відповідних досліджень заслуговують на увагу. У цьому сенсі слід погодитися з О.В. Скрипнюком, який стверджував, що висвітлення функцій Основного Закону стосується не лише Конституції України, а й її призначення в державі й функціонування права в суспільстві загалом [11, с. 67].

Водночас погляди вчених-конституціоналістів на зміст категорії «функції конституції» також не відрізняються багатоманітністю. На думку М.І. Малишка, «функції Конституції відображують найголовніші шляхи її впливу на розвиток держави й суспільства в сучасних умовах національного відродження України» [3, с. 48]. Білоруський учений Г.О. Василевич пише: «Функції – це основні напрями впливу Конституції на навколишню дійсність» [2, с. 65]. Подібні погляди на функції конституції висловлюють й інші правознавці.

Не заперечуючи наукову цінність цих дефініцій, відзначимо їх аналогію з визначенням функцій права в загальній теорії права, а також над-

мірно абстрактний чи оціночний характер. На наш погляд, функції Конституції України – це насамперед узаємоузгоджена система шляхів і способів утвердження цінностей конституціоналізму та досягнення мети і завдань конституційно-правового регулювання. Тобто функціями Основного Закону є цілеспрямована та системна трансформація юридичної моделі конституційної держави й громадянського суспільства в дієву модель конституційних правовідносин у системі «людина-суспільство-державна» через відповідні правотворчі та правозастосовні механізми. Ідеться про трансформацію т.з. «букви конституції» у «дух конституції», тобто в реальне конституційне право.

Функції конституції не зводяться до одного чи двох напрямів установалення та регулювання суспільних відносин. Поширеною є класифікація функцій Конституції України на загальні та спеціальні, а також за сферами (об'єктами) впливу Основного Закону на суспільні відносини: політичні, економічні, соціальні, гуманітарні тощо. Нині їх також можна доповнити й такими новими функціями, як інформаційна, природоохоронна, антикорупційна, антитерористична тощо. Поза тим привабливість такої класифікації для функцій конституційного права не заперечує нагальності інших, у тому числі й нових дослідженнях цієї проблематики.

Як відомо, однією з проблем комплексного пізнання функцій конституційного права є багатоманітність емпіричної бази дослідження. Так, ще Л.Й. Петражицький більш ніж століття тому писав: «З відмінностями специфічної природи правової, атрибутивної, і моральної, часто імперативної, психіки пов'язана диференціація функцій, що здійснюються в соціальному житті тією й іншою гілкою людської етики» [8, с. 132]. Тобто саме суб'єкт і мотиви його діяльності зумовлюють множинність функцій конституційного права, спрямованих на забезпечення конституційного правопорядку.

Якщо взяти до уваги, що відповідні функції, так чи інакше, охоплюють всю конституційно-правову діяльність й отримують своє продовження у правах та обов'язках людини й громадянина; правах народу, національних меншин і корінних народів; правах громадянського суспільства та правах і обов'язках інститутів громадянського суспільства; повноваженнях органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, то можна говорити про десятки тисяч функцій і субфункцій конституційного права. У цьому сенсі, слід погодитися з В.Ф. Мелашенком, який писав: «Багатство змісту, складність суспільних відносин обумовлює багатоплановість функцій, їх інтравертну й екстравертну спрямованість» [6, с. 203].

Правова наука пропонує доволі розгалужену систематику (номенклатуру) цих функцій, яка зручно корелюється з функціями конституції та функціями держави. Так, В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко свого часу обґрунтували досить комплексну систему функцій конституційного права, засновану на певних критеріях: 1) за об'єктами впливу конституційного права (політичні, економічні, соціальні, культурні (ідеологічні), зовнішньополітичні); 2) за способами й засобами впливу конституційного пра-

ва на суспільні відносини (програмна, прогностична, регулятивна, установча, охоронна, контрольна, інтегративна, системоутворююча, правотворча, правозастосовна, інформаційна, аксіологічна тощо); 3) за умовами впливу конституційного права на суспільні відносини (час і місце реалізації функцій) [10, с. 430-444]. На наш погляд, ця система функцій конституційного права дає уявлення про їх багатоманітність, але може бути переглянута та удосконалена.

Як зазначав свого часу один з перших на пострадянському просторі теоретиків конституційного права В.І. Лучін, вироблене філософією розуміння функцій як певного відношення, що робить функціонування доцільним, спрямованим, таким, що встановлює залежність однієї складової частини (або сукупності однопорядкових властивостей) від іншої, а також від цілого, дає змогу виділити різні рівні функцій конституції [5, с. 34]. Така позиція, на нашу думку, може бути покладена в основу методологічних підходів для побудови різнорівневої моделі функцій конституційного права.

Таким чином, функції конституційного права слід класифікувати передусім за їх сутність, змістом, суб'єктами, формами й механізмами реалізації. Зокрема щодо суб'єктів реалізації, можна виділити функції народу України, Української держави, територіальних громад, національних меншин і корінних народів, громадянського суспільства та його інститутів, політичних партій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб тощо. Адже права, обов'язки й повноваження суб'єктів конституційного права є нічим іншим як легітимізованими й позитивно закріпленими функціями конституційного права.

Проблеми детермінації категорії «функції конституційного права», розкриття її змісту та сутнісних ознак, співвідношення з такими спорідненими, хоча й не тотожними категоріями, як «функції конституції», «функції конституціоналізму», «функції науки конституційного права» тощо, а також узагальнення та систематизація цих функцій, не вичерпують усього кола питань, пов'язаних з теоретико-методологічними основами функцій конституційного права як галузі національного права.

На нашу думку, важливим для пізнання юридичної природи функцій конституційного права є дослідження генезису відповідних функцій із часів утвердження вітчизняного та зарубіжного конституційного права до сьогодення, а також наукових уявлень про ці функції, їх значення для мети, завдань і системи конституційного права. Розкриття змісту цих питань органічно пов'язане з формуванням ефективної методології дослідження, яка має упередити схоластичність майбутніх досліджень і, натомість, забезпечити корисність результатів наукових розвідок для конституційної доктрини, правотворчої та правозастосовної практики.

Висновки. Поряд з діалектичними та історичними методологічними підходами до пізнання функцій конституційного права, доречним та ефективним буде застосування детерміністичних, синергетичних і порівняльно-правових світоглядних методологічних принципів. Відомі переваги в

дослідженні функцій конституційного права мають і прогностичні методологічні підходи. Так, застосування методу прогностичного моделювання дозволить розглянути конституційне право як систему спеціальних суб'єктів і функцій конституційного права. Не менш важливою є й проблема реалізації функцій конституційного права та механізмів забезпечення їх діяльності. Ідеться не лише про дослідження системи нормативно-правових та інституційних механізмів реалізації функцій конституційного права, а й про проблему функціонування та функціональності конституційного права. Відповідь на ці питання, у свою чергу, зумовлює необхідність наукового обґрунтування критеріїв, індикаторів і процедури діагностики ефективності функціонування конституційного права в умовах реформ. Ці та інші проблеми й питання мають нині стати предметом ґрунтовних наукових досліджень у галузі конституційного права та сприяти оптимізації конституційної теорії та практики. Адже, проведення конституційної реформи, успішно започатковане у 2015-2016 рр., – це насамперед робота щодо трансформації атрибутивних положень Конституції та законів України в ефективне функціонування конституційного права як важливого регулятора соціальних відносин.

Використані джерела:

1. Алексеев С.С. Общая теория права / С.С. Алексеев : учебн. – 2-е изд. Перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Из-во «Проспект», 2008. – 576 с.
2. Василевич Г.А. Конституционное право Республики Беларусь : учебн. / Г.А. Василевич. – Мн. : Книжный Дом, 2010. – 768 с.
3. Конституційне право України : підручн. / За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – С. 376 с.
4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Лучин В. О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации / В. О. Лучин. – М. : Юнити, 2002. – 687 с.
6. Мелашенко В. Ф. Основы конституційного права України : курс лекцій для студ. юрид. вузів і факультетів / В. Ф. Мелашенко. – К. : Вентурі, 1995. – 240 с.
7. Общая теория права и государства : учебн. ; под ред. В.В. Лазарева. – 2-е изд. Перераб. и дополн. – М. : Юристь, 1996. – 472.
8. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л.И. Петражицкий // Петражицкий Л.И. Выбранные работы : в 2 кн.; Кн. 2 / уклад. І.С. Грищенко, В.А. Короткий ; за ред. І.С. Грищенко. – К. : Либідь, 2011. – 544 с.
9. Погорілко В.Ф. Вибрані праці. До 75-річчя від дня народження / відп. ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученко. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2013. – 423 с.
10. Погорілко В. Ф. Конституційне право України. Академічний курс у 2 т. / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко : підруч. ; за ред. В. Ф. Погорілка– Т. 1. – К. : ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2006. – 544 с.

11. Скрипнюк О. В. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації. До 10-ої річниці прийняття Конституції України / О.В. Скрипнюк. – К. : Академія правових наук України, 2005. – 168 с.

Синькевич О.В. Основные направления исследования функций и функционирования конституционного права (к постановке проблемы)

Статья посвящена анализу состояния исследований проблем функций и функционирования конституционного права как отрасли права в Украине. Раскрываются истоки научных исследований проблем функционирования права от 70-х годов XX века – до формирования основ теории конституционного права в независимой Украине. Сравняются категории «функции конституционного права» и «функции Конституции Украины», выявляются их общие и отличительные юридические качества и свойства. Обобщаются и систематизируются основные функции конституционного права. Осуществляется обзор ключевых проблем функций и функционирования конституционного права в Украине. В частности, осуществляется постановка вопроса об исследовании эффективности функционирования конституционного права на основе применения определенных методик диагностики и индикаторов функциональности этой отрасли публичного права.

Ключевые слова: *функции конституционного права, функции Конституции Украины, система функций конституционного права, функционирование конституционного права, исследование функций конституционного права.*

Sinkevich O.V. Main directions of research functions and functioning of the constitutional right (to the problem)

The article analyzes the state of research concerns the functions and functioning of constitutional law as a branch of law in Ukraine. Reveals the origins of research problems from the right functioning of the 70-ies of the XX century - before the formation of the foundations of the theory of constitutional law in the independent Ukraine. We compare the category "feature of constitutional law" and "the functions of the Constitution of Ukraine", identifies their common and distinctive legal qualities and properties. Are generalized and systematized the basic functions of constitutional law. Implemented an overview of key issues and the functioning of the constitutional functions of law in Ukraine. In particular, it carried out a study of the question of efficiency of functioning of constitutional law based on the application of certain diagnostic techniques and the industry public law function display.

The problems of efficiency of the constitutional law in terms of reforms have now become the subject of thorough research in the field of constitutional law and constitutional promote the optimization theory and practice. After the constitutional reform, successfully launched in 2015-2016 years - is primarily work on transformation attribute the Constitution and laws of Ukraine in the effective functioning of constitutional law as an important regulator of social relations.

Key words: *functions of constitutional law, the functions of the Constitution of Ukraine, the system of constitutional law functions, the operation of constitutional law, constitutional law research functions.*

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.9:343.54

І.А. Ботнарченко

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ

У статті розкрито зміст та сутність понять «насильство», «насильство в сім'ї» як суспільно небезпечних діянь, спрямованих усупереч волі осіб, проти яких вони застосовуються. Виокремлено ознаки, за якими, на думку автора, можна відрізнити такий вид насильства від інших (домашнього, гендерного, побутового). Узагальнено причини, що призводять до насильства в сім'ї: а) соціальні; б) економічні; в) психологічні; г) педагогічні; д) правові; е) політичні; є) фізіологічні; ж) медичні.

Ключові слова: *насильство, насильство в сім'ї, домашнє насильство, гендерне насильство, побутове насильство, сім'я, члени сім'ї.*

*Сім'я – це суспільство в мініатюрі,
від цілісності якого залежить безпека
всього великого людського суспільства.*

Фелікс Адлер

Постановка проблеми. Відповідно до Конституції України від 28 червня 1996 року та Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, людина, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканість та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Також ст. 28 Основного Закону України встановлено, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню або покаранню. Це означає, що будь-яка особа, незалежно від статі, віку, стану здоров'я чи будь-яких інших чинників, має право на ефективний захист від усіх форм та проявів насильства, у тому числі й небезпечного його різновиду – сімейного насильства. Такі прояви є свідченням сімейного неблагополуччя та здійснюють руйнівний вплив на безпеку сім'ї, яка повинна перебувати під особливим захистом держави. Тому політика держави в напрямі подолання такого ганебного явища повинна включати комплекс загальносоціальних та спеціальних заходів – правового характеру, підтримку й захист жертв, соціальну допомогу тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань насильства в сім'ї та заходів щодо його запобігання займалися Ю.М. Антонян, Л.В. Багрій-Шахматов, О.М. Бандурка, М.І. Бажанов, І.Г. Богатирьов, О.В. Бойко, В.В. Василевич, В.В. Вітвіцька, О.М. Джу́жа, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, О.Г. Колб, Д.В. Коломоєць, І.І. Карпець, О.М. Костенко, Н.Ф. Кузнецова, І.І. Лановенко, О.М. Литвак, В.Г. Лихолоб, В.О. Меркулова, Г.Ю. Мустафасев, О.В. Полковенко, Т.В. Полковенко, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, В.І. Шакун та інші науковці. Незважаючи на значні теоретичні здобутки в цьому напрямі, багато важливих питань залишаються відкритими та актуальними. Зокрема недосконалим є механізм правового та соціального захисту потерпілих від насильства, не досить ефективними є заходи, спрямовані на виявлення випадків насильства в родині та реабілітацію осіб, які його пережили. До того ж, низький рівень обізнаності про свої права членів сім'ї не сприяє реальному подоланню таких проявів.

Формування цілей. Метою статті є юридичний аналіз поняття та сутності понять «насильство», «насильство в сім'ї», дослідження та уточнення їх ознак. На нашу думку, від того, який зміст ми вкладемо в ці поняття, буде залежати розгляд питань про механізм виявлення указаних випадків та межі нормативного регулювання їх проявів, а також практичні рекомендації щодо подолання насильства в сім'ї як соціально-негативного явища.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що тема насильства досліджується багато років, до цього часу немає універсального визначення цього поняття. Необхідно також звернути увагу, що в науковій літературі дослідники паралельно використовують поняття «домашнє насильство», «сімейне насильство», «гендерне насильство», «побутове насильство». Ураховуючи їх термінологічну схожість, спробуємо, на основі їх зіставлення, окреслити наукові межі розуміння цих понять та висловити власне бачення з указаного питання.

Учені трактують визначення терміна «насильство» по-різному, асоціюючи його зі впливом (фізичним, психологічним) на організм людини. Скажімо, згідно з енциклопедією Міллера: «Насильство – це завдання людям шкоди шляхом убивства, калічення чи завдання болю». У словнику сучасної англійської мови видавництва Лонгмана підкреслюється, що насильство — це використання фізичної сили стосовно іншого [1, с. 175]. В. Даль трактує термін «насильство» як примус, неволю, потребу, силування, образливе, незаконне і свавільне [2, с. 481]. У тлумачному словнику Особливої частини кримінального законодавства України подано таке визначення поняття «насильство»: це фізичний вплив на організм потерпілого, що полягає в нанесенні удару, позбавленні чи об-

меженні особистої свободи, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості чи навіть смерті [3, с. 73-74]. За визначенням Г.І. Козирева, насильство – це нанесення будь-якого збитку (фізичного, морального, психологічного, ідеологічного тощо) або будь-які форми примусу відносно інших індивідів або груп» [4, с. 85]. Під насильством також розуміють прояв агресивності в міжлюдських стосунках [5, с. 32].

Р.Е. Токарчук узагальнено визначає насильство як навмисне застосування фізичної сили або влади, що реалізоване у вигляді погрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якого є (або є високий ступінь імовірності цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду несприятливі наслідки [6, с. 28].

Повністю погодитися з таким визначенням, на нашу думку, складно, оскільки це суспільно небезпечне явище може проявитися в безпосередньому застосуванні фізичної сили, що не завжди реалізується тільки погрозою її заподіяння, і може не мати видимих фізичних наслідків для постраждалої особи. І, навпаки, словесні образи, залякування, тиск, погрози здійснюються без фізичного (тілесного контакту) кривдника з жертвою, однак при цьому можуть заподіяти значну шкоду її психічному здоров'ю. Уважасмо, що це визначення потребує конкретизації та уточнення.

Т.М. Хомич, на підставі аналізу змісту зазначеного поняття, дійшов висновку, що насильство в юридичній літературі розглядається в кількох аспектах: 1) як фізичний чи психічний вплив на іншу людину; 2) як спосіб вчинення злочину; 3) як ціль, а не засіб вчинення діяння [7]. Також науковець виділив такі його ознаки як соціального явища: а) наявність як мінімум двох суб'єктів; б) здійснюється проти або поза волею особи, на яку воно спрямоване; в) умисний характер діяння; г) спричиняє або може спричинити шкоду [7].

Отже, насильство – це примусова впливова дія, спрямована проти іншої особи всупереч її волі, посягання на свободу волі іншої особи, коли її примушують робити те, чого вона не хоче робити та завдають цій особі такими діями шкоду (фізичну, моральну тощо).

Насильство порушує низку прав людини: на рівний захист перед законом; на захист від гендерної дискримінації; не піддаватися жорсткому ставленню; на життя та фізичну недоторканність; на найвищі стандарти фізичного та психічного здоров'я [8].

Вірогідність отримати травму від близької людини, як стверджує А.В. Мірошніченко, іноді набагато вища, ніж від незнайомої особи. Адже дуже багато людей стикаються з тим, що вдома, за закритими дверима, їх чекає приниження, ізоляція від друзів і родичів, реальні фізичні ушкодження або загроза їх отримання, сексуальне примушення [9]. Усе зна-

чене вище – це приклади домашнього (сімейного) насильства, яке включає також подружні фізичні та сексуальні образи, нанесення побоїв, тілесних ушкоджень, психологічний тиск, жорстоке ставлення до дітей, агресію тощо.

Сімейне насильство має особливу специфіку. У будь-якій сфері життєдіяльності родина посідає головне місце, і її соціологічні характеристики поширюються на всю суспільну систему [10, с. 40]. Тобто воно належить до соціальної сфери, тому що завжди пов'язане з особливостями сімейних стосунків та умовами життєдіяльності осіб, пов'язаних цим видом взаємовідносин.

Сімейне насильство – це ситуації, що постійно повторюються, коли один із членів сім'ї контролює або намагається повністю підпорядкувати іншого, що призводить спричинення психологічного, соціального, економічного, сексуального або фізичного збитку одному або декільком членам сім'ї [11, с. 78]. Домашнє насильство, за визначенням Т.А. Забеліної, – це повторюваний зі збільшенням частоти цикл фізичних, сексуальних, словесних, емоційних та економічних образ стосовно своїх близьких з метою набуття над ними влади й контролю [12, с. 54].

О.А. Вороніна зазначає, що «домашнє насильство – будь-яка форма фізичного, сексуального чи психологічного насильства, яка загрожує безпеці або здоров'ю членів сім'ї з боку інших членів сім'ї. Формами домашнього насильства науковець визначає загрози застосування фізичної сили, побої й побиття, психологічне та сексуальне насильство [13, с. 34].

На думку О.Л. Данилової, одна з найважливіших особливостей сімейного насильства полягає в тому, що воно являє собою повторювані в часі інциденти множинних видів насильства (фізичного, сексуального, психологічного та економічного). «Тут важливо відзначити різницю між сімейним конфліктом та випадком насильства: якщо конфлікт має локальний ізольований характер, то насильство має систему основу і складається з наступних один за одним інцидентів» [14, с. 391].

Відповідно до ст. 1 Закону України від 15 листопада 2001 року «Про попередження насильства в сім'ї», насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина й завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [15, с. 153]. З цього визначення слідує, що насильство в сім'ї може бути вчинено тільки членом сім'ї. Згідно зі ст. 1 Закону України від 15 листопада 2001 року «Про попередження насильства в сім'ї», члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої

лінії споріднення за умови спільного проживання. Це визначення відповідає поняттю «сім'я», що міститься у ст. 3 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року: сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Її складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [16]. До членів сім'ї належать: а) подружжя; б) батьки (мати, батько) й дитина (діти); в) брати і сестри; г) дід (баба) й онук (онучка); д) усиновителі (усиновитель) та усиновлений (удочерена); е) вітчим (мачуха) й пасинок (падчірка); ж) особи, які проживають однією сім'єю, мають взаємні права та обов'язки морального й матеріального характеру, але не перебувають у шлюбі між собою; з) інші родичі прямої або непрямої лінії споріднення за умови їхнього спільного проживання. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли разом з ними не проживає.

За законодавством України у випадках вчинення актів насильства стосовно один одного між колишнім подружжям, якщо вони розлучені, але продовжують проживати в одному помешканні, на них не поширюється законодавство про попередження насильства в сім'ї, оскільки вони не вважаються членами однієї сім'ї. Проте, якщо в цій ситуації постраждалими також є спільні діти, такі дії можуть розцінюватися як насильство в сім'ї (дії одного з колишнього подружжя стосовно іншого у присутності дітей можуть бути розцінені як психологічне насильство в сім'ї, якщо воно завдало душевних страждань неповнолітній особі). Те ж саме стосується й інших колишніх членів сім'ї [17, с. 13].

Така позиція законодавця, на переконання Б.К. Левківського, викликає подив, особливо з огляду на економічний стан широкого загалу населення, оскільки після припинення шлюбу значна кількість осіб залишається надалі проживати в одному помешканні. Захистити цю категорію осіб від проявів насильства в сім'ї науковець пропонує з допомогою додаткових термінів, наприклад, терміна «домашнє насильство» або/і «жертва домашнього насильства». Це дасть змогу поширити дію Закону на випадки насильства, які не підпадають під ознаки насильства в сім'ї, хоча їх вчиняють особи, які спільно проживають з жертвою насильства [18, с. 171].

Підтримуємо таку позицію науковця в частині розмежування указаних понять. На нашу думку, на відміну від поняття «домашнє насильство», особливістю якого є така кримінологічна ознака як місце вчинення, і яке не завжди пов'язане сферою шлюбно-сімейних відносин, поняттям «насильство в сім'ї» охоплюється сімейний характер мотивації вчинення протиправних діянь, обумовлених, як правило, умовами спільної життєдіяльності постраждалої особи та кривдника. Однак у випадку вчинен-

ня насильницьких дій дорослою дитиною щодо своїх похилих батька чи матері, якщо вони не проживають разом, але згідно з чинним законодавством є сім'єю (ст. 3 Сімейного кодексу України), такі дії з точки зору їх правової оцінки також матимуть характер насильства в сім'ї.

З огляду на зазначене та погоджуючись з науковими поглядами, можна виділити такі особливості насильства в сім'ї: а) суб'єктами є рідні люди – члени сім'ї; б) необхідність продовжувати спілкування насильника з жертвою, зберігати й підтримувати систему міжособистісних взаємовідносин [19, с. 183]; в) повторюваність, циклічність; г) тривалість; д) наявність різного роду залежності між суб'єктами (матеріальна, емоційна); е) висока латентність; є) низький показник покарання винних судом (насильство зазвичай вчиняється без свідків, тому важко довести його вчинення, потерпілі часто забирають заяву про вчинення злочину, чи то через докори сумління, що покарають рідну людину, чи через страх, що стане ще гірше тощо); ж) часте поєднання різних видів насильства; – порушення насамперед особистих прав і свобод особи [20, с. 32]; з) часто вчиняється під дією алкоголю, наркотичних речовин [7].

Саме за вказаними ознаками можна відрізнити такий вид насильства від інших (гендерного, побутового). Наприклад, гендерне насильство – це насильство, яке чиниться над особою тому, що вона належить до тієї чи іншої статі. Цей вид насильства, переконує Н.В. Аніщук, значно більше, аніж сексуальний напад і зґвалтування. Воно в основному коріниться в нерівних правових відносинах, що сприяють поляризації відмінностей між статями [20, с. 19]. Основними його проявами є: зґвалтування (зокрема в молодіжних компаніях, на побаченнях); сексуальні домагання на роботі; спонукання до абортів; примус до народження дитини; крайні ревності, заборона спілкування з іншими чоловіками; заборона працювати; торгівля жінками; насильство в сім'ї, яке включає фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство [22]. Тобто переважна частина гендерного насильства чиниться чоловіками щодо жінок.

Правове закріплення розуміння гендерного насильства як виду насильства, що стосується відносин між статями, можна прослідкувати в міжнародно-правових нормативних актах. Так, ст.1 Декларації Організації Об'єднаних Націй про викоренення насильства проти жінок, проголошеної резолюцією 48/104 Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1993 року стверджується, що насильство щодо жінок – це довільний акт насильства, скоєний на підставі статевої ознаки, який спричиняє або може спричинити фізичний, статевий чи психологічний збиток або страждання жінкам, а також загроза скоєння таких актів, примусове чи довільне позбавлення свободи або особистого життя [23]. У цьому контексті також варто навести положення ст. 1 Конвенції Організації Об'єд-

наних Націй від 18 грудня 1979 року про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, де закріплено поняття дискримінації щодо жінок, яке ознаєчає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі [24].

Отже, характерною ознакою гендерного насильства, яка відрізняє цей вид насильства від інших, є статева ознака. Насильство на гендерній основі розповсюджене не тільки на рівні сімейних стосунків, але й у публічній обстановці.

Поняттям «побутове насильство» охоплюються діяння на ґрунті конфліктних особистих або громадсько-побутових відносин з потерпілим [6, с. 78]. Це протиправні діяння переважно насильницького характеру: умисне вбивство, умисні тілесні ушкодження різної тяжкості, погроза вчинити вбивство, доведення до самогубства, побиття та мордування, побут, (квартирне) хуліганство, а також інші насильницькі й ненасильницькі злочинні діяння, що виникають на ґрунті побутових конфліктів. Суб'єктами такого насильства є не тільки члени родини, а й інші особи, які пов'язані, як зазначалося вище, громадсько-побутовими відносинами.

Отже, насильство в сім'ї – це окремиий вид насильства, пов'язаний шлюбно-сімейною сферою відносин та здійснює руйнівний вплив на безпеку сім'ї. Крім того, воно здійснює деформуючий вплив на особистість члена сім'ї, проти якого такий вид насильства застосовується.

На сьогодні науковці визначили багато різноманітних факторів та обставин, з якими вони пов'язують виникнення насильства в сім'ї. Висунуто та обґрунтовано безліч мікро- і макротеорій – від наявності психічних порушень у суб'єкта насильства до впливу соціально-культурних цінностей і соціальної організації [24, с. 108]. Основні суперечки розгорнулися між послідовниками психологічних теорій і дослідниками соціальної причинності. Психологи констатували, що на збільшення кількості випадків насильства впливають розчарування, агресивність, невміння керувати інстинктами, алкоголізм і психопатія. Прихильники теорії соціальної причинності сконцентрували свою увагу на культурних нормах, що провокують жорстоке поведіння, на патріархальній соціальній структурі, де домінує роль чоловіків [25].

На нашу думку, насильство в сім'ї тісно пов'язано із соціальним стресом саме в родині, подолати який власними силами буває надзвичайно складно. Серед проблем, що можуть підвищити рівень напруженості та призвести до жорстокості, науковці називають такі: розбіжності у вихо-

ванні дітей, грошові труднощі, незабезпеченість житлом, проблеми сексуального характеру, вагітність, безробіття, необхідність у тривалій медичній допомозі. Постійне роздратування частково можна пояснити хронічним занепокоєнням невіршеними проблемами й вимогами, що пред'являє суспільство, розбіжністю між бажаннями й можливостями [26].

У згрупованому вигляді до причин, що призводять до насильства в сім'ї, можна віднести: а) соціальні; б) економічні; в) психологічні; г) педагогічні; д) правові; е) політичні; є) фізіологічні; ж) медичні.

Висновки. Насильство в сім'ї – це повторюваний у часі, протиправний вплив (фізичного або психологічного характеру) з боку особи, як мінімум, на одного з членів своєї сім'ї, що вчинюється всупереч його волі, порушуючи тим самим конституційні права і свободи як людини і громадянина, та може заподіяти моральну шкоду або значну шкоду його фізичному або психічному здоров'ю, а також загрожує безпеці та мікроклімату в сім'ї.

Особливостями сімейного насильства є: 1) це системний процес, який складається з циклів насильства, що відбувається упродовж стосунків жертви й кривдника; 2) повторюваний характер (якщо один раз насильство в сім'ї відбулося, то воно обов'язково повториться); 3) має тенденцію до зростання; 3) це насильство між особами, з яких одна, як правило, залежна від іншої; 4) з погляду партнера-кривдника насильство є засобом контролю над жертвою, найбільш ефективним, швидким і найменш витратним та засобом досягнення визначеної мети, і, відтак, отримання відповідного результату.

Використані джерела:

1. Longman Dictionary of Contemporary English: New edition. Burnt Mill, Harlow: Longman, 1987. – XXVI.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] : в 4 т. / В. И. Даль. – М.: Рус. яз., 1981. – Т.2: И–О: словарь. – 1981. – 779 с.
3. Навроцький В. О. Глумачний словник (Особливої частини кримінального законодавства України) / В. О. Навроцький, З. А. Тростюк. – Львів, 1997. – 127 с.
4. Козырев Г. И. Проблема насилия в теории, массовом сознании и реальной жизни / Г. И. Козырев // Вестник МГУ. – Серия. 7. Философия. – 2000. – № 6. – С. 85–87.
5. Кледина І. С. Гендерна соціалізація : навч. посіб. / Кледина І. С. – СПб. : Пітер, 1998. – 423 с.
6. Токарчук Р. Е. Насилие как составообразующий признак хищений : вопросы уголовной ответственности : дисс. канд. юрид. наук. – 12.00.08 / Р. Е. Токарчук. – Омский гос. ун-т. – Омск, 2008. – 178 с.

7. Хомич Т. М. Фізичне насильство як одна із форм вчинення насильства в сім'ї / Т. М. Хомич // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2010. – № 2 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10ktnnvs.pdf>.

8. Левченко К. Б. Жорстоке поводження з дітьми: визначення понять [Електронний ресурс] / К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна, В. О. Тюріна // Режим доступу : vozda.ucoz.com/gukovepsih/....

9. Мірошніченко А. В. Насильство в сім'ї [Електронний ресурс] / А. В. Мірошніченко // Правова освіта. Сайт Головного управління юстиції у Кіровоградській області. – Режим доступу : http://pravovaosvita.ucoz.ua/publ/nasilstvo_v_sim_ji/1-1-0-13.

10. Козырев Н. Н. Семья : социологический и психологический аспекты исследования / Н. Н. Козырев. – Смоленск, 1996. – С. 40–41.

11. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебнік С. Р. – К., 1997. – 392 с.

12. Забеліна, Т. А. Жінка і насильство [Текст] / Забеліна Т. А. - М. : ЕКСМО – Прес, 1995. – 105 с.

13. Брутман В. І. Небажана вагітність у жертв сексуального насильства (психолого-психіатричні аспекти проблеми) [Текст] / Брутман В. І., Еніколюпов С. М., Радіонова М. С. // Питання психології. – 1995. – № 1. – С.33–40.

14. Данилова О. Л. Психология восприятия насилия: культурный и гендерный аспекты / О. Л. Данилова // Практикум по гендерной психологии. – СПб. : Питер, 2003. – С.388–403.

15. Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789 «Про попередження насильства в сім'ї» // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 13. – Ст. 153.

16. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/2947-14.

17. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навч.-метод. посіб. для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / [уклад. : А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброта та ін.] – Київ, 2012. – 246с.

18. Левківський Б. К. Загальні проблеми юрисдикційного захисту осіб, постраждалих від насильства в сім'ї (домашнього насильства) / Б. К. Левківський // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 171–173.

19. Орлов А. В. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / А. В. Орлов // Психолог в детском саду. – 2000. – № 2-3. – С. 182–187.

20. Лисюк Ю. В. Протидія насильству в сім'ї / Лисюк Ю. В. – Одеса, 2007. – 162 с.

21. Аніщук Н. В. Виникнення та сутність феномена гендерного насильства : історико- правовий екскурс // Форум права. – 2008. – № 1. – С.18–22.

22. Гендерне насильство та протидія йому [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vyhovna-robota.blogspot.com/2011/03/blog-post_6815.html.

23. Декларація Організації Об'єднаних Націй про викоренення насильства проти жінок, проголошена резолюцією 48/104 Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506.

24. Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 18 грудня 1979 р. про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/995_207.

25. Энциклопедия социальной работы : в 3 т. : пер. с англ. – М. : Центр общечеловеческих ценностей, 1994. – Т. 2. – 1994. – 498 с.

25. Юрків Я. І. Насильство дітей у сім'ї як соціально-педагогічна проблема [Електронний ресурс] / Я. І. Юрків // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Педагогіка, соціальна робота». – Вип. 28. – Режим доступу : [dspace.uzhnu.edu.ua/...](http://dspace.uzhnu.edu.ua/)

26. Інноваційні форми й методи соціальної роботи з сім'єю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://refoteka.ru/r-207345.html>.

Ботнаренко І.А. Насиліе в семье: понятие, сущность и причины возникновения

В статье раскрыто содержание и сущность понятий «насилие», «насилие в семье» как общественно опасных деяний, направленных против воли лиц, касательно которых они осуществляются. Выделены признаки, по которым, по мнению автора, необходимо отличать такой вид насилия от других (домашнего, гендерного, бытового). Обобщены причины, которые приводят к насилию в семье: а) социальные; б) экономические; в) психологические; г) педагогические; д) правовые; е) политические; ж) физиологические; з) медицинские.

Ключевые слова: *насилие, насилие в семье, домашнее насилие, гендерное насилие, бытовое насилие, семья, члены семьи.*

Botnarenko I.A. Domestic violence: definition, nature and causes of

The article deals with the content and essence of the concepts of "violence", "domestic violence" as socially dangerous acts aimed against the will of the persons to whom they are applied. The concept of "violence", according to the author, means a forced influential action directed against another person and his will, infringement on the freedom of the will of another person, when the person is forced to do something that he doesn't want to do, causing damage to this person (physical, moral, etc.). The specific features of domestic violence as a separate type of violence connected with marriage and family relations area and carries out a devastating effect on the security of the family are investigated. The author makes a conclusion based on the analysis of the views of scientists, that domestic violence is repeated in time, unlawful influence (physical or psychological) of the person on at least one of the members of his family against his will, thereby violating the constitutional rights and freedoms of both the person and the citizen, and can cause moral harm or substantial harm to his physical or mental health as well as threaten the security and the microclimate in the family. The features distinguishing this kind of

violence from the other (home, gender, and household) are determined. A great attention is paid to the relationship between domestic violence and social stress in the family. The causes leading to violence in the family are generalized, they are: a) social; b) economic; c) psychological; d) pedagogical; e) legal; f) political; g) physiological; h) medical.

Key words: *violence, domestic violence, domestic violence, gender-based violence, domestic violence, family, family members.*

удк 343.13

Н.О. Гольдберг

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У ЇЇ ЖИТЛІ ТА ІНШОМУ ВОЛОДІННІ

У статті досліджено соціальні обумовленості та загальні умови правомірності обмеження права особи на недоторканність житла чи іншого володіння, що дають змогу відмежувати випадки законного обмеження від порушення цього права, з'ясування юридичних підстав проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Будь-яке обмеження прав і свобод людини і громадянина засновується на законі, повинно мати легітимну ціль та бути необхідним для суспільства. Будь-яке втручання повинно бути вибіркоким, а не загальнопошуковим. Нормативні акти, навіть відомчого рівня, а тим більше не оприлюднені чи таємні, не лише не можуть установлювати будь-яких обмежень прав і свобод людини, а й регулювати порядок і підстави їх застосування, умови, межі, строки та інші суттєві ознаки цих обмежень.

Ключові слова: *негласні слідчі (розшукові) дії, публічно недоступні місця, уповноважені оперативні підрозділи, житло та інше володіння особи.*

Постановка проблеми. Кримінальне судочинство завжди було ефективним засобом захисту конституційних прав і свобод людини. Воно також є й джерелом підвищеної безпеки як для окремої людини, так і для суспільства в цілому, коли порушується або не виконується те, що проголошено. Суспільству відомі випадки порушення прав та свобод у процесі проведення тих чи інших слідчих (розшукових) дій. Відтак, виникає нагальна потреба в дослідженні процесуального порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи, визначення їх сутності та завдань, які вони можуть вирішувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням проникнення до житла та іншого володіння особи присвячені наукові дослідження таких учених, як Ю.П. Аленін, О.В. Білоус, В.І. Галаган, О.І. Галаган, А.В. Захарко, Т.Г. Ільєва, О.В. Капліна, В.А. Колесник, О.Б. Комарницька, Л.М. Лобойко, Т.В. Лукашкіна, В. Прядко, О.Ю. Татаров, Г.В. Титаренко, Л.Д. Удалова, О.Г. Яновська та ін. Окремі аспекти інституту цієї слідчої дії досліджували як вітчизняні криміналісти та процесуалісти, так і науковці країн СНД:

Ю. П. Алєнін, Р. С. Белкін, О. О. Бондаренко, В. В. Вапнярчук, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, Н. С. Карпов, Є. Д. Лук'янчиков, В. І. Маринів, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, Ю. Г. Торбін, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило та ін. Їх праці мають важливе значення для розробки тактики обстеження публічно недоступних місць, житла та іншого володіння особи у кримінальному провадженні.

Формування цілей: дослідити соціальні обумовленості та загальні умови правомірного обмеження права особи на недоторканність житла чи іншого володіння, що дають змогу відмежувати випадки законного обмеження від порушення цього права, з'ясувати юридичні підстави проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

Виклад основного матеріалу. Конституційне право людини на недоторканність житла покликане забезпечувати свободу особи від незаконних уторгень будь-яких суб'єктів у її житло, сферу особистого життя й гарантується особі незалежно від того, чи є вона громадянином України, іноземцем, чи особою без громадянства. Усе, що відбувається в помешканні громадянина, не може бути розголошене без згоди зацікавлених осіб. Доступ у житлове помешкання сторонніх осіб можливий лише в разі чітко вираженої згоди громадян, які проживають у ньому. Недоторканні особисті папери, щоденники та інші документи, що зберігаються в житлі, а також і за його межами. Крім того, чітке дотримання цього права є гарантією інших прав, до яких можна віднести право на життя, на невтручання в особисте та сімейне життя, на особисту недоторканність, на володіння, користування й розпорядження своєю власністю.

У всіх цивілізованих країнах право громадян на недоторканність житла гарантоване конституцією, а також іншими законодавчими актами. Це стосується й України. Так, у ст. 47 Конституції України закріплено правило, згідно з яким: «Кожен має право на житло», а також: «Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду» (ч. 2 ст. 30). Лише в невідкладних випадках, пов'язаних з урятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються в учиненні злочину, можливий інший, установлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку (ч. 3 ст. 30). Це означає, що суд може прийняти подібне рішення тільки за наявності вагомих доказів того, що є нагальна необхідність проникнути до житлового простору особи без її згоди. У всіх інших випадках потрібно поважати право особи на недоторканність житлового простору, що дає можливість проникати до житлового простору лише за безпосередньої згоди самої особи.

Серед інших законодавчих актів, які регулюють це право, особливо необхідно виділити кримінально-процесуальне законодавство. Так, вищезазначені конституційні норми з точки зору охорони прав і свобод людини мають прин-

ципово важливе значення й тому в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі КПК України) закріплюються як засада судочинства. Зокрема, ст. 13 КПК України передбачено, що громадянам гарантується недоторканність житла чи іншого володіння особи. Не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як умотивованим судовим рішенням, крім випадків установлених чинним кримінально-процесуальним законодавством України. Таким чином, можна виділити положення, що відображають зміст принципу недоторканності житла чи іншого володіння особи: – житло чи інше володіння особи є недоторканим; – держава гарантує кожному недоторканність житла від здійснення дій з боку її органів і посадових осіб, пов'язаних з таємним або відкритим уторгненням у будь-якій формі в житло чи інше володіння особи; – ніхто не має права без законної підстави проникнути до житла чи іншого володіння інакше як за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або ухвалою слідчого судді, крім випадків установлених законом.

Виятки із зазначеного принципу виражаються в такому: обмеження права на недоторканність житла чи іншого володіння особи шляхом проникнення в них без добровільної згоди останньої допускається лише для досягнення завдань кримінального судочинства тільки на підставі ухвали слідчого судді; – проведення обшуку чи огляду житла або іншого володіння особи допускається лише на підставі ухвали слідчого судді, незалежно від наявності або відсутності добровільної згоди особи; – обмеження права на недоторканність житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді допускається тільки у невідкладних випадках, пов'язаних з врятуванням життя та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. Ураховуючи винятковість обмеження зазначеного права особи, і поряд з цим, необхідність такого обмеження з метою вирішення завдань кримінального судочинства обумовлюється балансом між ними, який може бути досягнуто тільки за таких процесуальних положень: 1) наявність підстав, передбачених законом; 2) наявність рішення відповідних посадових осіб у визначених законом випадках; 3) відповідність обсягу обмеження прав особи дійсній необхідності, що впливає з матеріалів справи [1, с. 14].

У найважливіших міжнародно-правових актах також проголошено право громадян на недоторканність житла. Зокрема у ст. 12 Загальної декларації прав людини передбачено: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте й сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань». Аналогічна вимога міститься в ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права.

Стаття 8 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), відомої як Європейська конвенція з прав людини, комплексно

декларує зазначені права. Зокрема, у ній зазначено: «Кожен має право на повагу до його приватного й сімейного життя, до житла й до таємниці кореспонденції» [2, с. 13, 62, 284, 285].

Дослідження процесуальних особливостей проведення негласних слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи щонайперше вимагає проведення детальної роботи над визначенням певного понятійного апарата. Отже, для проведення повноцінного вивчення цієї проблеми, для уникнення непорозумінь на практиці та порушень закону під час їх проведення, нам необхідно визначити такі поняття, як «житло» та «інше володіння особи». Також варто зазначити, що наявність закріпленого в нормах Конституції України чи КПК визначення «житла» дає змогу уникнути спекуляцій стосовно кваліфікації діянь злочинців, які проникли в те чи інше приміщення. Адже, як відомо, проникнення в житло є кваліфікувальною ознакою окремих злочинів (наприклад, ст.ст. 185-187 Кримінального Кодексу України (далі КК України)), наявність якої може значно обтяжити покарання підсудного [3, с. 82-84].

Згідно з ч. 2 ст. 233 КПК України під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи.

З'ясовуючи зміст наведених термінів, слід ураховувати, що Постанова Пленуму ВСУ України від 28 березня 2008 року № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства», звертає увагу на те, що згідно з практикою ЄСПЛ ужите в п.1 ст.8 Конвенції поняття «житло» охоплює не лише житло фізичних осіб, воно може поширюватися на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філії та інші приміщення (рішення ЄСПЛ у справах «Німіц проти Німеччини» від 16 грудня 1992 року (обшук у кабінеті адвоката) [4].

Відповідно до практики Європейського Суду, можна дати таке узгальнююче визначення житла – це місце, де особа постійно чи тимчасово проживає або має намір проживати незалежно від форми чи підстави такого проживання, яке призначене чи пристосоване для цього й межа

якого визначає сферу відомої відособленості особистого життя (особистий приватний простір) особи.

А.В. Захарко зазначає, що проникнення до житла чи іншого володіння особи не слід відносити до слідчих дій, бо воно саме по собі не надає можливості слідчому отримати докази або перевірити вже отримані докази в кримінальному провадженні [5, с. 154]. О.В. Білоус уточнює, що під час кримінального провадження з проникненням до житла чи іншого володіння особи здійснюються чи можуть здійснюватися: затримання особи, тимчасовий доступ до речей та документів, арешт майна, контроль за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, обшук, огляд, слідчий експеримент, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння [6, с. 268].

Ураховуючи вищезазначене, проникненням у житло чи інше володіння особи слід вважати входження чи вторгнення в житло фізично чи з використанням різного роду технічних пристроїв чи інше володіння особи, здійснене всупереч волі особи, що в ньому проживає чи ним користується на законних підставах, а також порушення таємниці її приватного та сімейного життя, листування та телефонних розмов у житлі чи іншому володінні, здійснене поза межами житла чи іншого володіння особи, за відсутності визначених законом підстав чи в порушення встановленого законом порядку.

Таким чином, у результаті дослідження змісту права особи на недоторканність житла чи іншого володіння можна дійти висновку про те, що право особи на недоторканність житла чи іншого володіння в кримінальному процесі слід розглядати як самостійне суб'єктивне право особи, встановлене й гарантоване Конституцією України та кримінально-процесуальним законом, що охороняє її житло та інше володіння від протиправних проникнень з боку державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, гарантує збереження таємниці приватного життя в житлі чи іншому володінні, забезпечує додержання законності при проведенні слідчих та інших процесуальних дій у ньому, а також можливість відновлення порушених прав особи при незаконному обмеженні недоторканності житла чи іншого володіння.

Різновидом негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться в житлі чи іншому володінні особи, є обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

У ст. 267 КПК України передбачено, що слідчий має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою:

- 1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування;
- 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів;
- 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину;
- 4) виявлення осіб, які розшукуються;
- 5) установлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

Згідно з Інструкцією «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженої спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України [7] обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) полягає в таємному проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано, під псевдонімом або із застосуванням технічних засобів у приміщення та інше володіння для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи або безпосередньо з метою виявлення й фіксації слідів злочину, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготовлення копій чи їх зразків, виявлення осіб, які розшукуються, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження.

Проводити обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, органи, Національного антикорупційного бюро України, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового й митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України.

Правовою підставою здійснення негласних слідчих (розшукових) дій уповноваженими оперативними підрозділами є письмове доручення слідчого або прокурора у кримінальному провадженні. У цьому випадку, на час проведення зазначених дій, уповноважений працівник оперативного підрозділу набуває повноважень слідчого. Звертаємо увагу, що працівники уповноважених оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (стаття 41 КПК України) [8].

Обстеження, як негласну слідчу (розшукову) дію, здійснюють таємно від власників і зацікавлених осіб. Таким чином, обмежують конституційне право громадян на недоторканність житла й тому обстеження, проведене без дозволу суду, буде незаконним і не матиме доказової сили.

Згідно з ч. 2 ст. 246 КПК України зазначена негласна слідча дія проводиться: по – перше, у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб.; по-друге, тільки у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів; по-третє, на підставі ухвали слідчого судді в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Розгляд клопотань про обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи повинен здійснювати слідчий суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. Серед клопотань про обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи впродовж періоду з 20 листопада 2012 року по 31 грудня 2013 року найбільша кількість перебувала на розгляді слідчих суддів апеляційних судів Харківської (надійшло 263 клопотання, задоволено 98,5 %) та Донецької (надійшло 178 клопотань, задоволено 98,3 %) областей. За період із 01 січня 2014 року по 28 лютого 2014 року найбільша кількість зазначених клопотань залишається в Апеляційному суді Харківської області (надійшло 50 клопотань, задоволено 98 %).

Клопотання слідчого про надання дозволу на проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії повинно бути узгоджено з прокурором.

Слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання протягом шести годин з моменту його отримання. Розгляд клопотання здійснюється за участю особи, яка подала клопотання.

У клопотанні слідчого обов'язково зазначаються: 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) короткий виклад обставин злочину у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання; 3) правова кваліфікація злочину із зазначенням статті КК України; 4) відомості про особу (осіб) і місце щодо яких необхідно провести обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; 5) обставини, що дають підстави для проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; 6) обґрунтування строку проведення негласної слідчої (розшукової) дії; 7) обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб; 8) обґрунтування можливості отримання під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії доказів, які самостійно або

в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили [9].

Слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про надання дозволу на проведення обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи протягом шести годин з моменту його отримання. Розгляд клопотання здійснюється за участю особи, яка подала клопотання. Зазначимо, що слідчий суддя не має права відмовити в розгляді клопотання про обмеження конституційних прав громадян, але не зобов'язаний давати дозвіл на проведення такого негласного заходу, якщо не дійде висновку щодо потреби надання дозволу (ухвали), його обґрунтованості та законності, у тому числі з точки зору вимог законодавства. Звідси випливає, що обов'язок обґрунтувати необхідність проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи лежить на особах, які звернулися до слідчого судді за дозволом (клопотанням) на ці дії.

Зауважимо, що закон не передбачає можливості повернення клопотання через недостатність представлених з ним матеріалів. У такому випадку слідчий суддя розглядає подання й виносить рішення на підставі наявних матеріалів, у разі недостатності яких – відмовляє в задоволенні подання через його необґрунтованість. Відмова в наданні дозволу не перешкоджає повторному зверненню з новим клопотанням про надання такого дозволу.

Цілком логічним є те, що для забезпечення таємниці, убезпечення витоку інформації про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, судові засідання з цих питань має відбуватися в закритому режимі з участю прокурора і, у разі потреби слідчого, який вніс клопотання.

Строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи не може перевищувати два місяці.

Наділення суду повноваженнями щодо здійснення процедури надання дозволу на проведення зазначених дій, пов'язаних з обмеженнями конституційних прав громадян, не обмежує цих прав, а навпаки, створює додаткову гарантію їх захисту.

Якщо слідчий, прокурор вважає, що проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи слід продовжити, то слідчий за погодженням з прокурором або прокурор мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням про винесення ухвали.

Контроль за дотриманням законності при організації й проведенні обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи здійснюється: 1) слідчим, прокурором, слідчим суддею в межах кримінального провадження (ст. 3 КПК); 2) керівниками органів, які здій-

снюють оперативно-розшукову діяльність, у разі виконання зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії за дорученням слідчого (ст. 9 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»).

Згідно з ч.1 ст. 252 КПК України фіксація ходу й результатів негласної слідчої (розшукової) дії повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження. За результатами проведення таких негласних дій складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки. Протокол про проведення зазначеної дії з додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту її припинення передається прокуророві. Прокурор уживає заходів щодо збереження отриманих під час проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи речей і документів, які планує використовувати у кримінальному провадженні. Особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження. Конкретний час повідомлення визначається з урахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Відповідне повідомлення про факт і результати обстеження повинне бути здійснене протягом дванадцяти місяців з дня його припинення, але не пізніше дня звернення до суду з обвинувальним актом. Відомості про факт і методи проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, осіб, які його проводили, а також інформація, отримана в результаті проведення, не підлягають розголошенню особами, яким це стало відомо в результаті відкриття матеріалів іншій стороні в порядку, передбаченому статтею 290 КПК України. Якщо протоколи про проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи містять інформацію щодо приватного (особистого чи сімейного) життя інших осіб, захисник, а також інші особи, які мають право на ознайомлення з протоколами, попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення отриманої інформації про інших осіб. Виготовлення копій протоколів про проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи та додатків до них забороняється.

Висновки. Таким чином, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи – це негласна слідча (розшукова) дія, яка здійснюється тільки у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Проводити цю дію має

право слідчий або за його дорученням працівник оперативного підрозділу, суть якої полягає в огляді визначених об'єктів, у тому числі з використанням технічних засобів, шляхом таємного проникнення, на підставі ухвали слідчого судді, з метою збирання (виявлення й фіксації) інформації, значимої для забезпечення кримінального судочинства, безпеки суспільства й держави; контроль за дотриманням законності при організації й проведенні здійснюють слідчий, прокурор, слідчий суддя в межах кримінального провадження, а також керівники органів, які проводять оперативно-розшукову діяльність, у разі виконання зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії за дорученням слідчого (ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Забороняється збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. Не допускається незаконне проникнення в публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи. Закон робить із цих правил виняток в інтересах національної безпеки, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку, захисту прав і свобод інших людей.

Будь-яке обмеження прав і свобод людини й громадянина засновується на законі, повинно мати легітимну ціль та бути необхідним для суспільства. Будь-яке втручання повинно бути вибіркоким, а не загальнопошуковим. Нормативні акти, навіть відомчого рівня, а тим більше неоприлюднені чи таємні, не лише не можуть установлювати будь-яких обмежень прав і свобод людини, а й регулювати порядок і підстави їх застосування, умови, межі, строки та інші суттєві ознаки цих обмежень.

Використані джерела:

1. Літвінова І.Ф. Соціальна обумовленість та загальні умови правомірного обмеження права особи на недоторканність житла чи іншого володіння / І.Ф. Літвінова // Адвокат. – 2009. – № 1. – с. 12-15.
2. Международные и внутригосударственные акты о правах человека : сб. док. / сост. Р. М. Валеев, Р. Г. Вагизов. – Казань : Казан. гос. ун-т, 2006. – 638 с.
3. Кримінальний кодекс України. – Х.: ПП “ІГВНІ”, 2007. – 208с.
4. Нимитц (Niemietz) против Германии Судебное решение от 16 декабря 1992 г.: решение Европейского суда по правам человека [Електронний ресурс]: [текст рішення Європейського Суду з Веб-сайту Європейської конвенції о защите прав человека: право и практика]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461421/2461421.htm>
5. Захарко А. В. Регламентация проникновения до житла чи іншого володіння особи / А. В. Захарко // Європейські стандарти кримінального судочинства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 27 вересня 2013 року). Ред. кол. О. О. Волобуєва, В. П. Горбачов, Д. С. Паламар. – Донецьк: ДЮІ МВС України, 2014. – С. 154-155.

6. Білоус О. В. Законодавча регламентація проникнення до житла чи іншого володіння особи під час кримінального провадження / О. В. Білоус // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні й політичні науки. Випуск 65. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – С. 264-271.

7. Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 765 с.

9. Про затвердження порядку отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів від 26.09.2007 р. № 1169. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP071169.html

Гольдберг Н.А. Обеспечение конституционных прав и свобод граждан при проведении негласных следственных (розыскных) действий в жилище и ином владении лица

В статье исследованы социальные обусловленности и общие условия правомерного ограничения прав лица на неприкосновенность жилища или иного владения, позволяющие отделить случаи законного ограничения от нарушения этого права, определение юридических оснований проведения обследования публично недоступных мест, жилища и иного владения лица. Любое ограничение прав и свобод человека и гражданина основывается на законе, должно иметь легитимную цель и быть необходимым для общества. Любое вмешательство должно быть выборочным, а не всепоисковым. Нормативные акты, даже ведомственного уровня, а тем более не обнародованы или тайные, не только не могут устанавливать каких-либо ограничений прав и свобод человека, но и регулировать порядок и основания их применения, условия, пределы, сроки и другие существенные признаки этих ограничений.

Ключевые слова: *негласные следственные (розыскные) действия, публично недоступные места, уполномоченные оперативные подразделения, жилище и иное владение лица.*

Goldberg N.O. Ensuring of the constitutional rights and freedoms of the individual during the covert investigation (search) actions in his / her housing and other property

The article explores the social conditioning and general conditions of lawful limitation of the right to inviolability of the home or other possessions that allow you to distinguish the statutory limit from the violation of this law, clarifying the legal basis of the investigation of the publicly inaccessible places , home or other property.

Criminal proceedings have always been an effective means of protecting constitutional rights and freedoms. It is also a source of danger both for the individual and for society as a whole, when broken or not performed that proclaimed. Society known violations of rights and freedoms in the conduct of certain investigative (detective) action. Thus, there is an urgent need to study the procedural order of covert investigative (detective) actions in the home or other property, to determine their nature and the tasks they can solve.

It has been found that the individual right to inviolability of the home or other property, it can be concluded that the individual's right to inviolability of the home or other property in criminal proceedings should be regarded as an independent subjective right of an individual established and guaranteed by the Constitution of Ukraine and the criminal procedure law which protect his / her house and other possessions from unlawful intervention by the government agencies and officials who conduct criminal proceedings, guarantee the privacy in the home or other property, ensure compliance with the law during the investigation and other procedural actions in it, and the ability to redress the violation of rights of the individual in illicit restriction of inviolability of the home or other property.

Any restriction on the rights and freedoms of an individual and a citizen is to be based on law, must have a legitimate aim and be necessary for society. Any intervention must be selective and not general search. Regulations, even of the departmental level, and all the more not public or secret, neither can set any restrictions on rights and freedoms, nor regulate the procedure and grounds for their application, conditions, limits, deadlines, and other important features of limitations.

Key words: *unspoken investigation (investigative) actions publicly inaccessible places authorized by the operational units, housing and other possessions.*

УДК 343.132

**В.Г. Дрозд,
В.Ю. Дрозд**

ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ

У статті наведено порядок обрання запобіжних заходів щодо окремої категорії осіб. Розглянуто проблемні аспекти застосування запобіжних заходів до: неповнолітніх, осіб, щодо яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, суддів та народних депутатів України. Проаналізовано чинне Кримінальне процесуальне законодавство України на предмет прогалин та колізій у застосуванні запобіжних заходів до такої категорії осіб.

Ключові слова: *запобіжні заходи, підстави застосування, неповнолітні, заходи медичного характеру, судді, народні депутати.*

Постановка проблеми. Правова реформа в Україні покликана забезпечити підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю і якісно підвищити рівень захисту конститу-

ційних прав громадян. З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України суттєво змінилася законодавча регламентація підстав, умов і порядку застосування запобіжних заходів. Так, Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) визначено особливі види запобіжних заходів та порядок їх застосування до певних категорій осіб. Серед останніх слід назвати: неповнолітніх, осіб, щодо яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, суддів, народних депутатів України тощо. Тому виникає необхідність наукового вивчення порядку застосування запобіжних заходів до певної особливої категорії осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні є праці вчених, що стосуються проблем застосування запобіжних заходів, зокрема слід назвати таких, як Ю. М. Грошевий, А. В. Захарко, В. Г. Крайнюк, В. О. Пелюшко, Д. П. Письменний, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, О. Г. Шило та інших. Однак такий науковий арсенал спрямований на вирішення загальноправових питань застосування запобіжних заходів, залишаються невирішеними питання вузької спрямованості – застосування таких заходів до певної категорії осіб.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення порядку застосування запобіжних заходів до окремої категорії осіб, зокрема: неповнолітніх, осіб, щодо яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, суддів, народних депутатів України.

Виклад основного матеріалу. Необхідність особливого захисту дітей та застосування до них запобіжних заходів уперше проголошено в Женевській декларації прав дитини 1924 р., потім підтверджено в Загальній декларації прав дитини 1948 р., Декларації прав дитини 1959 р. та закріплено в Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права (ст. 10), Міжнародному пакті про громадянські й політичні права (ст. 23, 24) [1, с. 4].

Слідчому, слідчому судді, суду необхідно зважати, що затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише в разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину за наявності визначених КПК мети та підстав для його застосування.

При розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу до неповнолітнього, крім запобіжних заходів, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників (ч. 1 ст. 493 КПК). Застосування таких процесуальних дій можливе за обов'язкового встановлення слідчим суддею, судом таких обставин у їх сукупності [2, с. 258]:

1) відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, а також відомості про їхні стосунки з неповнолітнім дають змогу впевнитися в тому, що вони можуть належно здійснювати нагляд за неповнолітнім;

2) батьки, опікуни чи піклувальники, а також неповнолітній надади згоду на передання під нагляд;

3) батьки, опікуни або піклувальники надади письмове зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку.

До неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, крім запобіжних заходів, може застосовуватися передання їх під нагляд адміністрації цієї установи. Застосування таких процесуальних дій можливе за обов'язкового встановлення слідчим, слідчим суддею, судом таких обставин: 1) представник адміністрації дитячої установи, а також неповнолітній надади згоду на передання під нагляд; 2) представник адміністрації дитячої установи надав письмове зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку.

Особа, яка взяла зобов'язання про нагляд, має право відмовитися від подальшого виконання цього зобов'язання, заздалегідь про це повідомивши.

Одним із запобіжних заходів, що може застосуватися до осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення в неповнолітньому віці, є застава. Підставою застосування такого запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України [2, с. 138]. Застава як запобіжний захід щодо неповнолітнього підозрюваного полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків за умови звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків. Перевага запобіжного заходу у вигляді застави полягає в тому, що вона має не лише попереджувальний, а й виховний характер. Ефективність запобіжного заходу побудована на реалізації важливих психологічних властивостей людини; він також стимулює виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків. Однак вважаємо, що застосування застави до неповнолітнього є недоцільним, коли внесення коштів здійснюють близькі родичі або члени сім'ї. Адже інколи підозрюваного неповнолітнього ці обставини не зобов'язують виконувати покладені на нього обов'язки.

У ч. 4 ст. 499 КПК «Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру» також зазначено, що у випадку наявності достатніх підстав вважати, що особа, передбачена ст. 498 КПК (неповнолітній, який не досяг віку з якого настає кримінальна відповідальність), учинила суспільно небезпечне ді-

яння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років, вона може бути поміщена в приймальник-розподільник для дітей на строк до тридцяти днів на підставі ухвали слідчого судді, суду, постановленої за клопотання прокурора згідно з правилами, передбаченими для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. У цій же частині ст. 499 КПК також зазначено, що строк тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей може бути продовжено ухвалою слідчого судді, суду ще на строк до тридцяти днів. Питання скасування чи продовження строку тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей вирішується в порядку, передбаченому для скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою відповідно [2, с. 261–262].

Як справедливо зазначено у Висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України щодо проекту нового КПК «Зміст статті 498 проекту дозволяє дійти висновку, що заходи виховного характеру можуть бути застосовані до неповнолітніх віком від одинадцяти років незалежно від ступеня суспільної небезпеки вчиненого ними злочину. Це положення суперечить змісту частини першої ст. 105 КК України, відповідно до якої звільнення від кримінальної відповідальності з застосуванням примусових заходів виховного характеру допускається, якщо особа засуджується за вчинення одного зі злочинів невеликої або середньої тяжкості. Учинення двох чи більше злочинів, навіть якщо кожний з них є злочином невеликої тяжкості, виключає звільнення від покарання з даної підстави» [3, с. 43].

Зазначене коло питань не вичерпує всіх проблем, що існують при застосуванні до неповнолітніх запобіжних заходів, однак можемо підсумувати, що відповідні органи в разі їх обрання мають урахувати вікові та психологічні особливості (брак достатнього життєвого досвіду; емоційну збудливість; піддавання впливу навколишнього середовища, підбурюванням під час групового спілкування, особливо з боку дорослих; бажання утвердити повагу до себе в середовищі, у якому підліток перебуває, звільнитися від контролю й опіки тощо). У КПК України законодавець значно поліпшив становище неповнолітнього підозрюваного, проте, враховуючи всі особливості неповнолітніх, проблема застосування запобіжних заходів до цієї категорії залишається актуальною.

Найбільш законодавчо неврегульованим у сучасних умовах є застосування запобіжних заходів, передбачених ст. 508 КПК «Запобіжні заходи», які застосовуються до особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування [2, с. 264–265].

До особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, судом може бути застосовано такі запобіжні заходи:

1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом (такий нагляд не є примусовим заходом медичного характеру, а тому контроль за проведенням лікування здійснюють відповідні органи охорони здоров'я);

2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ч. 1 ст. 508 КПК). Такі види запобіжних заходів застосовуються в порядку, передбаченому главою 18 КПК, лише за наявності належним чином установленого факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби особи.

У названій статті зазначено, що вказані запобіжні заходи застосовуються судом, проте зі змісту статті незрозуміло, як бути слідчому (прокуророві) у процесі досудового розслідування, коли згідно з висновком психіатричної експертизи на цій стадії будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час учинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Вочевидь, що рішення про застосування до такої особи передбачених ст. 508 запобіжних заходів, у тому числі й не пов'язаних з ізоляцією її від суспільства (передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом), має прийматися судом, але за клопотанням слідчого, яке має підтримати прокурор. Отже, зазначені проблеми стосуються у кримінальному процесі також слідчого й потребують відповідного вирішення.

Окрім цього, з положень Глави 39 КПК незрозуміло, який алгоритм процесуальних дій слідчого при розслідуванні кримінальних правопорушень цієї категорії й чи взагалі положення цієї глави розповсюджуються на стадію досудового розслідування, оскільки у ст. 508 КПК ідеться про застосування цих запобіжних заходів виключно судом. Особливо актуальні ці питання у випадках, коли момент установлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби настає в результаті проведеної судово-психіатричної експертизи на стадії досудового розслідування.

У зв'язку з актуальністю цих проблемних питань вважаємо за доцільне розглянути їх більш детально.

Відповідно до частини 2 ст. 508 КПК передбачені частиною першою цієї статті запобіжні заходи застосовуються судом до особи з моменту встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби. Застосування передбачених запобіжних заходів має здійснюватися згідно

із загальними правилами, передбаченими КПК. Хоча при цьому у ст. 176 «Загальні положення про запобіжні заходи» Глави 18 КПК «Запобіжні заходи, затримання особи» перелік запобіжних заходів, які можуть застосовуватися під час досудового розслідування слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, а під час судового провадження - судом за клопотанням прокурора, указані запобіжні заходи, передбачені ст. 508 КПК, узагалі відсутні.

У ст. 95 Кримінального кодексу України зазначено, що продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється за заявою представника психіатричного закладу. Аналогічний припис міститься також і в Наказі МОЗ України № 397 від 08.10.2001 року «Порядок застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах до осіб, які хворі на психічні розлади й учинили суспільно небезпечні діяння» [4]. А саме продовження, зміна або припинення примусових заходів медичного характеру здійснюються судом за заявою представника психіатричного закладу (лікаря-психіатра), який надає особі психіатричну допомогу.

Під час практичного застосування цих норм до сьогодні виникала проблема. Кримінальний процесуальний кодекс у цьому контексті оперував таким поняттям як «подання представника медичного закладу». Тобто мали місце неузгодженості між ст. 514 Кримінального процесуального кодексу та ст. 95 Кримінального кодексу в питаннях продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру.

Зазначимо, що на вказані проблемні питання вже звертали увагу народні депутати України, зокрема народний депутат Гелевея О.І. зареєстрував відповідний законопроект від 18.06.2014 № 4105а. Цим проектом Закону України від 18.06.2014 № 4105а «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо приведення у відповідність законодавства до норм Кримінального кодексу України стосовно продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру)» з метою приведення у відповідність законодавства до норм Кримінального кодексу України стосовно продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру, було запропоновано: у ч. 3 ст. 514 КПК слово «за поданням» у всіх відмінках замінити словом «за заявою» у відповідних відмінках; слово «до подання» у всіх відмінках замінити словом «до заяви» у відповідних відмінках. Указаний законопроект 4 березня 2015 року було прийнято як закон за №233-VIII.

З указаним законодавчим уточненням слід погодитися, оскільки ці зміни дозволяють гармонізувати положення КК і КПК України, які стосуються врегулювання одних і тих самих питань різними кодексами.

На превеликий жаль, ці «косметичні» законодавчі зміни не зняли всього комплексу проблемних питань, які виникли у практичній діяльності досудового розслідування та суду щодо застосування запобіжних заходів, передбачених ст. 508 КПК.

Практика застосування вимог ст. 508 КПК України продемонструвала наявність низки проблем під час реалізації цієї законодавчої новели, що в основному пов'язано з відсутністю нормативно-правового акта щодо порядку застосування запобіжних заходів у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

Окремі положення цих статей (ст.ст. 503–516) містять алогічні конструкції (наприклад, п. 2 ч. 1 ст. 513, у якому одним з питань, що з'ясовується під час постановлення ухвали про застосування примусового заходу медичного характеру є: чи вчинено це суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення особою?). Зі змісту цієї глави незрозумілим залишається порядок установлення факту перебування особи в стані осудності (неосудності) під час учинення злочину, на що справедливо звернуло увагу й Головне науково-експертне управління Верховної Ради України у Висновку з цього питання.

Глава 37 КПК визначає особливості кримінального провадження та обрання запобіжних заходів щодо окремої категорії осіб (ст. 482 КПК).

Слідчому, слідчому судді, суду слід урахувати визначені у ст. 482 КПК особливості порядку затримання або обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту стосовно судді, народного депутата України. Такі запобіжні заходи до ухвалення обвинувального вироку судом не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України.

Особливий порядок кримінального провадження передбачено стосовно таких осіб: 1) народного депутата України; 2) судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного й народного засідателя на час здійснення ними правосуддя; 3) кандидата в Президенти України; 4) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; 5) голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати; 6) депутата місцевої ради; 7) адвоката; 8) Генерального прокурора України, його заступника.

Слідчому, слідчому судді, суду слід мати на увазі, що в разі застосування запобіжного заходу до осіб цих категорій обов'язковим є інформування відповідних органів і службових осіб, які їх обрали або призначили чи відповідають за заміщення їхніх посад державних та інших органів чи службових осіб.

На нашу думку, існування окремої глави щодо окремих осіб не враховує принципу ст. 24 Конституції України щодо рівності громадян перед законом і судом.

Висновки. Зі змісту статті вбачається, що на сьогодні досі існує проблема законодавчого врегулювання застосування запобіжних заходів до певної категорії осіб. На жаль, трирічна практика роботи за Кримінальним процесуальним кодексом України засвідчила необхідність унесення до нього низки змін та доповнень. Також доводиться спостерігати, що в КПК України не враховано критичні зауваження європейських експертів Ради Європи та Венеціанської комісії, недосконале викладення його ключових положень та деяка суперечливість запропонованих ним нововведень до українських реалій. Однак маємо надію, що поява наукових досліджень з конкретної проблематики (застосування запобіжних заходів) уможливить довести до міжнародного рівня та стандартів законодавство України.

Використані джерела:

1. Попелюшко В. О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування / В. О. Попелюшко // Адвокат. – 2012. – № 9 (144). – С. 4–6.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 1 квіт. 2013 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К.: ПАЛІВОДА А. В., 2013. – 328 с. – (Кодекси України).

3. Зауваження до Кримінального процесуального кодексу України : Висновки Головного науково-експертного управління Верховної Ради України. – Реєстрац. номер 9700 (друге читання) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Зауважень: w1.c1.rada.gov.ua.

4. Про затвердження нормативно-правових документів з окремих питань щодо застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які страждають на психічні розлади : Міністерство охорони здоров'я України : Наказ № 397 від 08.10.2001 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Наказу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0215-02>

Дрозд В.Г., Дрозд В.Ю. Порядок применения мер к отдельной категории лиц

В статье приведен порядок избрания мер пресечения в отношении отдельной категории лиц, а именно: несовершеннолетних, лиц, относительно которых предполагается применение принудительных мер медицинского характера, судей и народных депутатов Украины. Проанализировано действующее Уголовное процессуальное законодательство Украины на предмет пробелов и коллизий в применении мер пресечения к такой категории лиц.

Ключевые слова: *меры пресечения, основания применения, несовершеннолетние, меры медицинского характера, судьи, народные депутаты.*

Drozd V.G., Drozd V.Y. The procedure for application of measures to certain categories of persons

In the article, the order of election of measures of restraint in respect of individual categories of persons. The Considered problem aspects of application of measures of restraint to: minors, persons for which it is assumed the application of compulsory medical measures, judges and people's deputies of Ukraine.

It is established that for the first time the need for special protection of children and the application to them of measures was set out in the Geneva Declaration of the rights of the child, then confirmed in the General Declaration of the rights of the child, the Declaration on the rights of the child and reaffirmed in the International Covenant on economic, social and cultural rights, the International Covenant on civil and political rights.

Set out the procedure for application of measures of restraint to a minor who is suspected or accused of committing a grave or especially grave crimes. In particular, arrest and detention. In addition to security measures that can be used their transfer under supervision of parents, guardians or Trustees. Given the totality of circumstances subject to finding by the investigating judge, the court for the election of such measures. Set the nature, benefits and effectiveness of the juvenile suspect's bail.

Along with this, analyzes current Criminal procedural legislation of Ukraine on the subject of gaps and conflicts in the application of measures to this group of persons.

It is established that the law is not settled in modern conditions the use of preventive measures that apply to the person in respect of which it is assumed the application of compulsory medical measures or to decide on their application. The types of preventive measures to persons. The special procedure for criminal proceedings in respect of such persons: deputies, judges, jurors, people's assessors, candidates for President of Ukraine. It is established that in the CPC of Ukraine is not taken into account critical comments of the European experts of the Council of Europe and the Venice Commission, an imperfect presentation of its key provisions and certain inconsistency of proposed innovations to Ukrainian realities.

Key words: *preventive measures, reasons for use, juveniles, medical measures, judges.*

УДК 342.231.14:340.12

I.С. Загоруй

**ПОНЯТТЯ «ПРАВА ЛЮДИНИ» : ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ
ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ**

У статті проаналізовано різні підходи до розуміння поняття «права людини», висвітлено погляди на права людини, що обґрунтовуються у філософсько-правовій та в юридичній літературі, прослідковано антропологічне, класичне природно-правове та юридико-позитивістське обґрунтування прав людини; викладено авторське бачення генези цього поняття (феномена) у контексті руху реальних державно-владних і політико-юридичних явищ.

Ключові слова: *права людини, юридична природа прав людини, соціально-економічні права, покоління прав людини.*

Постановка проблеми. Права людини визнаються універсальною формою взаємовідносин між людиною, суспільством і сучасною державою. Саме з допомогою прав людини визначаються межі соціальних можливостей людини та встановлюється інституціональний і соціально-правовий механізм їх реалізації.

Нині загально визнано, що громадянські, політичні, соціальні, економічні, культурні й інші права людини – не подарунок держави (влади) чи політичної партії або якоїсь групи осіб, а невід’ємна властивість кожного індивіда, яка належить йому від народження незалежно від раси, кольору шкіри, статі, релігії, мови, політичних та інших переконань. Тобто права людини – це природні права, якими в рівній мірі володіють усі люди від народження у тому числі й основними правами. Уважається, що права і свободи людини складають основи самого суспільства й держави, її конституційного ладу [1, с. 204-205], базис цивілізації, найважливіша компонента соціокультурної цивілізаційної системи, яка визначає стиль цивілізації [2, с. 6], а соціально-економічні права – один з конституційних індикаторів соціальної держави. Не випадково положення про права людини відкривають текст конституцій, визначають ставлення держави до людини, а також і те, що держава зв’язана правами й походить від людини, що її існування, соціальне призначення і цінність обумовлюються тією мірою, якою вона задовольняє насущні потреби людей, забезпечує права і свободи громадян.

Юридична природа прав людини виражається в закріпленні норм в міжнародно-правових актах і в конституціях держав, а також у кодифікованих актах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З’ясуванню сутності прав людини, історичного розвитку ідеї цього соціально-правового й культурного явища присвячено спеціальні наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема С. Добрянського [3], Т. Ярошевської [4], В. Трубникова [5], Л. Глухареві [6], Д. І. Луковської [7] та інших, у яких здійснено спроби розкрити сутність прав людини, виявити те головне, визначальне, що зумовлює їх об’єктивну потребу в розвитку людини й суспільства.

Дослідження загальнотеоретичних аспектів проблеми прав людини, у тому числі й економічних, соціальних і культурних прав пов’язане з науковими працями вітчизняних і зарубіжних учених: М. Антонович, Ю. Білас, С. Верланова, В. Денисова, М. Козюбри, П. Рабіновича, О. Рудневої, С. Шевчука та ін. Серед зарубіжних науковців слід відзначити праці Асбйорна Ейде, К. Брауна, Д. Гом’єна, Р. Джефрі, М. Дженіс, Дж. Доннеллі, М. Крейвен, А. Шайо, Г. Шварца, білоруських і російських науковців А. Зибайло, В. Карташкіна, Н. Колотової, Л. Ульяшиної та ін.

Формування цілей. Досліджуючи проблему прав людини логічно виникають питання: чи існує (може існувати) якийсь універсальне поняття прав людини, безвідносно щодо часу, простору, особливостей культури (цивілізації) та наскільки правомірною буде така постановка цього питання; чи можливе єдине поняття прав людини (навіть з урахуванням існуючих особливостей), якими б охоплювалися всі категорії прав – включаючи соціально-економічні, екологічні тощо.

Виклад основного матеріалу. З'ясування змісту поняття прав людини – завдання не з простих, хоча це питання звичайно ж не є новим. Щонайменше воно ускладнюється багатоаспектністю свого звучання у повсякденному житті, інтерпретацією в суспільно-політичних процесах, у законодавстві та поліваріантністю термінів, наявних у наукових дослідженнях, де воно набуває різних змістовних відтінків, інтерпретацій і визначень. Угорський учений Імре Сабо з цього приводу пише: «Проблема прав людини – є далеко не новим питанням. І якщо в пошуках витоків цих прав нам немає необхідності переноситися в глибину століть, в епоху первісного суспільства, коли така першооснова – прав людини як рівність перед законом для людства була ще невідома, то в усякому випадку ми знайдемо ці витoki вже в епоху Французької революції кінця XVIII століття. У ролі такого джерела ми можемо розглядати Декларацію прав людини і громадянина, ухвалену Установчими зборами Франції в 1879 році» [8, с. 12].

Дійсно, метою буржуазних революцій була ліквідація феодального способу виробництва й затвердження нових суспільних відносин. Особливо важливе значення такі революції надавали принципу рівності. Усі громадяни оголошувалися рівними перед законом незалежно від їх майнового й службового становища. За цих умов на перше місце висуваються права людини. Уважається, що історично першою генерацією прав людини стали громадянські й політичні права і свободи, офіційне визнання й нормативне закріплення яких було здійснене на хвилі Американської та Французької революцій і вони є осердям усієї системи прав людини. Поодинокі «украплення» до конституційно-правових актів цієї доби деяких економічних і соціальних прав (часткове визнання) лише підтверджує той факт, що в тогочасних суспільствах належним чином ще не склалися відповідні відносини між носіями та адресатами цих прав – діяти (чи утримуватися від учинків) стосовно один одного, та ставлення кожного до певних благ, які забезпечують його добробут. Тут, як ніде інше, доречно є зауваження В. Селіванова про те, що «рух юридичних (і не тільки) понять завжди ґрунтується на діалектиці руху реальних державно-владних і політико-юридичних явищ. Тобто не явище повинно йти за поняттям, а будь-яке поняття – за відповідним явищем» [9, с. 6-7].

З огляду на це, очевидно, коли контури класичної наукової картини прав людини вже набули чітке осмислення та нормативне визначення, відносини з благами як такі, що утворюють засади (причину, засновану на реальності) необхідності здійснення певних дій у сфері забезпечення добробуту особи ще не набули тієї ваги аби стати основою обов'язку інших людей, владних структур діяти або утримуватися від певних дій. Отже, нормативне закріплення прав другого покоління ще чекало своєї пори, настання якої прискорювала боротьба з економічною нерівністю, за матеріальний добробут населення. Її ідеологічною основою ставали різного роду соціалістичні вчення, утопічні теорії, неоліберальні концепції тощо. Необхідність нормативного закріплення прав цієї категорії була усвідомлена лише наприкінці XIX - початку XX ст. у зв'язку з тим, що склалися несприятливі умови розвитку в суспільстві, викликані його різкою поляризацією буржуазного суспільства й боротьбою трудящих за покращання свого економічного й культурного становища.

Відомий фахівець у галузі прав людини професор О.А. Лукашева в «Загальній теорії прав людини» пише: «Друге покоління прав людини сформувалося в процесі боротьби народів за покращання свого економічного становища, за підвищення культурного статусу (так звані позитивні права)... У кінці XIX – поч. XX ст. новий лібералізм, оцінивши несприятливу ситуацію, викликану різкою поляризацією буржуазного суспільства, висунув ідею соціального реформування суспільства, яке мало пом'якшити протисторожжя між багатими й бідними в суспільстві» [10, с. 21]. Посилаючись на соціально-економічну політику кайзерівської Германії останньої чверті XIX ст. (бісмарківська соціальна політика, заснована на Маніфесті германського кайзера 1881 р., яка запроваджувала єдину систему соціального забезпечення у формі соціального страхування), та на конституційні засади правового статусу особи, закріплені положеннями Веймарської Конституції 1919 р., учений констатує, що цими кроками було закладено підвалини прав другого покоління (соціально-економічних прав), які потім набули широке визнання й закріплення в соціалістичних конституціях СРСР та в міжнародних документах [10, с. 21-22].

Наразі, крім усталеного поняття «права людини» у міжнародних документах, які стосуються прав людини, у національному законодавстві та в юридичній літературі використовуються такі терміни, як «основні права людини», «основні (фундаментальні) права людини», «основоположні права людини», «суб'єктивні права», «конституційні права і свободи», позитивні і негативні права, активні і пасивні права тощо [11].

Філософи-правознавці також розрізняють «спеціальні» та «загальні права». Перші – мають загальний характер, як то право на життя, свобода слова та інші, а другі – стосуються відносин лише в окремих випадках,

приміром, права людей похилого віку, права чоловіка і жінки, які перебувають у шлюбі тощо.

Близькими до прав людини є суміжні категорії, такі як «права громадянина» і «права особи». Між тим, визначення сутності прав людини як логічної операції над поняттями в юриспруденції полягає в тому, щоб розкрити їхній зміст шляхом указівки на основні, істотні ознаки досліджуваного предмета, які відрізняють його від інших суспільних явищ та виокремлюють із числа правових [12, с. 86]. Розкрити сутність прав людини – означає виявити те головне, визначальне, що зумовлює їх об'єктивну потребу в суспільстві, з'ясувати, чому людина й суспільство не можуть існувати й розвиватися без прав людини.

Водночас у науці, передусім у її юридичній і політичній галузях, як переконують сучасні німецькі філософи Г. Ломанн та Ш. Госепат, поки що немає загальноприйнятого й точного визначення цього поняття. Навколо правильного розуміння поняття прав людини постійно точиться міжнародна дискусія, національні представники в міжнародних органах обстоюють ту чи іншу інтерпретацію прав людини, а намагання нерідко надто прозорими спробами зробити ту чи іншу концепцію прав людини інструментом певних політичних інтересів поки що свідчить про вкрай непевне загальноприйняте розуміння прав людини. Тому, як зауважують Г. Ломанн та Ш. Госепат, які спеціалізуються у сфері прав людини, немає «нічого дивного в тому, що навіть серед фахівців і філософів відсутня згода щодо того, як слід розуміти права людини» [13, с. 16].

Особливо глибокі розбіжності в царині прав людини виявляються там, де і коли виникає потреба в захисті самої ідеї прав людини чи коли пропонується покращена інтерпретація прав людини у питаннях співвідношення моралі й етики та їхніх відносин з правом. У кінцевому результаті це призводить до різних поглядів щодо значення, обсягу й обґрунтованості прав людини. Підкреслюючи такий стан речей Г. Ломанн і Ш. Госепат констатують, що, «на жаль, філософія не може самостійно впоратися з темою прав людини. Хоч би яким було філософське розуміння прав людини, останні є також правами, визначеними конкретними державами та міжнародними угодами (основні права, суб'єктивні права, міжнародні права). З погляду на це вони є важливою темою теорії права, теорії демократії та теорії міжнародної політики. Універсальне розуміння прав людини призводить до того, що будь-яка їхня філософська тематизація стикається з різноманітними проблемами культурних відмінностей та вимагає співпраці з відповідними спеціальними науками різних культур» [13, с.17].

У нашому випадку Ева Бремс міркує так: «Якщо ідея, така як «права людини», має бути значимою в усьому світі, вона повинна враховувати неоднорідність людей у світі», повинна містити певну міру коректності,

специфічності та врахування особливостей, бути спрямованою не на абстрактних, а на реальних людей [14, с. 167]. Із цією думкою дотичним є застереження відомого фахівця в галузі прав людини Джека Донеллі про те, що культурна варіативність людської природи не лише допускає, а й вимагає значної поправки на варіативність прав людини залежно від культури. Та якщо всі права ґрунтуються тільки на культурно визначених соціальних правилах (як це стверджує радикальний культурний релятивізм), ніхто не має жодних прав лише тому, що є людською істотою, застерігає автор. Ураховуючи те, що культура може впливати і впливає на наявність та на вираження багатьох аспектів людської природи, не можна заперечувати існування соціального аспекту людської природи, яка виражається як діапазон можливостей у певних межах. Припускаючи можливість існування універсальних моральних правил або цінностей, автор переконаний, що «права людини в чіткому й очевидному розумінні (невідчужуване право, що однаково належить усім, та на якому ґрунтуються найвагомші претензії, котрі можуть бути висунуті проти держави й суспільства), є лише одним з механізмів захисту людської гідності, яка в будь-якому випадку є поняттям, що великою мірою визначається культурою» [15, с. 131-132, 133].

Дійсно, відшукати оптимальну середину в такій термінологічній конструкції як права людини, пам'ятаючи, що людська природа є природним («натуральним») і водночас соціальним продуктом, витвором певної культури, у якому сфокусовані моральні, політичні, правові, особисті, психобіологічні та інші можливості конкретної людини в певному суспільстві – завдання надзвичайно складне. Не дивно, що майже через півстоліття після прийняття Загальної декларації прав людини Об'єднані Нації пережили чи не одне з найсерйозніших випробувань на міцність і придатність Міжнародної хартії внаслідок своєрідної «атаки» на права людини (закріплені в Загальній декларації прав людини 1948 р. права людини – це дітище західного лібералізму, який мало що може запропонувати країнам, чиї цінності укорінені в племінній мудрості або в общинних традиціях, країнам бідним і вразливим), вчиненої делегаціями деяких азійських країн на Всесвітній конференції ООН у Відні в 1993 році. Китай, Малайзія, Індонезія, Сінгапур прибули до Відня з узгодженим планом дій і власною декларацією з тим, щоб перенацілити розвиток «універсальних» прав людини в напрямі пристосовування їх до «значення національних та регіональних особливостей і різноманітних історичних, культурних і релігійних обставин» [16, с. 98], поставили під сумнів саму ідею універсальності прав, запропоновану міжнародними документами, їх «більшу природність» чи більшу значимість від прав, що сформулювалися в інших культурах.

Різні визначення поняття «права людини» подано у словниково-довідковій літературі, у якій вони набувають форми від простих – «певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах» [17, с. 59]; «поняття, що характеризує правовий статус людини по відношенню до держави, її можливості і домагання в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах. Поняття прав людини з'явилося ще в епоху буржуазних революцій. Права людини носять природний і невідчужний характер» [18, с. 514] до найбільш розгорнутих. Так, наприклад, Юридична енциклопедія розглядає права людини як «визначальні засади правового статусу особи. Належать людині від народження, а тому є природними й невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота. Права людини є необхідним елементом громадянського суспільства і правової держави» [19, с. 710].

Велика юридична енциклопедія визначає права людини як «сукупність правил, що характеризують правовий статус громадянина; невід'ємна приналежність людини з моменту народження, основне поняття природного й будь-якого права загалом: права, властиві природі людини, без яких вона не може існувати як повноцінна людська істота. У загальному вигляді вони є комплексом прав і свобод, істотних для характеристики правового статусу особи. [...] Права людини неподільні, складають єдиний комплекс. Соціально-економічні права є основою прав людини. [...] Права – це охоронювана, забезпечувана державою природна можливість щось робити, здійснювати, мати гідні умови життя, бути гарантованим від насильства тощо [20, с. 628].

У Британській енциклопедії зазначається, що права людини – це права, які належать індивідові внаслідок того, що він є людиною. Вони співвідносяться з широким континуумом цінностей, які за своїм характером є універсальними й у певних смислах рівно властиві всім людським істотам [21]. Для таких наукових видань, побудованих за принципом *Multum, non multa* – «багато, але небагато», характерним є те, що при визначенні поняття прав людини, останні розглядаються переважно в контексті складової правового статусу особи й зосереджується увага на їх ознаках – є природними й невідчужуваними від людини, без яких вона не може існувати як повноцінна соціальна істота.

У міжнародних документах і договорах, заснованих на положеннях Загальної декларації прав людини 1948 р., та загалом, які стосуються прав людини, зазначається, що права людини «впливають з властивої людській особі гідності» і тим самим висувається ідея універсальності прав людини, наявності їхніх смислів в усіх культурах народів світу, підкреслюється непорушність, неподільність і взаємозалежність усієї системи

прав людини. Водночас у цих документах (ст. 29 Загальної Декларації прав людини) зазначається, що «при здійсненні своїх прав і свобод, кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлено законом...». Такий самий підхід застосовує Пакт про економічні, соціальні та культурні права (ст. 4), застерігаючи, що «держави не повинні встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визнаються законом, і лише остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених прав». З таких самих ідей розуміння прав людини виходять і регіональні міжнародні документи. Так, Статут Ради Європи (ст. 3) передбачає, що кожний член цієї організації «обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод усіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією ...» [22]. У Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод припустимі обмеження прав і свобод людини закріплюються водночас по тексту і супроводжують відповідні права (ст.ст. 2, 5, 8, 9 та ін.).

Утвердження та забезпечення прав і свобод громадян уключено до об'єктів національної безпеки України. Закон України «Про основи національної безпеки й оборони України» (ст. 3) серед об'єктів національної безпеки визнає людину й громадянина – «їхні конституційні права і свободи» [23]. У «Національній стратегії у сфері прав людини», затвердженій Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015 права і свободи людини, їх забезпечення, поряд з подоланням економічної кризи, реформуванням державного управління тощо, віднесено до першочергових завдань у сфері національної безпеки й розглядаються як головний обов'язок, що має визначати зміст і спрямованість діяльності Української держави в усіх її зусиллях. Указані документи хоча й не містять визначення поняття прав людини, однак апелюють до його засадничих ідей, указуючи, що «стратегія спрямована на об'єднання суспільства довкола розуміння цінності прав і свобод людини, які захищаються на основі принципу рівності та без дискримінації» [24].

Підсумовуючи, попередньо відзначимо, що права людини розглядаються: як основоположна ідея (феномен), що відображає людську гідність, властиву кожній людині, існує на універсальному рівні за межами законодавства та розглядається як моральне й соціальне право та водночас як суб'єктивне право, установлене законом; визначальні засади правового статусу особи; поняття, що характеризує правовий статус людини відносно держави, її можливості й домагання в певних сферах суспільного життя; як цінності, що захищаються на основі принципу рівності та без дискримінації; найважливіша компонента соціокультурної цивілізаційної системи, стиль цивілізації, основи самого суспільства й держави, її конституційного ладу. Зважаючи ці обставини, очевидно,

можна було б говорити про права людини як про оціночний індикатор, який поєднує соціально-правові та моральні імперативи як узасаднені, відправні, основоположні й невідчужні, що належать кожній людині, а також як своєрідний критерій міри розвитку людини і, відповідно, держави та суспільства.

Поняття «права людини» у філософсько-правовій та в юридичній літературі передовсім розглядається з різних точок зору, та найперше, з'ясовуються їх першооснови (першоджерела), тобто чи вони апріорі належать людині як представникові біологічного роду, чи лежать в основі соціально-культурних комунікацій, чи творцем прав людини є держава?

Права людини виникають та існують як багатогранне, складне явище, яке спирається на увесь спектр соціальних факторів, що обумовлюють їхнє існування. Відтак, проблема прав людини має багатоваріантні виміри («звучання»), глибоко проникаючи в мораль, філософію, ідеологію, релігію, право тощо. Тому права людини можуть знаходити і знаходять своє вираження й безпосереднє опертя в моралі, в ідеології й у психології людей, у їхньому світогляді в цілому, у практиці суспільно-політичних і неполітичних рухів та організацій, у вимогах та особливостях економічного життя сучасного суспільства, у законах. З огляду на це у філософсько-правовій літературі основний принцип обґрунтування прав людини з антропологічних позицій виражається в тому, що «людина як людина повинна мати право» [25, с. 152]. Антропологічне обґрунтування прав людини широко обстоюють російські науковці (А.В. Поляков, І.Л. Честнов). На думку А.В. Полякова, «Права людини є єдністю легітимних правових текстів, що включають нормативну поведінку суб'єктів, діючих у власних інтересах, і забезпечених виконанням обов'язків іншими суб'єктами» [26, с. 32].

Антропологічний підхід в походженні прав людини, їх джерела фактично збігається із соціологічним розумінням прав людини. Права людини обумовлюються соціальними взаємозв'язками. Академік Ю. М. Тодика пише: «Права людини – соціально-історичне явище. Кожна історична система права включала і включає в себе певну юридичну концепцію людини як суб'єкта й відповідні розуміння про його права й обов'язки, його свободу й несвободу» [27, с. 18-19]. Соціальне походження прав обґрунтовує професор Л. С. Мамут. У вченого не виникає жодних сумнівів щодо володіння кожним індивідом певними правами та обов'язками, але вони обумовлюються соціальними комунікаціями або ж відповідним соціальним статусом. «Насправді кожна людина має певні права й обов'язки. Вона свободна, і в той же час на ній лежить певна відповідальність. Але зовсім не з тієї причини, що їй властива природжена «гідність». Природженими (успадкованими від батьків) бувають її ана-

томічні, фізіологічні і психічні особливості. Соціальні ж властивості присутні в «людській особистості» як закономірні ефекти її включеності в історично-конкретну систему різноманітних соціальних зв'язків і взаємодій, як ефекти її органічного членства в суспільстві. Суспільство в цілому – справжній творець усіх прав і обов'язків, свободи й відповідальності, честі й гідності, справедливості, рівності тощо; воно – творець усіх соціальних цінностей і антицінностей, усіх соціальних визначень, які персоналіфікуються в "людських особистостях» [28, с. 9].

Прихильники класичного природного права завжди стверджували й залишаються вірними своєму розумінню прав людини, що права людини є її невід'ємними властивостями й належать кожному від народження, тобто визнаються як природні, невідчужувані і священні імперативи. Витоки сучасного розуміння природного права беруть початок з буржуазних революцій XVII-XVIII ст., а видатними представниками цього типу праворозуміння є мислителі епохи Просвітництва Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Т. Джефферсон, А. Сміт, Дж. Бентам та ін. Закріплення цього права у правовому акті ще не означає його трансформації в позитивне право; воно лише набуває форми позитивного права й більш надійних гарантій реалізації. Природне право людини – це її суб'єктивне право [29, с. 6-26]; «права людини, чи природні права, – це основні й загальні моральні права» [30, с. 252]; права людини – це істотні, невідчужувані права, які належать їй від народження і «вони можуть існувати незалежно від того, визнає їх держава або ні, закріплює їх на законодавчому рівні, а також незалежно від зв'язку їх носія з тією чи іншою державою» [31, с. 4].

З точки зору нормативного (юридичного позитивізму) права людини трактується як «формально визначені, юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами, як офіційна міра можливої поведінки людини в державно-організованому суспільстві» [32, с. 368]. Ідею про те, що права людини перебувають у сфері абстрактних можливостей індивіда і є лише основою для набуття суб'єктивних прав, що вони є лише можливостями володіння суб'єктивними правами на підставі норм об'єктивного права, яке виникає в особи лише на основі юридичного факту, передбаченого нормою об'єктивного права, обстоював відомий радянський цивіліст, професор Д. М. Чечот [33, с. 20-25] та ін. Якщо викладати сутність цього підходу в розумінні прав людини (скоріше громадянина) дуже коротко, то він полягає в такому: у співвідношенні держави й особи, політична суб'єктність належить державі і з нею узгоджуються інтереси особи, тобто права особи є результатом внутрішнь-державного консенсусу (пригадаємо вираз Т. Гоббса про державу як

«спостережливе око», про права суверенів, що їх вони отримують при заснуванні держави та ін.) [34, с. 154, 188-197].

Соціолого-позитивістське трактування феномена прав людини при-
таманне методології погребового дослідницького підходу, де права лю-
дини розуміються як соціально-природні потреби людини, її інтереси, які
цими потребами обумовлюються, існують та реалізуються саме в соціумі,
цілком природно. Відповідно до цього, «основоположні права людини,
пише професор П. Рабінович, – це певні можливості людини, котрі необ-
хідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-
історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвит-
ку суспільства й забезпечені обов'язками інших суб'єктів» [35, с.12].

Прикметною ознакою сьогодення є те, що права людини як багато-
гранне явище, що розвивається в єдності, набули статусу інтегрального
напрямку юридичного дослідження, важливого для розвитку загальної
теорії й галузей правознавства. У них, як у самотньому соціальному
феномені є те, що складає його основу й без чого вони не можуть існувати
– своєрідний «стовбур» (професор Л. Глухарева використовує такий
вислів: «феномен прав людини ... має універсальне ядро й різноманітні
соціокультурні форми здійснення») [36, с. 301], до якого в процесі еволю-
ції нарощувались інші «анатомічні» складові і які разом утворюють си-
стему прав людини і громадянина. Це ядро (природні права) є тим осер-
дям, яке забезпечує правам і свободам особи цілісність, єдність, неподіль-
ність, непорушність, невідчужність, – урешті-решт це генетичний код,
який із плином часу модифікується, сприймаючи на себе сліди певного
історичного часу, сліди формації, цивілізації (культури), сліди розвитку
права, особливості якого, безумовно що позначаються на правах людини.
З огляду на це, обґрунтованим є міркування німецького правника
К. Штерна щодо підходів з'ясування природи цієї основи. Для того, аби
зрозуміти її природу, учений вважає за необхідне тлумачення цієї основи
з різних точок зору: антропологічної, теологічної, філософської, історич-
ної, природно-правової [37, с. 167].

Наразі в юридичній літературі поняття «права людини» усе більше
розглядаються з позицій поєднання декількох підходів: переважно під
кутом зору природно-правової та юридико-позитивістської теорії поход-
ження прав людини, соціальних уявлень про права людини в контексті
чого обґрунтовується соціальна функція прав з їх суспільними завдання-
ми (соціальне призначення прав людини). Ураховуючи викладене, у за-
гальній теорії права відзначається, що в загальному вигляді ступінь і ха-
рактер розвинутості прав людини визначається рівнем розвитку держави і
права в певному суспільстві. «Держава, право загалом і права людини
– це не різні за своєю сутністю, функціями і призначенням поняття, що

функціонують незалежно одне від одного, а принципово однопорядкові, узаємопов'язані суспільні явища» [38, с. 59].

Таким чином, пояснюючи права людини, автори дотримуються не лише різних політико-правових поглядів, але й різних методологічних підходів, що створює багатоманітність наукових інтерпретацій, глибину й усебічність з'ясування сутності цього поняття. Зазвичай права людини розглядаються як певні можливості, що необхідні для існування й розвитку людини в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства й мають бути однаковими для всіх [39, с. 5]; як «загальна й рівна для всіх міра (норма) свободи (можливої поведінки), необхідна для задоволення потреб її існування, розвитку й самореалізації» [7, с. 34]. Так чи інакше в цих праворозуміннях прав людини фокусуються певні ознаки, що притаманні правам людини – морально-правові засади цих прав, міра можливої поведінки, межі, юридичні факти, з якими пов'язується здійснення тих чи інших прав, процесуально-процедурні форми їх реалізації [40, с. 148].

На наш погляд, права людини передусім повинні бути обов'язковим компонентом діяльнійшої сторони їхнього носія, відображати процес і результат можливостей, спроможностей самої людини, не перетворюючи її в пасивного утриманця (особливе звучання цієї ідеї переноситься на соціально-економічні права). Водночас вони також не можуть визнаватися тільки як певні побажання чи мета, до якої прагне держава.

Смислова багатоманітність прав людини виявляється в їх родовому розподілі. Їх система диференціюється за різними підставами: за сферами, за генезою й поколіннями, за суб'єктами-носіями тощо. Крім того, права людини розрізняються й за характером здійснення (одні реалізуються в конкретних правовідносинах, інші – у загальних правовідносинах), за порядком реалізації (окремі права людини можуть реалізовуватися самостійно, індивідуально, а інші – колективно), за формами реалізації тощо, необхідним є законодавче визначення процесуальної форми такої реалізації. Порядок реалізації окремих прав визначає сама людина, громадянин (вільно, на власний розсуд – ст. 12 ЦК України). Саме таким порядком реалізуються більшість прав першого покоління: свобода пересування, свобода слова, свобода віросповідання, право на утворення громадських об'єднань тощо. Однак є й такі права людини, які не вимагають від їхніх носіїв учинення тих чи інших дій, приміром, право на життя, право на повагу до гідності тощо.

Водночас деякі права людини, для того щоб бути здійсненими, вимагають певних учинків як від носія цих прав, так і від іншої правозобов'язаної сторони, тобто держави й суспільства. Вони передбачають таку процесуально-процедурну форму як правозастосовну діяльність компе-

тентних органів публічної влади і посадових осіб. Акт застосування по суті означає офіційне визнання переведення права чи обов'язку в стадію фактичного здійснення прав. Прикладом реалізації таких прав, як правило, є права другого покоління: право на працю (ст. 43 Конституції України), право на соціальний захист (ст. 46 Конституції України), право на відпочинок (ст. 45 Конституції України), право на житло (47 Конституції України) тощо.

Висновки. Розглянуті нами підходи щодо з'ясування сутності поняття прав людини (а вони, з огляду на обмеженість рамок статті, є неповними) дозволяють дійти висновку, що права людини визначаються і як поняття, і як система принципів, що забезпечують умови можливості людського існування, норм і традицій, і як міра свободи та складова правового статусу особи тощо. Водночас права людини розуміються і як засади конституційного ладу, основа громадянського суспільства і базис сучасної цивілізації. З урахуванням таких підходів до розуміння прав людини та їх тлумачення, права людини можна визначити як поняття, що тісно пов'язане зі свободою особи і є її основою, поняття, яке так само відображає гідність і цінність людської особи і водночас її домагання володіти певними можливостями (суб'єктивними правами), що дозволяють зробити життя цієї особи дійсно гідним. Одночасно права людини характеризують вертикальні відносини, що складаються між людиною й державою та є інструментом обмеження держави влади. Закріплення цих прав у правовому акті створює більш надійні гарантії їх реалізації.

Насамкінець, з урахуванням розглянутих варіантів розуміння прав людини, критичного узагальнення наведених висновків та взяття за основу їх провідних ідей, можемо сказати, що права людини – це загальна й рівна для всіх міра (норма) свободи (можливої поведінки), необхідна для задоволення основних потреб її існування, розвитку й самореалізації, яка в певних конкретно-історичних умовах визначається взаємним визнанням свободи суб'єктами правового спілкування (з іншими особами, суспільством і державою) і не залежить від її офіційної фіксації державою (права людини фіксуються міжнародними актами), хоча й потребує державного визнання й гарантування. Таке розуміння поняття прав людини, з урахуванням існуючих особливостей, якими охоплюються всі категорії прав – уключаючи соціально-економічні, екологічні, хоча й не є універсальним, однак воно, на наш погляд, розкриває смисли й призначення прав людини.

Використані джерела:

1. Див.: Скрипнюк О. Конституційний лад в Україні : методологічні проблеми розвитку й удосконалення в контексті конституційної модернізації /

О. Скрипнюк // Щорічник українського права: зб. наук. пр. / відп. за вип. О. В. Петришин. – Х.: Право, 2013. – №5. – С. 202-212.

2. Див.: Лукашева Е. А. Человек, право, цивилизации: нормативно-ценностное измерение / Е. А. Лукашева. – М.: Норма, 2009. – 384 с.

3. Добрянський С. Права і свободи людини: класична доктрина і сучасна концепція (до порівняльної характеристики) / С. Добрянський. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2001. – Випуск 36. – С.3-7; його ж: Добрянський С. Інститут прав людини: до характеристики вихідних засад / С. Добрянський. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Випуск 37. – С.3-9.

4. Ярошевська Т. Становлення і розвиток прав людини в Україні та в окремих іноземних країнах / Т. Ярошевська. // Право України. – 2010. – № 11. – С.84-89.

5. Трубников В. М. Історія формування прав і свобод людини і громадянина / В. М. Трубников // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 988. Серія: «Право». – Х.: ХНУ, 2011. – Випуск № 10. – С.292-296.

6. Глухарева Л. И. Понятие прав человека: теоретико-правовое и социогуманитарное определение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pvlast.ru/img/pdf2004-4/6.pdf>

7. Луковская Д. И. Понятие прав человека: многообразие подходов. Проблема универсальности прав человека // История государства и права. – 2007. – № 12. – С. 32-36.

8. Сабо И. Идеологическая борьба и права человека / И. Сабо; Отв. ред. В. Н. Кудрявцев; Пер с венгерского Е. Д. Калитенко. – М.: Юридическая литература, 1981. – 136 с.

9. Селіванов В. Права і свободи людини: класична доктрина і сучасна концепція (до порівняльної характеристики) / В. Селіванов // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 4 (43). – С.3-15.

10. Общая теория прав человека. Руководитель авторского коллектива и ответственный редактор доктор юридических наук Е. А. Лукашева. – М.: Норма, 1996. – 520 с.

11. Див. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та інші; За ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.; Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.; Скаун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.; Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні : Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.; Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина: Навчальний посібник. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.; Шукліна Н. Г. Загальні засади конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні // Конституційне право України / За ред. доктора юридичних наук, професора В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 1999. – С. 199-236; Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика: Монографія. – Х.: Факт, 2003. – 328 с.; Добрянський С. Конституційно-правове забезпечення основоположних прав людини: мож-

ливості удосконалення / С. Добрянський // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Випуск 55. – С.11-19 та ін.

12. Див.: Васильев А. М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М.: Юридическая литература, 1976. – 264 с.

13. Георг Ломанн та Штефан Госепат. Вступ // Філософія прав людини / За редакції Ш. Госепата та Г. Ломанна; Пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. – 2-ге вид. – К.: Ніка-Центр, 2012. – С.15-31.

14. Ева Бремс. Вороги чи союзники? Фемінізм та культурний релятивізм як дисидентські голоси в розмові про права людини // Права людини: концепції, підходи, реалізація : Пер. з англ. / Під ред. Б. Зізік. – К.: Вид-во "Ай Бі", 2003. – С.145-173.

15. Джек Доннеллі. Культурний релятивізм та універсальні права людини // Права людини: концепції, підходи, реалізація : Пер. з англ. / Під ред. Б. Зізік. – К.: Вид-во "Ай Бі", 2003. – С.129-144.

16. Робертсон Джефрі. Злочини проти людства: боротьба за правосуддя в усьому світі / Пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; Наук. ред. М. О. Баймуратов. – О.: Бахва, 2006. – 628 с.

17. Словничок юридичних термінів: Навч. посіб. / Уклад. В. П. Марчук. – К.: МАУП, 2003. – 128 с.

18. Большой юридический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 790 с.

19. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998 – т.4: Н-П. – 2002. – 720 с.

20. Барихин А. Б. Большая юридическая энциклопедия. (Серия «Профессиональные справочники и энциклопедии»). – М.: Книжный мир, 2010. – 960 с.

21. The New Encyclopaedia: Microaedia. Vol. 6. L., 1988. – P. 986.

22. Статут Ради Європи від 5 травня 1949 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_001; Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31 жовтня 1995 року № 398/95-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1995. – № 38. – Ст.287.

23. Про основи національної безпеки й оборони України : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 39. – Ст.351.

24. Національна стратегія у сфері прав людини: затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364>

25. Максимов С. І. Філософський зміст і обґрунтування прав людини // Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – С. 149-153.

26. Поляков А. В. Антрополого-коммуникативное обоснование прав человека (тезисы доклада) // Права человека: вопросы истории и теории. Мате-

- риалы межвузовской научно-теоретической конференции 24 апреля 2004 года. / Под ред. Д. И. Луковской. – СПб.: :ЮФСПбГУ, 2004. – С. 19-28.
27. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданства в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К.: Ін Юре, 2004. – 368 с.
28. Мамут Л. С. Социальное государство с точки зрения права / Л. С. Мамут // Государство и право, 2001. – № 7. – С. 5-14.
29. Рассказов Л. П., Упоров И. В. Естественные права человека / Л. П. Рассказов, И. В. Упоров. – С.-Пб.: Лексикон, 2001. – 96 с.
30. Финнис Дж. Естественное право и естественные права / Джон Финнис; пер. с англ. В. П. Гайдамака и А. В. Панихиной. – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2012. – 554 с.
31. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина: Навчальний посібник. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.
32. Теория государства и права. Часть 1. Теория государства: Учебник / Под ред. М. Н. Марченко. – М.: «Зерцало-М», 2011. – 516 с.
33. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1968. – 72 с.
34. Гоббс Т. Левіафан / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – 606 с.
35. Рабінович П. Основоположні права людини: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження та викладання / П. Рабінович // Право України. – 2015. – № 2. – С. 9-23.
36. Глухарева Л. И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование). – М.: Юристъ, 2003. – 304 с.
37. Государственное право Германии. Сокращенный перевод немецкого семитомного издания. Т. 2 / Отв. ред.: Топорнин Б. Н. – М.: Изд-во ИГиПРАН, 1994. – 320 с.
38. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та інші; За ред. В.В. Копейчикова. – Стер. вид. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.
39. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.
40. Див.: Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Витрук Н. В. – М.: Норма, 2008. – 448 с.

Загоруй И.С. Понятие «права человека»: теоретико-правовые подходы к пониманию прав человека

В статье проанализированы разные подходы к пониманию понятия «права человека», отражены взгляды на права человека, которые обосновываются в философско-правовой и в юридической литературе, прослеживается антропологическое, классическое естественно-правовое и юридикопозитивистское обоснование прав человека; изложено авторское видение генезиса этого понятия (феномена) в контексте движения реальных государственно-властных и политико-юридических явлений.

Ключевые слова: *права человека, юридическая природа прав человека, социально-экономические права, поколения прав человека.*

Zahoruy I. S. Concept of "human rights": theoretical and legal approaches to the understanding of human rights

The article provides an analysis of various approaches to understanding of concept of "human rights", reflects sights at human rights that have been proved in philosophical - legal and in the juridical literature, examines anthropological, classical natural-legal and juridical-positivistic substantiation of human rights; states the author's image of genesis of this concept (phenomenon) in a context of movement of the real state-imperous and political-legal phenomena.

As it has been pointed out in the article, there is a wide enough spectrum of the various definitions of human rights which prefer to be divided into different attributes. There are some cases where human rights have been examined as the term designating the rights, fixed within the limits of a positive law, in other cases human rights considered to be the phenomenon existing at the universal level outside the legislation, that has its interpretation as social and moral rights, and simultaneously as the subjective right. Also human rights have been understood as a category uniting all aspects of life, in particular, positive-legal and natural-social.

The author marks, that the concept of "human rights" being examined in the scientific literature is inverted first of all to the definition of their fundamental principle (primary sources), that is whether they belong to the person initially as to the representative of a biological sort, whether they are in the basis of social and cultural communications, or it is the state that is the creator of human rights. In this connection the basic attention is given to the consideration of concept of human rights in the context of a classical natural - legal scientific picture of human rights, normative (legal positivism) and unifying juridical research.

The article pays attention to the differentiation of human rights, including forms of their realization; in this connection feature of realization of the rights of the first and second generation has been emphasized. In the author's opinion, human rights, first of all should be an obligatory component of their bearer's part of activity, displaying process and result of the person's opportunities, not transforming him into the passive dependent (especial sounding of this idea has been extrapolated on social and economic rights).

Key words: human rights, a legal nature of human rights, social and economic rights, generations of human rights.

У статті досліджено питання оптимізації системної побудови адвокатури України. Проаналізовано проблеми функціонування системи адвокатури України, що утворена підсистемами організаційних форм адвокатської діяльності й адвокатського самоврядування. Запропоновано розширити перелік форм адвокатської діяльності шляхом диференціації неприбуткових і прибу-

ткових адвокатських бюро (об'єднань), що створюються у формі господарських товариств, а також закріпити таку організаційну форму як робота адвоката за наймом в адвоката або адвокатському об'єднанні (бюро).

Порівняно із чинною системою органів адвокатського самоврядування, запропоновано ліквідувати на регіональному рівні ревізійні комісії адвокатів регіону й кваліфікаційні палати КДКА, функції яких передати до Ревізійної комісії адвокатури України та спеціально створеної Кваліфікаційної комісії адвокатури України відповідно. Обґрунтовано необхідність перейменувати дисциплінарні палати КДКА в дисциплінарні суди, включивши їх до складу асоціації адвокатів регіону й забезпечивши статус незалежного органу. У межах однієї юридичної особи (асоціації адвокатів регіону) на регіональному рівні запропоновано створити повністю самостійні один від одного дисциплінарний суд та раду асоціації.

Ключові слова: *адвокат, адвокатура, організаційні форми адвокатської діяльності, система адвокатури, органи адвокатського самоврядування.*

Постановка проблеми. Систему адвокатури України утворюють адвокати, які об'єднані через організаційні форми адвокатської діяльності й адвокатського самоврядування задля ефективної реалізації мети й завдань адвокатури. Чотирирічна практика функціонування організаційних форм адвокатської діяльності й адвокатського самоврядування за новим профільним законом виявила низку труднощів і проблем, що стримують розвиток правозахисного потенціалу адвокатури. Удосконалення її інституційної складової є важливим напрямом підвищення ефективності адвокатської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти зазначеної тематики досліджували Т.В. Варфоломеева, І.Ю. Гловацький, І.В. Головань, І.В. Кальний, Ф.Л. Л'юїс, Д.П. Фіолевський, О.Г. Яновська та ін., проте дискусійними залишаються важливі в теоретичному й практичному плані питання щодо переліку організаційних форм адвокатської діяльності, оптимальної побудови органів адвокатського самоврядування. Ускладнення соціально-економічних умов діяльності адвокатури протягом останніх років значно загострило вказані питання, що визначає актуальність представленої цієї праці.

Формування цілей. Метою статті є формулювання пропозицій з оптимізації системної побудови адвокатури України.

Виклад основного матеріалу. Загальносвітовою тенденцією останніх десятиріч є розширення переліку колективних організаційних форм адвокатської діяльності, прагнення поєднати класичні й господарські, корпоративні моделі здійснення професійної практики. Так, наприклад, у Франції до традиційної асоціації адвокатів ("association d'avocats") та цивільно-професійного товариства (societe civile professionnelle) додалися

нові зразки товариств корпоративного типу з обмеженою відповідальністю адвокатів-учасників (акціонерів) [1, с. 12-16]. Йдеться про “societes d'exercice liberal a responsabilite limitee” (SELARL), “societe d'exercice liberal a forme anonyme” (SELAFA), “societe d'exercice liberal par actions simplifiee” (SELAS), “societe d'exercice liberal en commandite par actions” (SELCA).

Ще декілька десятків років тому було важко уявити, що професійні об'єднання адвокатів стануть акціонерними товариствами (“joint stock company”), проте сьогодні це вже реальність у Канаді (Квебек), ФРН, Франції, Австралії, Швейцарії (кантони Женева, Вале, Санкт-Галлен тощо), Естонії та інших країнах.

На відміну від багатьох держав світу, в Україні перелік колективних організаційних форм адвокатської діяльності є значно вужчим, обмежуючись лише адвокатським об'єднанням. Згадавши “учасників адвокатського об'єднання” (ст. 15), український законодавець жодним чином не деталізував внутрішньоорганізаційний устрій адвокатського об'єднання. Тим самим питання віднесено до сфери суб'єктивного розсуду адвокатів-учасників. Кожен проєктувальник може взяти за основу ту конфігурацію товариства, яка йому найбільше подобається (товариство з обмеженою відповідальністю, приватне підприємство тощо).

Чи є раціональним такий підхід? Питання спірне. Для адвоката він є зручним і простим. Натомість для клієнта за назвою адвокатського бюро чи об'єднання в кожному випадку фактично вогатиметься “темна конячка”. Жоден вітчизняний чи міжнародний клієнт без детального аналізу установчих документів не знає напевно, з ким має справу й чи є якісь гарантії від неналежної поведінки представників таких юридичних осіб.

Очевидно й те, що конкретна редакція положень статутів буде випирана з позицій інтересів їх розробників. Не можна виключити покладення в основу статуту дискримінаційних приписів, що обмежують права майбутніх учасників-адвокатів з боку засновників у частині квorumу на загальних зборах; виплати вартості частки учасникові, який вибув з АО; підстав для виключення учасника з АО тощо. Можливими є випадки конфлікту інтересів, коли адвокат, який безпосередньо надає правову допомогу, підпорядковуватиметься членові виконавчого органу АО, який не є адвокатом.

Для гармонізації різнобічних інтересів доцільною убачається більш детальна законодавча регламентація основ побудови організаційних форм адвокатської діяльності. Така необхідність пов'язана й з тим, що за чинним законом стороною договору про надання правової допомоги виступає адвокатське бюро (об'єднання), проте чітко не визначений статус адвоката, який безпосередньо надає правову допомогу й механізм отримання виконавцем винагороди від юридичної особи. На практиці це питання зазвичай вирішується шляхом виплати заробітної плати (на під-

ставі трудового договору) чи дивідендів. Трудові відносини між адвокатом та адвокатським бюро (об'єднанням) набули масового характеру, проте в законі така організаційна форма адвокатської діяльності відсутня.

Обґрунтовуючи можливість поєднувати адвокатську діяльність з трудовими відносинами, НААУ звертає увагу, що чинне законодавство України не передбачає для адвокатів заборони працювати за трудовим наймом [2]. Очевидно, що однієї лише відсутності заборони замало для повноцінного функціонування цієї форми здійснення професійної практики адвокатом. З огляду на потенційну небезпеку виникнення конфлікту інтересів чи обмеження професійних можливостей з боку роботодавця, організаційна модель найму адвоката вочевидь потребує окремого врегулювання.

На сьогодні зайнятість адвоката за трудовим контрактом дозволяється в багатьох країнах світу, наприклад, у Франції, Іспанії, США, Англії та Уельсі, Чехії, Люксембурзі тощо. У ст. 8 Директиви 98/5/ЕС [3, с. 40] Європарламент і Рада допускають практику роботи адвоката за наймом під професійним титулом країни-походження з урахуванням обмежень, установлених у приймаючій державі.

У США, Англії та Уельсі найняті адвокати вже тривалий час становлять більшість професії.

Особливе значення практика роботи за наймом має для молодих адвокатів, які мають мало досвіду, клієнтів, а отже й фінансових засобів для оренди власного офісу. Оптимальний спосіб отримати доступ до цих ресурсів лежить у площині трудових відносин зі старшими колегами.

Аналіз закордонного досвіду дозволяє виділити три основні підходи щодо статусу адвокатів, які працюють за наймом: 1) зрівняльовальний підхід (наймані адвокати мають рівні права (гарантії) з адвокатами, які здійснюють незалежну професійну практику); 2) заборонний підхід (усі або більшість професійних прав і гарантії не поширюються на адвокатів, які працюють за трудовим контрактом); 3) обмежувальний підхід (найнятий адвокат користується обмеженими правовими можливостями, наприклад, не може представляти чужі інтереси в суді, або наділений правом це робити тільки щодо інтересів свого роботодавця та із зазначенням його найменування; поширеною є практика надання дозволу користуватися професійними правами (гарантіями) лише адвокатам, які працюють в іншого адвоката чи адвокатському об'єднанні).

Адвоката, який працює на роботодавця, можна порівняти зі службовцем єдиного клієнта, якого обслуговують з виїздом "додому". Постійним місцем надання правової допомоги є службові приміщення роботодавця. Усі витрати, пов'язані зі створенням умов для праці (включаючи заробітну плату, яка не є гонораром), несе власник робочого місця.

Надання досить широкого пакету соціальних благ може спричинити відносини підвищеної залежності адвоката від роботодавця, унаслідок чого інтереси останнього можуть отримати перевагу над професійними цінностями.

Абсолютизація такої загрози зумовлює негативну позицію частини юристів щодо можливості виконання адвокатом своїх функцій у межах трудових правовідносин. Солідаризуючись з прибічниками ідеї здійснення адвокатом своїх обов'язків за трудовим контрактом, ми вбачаємо за можливе застосувати обмежувальний підхід щодо суб'єктів реалізації професійних можливостей. Професійними правами й гарантіями повинні користуватися лише адвокати, які працюють в іншого адвоката, адвокатському бюро (об'єднанні). У такому разі на адвоката-керівника поширюється увесь спектр приписів Правил адвокатської етики щодо заборони неправомірного впливу на підлеглого колегу. Порушення вказаних імперативів тягне дисциплінарну відповідальність.

Слушні застереження з цього приводу передбачено ст. 11.5.1-11.5.2 Внутрішнього регламенту професійної асоціації адвокатів Люксембургу, де зафіксовано, що найнятий адвокат (*l'avocat salarié*) перебуває у зв'язках субординації зі своїм роботодавцем виключно щодо визначення умов його праці, при цьому трудовий контракт жодним чином не повинен порушувати деонтологічних норм [4, с. 571].

Якщо ж адвокат працюватиме в юридичному відділі заводу або державної установи, то його керівник не буде пов'язаний співмірними обмеженнями. Недотримання принципів незалежності й конфлікту інтересів може спотворити правову позицію адвоката й перетворити його на провідника інтересів, що мають мало спільного з реалізацією високої соціальної місії адвокатури.

Отже, однією з організаційних форм адвокатської діяльності має бути робота адвоката за наймом в адвоката або адвокатському об'єднанні (бюро).

Засновником адвокатського бюро (об'єднання) слід надати можливість самостійно обирати прибутковий чи неприбутковий статус утвореної юридичної особи. Альтернативність форм професійної співпраці адвокатів є невід'ємною рисою правового забезпечення функціонування адвокатури в Європі. Українські адвокати повинні користуватися еквівалентними правами.

Підтримання балансу між професійними та комерційними інтересами має досягатися шляхом імплементації таких правових запобіжників як спеціальна мета діяльності (надання професійної правової допомоги); обмеження переліку осіб, які можуть бути засновниками, учасниками, партнерами чи керівниками, тільки адвокатами. У випадку запровадження мультидисциплінарних форм професійної практики більшість часток у статутному капіталі має належати адвокатам.

Засновник індивідуальних чи колективних форм адвокатської діяльності повинен мати можливість їх створення з правами юридичної особи або без таких.

На підставі окреслених вище положень законодавцеві слід розширити перелік форм адвокатської діяльності шляхом диференціації неприбуткових й прибуткових адвокатських бюро (об'єднань), що створюються у формі господарських товариств, а також закріпити таку організаційну форму як робота адвоката за наймом в адвоката або адвокатському об'єднанні (бюро).

Реформування системи адвокатури потребує оптимізації підсистеми органів адвокатського самоврядування. Порівняно із чинною системою, сутність пропонованих змін полягає в ліквідації на регіональному рівні ревізійних комісій адвокатів регіону й кваліфікаційних палат КДКА, функції яких слід передати до Ревізійної комісії адвокатури України та спеціально створеної Кваліфікаційної комісії адвокатури України відповідно. Дисциплінарні палати КДКА слід перейменувати в дисциплінарні суди (питання перейменування не є принциповим, але бажаним), включивши до складу асоціації адвокатів регіону й забезпечивши статус незалежного органу. У межах однієї юридичної особи (асоціації адвокатів регіону) на регіональному рівні функціонуватимуть повністю самостійні один від одного дисциплінарний суд та рада асоціації. На національному рівні діятимуть незалежні один від одного органи, що формуються з'їздом адвокатів України й лише йому підзвітні.

Фінансові переваги окресленої конструкції полягають у тому, що в умовах гострої кризи в економіці, дефіциту бюджету органів адвокатури й стабільно великої заборгованості за внесками об'єднання регіональних органів адвокатського самоврядування "під дахом" однієї юридичної особи дозволить заощадити на спільних видатках (секретар, бухгалтер, послуги охорони, обслуговування веб-сайту, програмне забезпечення, розрахунково-касове обслуговування банку тощо), що оплачувалися окремо.

Детальне обґрунтування представленої конфігурації розпочнемо з органів ревізійної компетенції. Аналіз ст. 51, 53 Закону показує, що повноваження з контролю фінансово-господарської діяльності регіональних органів адвокатського самоврядування закріплені відразу за двома органами – ревізійними комісіями адвокатури регіонів і ВРКА. Отже, один і той же об'єкт двічі перевіряється з тих самих питань, чим не виключається дублювання, паралелізм у роботі. Тож кого залишити ?

У розробленому під егідою Міністерства юстиції України проєкті нової редакції Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" [5] замість регіональних ревізійних комісій адвокатури передбача-

ється створення міжрегіональних ревізійних комісій з розрахунку одна комісія на три області.

На нашу думку, такі кроки є половинчастими. Можна й необхідно ставити питання про передачу усіх повноважень від регіональних до Ревізійної комісії адвокатури України, яка здатна самостійно вирішувати питання ревізійного характеру в масштабах країни. Позитивний ефект від стереотипу “до нас їде ревізор” можливий лише у випадку, коли такий ревізор є незалежним (не пов’язаний місцевими зв’язками) і компетентним (бажано мати спеціальну підготовку в галузі аудиту).

Чи задовольняють указаним вимогам члени регіональних ревізійних комісій? Очевидно, що безсторонність регіональних контролерів перебуває під сумнівом, оскільки в більшості областей адвокати добре знають один одного й пов’язані великою кількістю зв’язків. Натомість члени Ревізійної комісії адвокатури України будуть більш незалежними й територіально віддаленими від місцевих впливів, адже звітують лише перед з’їздом адвокатів України.

Члени РК АУ обиратимуться з’їздом адвокатів України, а отже, і представниками тієї області, міста Києва чи Севастополя, АРК, що перевірятимуться. Тобто, аргумент про те, що “ми їм не довіряємо” не спрацьовуватиме.

Щодо наявності в членів регіональних ревізійних комісій спеціальних економічних знань, слід указати, що абсолютна більшість з них є адвокатами, а не фахівцями у сфері бухгалтерського обліку. Між тим, потреба у спеціалістах економічного профілю обумовлена дуалістичною природою функцій ревізійної комісії, основними завданнями яких є не тільки контроль, але й надання роз’яснювально-методичної допомоги. Практика роботи ВРКА засвідчила часті звернення регіональних органів адвокатського самоврядування за консультаційною допомогою з приводу правильного ведення фінансово-господарської діяльності. Належне застосування законодавства у цій сфері дозволяє запобігти накладенню контролюючими органами штрафних санкцій на органи адвокатського самоврядування, а отже й зберегти кошти, отримані від адвокатів як внески на забезпечення корпоративного самоврядування. Так, наприклад, за результатами перевірки КДКА Луганської області Вищою ревізійною комісією адвокатури надано рекомендацію сплатити податок на прибуток із суми 84 000 грн. добровільних внесків після закінчення фінансового року, щоб уникнути фінансових санкцій [6].

Необхідною передумовою успішної реалізації РК АУ як завдання контролю, так і надання методичної допомоги, на нашу думку, має бути запровадження в межах цієї структури за рахунок зекономлених коштів (після ліквідації відповідних комісій на регіональному рівні) 1-2 посад фахівців у галузі бухгалтерського обліку (аудиту). За рахунок високої спе-

ціалізації й знання типових проблем, що виникають у різних частинах держави, вказані фахівці зможуть предметно, швидко та безкоштовно проконсультувати адвокатів і бухгалтерів регіональних органів самоврядування.

Дослідження практики роботи ВРКА показало, що виїзна фаза перевірки регіональних органів адвокатського самоврядування (КДКА, РАР) зазвичай здійснюється двома членами контролюючого органу й триває один (Дніпропетровська, Чернігівська, Рівненська, Сумська область) чи два (Автономна Республіка Крим, Івано-Франківська, Полтавська область) дні. Таким чином, за тиждень можна відпрацювати 5-6 областей, що територіально розташовані поруч, чим зменшити транспортні витрати. І це лише однією групою з двох осіб. При цьому, до складу ВРКА зараз входить 15 членів, зі складу яких можна сформуувати 7 мобільних груп, що спроможні за тиждень здійснити перевірки в масштабах усієї країни. Окрім виїзної фази перевірки, Стандартом проведення перевірок Вищою ревізійною комісією адвокатури передбачено також роботу ВРКА в режимі засідання з документами та посадовими особами суб'єкта перевірки, що за належного розподілу праці ненабагато збільшує витрати часу членів комісії. Доцільно, щоб до складу мобільної групи поряд з адвокатом входив сертифікований аудитор, що працює в комісії.

Таким чином, у вищого ревізійного органу є необхідний потенціал для того, щоб щорічно перевіряти регіональні структури. На практиці зараз ВРКА цим займається раз на два роки.

Потреба у віддаленому від місцевих впливів контролі фінансів зумовлена й тією обставиною, що, як указує голова ВРКА О. Дмитрієва, 20 років ці гроші ніхто не контролював. І тут теж є певна необхідність ламати стереотипи, змінювати психологію. Тому що всі ці роки керівники КДКА ставилися до грошей, як до своїх [7]. Очевидно, що боротися з негативними стереотипами професійної поведінки доведеться ще не один рік, оскільки на чолі багатьох органів адвокатського самоврядування десятиліттями беззмінно несуть варту "старі кадри".

У Положенні про Ревізійну комісію адвокатури України доцільно передбачити правило, відповідно до якого член РКАУ не може перевіряти регіон, у якому в нього знаходиться робоче місце адвоката.

Чинна редакція Закону, до речі, не передбачає механізму фінансування ВРКА, тобто вона безпосередньо залежить від РАУ (об'єкта перевірки), яка самостійно вирішує, скільки грошей виділити на утримання ревізійного органу. Доходить до дріб'язкової опіки. Голова ВРКА зазначає, що після виявлення в Чернігові й Хмельницькому грубих порушень фінансової діяльності направила офіційне звернення з приводу оприлюднення звітів комісії на сайті НААУ, проте ці звіти так і не були опубліковані, що дало їй підстави для висновку, що комісія працює "у стіл" [8]. Без сумніву, кожен з вищих ор-

ганів адвокатського самоврядування, як мінімум, повинен мати окремі права адміністрування відповідних розділів сайту НААУ.

Набуття належної самостійності Ревізійною комісією адвокатури України, Кваліфікаційною комісією адвокатури України, Вищим дисциплінарним судом адвокатури України й Радою адвокатів України зумовлює доцільність наділення їх правами юридичної особи й затвердження кошторису кожного з цих органів з'їздом адвокатів України.

У цьому контексті не можна погодитися з авторами законопроекту № 1794-1 від 04.02.2015 р., які пропонують, щоб щорічні внески адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування сплачувались адвокатами в порядку та строки, установлені Радою адвокатів України, до Національної асоціації адвокатів України, і розподілялися останньою в межах зведеного кошторису системи органів адвокатського самоврядування [9]. З аналізу норм цього проекту випливає, що розподілом коштів кожному регіональному органу самоврядування буде займатися НААУ, що вбачається неправильним, адже вже були прецеденти обмеження фінансування ВКДКА. Схожі фінансові труднощі можуть очікувати й регіональні органи, не кажучи вже про традиційні докори з приводу того, кому надали більше чи менше грошей. Уся "складність" функції розподілу коштів нині з легкістю вирішується шляхом сплати адвокатами щорічного внеску двома платежами: на окремий рахунок центрального й регіонального органів. Тож навіщо направляти кошти манівцями й згодом чекати милості з центру? Тому кошториси регіональних органів адвокатського самоврядування мають затверджуватися конференціями адвокатів регіонів, а центральних органів - з'їздом адвокатів України.

В одному з останніх законопроектів [10] для забезпечення розподілу коштів між вищими органами адвокатського самоврядування відповідно до кошторисів пропонується запровадження посади казначея. Відзначаючи конструктивність цієї ідеї, слід тим не менше, йти далі, увівши посаду професійного адміністратора. Сплачувати чималу зарплату кваліфікованій людині лише за нагляд, напевно, нерационально, адже в неї буде багато вільного часу, який слід використати на благо адвокатури. Для цього доцільно взяти до уваги досвід ряду європейських країн, де запроваджено посади генерального секретаря (Болгарія, Молдова, Норвегія,) канцлера (Естонія) тощо. За рекомендацією ССВЕ [11, с. 3] посада "secretary general" нещодавно була уведена в Молдові.

В Україні така особа має відповідати за організаційно-технічну й фінансово-господарську діяльність НААУ, розробку проекту кошторису вищих органів самоврядування і правильний розподіл надходжень, керувати поточними справами секретаріату. Професійні, стратегічні, "політичні" питання мають вирішувати адвокати, для чого вони повинні не

відволікатися на другорядні, технічні труднощі, розв'язання яких має бути сферою відповідальності найнятого управліця. Незалежно від того, хто знаходиться на верхівці владного олімпу адвокатури, завданням цієї особи є ефективне адміністрування.

У Молдові для заняття посади генерального секретаря вимагається вища юридична або економічна освіта та п'ятирічний стаж роботи [12]. ССВЕ звертає увагу на такі важливі якості цієї особи, як уміння контактувати з національними та міжнародними установами, володіння правовими та управлінськими навичками і знання іноземних мов [11].

Термін "генеральний секретар" як переклад з англійського еквівалента, мабуть, не дуже вдалий, оскільки може викликати асоціації з генсеками часів КНРС. Більш оптимальним убачається поняття "корпоративний секретар". Останній повинен обиратися з'їздом адвокатів України на конкурсних засадах, звітувати перед найвищим органом адвокатського самоврядування.

У процесі оптимізації місцевої ланки системи адвокатського самоврядування важливо дотриматися справжньої самостійності реформованих органів регіональної асоціації адвокатів – ради адвокатів і дисциплінарного суду – один від одного. Для цього не обов'язково створювати різні юридичні особи. До такого висновку ми дійшли з огляду на вітчизняний та закордонний досвід, адже окреме існування РАР і КДКА не завадило останнім потрапити у фінансову залежність [13] від перших.

У схвалених резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 2012 року "Принципах і керівних настановах щодо доступу до правової допомоги в системі кримінального правосуддя" наголошується, що дисциплінарні скарги на юрисконсультів слід негайно розглядати, і рішення за ними має виносити незалежний орган згідно з професійними кодексами етики та з можливістю перегляду справи в судовому порядку [14, с. 11-12].

У Стандартах незалежності правової професії, прийнятих Міжнародною асоціацією юристів 7 вересня 1990 року, зазначається, що первинний розгляд дисциплінарної справи має проводитися дисциплінарним комітетом відповідної асоціації юристів. Юрист повинен мати право подати скаргу у зв'язку з цим розглядом до належного й незалежного вищого органу з розгляду такого виду скарг [15]. Приписи щодо незалежності й безсторонності дисциплінарного органу відтворено у профільній рекомендації [16, с. 2] ССВЕ.

Власне, і найменування "дисциплінарний суд" ми запропонували, щоб на термінологічному рівні підкреслити його арбітральну, незалежну природу. Аналогічне поняття застосовується в Німеччині, Польщі, Литві, Болгарії, Австрії, Естонії тощо. Окрім того, ця назва відповідає історичним традиціям вітчизняної адвокатури. Починаючи з 1872 року в Гали-

чині, що перебувала під австрійською владою, у складі адвокатської камери функціонував дисциплінарний суд.

Для дотримання незалежності дисциплінарного суду, що не має прав юридичної особи, обов'язок його фінансового, організаційного та матеріально-технічного забезпечення повинен бути закріплений за радою асоціації адвокатів регіону. Мінімальний рівень фінансування має прописуватися окремим рядком у кошторисі асоціації адвокатів регіону й визначатися з урахуванням кількості скарг, розглянутих минулого року. Задля попередження тиску шляхом зменшення фінансування дисциплінарний суд доцільно наділити повноваженням звертатися з поданням до РККУ щодо проведення позапланової перевірки асоціації адвокатів регіону.

Перевагами окресленої моделі побудови основної (регіональної) ланки органів адвокатського самоврядування є простота, економічність і надійність, адже місцеві важелі впливу узгоджуються із системою стримувань і противаг національного рівня.

Шляхи реформування органів кваліфікаційно-дисциплінарної компетенції пропонувалися й раніше, зокрема, Т.В. Варфоломєєвою обґрунтовувалася доцільність створення міжтериторіальних КДКА, а С.Ф. Сафульком та І.О. Лапіним визначалася необхідність ліквідації ВКДКА.

Наша позиція полягає в такому. Утворення кваліфікаційної комісії адвокатури України з передачею їй функцій з приймання кваліфікаційного іспиту сприятиме формуванню єдиної та прозорої практики атестації здобувачів адвокатського звання, мінімізації проявів корупції, кумівства й протягуванню на місцях відверто "слабких" родичів, знайомих тощо.

Розглянемо статистику діяльності КДКА окремих регіонів за останні два роки. У 2014 році в Хмельницькій області співвідношення кількості осіб, які склали/не склали кваліфікаційний іспит становило 7/7, у Сумській області – 23/6, Волинській області – 22/0, Рівненській області – 61/0, Київській області – 169/0 [17]. У 2015 році відповідні показники в Хмельницькій області склали 15/14, Чернігівській області – 8/7, Сумській області – 23/9, Волинській області – 61/1, Рівненській області – 122/2, Київській області – 360/0 [18]. Аналіз цих даних демонструє неоднакові підходи щодо оцінювання претендентів і може свідчити про те, що в різних областях рівень підготовки здобувачів є кардинально відмінним (поголовно блискучим або середнім), або екзамен проводиться поверхово й недостатньо вимогливо, або до тих, хто екзаменується, висуваються дійсно справедливі або завищені вимоги.

У неформальних розмовах адвокати повідомляють про високі корупційні запити в окремих КДКА, що зумовлюють "міграційні" процеси в середині держави. Як птахи восени вирушають до країн, у яких тепліше,

так і частина здобувачів адвокатського звання їдуть туди, де “дешевше” чи легше скласти іспити.

Окрім того, у процесі здійснення адвокатської практики між членами КДКА та суддями, прокурорами, слідчими поліції нерідко складаються особисті неприязні стосунки. Як наслідок, під час складання іспиту колишніми представниками держави від адвокатів не завжди можна очікувати об’єктивності, неупередженості.

У результаті претенденти опиняються в нерівних умовах і змушені реєструватися в інших областях, оформлюючи там договір оренди житла (безоплатного користування тощо), витратити додатковий час і кошти. У кожному регіоні з’являється таким чином своя “законність”, але ж практика має бути єдиною.

Упровадженню єдиних прозорих підходів і сприятиме Кваліфікаційна комісія адвокатури України.

Нам можуть заперечити, що поїздка претендентів до м. Києва потягне додаткові транспортні витрати, а окрім того, відсутні гарантії, що цей орган не перетвориться на осередок корупційних чи інших деструктивних схем.

По-перше, одна чи дві подорожі до столиці навряд чи суттєво вплинуть на сімейний бюджет. Майбутні судді чи прокурори вже декілька років їздять до міста-героя з цією метою. По-друге, попередження неналежної поведінки членів комісії лежить у площині обрання з’їздом адвокатів України більшості складу цього органу з числа найбільш авторитетних адвокатів, залучення окремих представників держави до його роботи, забезпечення незалежного функціонування від інших корпоративних чи державних органів.

Побоювання щодо корупційної складової, як пам’ятаємо, супроводжували і процес формування Вищої кваліфікаційної комісії суддів, але практика значною мірою розвіяла ці сумніви, адже робити неналежні дії “на очах” усієї країни набагато складніше.

На прикладі ВККС можна пересвідчитися й у такій перевазі єдиного кваліфікаційного органу як істотно краще інформаційно-методичне забезпечення процесу складання іспиту. Дотепер не всі КДКА мають власний сайт чи належно упорядкований розділ на сайті НААУ, проте й власники цих інформаційних ресурсів у половині випадків обмежуються досить формальним, “бідним” їх змістовним наповненням. Очевидно, що адміністрування відповідного розділу веб-порталу НААУ вузькоспеціалізованою та великою командою професіоналів у галузі добору майбутніх адвокатів сприятиме комплексному й повному забезпеченню претендентів усією необхідною інформацією організаційного та навчально-методичного характеру.

Постійний притік кандидатів забезпечить регулярність іспиту, який складатиметься щомісяця. Це зменшить час очікування для жителів невеликих областей, де екзамен проводиться один раз на два-три місяці (наприклад, у 2015 році в Херсонській області було організовано 5 кваліфікаційних іспитів, у Полтавській області – 7 [18] тощо).

Більшість складу ККАУ мають складати адвокати, які обрані з'їздом адвокатів України з числа найбільш авторитетних представників професії з бездоганною репутацією. Також до складу ККАУ має входити по одному представникові від судової влади (суддя, обраний з'їздом суддів України), прокуратури (прокурор, обраний усеукраїнською конференцією працівників прокуратури), Уповноваженого Верховної ради з прав людини, Національного агентства з питань запобігання корупції. У кількісному відношенні представники держави мають складати не більше третини складу ККАУ, у якісному плані мають залучатися найбільш фахово підготовлені представники юридичної професії. Можливість обрання головою ККАУ повинно бути закріплено тільки за адвокатом.

Уключення представників держави до ККАУ може викликати побоювання про обмеження незалежності адвокатської корпорації. Цим актуалізується центральне питання відносин адвокатури з державою, що стосується ступеня впливу останньої на організацію та діяльність адвокатського співтовариства. Чи повинні бути в державі важелі впливу на ключові функції адвокатури – кваліфікаційну й дисциплінарну – або їх здійснення можна повністю залишити на розсуд корпорації? Якщо контроль потрібен, то чи доцільним є включення представників держави до складу органів, що реалізують окреслені функції?

Сьогодні Україна орієнтується на розвинуті демократичні держави Європи. У статті 5 “Адвокатура і держава” Закону 2012 року закріплено, що адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб; держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності.

Закладаючи основи взаємовідносин цих суб'єктів, законодавець, поряд з цим, повинен наділити державу необхідним інструментарієм для контролю за реалізацією адвокатурою делегованих їй публічно важливих функцій. Ідеться, зокрема, про надання безоплатної вторинної правової допомоги, формування висококваліфікованого кадрового складу адвокатури, дотримання дисциплінарних обмежень її членами тощо. До таких кроків спонукають здоровий глузд і міжнародні стандарти.

У схвалених резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 2012 року “Принципах і керівних настановах щодо доступу до правової допомоги в системі кримінального правосуддя” державам указується на

необхідність установити стандарти якості для послуг у сфері надання правової допомоги, створити механізми відслідковування, контролю й оцінки якості правової допомоги, зокрема тієї, що надається безоплатно; передбачити норми для забезпечення того, щоб правники не мали права вимагати будь-якої доплати від отримувачів правової допомоги, за винятком випадків, коли це дозволено; створити належні механізми нагляду за діями правників, зокрема, з метою попередження корупції [14, с. 26-27].

У руслі цих вимог стаття 4 профільного закону про адвокатуру Естонії наділяє міністра юстиції повноваженнями здійснювати нагляд за організацією державної юридичної допомоги й використанням грошових коштів, що виділяються на державну правову допомогу.

Міністерство юстиції здійснює “державний нагляд” за діяльністю палат адвокатів у Німеччині й “нагляд” за діяльністю органів адвокатського самоврядування в Польщі. Німецький варіант нагляду обмежується тим, що контролюється дотримання законодавства та статуту, зокрема виконання завдань, покладених на відповідну палату адвокатів. У ряді держав рішення органів самоврядування направляються для ознайомлення (Польща) та/або затвердження (Нідерланди) уповноваженому державному органу (як правило, це міністерство юстиції).

Не рідким у світі залишається регулювання діяльності адвокатів таким державним органом як суд. Судова влада реалізує ці повноваження у Швейцарії (кантон Цюрих, Базель-Штадт та ін.), США (штат Нью-Джерсі, Колорадо, Пенсильванія, Айдахо та ін.) тощо.

До дієвої позиції держави підштовхує і практика Європейського суду з прав людини. У справах “Іглін проти України”, “Лучанінова проти України” тощо. Суд зазначає, що просте призначення захисника не забезпечує ефективного захисту, оскільки такому захисникові можуть перешкоджати у виконанні його обов’язків, або ж він може ухилитися від їх виконання. Якщо національні органи повідомляються про існування такої ситуації, вони повинні або замінити захисника, або зобов’язати його чи її виконати ці обов’язки [19; 20].

Тим не менш, держава не може нести відповідальності за кожен недолік у роботі захисника, призначеного для надання юридичної допомоги, або обраного обвинувачуваним. Згідно з підпунктом «с» пункту 3 статті 6 Конвенції втручання від компетентних національних органів вимагається лише в тому випадку, коли нездатність захисника ефективно представляти інтереси підзахисного є очевидною або в достатній мірі доведена до їх відома якимось іншим способом [21; 19]. За наявності таких фактів держава не може залишатися пасивною, Суд прямо вимагає від її органів позитивних [22], активних дій.

Практика Суду свідчить, що випадки недбалого чи некомпетентного надання адвокатами правової допомоги, які потребують реакції з боку держави, не є поодинокими.

Оскільки держава несе публічний обов'язок контролю якості, повноти й своєчасності надання населенню правової допомоги, логічною є участь її представників у роботі органів, які здатні впливати на ефективність реалізації цієї відповідальної місії. До їх числа передусім належать органи, що мають кваліфікаційні й дисциплінарні повноваження щодо адвокатів. Зважаючи на вищевикладене, доходимо висновку про доцільність включення представників держави до складу органів адвокатського самоврядування. Для дотримання незалежності адвокатської професії подібний крок має супроводжуватися встановленням категоричного імперативу, згідно з яким більшість у складі відповідного органу повинна належати адвокатам, які обираються адвокатами. Можливість обрання головою органу має належати лише адвокату.

Аргументуючи корисність "міноритарної" участі представників держави у складі органів адвокатського самоврядування, ми виходимо не тільки з практики ЄСПЛ, але й з тієї обставини, що державні органи в Україні поступово змінюються на шляху дотримання європейських стандартів. Пересічний громадянин може "спитати" з чиновника, який дедалі більше побоюється втратити посаду й довіру людей. Однак чи можна "спитати" з члена незалежного адвокатського співтовариства? Чи не завдає корпоративна солідарність, симпатії чи антипатії ухваленню об'єктивного рішення з кваліфікаційних чи дисциплінарних питань? Відповіді на останні запитання не завжди можуть бути на користь адвокатського цеху. Вітчизняна практика знає численні випадки, коли подолати негативні наслідки узгоджених корпоративних дій не вдалося навіть за допомогою суду чи міжнародних професійних організацій. Тож включення до органів адвокатури державного елементу може сприяти мінімізації проявів негативних явищ корпоративного життя.

Окреслена модель відповідає європейським та світовим підходам. Так, наприклад, професійні судді включені до складу органів дисциплінарної юрисдикції адвокатури Німеччини, Люксембургу, Пакистану, Японії, Австрії, Естонії, Данії та окремих штатів США. Прокурори входять до дисциплінарних комітетів Федерації асоціацій адвокатів Японії та комісії з оцінки професійної придатності Естонії. Учені-правники включаються до органів дисциплінарної юрисдикції Молдови, Естонії, Японії.

Донедавна за Законом України "Про адвокатуру" 1992 року до складу атестаційної палати КДКА, окрім адвокатів, входили 4 судді та по одному представникові від Ради Міністрів АРК, обласної, Київської й Севас-

топольської міських Рад народних депутатів, управління юстиції Ради Міністрів АРК, обласної, Київської й Севастопольської міської державної адміністрації, відділення Спілки адвокатів України. У складі дисциплінарної палати було 2 судді, по одному представникові від управління юстиції Ради Міністрів АРК, обласної, Київської й Севастопольської міської державної адміністрації, відділення Спілки адвокатів України. До складу ВККА входило по одному представникові від кожної КДКА, Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Спілки адвокатів України.

Тривалий час працюючи з ними в КДКА, Ю. Голянд зазначає, що жодного разу не стикався з тим, щоб ці особи якось намагалися нав'язати свої думки або диктувати свої умови при ухваленні рішень. У них міг бути свій погляд на те чи інше питання, але вони завжди підкорялися волі більшості [23, с. 6].

Новими законами про прокуратуру, судоустрій та статус суддів передбачено залучення адвокатів до складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, Вищої ради юстиції. Більше того, у 2014 році головою ВККС обрано адвоката.

Проведене НААУ в листопаді 2014 року опитування адвокатів показало, що третім за значущістю напрямом стратегічного планування адвокати розглядають вплив на якість добору прокурорів і суддів [24, с. 53]. Бажаючи впливати на формування корпусу суддів та прокурорів, слід очікувати, що представники цих професій прагнути будуть аналогічних можливостей.

Окремої уваги потребує проблематика забезпечення економічної незалежності адвокатури. Народне прислів'я вчить: хто платить, той і музику замовляє.

До 2012 року основний тягар загальних витрат органів адвокатури оплачував "абітурієнт", тобто претендент на отримання адвокатського статусу, який перераховував внесок на організаційно-технічне забезпечення роботи КДКА. Малі й нестабільні надходження не могли створити міцної фінансової основи самостійного виконання закріплених функцій.

Й.Л. Бронз тоді з прикрістю зазначав, що не маючи приміщення, оргтехніки, технічних працівників і навіть засобів на придбання канцелярського приладдя, ВККА ледве животіє й на належному рівні неспроможна виконувати покладені на неї обов'язки [25, с. 34].

Згодом на корпоративному й законодавчому рівні прийшло усвідомлення необхідності наповнення бюджету органів адвокатського самоврядування за рахунок щорічних внесків кожного члена професії. Така практика існує в більшості держав світу. Досвід роботи за новим українським законом довів її ефективність, проте висвіглив і значні недоліки, що здатні істотно вплинути на незалежність ряду органів професійного співтовариства.

Перед тим, як їх розглянути, слід зазначити, що основні ризики втрати економічної незалежності органами адвокатського самоврядування лежать у площині недосконалого механізму розподілу внесків, який дозволяє за суб'єктивними критеріями надавати/позбавляти належного фінансування; неефективності фіскального адміністрування, що характеризується низькими показниками перерахування адвокатами внесків і відсутністю реальної роботи з неплатниками; звичайної безгосподарності й байдужості.

У 2015 році на ґрунті конфлікту між вищими органами адвокатського самоврядування РАУ "вимкнула газ" ВКДКА шляхом призупинення її фінансування. Це стало можливим у зв'язку з недостатнім обсягом коштів, що передбачені на фінансування ВКДКА (10 % від плати за складання іспиту) і необхідністю постійного звернення з разовими запитами по фінансову допомогу до РАУ. У результаті, за повідомленням голови ВКДКА, РАУ поставила очолюваний ним орган "у позу прохача" [26], а йому особисто "дали зрозуміти, що правильне, на думку членів РАУ, вирішення справ яось пов'язано з рівнем фінансування ВКДКА" [27].

Відсутність коштів на декілька місяців паралізувало роботу ВКДКА, змусивши відправити працівників секретаріату у відпустки за власний рахунок, а п'ятьох з них звільнити. Для уникнення подальших негативних наслідків ВКДКА звернулася до інших органів адвокатського самоврядування з листами про надання поворотної фінансової допомоги. Більшість адресатів відмовила й лише окремі з них відгукнулися на прохання колег.

Через брак коштів регіональні КДКА також змушені звертатися до РАР за фінансовою підтримкою. Наприклад, Рада адвокатів Хмельницької області надала КДКА поворотну позику на суму 120 000 гривень. Позитивно оцінюючи той факт, що колеги не залишаються осторонь проблем побратимів, слід розуміти, що будь-які "кредитні" відносини боржника-позичальника в кінцевому рахунку негативно відбиваються на ступені незалежності того, хто отримав позику.

Підводячи підсумок аналізу практичних труднощів забезпечення економічної незалежності, потрібно поглянути в коріння проблеми із забезпеченням належного фінансування ВКДКА й КДКА. Майбутні труднощі не було прораховано під час ухвалення Закону, стаття 58 якого віддала це на розсуд представницьких органів адвокатського самоврядування. Законодавець прив'язав фінансування КДКА/ВКДКА до розміру плати за складання кваліфікаційного іспиту, установивши ліміт, який не завжди дозволяє покрити необхідні видатки. Своєю чергою розмір щорічних внесків із забезпечення реалізації адвокатського самоврядування на законодавчому рівні фактично ніяк не обмежений й повною мірою йде на фінансування інших органів адвокатського самоврядування.

Рішенням № 24 від 17.12.2012 р. РАУ встановила для потреб ВКДКА 10 %-й розмір надходжень від суми оплати за складання кваліфікаційного іспиту, при цьому гіпотетично ніщо не заважає встановити її на рівні 2-3 %. Адже, як кажуть, своя рука владика. Про самостійність тоді взагалі можна забути.

Схожі проблеми виникли у зв'язку зі встановленим Радою адвокатів України розподілом щорічних внесків між регіональними радами (70 %) й РАУ (30 %).

Детальний аналіз фінансової звітності органів адвокатського самоврядування за 2015 рік [28] дозволив виявити суттєві диспропорції й порушення збалансованості у фінансовому забезпеченні між КДКА й РАР. Попри те, що основний масив кваліфікаційно-дисциплінарних функцій здійснюють КДКА, ці органи опинилися в нужденному стані “бідних родичів” порівняно зі своїми “заможними сусідами” РАР. Так, наприклад, бюджет доходів КДКА Харківської області склав 333 485 гривень, тоді як Рада адвокатів Харківської області отримала 2196731 гривень. Отже, бюджет КДКА менше бюджету РАР у 6,6 разів. Різниця між КДКА (654265 грн.) й РАР (3439355 грн.) Одеської області – 5,3 разів; показники КДКА (197 112 грн.) й РАР (917 348 грн.) Волинської області відрізняються в 4,7 разів; надходження КДКА (142633 грн.) й РАР (651 424 грн.) Сумської області відмінні в 4,6 разів. У 3,6 разів відрізняються аналогічні показники в Київській області й у 3,1 разів у Чернівецькій області.

Як наслідок, КДКА нерідко відчувають гостру нестачу найнеобхіднішого, тоді як ради адвокатів регіонів можуть мати надлишок вільних коштів. Ілюстрацією асиметричних фінансових можливостей може служити розмір заробітної плати голови ради адвокатів (170 153 гривень) і голови КДКА (46 466 гривень) Львівської області.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що набуття економічної незалежності професійними самоврядними структурами й попередження волонтаризму на цьому напрямі лежить у площині зміни абзацу другого частини другої ст. 58 Закону шляхом закріплення мінімальних пропорцій розподілу щорічного внеску на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування за кожним з органів, наділених представницькими, кваліфікаційними, дисциплінарними чи ревізійними функціями (у відсотках). Гарантований законодавством мінімум забезпечить необхідні стандарти незалежності, при цьому за наявності волевиявлення та коштів рішенням органів самоврядування обсяг фінансування може бути збільшений.

Використані джерела:

1. *Vademecum exercise en groupe*. – Paris: Ordre des avocats de Paris, 2013. – 27 p.

2. Про надання роз'яснень практичних питань реалізації Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" щодо організаційних форм адвокатської діяльності: рішення Ради адвокатів України № 71 від 4-5 липня 2014 р. // Український адвокат. – 2014. – № 11-12. – С. 28-29.

3. Directive 98/5/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 to facilitate practice of the profession of lawyer on a permanent basis in a Member State other than that in which the qualification was obtained // Official Journal of the European Communities. – 1998. – march 14. – P. 36-43.

4. Reglement interieur de l'ordre des avocats du barreau De Luxembourg: adopte par le Conseil de l'ordre le 9 janvier 2013 // Journal officiel du Grand-Duche de Luxembourg. – 2013. – № 39. – P. 558-575.

5. Проект Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність": сформований секретаріатом робочої групи на основі усіх пропозицій, що надійшли, напрацювань секцій робочої групи з урахуванням обговорень на трьох засіданнях робочої групи станом на 07.04.2014 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: legalaid.gov.ua/images/Materials/Working_group_on_Bar/07_04_2014.pdf. – Заголовок з екрана.

6. Рекомендація за результатами перевірки Вищою ревізійною комісією адвокатури (ВРКА) Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Луганської області від 28 лютого 2014 року // Архів Вищої ревізійної комісії адвокатури за 2014 рік.

7. Дмитрієва О. "Є комітет із захисту прав адвокатів, а ми – комітет із захисту адвокатських грошей" / О. Дмитрієва // Закон і бізнес. – 2014. – № 1-2. – С. 3.

8. Дмитрієва О. "Хочеться вірити, що з часом всі органи адвокатського самоврядування запрацюють у злагодженому ритмі" / О. Дмитрієва // Юридика газета. – 2014. – 3 жовтня. – С. 4.

9. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" та деяких інших законодавчих актів України (щодо статусу і гарантій адвокатської діяльності та формування і роботи органів адвокатського самоврядування) № 1794-1 від 04.02.2015 р. (внесений народними депутатами Купрієнком О.В., Ляшком О.В., Амельченком В.В. та іншими) [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_34?id=&pf3511=53817&pf35401=327573;

10. Порівняльна таблиця до Проекту Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність": Додаток до Листа НААУ № 290/0/2-16 від 28.03.2016 р. Заступнику Глави Адміністрації Президента України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatatura/2016-03-31.tablytsia.pdf>.

11. CCBE expert recommendation for the Moldovan Bar (Annex) / Letter of CCBE to Moldovan Bar Assosiation on September 3, 2008. – Brussels: Council of Bars and Law Societies of Europe, 2008. – 4 p.

12. Cu privire la avocatură: Lege al Republicii Moldova № 1260 din 19.07.2002 // Monitorul Oficial al Republicii Moldova. – 2010. – № 159. – art. 582.

13. Кім Ю. Платити чи не платити? Чому норма про стажування стала найбільш обговорюваною в адвокатському середовищі / Ю. Кім // Закон і бізнес. – 2013. – № 28. – С. 4.
14. United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems: adopted by the United Nations General Assembly 20 December 2012 / United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems. – Vienna: United Nations office at Vienna, 2013. – 28 p.
15. Standards for the independence of the legal profession: adopted by the IBA on 7 September 1990 in New York [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.ibanet.org/Publications/publications_IBA_guides_and_free_materials.asp
16. CCBE recommendations on disciplinary process for the legal profession. – Brussels: Council of Bars and Law Societies of Europe, 2007. – 4 p.
17. Статистична звітність КДКА регіонів за 2014 рік [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/news/novosti/2014-ststystychna-zvitnist-kdka.pdf>.
18. Статистична звітність КДКА регіонів за 2015 рік [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatura/2016-02-29.kdka.2015.pdf>.
19. Iglin v. Ukraine judgement of 12 January 2012, no. 39908/05, P. 67.
20. Luchaninova v. Ukraine judgement of 9 June 2011, no. 16347/02, P. 63.
21. Sannino v. Italy judgement of 27 April 2006, no. 30961/03, P. 49.
22. Artico v. Italy judgement of 13 May 1980, Series A, No. 37, P. 36.
23. Голянд Ю. Бути чи не бути КДКА? / Ю. Голянд // Український адвокат. – 2006. – № 2. – С. 6.
24. Звіт Національної асоціації адвокатів України за 2015 рік. – К.: НААУ, 2016. – 143 с.
25. Бронз Й.Л. Чи потрібна Україні незалежна, сильна і єдина адвокатура? / Й.Л. Бронз // Адвокат. – 2003. – № 5. – С. 33-34.
26. Левинський П. СUI BONO? У ВКДКА знайшли тимчасовий спосіб роботи при бюджетному дефіциті. Але сподобається він не всім / П. Левинський // Закон і бізнес. – 2015. – № 10. – С. 3.
27. Голова ВКДКА Валентин Загарія: “Не треба брати в заручники адвокатів та комісію” / В. Загарія, І. Слободян // Закон і бізнес. – 2014. – 15 листопада. – С. 5.
28. Зведена фінансова звітність органів адвокатського самоврядування за 2015 рік [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/news/financial-statements/2015/2015-financial-statements.pdf>.

Иваницкий С.А. Оптимизация системного построения адвокатуры Украины

В статье исследованы вопросы оптимизации системного построения адвокатуры Украины. Проанализированы проблемы функционирования системы адвокатуры Украины, состоящей из подсистем организационных форм адвокатской

деятельности и адвокатского самоуправления. Предложено расширить перечень форм адвокатской деятельности путем дифференциации неприбыльных и прибыльных адвокатских бюро (объединений), которые создаются в форме хозяйственных обществ, а также закрепить такую организационную форму как работа адвоката по найму у адвоката или в адвокатском объединении (бюро).

По сравнению с действующей системой органов адвокатского самоуправления, предложено ликвидировать на региональном уровне ревизионные комиссии адвокатов региона и квалификационные палаты КДКА, функции которых передать Ревизионной комиссии адвокатуры Украины и специально созданной Квалификационной комиссии адвокатуры Украины соответственно. Обоснована необходимость переименовать дисциплинарные палаты КДКА в дисциплинарные суды, включив их в состав ассоциации адвокатов региона и обеспечив статус независимого органа. В пределах одного юридического лица (ассоциации адвокатов региона) на региональном уровне предложено создать полностью самостоятельные друг от друга дисциплинарный суд и совет ассоциации.

Ключевые слова: *адвокат, адвокатура, организационные формы адвокатской деятельности, система адвокатуры, органы адвокатского самоуправления.*

Ivanitsky S.O. Optimization of the system of building of advocacy of Ukraine

The article examines the questions of optimization of the system of building of advocacy of Ukraine. Analyzes the problems of functioning of system of advocacy of Ukraine, consisting of subsystems of the organizational forms of advocacy and advocates' self-government. Proposed to expand the list of organizational forms of advocacy through differentiation of non-profit and profitable law office (associations) that are generated in the form of economic societies and reinforce such organizational form as the work of a lawyer employed in a lawyer or in law office (associations).

Compared to the current system of advocacy, proposed to eliminate at the regional level, the audit commission of advocates of the region and the qualification chamber of Qualification and disciplinary commission within whose function is to transfer the Audit commission of advocacy of Ukraine and by the Qualifying commission of advocacy of Ukraine, respectively. The author explains the need to rename the disciplinary chamber of Qualification and disciplinary commission within the disciplinary courts, by including them in the composition of the bar association of the region and providing the status of an independent body. Within one legal entity (the bar association of the region) at the regional level it was proposed to create a fully independent from each other, the disciplinary court and the council of the association. The author argued the necessity of functioning at the national level independent from each other bodies that are formed by the Congress of advocates of Ukraine and accountable only to him.

The author suggested to include in structure of the Qualifying commission of advocacy of Ukraine, representatives of public authorities that takes into account the case law of the European Court of human rights, as well as meet the experience of foreign countries.

Key words: *advocate, advocacy, organizational forms of advocacy, system advocacy, advocacy self-regulatory bodies.*

УДК 343.3/7

**В.М. Комарницький,
М.В. Комарницький**

**ПРЕДМЕТ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ
КОПАЛИН ТА ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЙОГО
ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ**

У статті розкрито зміст найбільш проблемних питань кримінально-правової охорони корисних копалин, що обумовлені недосконалістю ст. 240 КК України в контексті опису предмета складу злочину «незаконне видобування корисних копалин». За результатами аналізу цих питань вироблено пропозиції щодо їх максимально ефективного вирішення.

Ключові слова: *корисні копалини загальнодержавного значення, корисні копалини місцевого значення, незаконне видобування, предмет злочину, кримінально-правова охорона.*

Постановка проблеми. Як відомо, предметом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, є *корисні копалини загальнодержавного значення*, тобто природні мінеральні утворення органічного та неорганічного походження, що знаходяться у надрах, на поверхні землі, у джерелах вод і газів та на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання, та включені до Переліку корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого постановою КМУ від 12 грудня 1994 року № 827 [1, с. 224–228].

При первинному аналізі ч. 2 ст. 240 КК України складається враження, що законодавець здійснив опис предмета цього злочину на вельми пристойному рівні, а саме:

1) відніс до предмета злочину найбільш важливі для українського суспільства корисні копалини, суспільна небезпека незаконного видобування яких зазвичай не викликає сумніву;

2) привів описання цих корисних копалин у відповідність до регулятивного законодавства (маємо на увазі те, що зворот «крім загальнопоширених» у ст. 240 КК України було замінено словосполученням «загальнодержавного значення»);

3) урахував ту обставину, що галузеве законодавство диференціює корисні копалини на різні види не на підставі якихось оціночних понять, складних формул, якості сировини, її концентрації тощо, а за допомогою чітких і зрозумілих кожному (навіть не юристу) переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення.

Однак при більш ретельному аналізі матерії кримінального та регулятивного законодавства, а також практики застосування ч. 2 ст. 240 КК України на поверхню випливають деякі важливі проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз предмета складу злочину «незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення» викладається переважно на сторінках підручників, навчальних і практичних посібників або науково-практичних коментарів до КК України

(ідеться, зокрема, про праці В.І. Антипова, П.С. Берзіна, А.Б. Благого, Ю.В. Бобкової, Д.В. Каменського, М.Й. Коржанського, Р.О. Мовчана, С.І. Селецького, М.І. Хавронюка, А.М. Шульги). У працях окремих українських науковців питання кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин (в тому числі й ті, що стосуються предмета складу цього злочину) розглядаються докладніше (ідеться про роботи В.В. Антипова, В.І. Борисова, А.А. Вознюка, С.Б. Гавриша, Р.С. Кіріна, І.М. Козьякова, В.К. Матвійчука, В.О. Навроцького, Р.В. Олійника, В.П. Станіславського, О.П. Шем'якова та інших). Однак, незважаючи на це, чимало питань, пов'язаних із тлумаченням і застосуванням ст. 240 КК України, залишилися дискусійними, а окремі – недослідженими.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення найбільш проблемних питань кримінально-правової охорони корисних копалин, що обумовлені недосконалістю ст. 240 КК України в контексті опису предмета складу злочину «незаконне видобування корисних копалин».

Виклад основного матеріалу. Загалом можна виділити три основні проблеми, обумовлені недосконалістю ст. 240 КК України в контексті опису предмета складу злочину «незаконне видобування корисних копалин».

Перша проблема пов'язана з диференційованим підходом законодавця до юридичної оцінки незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення та незаконного видобування корисних копалин місцевого значення. Вчинення першого з двох зазначених діянь законодавець розглядає як злочин, передбачений ч. 2 ст. 240 КК України, а вчинення другого – як адміністративне правопорушення, описане в ст. 47 КУпАП.

Як впливає з постанови КМУ від 12 грудня 1994 р. № 827 «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення», родовища окремих корисних копалин, які загалом віднесені до числа корисних копалин місцевого значення, за рішенням Державної комісії по запасах корисних копалин можуть бути віднесені до числа родовищ корисних копалин загальнодержавного значення¹. У контексті реалізації ч. 2 ст. 240 КК України і ст. 47 КУпАП виходить, що доля тієї людини, яка незаконно видобуває вапняк, гіпс, сапропель, крейду чи пі-

¹ Наприклад, якщо те чи інше родовище піску буде віднесене уповноваженим державним органом до числа родовищ піщано-гравійної сировини, то такий пісок визнаватиметься корисною копалиною місцевого значення, а якщо до числа родовищ неметалічних вогнетривких чи формувальних сировин або до числа неметалічних сировин для грудкування залізородних концентратів, то – корисною копалиною загальнодержавного значення. Те саме стосується і таких корисних копалин, як вапняк, гіпс, сапропель та крейда. Із цього випливає, що на сьогодні в Україні один і той же вид корисної копалини в одному випадку може бути корисною копалиною місцевого значення, а в іншому – корисною копалиною загальнодержавного значення.

сок залежить не від того, скільки такої сировини було фактично видобуто, яка її вартість, яким є розмір шкоди, завданої Українському народу, яким чином було видобуто цю сировину та в якому місці, тощо (а отже, не від суспільної небезпеки вчиненого діяння), а від незалежного від самого правопорушника факту, факту, який жодним чином не впливає на сам предмет правопорушення, форму описання цього правопорушення в чинному законодавстві, факту, який, як правило, є невідомим для правопорушника, – рішення уповноваженого державного органу (Державної комісії по запасам корисних копалин).

Розглянемо тепер диференційований підхід щодо юридичної оцінки незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення та незаконного видобування корисних копалин місцевого значення під іншим кутом. Відповідно до абз. 3 ч. 1 ст. 14 КУпН видобування корисних копалин (у тому числі корисних копалин місцевого значення) є одним із видів користування надрами. Порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, є злочином, передбаченим ч. 2 ст. 240 КК України. Із цього випливає, що незаконне видобування корисних копалин місцевого значення, яке створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, є злочином і має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 240 КК України. Як бачимо, в цьому випадку питання про настання чи ненастання кримінальної відповідальності знову ж залежить не від виду корисної копалини, яка незаконно видобувається, а від наявності або відсутності факту створення таким діянням небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля. Із цього ми робимо висновок про те, що закріплена в межах ч. 2 ст. 240 КК України і ст. 47 КУпАП диференціація юридичної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин залежно від виду мінеральної сировини у значній частині випадків «не спрацьовує».

Спробуємо тепер розглянути ситуацію, коли диференційований підхід до юридичної оцінки незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення та незаконного видобування корисних копалин місцевого значення «спрацьовує». Уявимо собі, що організована група осіб поінформована про те, що конкретне родовище піску є родовищем корисних копалин місцевого значення, та має елементарні знання загальних питань юридичної оцінки такого роду діянь. Такий «правовий захист» корисних копалин місцевого значення всіх учасників організованої групи цілком влаштує (можливо, навіть стимулює), а тому вони кожного дня на своїх вантажівках вивозять по 20 тонн піску з цього родовища і продають його місцевим мешканцям. Такий бізнес, «дякуючи законодавцю», виходить для них і прибутковим, і відносно безпечним. Притягти зазначених осіб можна хіба що до адміністративної відповіда-

льності за ст. 47 КУпАП, призначивши адміністративне стягнення у виді штрафу розміром від десяти 10 до 30 НМДГ. Якщо ці самі «бізнесмени» хоч раз наберуть такого самого піску, але вже не в зазначеному родовищі піску, а попереду двору приватного будинку чи на території якоїсь бази тощо, то їх «бізнес» одразу перетвориться в злочин, описаний у ч. 5 ст. 185 чи ч. 5 ст. 186 КК України, а це означає, що кожного з учасників групи чекає покарання у виді позбавлення волі строком від семи до дванадцяти років (у випадку відкритого заволодіння – від восьми до тринадцяти років) із конфіскацією всього майна.

Таким чином, доля зазначених правопорушників залежить не від виду корисної копалини, яка незаконно видобувається, не від того, скільки такої сировини було фактично видобуто, яким є розмір шкоди, завданої власнику, яким чином було отримано цю сировину та в якому місці, тощо, а лише від форми власності на неї. Наразі виходить так: якщо корисні копалини місцевого значення знаходяться у власності Українського народу, то їх можна видобувати («розкрадати») у будь-яких розмірах і будь-яким чином (за такого роду діяння настає адміністративна відповідальність у незначному розмірі), а якщо у приватній власності – то найсуворіший вид юридичної відповідальності у чи не найбільших розмірах.

Таким чином, маємо констатувати ту невтішну обставину, що, з одного боку, законодавець так і не вдалося в межах ст. 240 КК України чітко диференціювати юридичну відповідальність за незаконне видобування корисних копалин залежно від виду мінеральної сировини, що незаконно вилучається винуватим (у значній частині випадків незаконного видобування корисних копалин місцевого значення особа підлягає кримінальній відповідальності за ст. 240 КК України), а, з іншого, у тих випадках, коли диференційований підхід до юридичної оцінки незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення та незаконного видобування корисних копалин місцевого значення «спрацьовує», утворюється ситуація, яка не лише суперечить законам логіки, здоровому глузду та принципам кримінального права (верховенства права, законності, рівності всіх осіб перед законом і справедливості), а і порушує вихідні положення Основного Закону України щодо однакового захисту всіх форм власності на території України.

Як відомо, при формулюванні криміноутворюючих ознак злочину законодавець, перш за все, має виходити з того, що описувана ним поведінка особи має бути суспільно небезпечною. Спробуємо тоді відповісти на питання, чи залежить ступінь суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин від виду мінеральної сировини, що незаконно вилучається винуватим (як наразі закріплено у ч. 2 ст. 240 КК України). На нашу думку, «так», проте лише при абсолют-

ному обчисленні обсягу незаконно вилучених корисних копалин. Наприклад, ні в кого не викликає сумніву та обставина, що суспільна небезпека незаконного видобування 20 кілограмів золота істотно відрізняється від суспільної небезпеки незаконного видобування 20 кілограмів крейди. При обчисленні ж вартості незаконно вилучених корисних копалин різниця в суспільній небезпеці зникає. Ми переконані, що за однаковості всіх інших обставин правопорушення (за відсутності загрози для життя та здоров'я людини, довкілля тощо) суспільна небезпека незаконного видобування 1 кілограму золота приблизно відповідає суспільній небезпеці незаконного видобування 10 000 000 кілограмів піску чи гравію.

Друга проблема, яка пов'язана з предметом незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, полягає в тому, що в ч. 2 ст. 240 КК України законодавцем не визначено, скільки особа має видобути корисних копалин, щоб вчинене нею діяння визнавалось злочином. Це означає, що формально під ознаки складу злочину, описаного в ч. 2 ст. 240 КК України, підпадає і видобування 100 грамів кам'яного вугілля, що знаходиться на глибині 1 метру (наприклад, при підготовці траншеї для фундаменту), і виколупування красивого шматочку кварциту вагою 10 грамів (для того, щоб комусь подарувати), і вилучення зі скелі «на пам'ять про подорож у Карпати» невеличкого шматочку пісковика, тощо.

Зрозуміло, що в усіх зазначених випадках правоохоронні органи та суд мають застосовувати ч. 2 ст. 11 КК України, визнаючи відповідні діяння малозначними. Постає, однак, питання, де знаходиться межа між злочинним і незлочинним (малозначним)? Наприклад, скільки треба видобути вугілля, щоб настала кримінальна відповідальність за ч. 2 ст. 240 КК України – 10 кілограмів, 100 кілограмів, 1 тонну, 10 тонн? Ні кримінальне, ні адміністративне законодавство відповіді на це питання, на жаль, не дає. А це означає, що на практиці питання про малозначність кожен правозастосувач вирішує на власний розсуд, виходячи з власних уявлень про «істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» (ч. 2 ст. 11 КК України).

Така ситуація, вочевидь, не сприяє ефективній боротьбі з розглядуваним антисоціальним явищем та може призвести до того, що юридично тотожні діяння в різних куточках нашої держави отримуватимуть різну юридичну оцінку, а така ситуація, як справедливо зазначає В.О. Навроцький, є грубим порушенням принципу законності кримінально-правової кваліфікації [3, с. 110]. Більше того: законодавча невизначеність із питання про мінімальний обсяг незаконно видобутих корисних копалин може стати своєрідною «лазіркою» корупційного характеру для

правоохоронних органів і суду, адже за бажання будь-яке кримінальне провадження можна закрити у зв'язку з визнанням діяння малозначним.

Отже, існує потреба у встановленні мінімального обсягу корисних копалин, незаконне видобування яких є кримінально караним діянням. Постає питання, як цей обсяг визначити, якщо корисних копалин на території України кілька сотень і всі вони мають різну соціальну та економічну цінність? Думаємо, що найкращим показником, який здатен стати загальним еквівалентом, своєрідним знаменником, до якого можна буде привести будь-який вид корисних копалин, є вартість незаконно видобутої мінеральної сировини. На користь такого рішення свідчить і те, що саме вартість незаконно видобутої мінеральної сировини визначає суспільну небезпеку вчиненого діяння, а також те, що вартість предмета злочину є традиційним критерієм відмежування складів злочинів проти власності від аналогічних складів адміністративних правопорушень [4].

Якою ж має бути вартість тієї мінеральної сировини, незаконне видобування якої слід уважати злочинним? Видається, що тут нам на допомогу мають прийти положення Конституції України, яка встановлює, що всі суб'єкти права власності (а отже, усі форми власності) рівні перед законом. Із цього випливає, що в межах кримінального закону всі форми власності мають охоронятися однаково, а отже, межа між злочинним і незлочинним вилученням корисних копалин має бути такою ж, як і між злочинним викраденням чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення або розтрати (злочини, передбачені статтями 185, 190, 191 КК України) і дрібним викраденням чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення або розтрати (адміністративні правопорушення, передбачені ст. 51 КУпАП). На сьогодні ця межа встановлена на рівні 0,2 НМДГ (ч. 3 ст. 51 України). Проте, як засвідчує аналіз юридичної літератури та практики застосування відповідних положень кримінального та адміністративного законодавства, такий підхід до визначення мінімальної вартості майна, за викрадення якого має наставати кримінальна відповідальність, далекий від ідеального.

Нарешті, *третья проблема*, яка пов'язана з предметом розглядуваного злочинного посягання, полягає в тому, що *при виборі засобів диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин законодавець не враховує тієї обставини, що вихідним (базовим) фактором, який не лише визначає, а й істотно підвищує суспільну небезпеку цього злочину, є вартість незаконно видобутих корисних копалин*. Інакше кажучи, у межах ст. 240 КК України не передбачено кваліфікуючих ознак, пов'язаних із вартістю незаконно видобутих корисних копалин. Це призвело до того, що на сьогодні за ч. 2 ст. 240 КК України слід кваліфікувати незаконне

видобування корисних копалин вартістю і 10 грн., і 100 грн., і 1000 грн., і 10000 грн., 100000 грн., і 1000000 грн., і так до безкінечності.

Наприклад, 5 вересня 2014 р. Володимирецький районний суд Рівненської області визнав особу винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, за незаконне видобування нею бурштину вартістю 1 грн. 15 копійок [4]. Водночас Первомайський міський суд Луганської області за цією самою нормою кваліфікував діяння особи, яка незаконно видобула щонайменше 500 тонн кам'яного вугілля вартістю понад півмільйона грн. [5].

Тут знову доречно говорити про кричущий алогізм, порушення принципів кримінального права та нівелювання низки положень Конституції України. Наприклад, як можна пояснити ту обставину, що за чинним КК України видобування вугілля та відкрите заволодіння ним на загальну суму 1 мільйон грн. карається штрафом від 400 до 700 НМДГ або обмеженням волі строком до 3 років, або позбавленням волі на той самий строк, а відкрите «видобування» вугілля з місцевого терикону (який належить вугледобувному підприємству) на ту саму суму – позбавленням волі на строк від 8 до 13 років із конфіскацією майна?

Висновки. 1. Ступінь суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин залежить не від виду мінеральної сировини, що незаконно вилучається винуватим, не від того, до якого з переліків КМУ віднесе ту чи іншу корисну копалину, а від вартості незаконно видобутого та, як наслідок, розміру завданої майнової шкоди. Подібним чином розмірковує А.А. Вознюк, який пише, що, незважаючи на більшу цінність корисних копалин загальнодержавного значення порівняно з цінністю корисних копалин місцевого значення, значення має не лише вид корисних копалин, а і їх розмір [2, с. 301–302]. Відтак уважаємо, що кримінальний закон повинен передбачати кримінальну відповідальність за незаконне видобування корисних копалин як загальнодержавного, так і місцевого значення.

2. Наразі межу між кримінально караним і адміністративно караним незаконним видобуванням корисних копалин бажано б було встановити на рівні 0,2 НМДГ та відобразити цю обставину у відповідних положеннях ст. 47 КпАП України, а після проведення спеціального загальнодержавного кримінологічного (соціологічного) дослідження, присвяченого визначенню мінімальної вартості майна за незаконне заволодіння яким має наставати кримінальна відповідальність, – встановити більш адекватні показники вартості усіх предметів усіх категорій злочинів проти власності (в тому числі й незаконного видобування корисних копалин).

3. Одним з основних засобів диференціації кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин має бути узгоджена система кваліфікуючих ознак, обумовлених, серед іншого, різною вартістю незаконно видобутих корисних копалин.

Використані джерела:

1. Комарницький М.В. Корисні копалини загальнодержавного значення як предмет злочину, передбаченого ст. 240 КК України / М.В. Комарницький // Азовські правові читання : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Бердянськ, 18–19 квітня 2014 року). – Бердянськ : ТОВ «Модем-1», 2014. – С. 224–228.

2. Вознюк А.А. Актуальні питання кримінальної відповідальності за порушення правил охорони або використання надр / А.А. Вознюк // Митна справа. – 2014. – № 3 (93). – С. 301–302.

3. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навчальний посібник / В.О. Навроцький – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 110.

4. Кримінальна справа № 556/1300/14-к / Архів Володимирецького районного суду Рівненської області за 2013 рік.

5. Кримінальна справа № 421/1542/13-к / Архів Первомайського міського суду Луганської області за 2013 рік.

Комарницький В.М., Комарницький М.В. Предмет незаконной добычи полезных ископаемых и проблемы совершенствования его законодательного определения

В статье раскрыто содержание наиболее проблемных вопросов уголовно-правовой охраны полезных ископаемых, обусловленные несовершенством ст. 240 УК Украины в контексте описания предмета преступления «незаконная добыча полезных ископаемых». По результатам анализа этих вопросов разработаны предложения по их максимально эффективному решению.

Ключевые слова: *полезные ископаемые общегосударственного значения, полезные ископаемые местного значения, незаконная добыча, предмет преступления, уголовно-правовая охрана.*

Komarntskii V.M., Komarntskii M.V. The subject of illegal mining and the problems of improvement of its legislative definition

The article describes the most problematic issues of criminal and legal protection of mineral resources due to imperfections of article 240 of the Criminal Code of Ukraine in the context of describing the object of elements of crime "illegal mining".

Particularly in the work pointed out that for current versions of p. 2, Art. 240 of the Criminal Code of Ukraine and Art. 47 of the CAO of Ukraine it turns out that the fate of the person who illegally mines limestone, gypsum, sapropel, chalk or sand does not depend on how much of this material was actually produced, what is its cost, which is the amount of damage caused to Ukrainian people, how this raw material was mined and in what place, etc. (so generally – public danger of the offence), but the independent from the perpetrator fact, which does not affect the subject of the offence, the form of the description of the offence in the current legislation, the fact which is usually unknown to the offender – decision of the authorized state body (the State Commission on mineral resources). Meanwhile, the authors of the article proved that the degree of public danger of illegal mining does not depend on: the type of minerals illegally mined by offender, the list of minerals in which the particular one is included to by the Cabinet of Ministers.

It depends on the value of illegally mined and consequently the amount of property damage caused. Therefore it was proposed to provide for criminal responsibility for illegal mining both state and local significance in the Criminal Code.

The authors proved that very serious problem now is that in p. 2, Art. 240 of the Criminal Code of Ukraine is not defined how much a person has to extract minerals to make his act recognized as a crime. This means that under the formal elements of crime described in p. 2, Art. 240 of the Criminal Code of Ukraine could be mining of 100 grams of coal, which is located at a depth of 1 meter, prying out a beautiful piece of quartzite of 10 grams weight and removal from the rock a small piece of sandstone "in memory of a trip to the Carpathians" etc. Based on the fact that in scope of the criminal law all forms of ownership are be equally protected, scientists proved that now the boundary between criminal and administrative punishable offences for illegal mining preferably would be set at 0.2 of tax-exempt minimum wage and it has to be reflected in relevant provisions of Article 47 of the Administrative Code of Ukraine.

Another problem associated with the proposed subject of a criminal offence, is that while making choice of differentiation of criminal responsibility for illegal mining legislator ignores the fact that the initial (basic) factor that not only determines but significantly increases the social danger of the crime, is the value of illegally mined minerals. In other words, Article 240 of the CC of Ukraine does not provide classifying features related to the value of illegally mined minerals. It has led to that now according to p. 2, Art. 240 of the Criminal Code of Ukraine mining should be classified as illegal one with cost of 10 UAH, 100 UAH, 1000 UAH, 10,000 UAH, 100000 UAH, and 1,000,000 UAH and so on to infinity. Considering this question the authors had shown that one of the main means of differentiation of criminal liability for illegal mining of minerals should be harmonized system of classifying features defined by different value of illegally mined minerals.

Key words: *mineral resources of state significance, mineral resources of local significance, illegal mining, elements of crime, criminal and legal protection.*

УДК 343.98

**Р. О. Корякін,
М. О. Яковенко**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті визначено проблемні питання щодо спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень та висловлено пропозиції стосовно удосконалення окремих норм кримінального процесуального законодавства. Розглянуто питання про об'єднання в одне провадження матеріалів стосовно особи, щодо якої проводиться спеціальне досудове розслідування. Розкрито процесуальний порядок вручення процесуальних документів підозрюваному, який знаходиться поза межами України.

Ключові слова: *спеціальне досудове провадження, спеціальне судочинство, заочне провадження, учасники кримінального провадження, захист процесуальних прав особи.*

Актуальність дослідження. Одним із пріоритетних завдань кримінального судочинства є забезпечення правових механізмів, які обумовлюють реалізацію принципу невідворотності відповідальності за вчинений злочин. Вагомою складовою наповнення зазначеного принципу конкретним змістом є запровадження вітчизняним законодавцем інституту спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень (глава 24¹ Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК)) [1]. Його імплементація у правове поле України створює передумови притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які ухиляються від органів досудового розслідування чи суду та покликана підвищити ефективність захисту публічних інтересів держави. Разом із тим, варто звернути увагу, що запровадження зазначеного інституту потребує детального дослідження та переосмислення окремих його аспектів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем спеціального досудового розслідування та заочного судового розгляду присвячені наукові праці Ю.І. Азарова, А.С. Барабаш, М.П. Климчука, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, М.А. Маркуш, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, Р.Г. Песцова, П.П. Пилипчука, Д.П. Письменного, Д.О. Алексєєва-Процюк, С.М. Стахівського, В.М. Трофименка. Однак через відсутність слідчої та судової практики щодо спеціального досудового розслідування залишаються дискусійними аспекти щодо забезпечення права на захист, надавати показання, заперечувати висунуті підозри, заявляти скарги, клопотання та відводи, надання обвинуваченому останнього слова тощо.

Формування цілей. Мета статті полягає у визначенні проблемних питань щодо спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень та висловленні пропозицій щодо удосконалення окремих норм кримінального процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 297¹ КПК України спеціальне досудове розслідування (in absentia) здійснюється за загальними правилами досудового розслідування, на підставі ухвали слідчого судді в кримінальному провадженні щодо окремої категорії злочинів, стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, якщо він перебуває поза межами України [2].

На підставі аналізу змін до глави 24¹ КПК України, доповнених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Генеральної прокуратури України» від 12 травня 2016 року, можемо визначити перелік умов, за яких можливе застосування спеціального досудового розслідування кримінальних проваджень без участі підозрюваного:

- вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 110-2, 111, 112, 113, 114, 114-1, 115, частинами другою - п'ятою статті 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), статтями 209, 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 348, 364, 365, 368, 368-2, 379, 400, 436, 436-1, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447;

- переховування від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності;

- оголошення особи в міждержавний та/або міжнародний розшук підозрюваного;

- якщо особа понад шість місяців переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або стосовно якого наявні фактичні дані, що він перебуває за межами України, на тимчасово окупованій території України або в районі проведення анти-терористичної операції [1].

Для уникнення суперечностей щодо забезпечення права на захист підозрюваного, цілком слушною, на наш погляд, є позиція законодавця щодо запровадження обов'язкової участі захисника у всіх випадках проведення спеціального досудового розслідування. Так, у статті 297³ КПК України визначено, якщо підозрюваний самостійно не залучив захисника, слідчий суддя зобов'язаний ужити необхідних заходів для його залучення. Крім того, у пункті 8 частини другої статті 52 КПК України передбачено обов'язкову участь захисника щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження, - з моменту прийняття відповідного процесуального рішення [2].

Дискусійним також є питання щодо надання законодавцем слідчому судді права приймати рішення про проведення спеціального досудового розслідування, що не узгоджується з функціональним призначенням попереднього судового контролю в кримінальному провадженні. Досить аргументованою є позиція Л.Д. Удалової, яка зазначила, що слідчий суддя надає згоду на тимчасове обмеження конституційних прав особи на свободу та особисту недоторканність, на недоторканність житла чи іншого володіння особи, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції тощо. Видається, що прийняття рішення про здійснення спеціального досудового розслідування не передбачає обмеження конституційних прав та свобод осіб, воно настає в подальшому, коли під час проведення такого розслідування за ухвалою слідчого судді (постанови прокурора) застосовуються: заходи забезпечення кримінального провадження, слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії. Тому автор цілком слушно переконує, що рішення про проведення спеціального досудового розслідування повинен приймати не слідчий

суддя, а прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час розслідування у формі процесуального керівництва [3, с. 63].

Неоднозначним, на наш погляд, є питання щодо об'єднання в одне провадження матеріалів за злочинами, визначеними у другій частині статті 297¹ КПК України, з провадженнями стосовно інших кримінальних правопорушень за умови, якщо їх виділення може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду (частина друга статті 297¹ КПК України). Із цього слідує, можливо об'єднувати в одне провадження матеріали як ті, що були зібрані в ході спеціального розслідування, так і ті, що розслідувалися за загальними правилами. Однак виникає слушне питання, чи можливо за усіма цими матеріалами закінчити досудове розслідування та скласти один обвинувальний акт, а потім направити до суду в одному провадженні? Очевидно, такий підхід не може виключати зловживання стороною обвинувачення, що полягає в можливості закінчувати провадження щодо будь-яких інших злочинів та направляти їх до суду, при цьому порушуючи процесуальні права підозрюваного у провадженнях, які не віднесено до переліку статті 297¹ КПК України. Достатньо отримати лише ухвалу слідчого судді (постанову прокурора) про спеціальне досудове розслідування хоча б по одному з епізодів злочинної діяльності. Уважаємо, відтак є реальний ризик штучного завищення показників закінчення досудового розслідування. Тому пропонуємо доповнити статтю 217 КПК України пункт 8 у такій редакції *«Перед прийняттям рішення в порядку статті 283 цього Кодексу під час спеціального розслідування кримінальних правопорушень обов'язковому виділенню в окреме провадження підлягають матеріали за кримінальними правопорушеннями, які не визначені в частині другій статті 297¹ цього Кодексу»*. Таким чином, це унеможливиловатиме здійснення спеціального судового провадження щодо всіх інших категорій злочинів, оскільки законодавець визначив таку процедуру як виключну міру лише для притягнення до відповідальності за вчинення вузького кола особливо небезпечних злочинів.

У клопотанні слідчого, прокурора про здійснення спеціального досудового розслідування мають також зазначатися фактичні дані про перебування особи за межами України, на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції. Проте неврегульованим питанням залишається порядок вручення процесуальних документів особі, стосовно якої здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження, яка знаходиться поза межами України на території конкретної держави. Так, за правилами статті 297⁵ КПК України повістки про виклик підозрюваного в разі здійснення спеціального досудового розслідування надсилаються за останнім відомим місцем його проживання чи перебування та обов'язково публі-

куються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційних веб-сайтах органів, що здійснюють досудове розслідування. Наведені оголошення обов'язково публікуються відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1333-р «Про друковані засоби масової інформації загальнодержавної та місцевої сфери розповсюдження, у яких у 2016 році розміщуються оголошення про виклик до суду відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного проживання (перебування) яких невідоме, повістки про виклик підозрюваного, обвинуваченого та інформація про процесуальні документи» [4]. Друкованим засобом масової інформації загальнодержавної сфери є лише газета «Урядовий кур'єр». За умови, якщо особі не було оголошено повідомлення про підозру, тоді з метою її належного повідомлення про виклик надається оголошення у виданнях відповідно до Переліку друкованих засобів масової інформації місцевої сфери розповсюдження, у яких у 2016 році розміщуються оголошення про виклик до суду відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного проживання (перебування) яких невідоме [3].

Таким чином, з моменту опублікування повістки про виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження підозрюваний уважається належним чином ознайомленим з її змістом. Однак імовірність того, що особа, яка фактично знаходиться за кордоном, має доступ до засобів масової інформації загальнодержавної сфери України з об'єктивних причин є дуже малою.

Тому, вважаємо, слід звернутися до положень статті 542 КПК України (Обсяг міжнародного співробітництва під час кримінального провадження), де однією з форм міжнародної правової допомоги встановлено вручення документів. На нашу думку, за цією процедурою можливо направити підозрюваному такі документи, як: ухвала слідчого судді про спеціальне досудове розслідування², повістка про виклик, пам'ятка про процесуальні права та обов'язки тощо. Направлення відповідного запиту про міжнародне співробітництво для вручення цих документів повинно відповідати правилам, визначених у статті 548 КПК України. Зокрема, цей запит передбачає дотримання таких вимог:

- відповідність міжнародному договору України, а за його відсутності – складається згідно з IX розділом КПК України;
- усі документи оформляються в письмовій формі, засвідчуються підписом уповноваженої особи та печаткою відповідного органу;

² З урахуванням аргументів наведених вище, доцільнішою, все ж таки, видається постанова прокурора.

- запит про виклик особи та документи, долучені до нього, супроводжуються засвідченим у встановленому порядку перекладом мовою, визначеною відповідним міжнародним договором України, а за відсутності такого договору – офіційною мовою запитуваної сторони або іншою, прийнятною для цієї сторони мовою;

- запит і документи надсилаються за кордон поштою, а в невідкладних випадках електронним, факсимільним або іншим засобом зв'язку, або дипломатичним шляхом за умови дотримання норм міжнародного права.

Після підтвердження компетентними органами виконання запиту, слід уважати, що особа, стосовно якої здійснюється спеціальне досудове розслідування та судове провадження, належним чином викликана та ознайомлена зі змістом наданих їй документів. У разі, коли місце перебування підозрюваного уповноваженими органами встановити не представилося можливим, доцільно звернутися з повторним запитом до компетентних органів для сприяння ними в поданні оголошення про виклик підозрюваного в засобах масової інформації тієї держави, де він фактично перебуває, що також може бути підставою уважати його належним чином викликаним.

Висновки. На підставі викладеного, пропонуємо доповнити статтю 297⁵ КПК України частину третю таким змістом: *«У разі встановлення місця перебування особи, стосовно якої здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження, на території іншої держави, здійснюється її виклик та вручення відповідних документів на підставах, передбачених розділом IX цього Кодексу або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України».*

Ми переконані, урахування законодавцем висловлених пропозицій сприятиме більш ефективному забезпеченню публічних інтересів держави у частині невідворотності покарання та захисту конституційних прав і свобод осіб, стосовно яких провадиться досудове розслідування або спеціальне судове провадження.

Використані джерела:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Генеральної прокуратури України» від 12 травня 2016 року № 1355-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1355-19/paran6#n6>

2. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 7 жовтня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>

3. Удалова Л.В. Прийняття рішення про здійснення спеціального досудового розслідування /Л.В. Удалова // Актуальні проблеми досудового розслі-

дування [Текст]: зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 58-64.

4. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про друковані засоби масової інформації загальнодержавної та місцевої сфери розповсюдження, у яких у 2016 році розміщуються оголошення про виклик до суду відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного проживання (перебування) яких невідоме, повістки про виклик підозрюваного, обвинуваченого та інформація про процесуальні документи» від 16 грудня 2015 р. № 1333-р [Електронний ресурс]. – <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1333-2015-%D1%80>

Корякин Р.В., Яковенко Н.А. Актуальные проблемы специального досудебного расследования уголовных правонарушений

В статье определены проблемные вопросы относительно специального досудебного расследования уголовных правонарушений и предложены поправки по совершенствованию отдельных норм уголовного процессуального законодательства. Рассматривается вопрос об объединении в одно производство материалов, в отношении лица по которому проводится специальное досудебное расследование. Раскрывается процессуальный порядок вручения процессуальных документов подозреваемому, который находится не на территории Украины.

Ключевые слова: специальное досудебное производство, специальное судопроизводство, заочное производство, участники уголовного судопроизводства, защита процессуальных прав человека.

Koryakin V., Yakovenko N. Actual issues of criminal investigation process

In the article the problem questions concerning the special pre-trial investigation of criminal offences and proposed amendments to improve certain provisions of the criminal procedural legislation.

The article considers the problem of using in absentia in order to ensure the legitimate rights and interests of the parties in criminal proceedings. The author assumes that this form is a compromise, and the conditions guaranteeing the participants of criminal proceedings of their rights, can fully applied during the criminal procedure.

The list of conditions under which it is possible to use a special pre-trial investigation of criminal proceedings (in absentia) without the suspect.

Supported opinion on the introduction of mandatory participation of the defender in all cases of holding a special pre-trial investigation.

Reviewed discussions regarding the provision by the legislator to the investigative judge the right to take a decision on holding a special pre-trial investigation, the necessity of securing the rights of the Prosecutor on the decision in absentia proceedings, which shall supervise the observance of laws in the form of a procedural manual.

The considered questions of combination in one production of materials about the crimes of all categories. The proposed changes in the Criminal procedure code

of Ukraine changes that make impossible the implementation of the special judicial proceedings concerning all crimes.

The study on the order of delivery of procedural documents to a person who is outside Ukraine on the territory of another state.

It is established that since the publication of the summons in the media, the suspect is considered to be properly acquainted with its contents. However, the probability that a person that actually is abroad, has access to media is very small.

It is established that the direction of the relevant request on international co-operation with the purpose of presenting these documents must comply with the international rules.

The authors have developed requirements for registration of request for a call of a suspect:

- compliance with international Treaty of Ukraine, and in his absence shall be made in accordance with section IX of the criminal procedure code of Ukraine;

- all documents are in written form, shall be certified by signature of the authorized person and seal of the appropriate authority;

- request to summon the person and the documents attached to it, accompanied by a duly certified translation of the language determined by the corresponding international Treaty of Ukraine, and in the absence of such contract – in the official language of the requested party or another acceptable to this side of language;

- the query and the documents are sent abroad by mail, and in urgent cases, e-mail, Fax or other means of communication or by diplomatic means, subject to the rules of international law.

Key words: *special pre-trial proceedings, special proceedings, in absentia proceedings, the participants in criminal proceedings, protection of human rights.*

УДК 343.148

Є.Д. Лук'янчиков,
Б.Є. Лук'янчиков

ФОРМУВАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Висвітлено дискусійні питання щодо поняття доказів, процесуальних джерел доказів, способів їх формування. Наголошено, що докази в готовому вигляді в природі не існують, а тому казати про їх збирання вважається недостатньо точним. Підкреслено, що в кримінальному процесі докази являють собою єдність фактичного змісту й законної форми, слугують «засобами доказування» шуканих фактів. Щоб фактичні дані про обставини злочину було визнано доказами, вони мають бути отримані в передбаченому законом порядку з визначених джерел. Здійснено спробу з'ясувати, на якому етапі провадження та у зв'язку з чим перші перетворюються на докази та наскільки відповідає дійсності поділ доказів на досудові та судові.

Ключові слова: *фактичні дані, інформація, докази, засоби отримання фактичних даних, слідчі (розшукові) дії, доказування, сліди злочину, джерела відомостей, досудове розслідування, належність, допустимість, достовірність.*

Постановка проблеми. Розслідування злочинів має дослідницький, пошуково-пізнавальний характер і, на думку М. В. Костицького, пов'язане з великими труднощами, оскільки пізнання їх обставин здійснюється регресивно, часом при вельми інтенсивній протидії зацікавлених осіб із досить різноманітними інтересами, які інколи виключають один одного, свідомо викривлюють істину [4, с. 239-240].

Злочин для слідчого завжди є подією минулого. Для того щоб установити всі обставини злочину, слідчому необхідно виявити його сліди (відображення), дослідити їх та надати правильну інтерпретацію. У теорії кримінального процесу та криміналістики така діяльність набула назву доказування. Зважаючи на прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, суттєвих змін кримінальної процесуальної форми, розширення змагальності в кримінальному провадженні, виникає необхідність дослідження доказів та засобів доказування в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нормативні та організаційні питання отримання доказів у кримінальному провадженні досліджувалися у працях В. Д. Берназа, В. І. Галагана, А. Я. Дубинського, Є. Г. Коваленка, В. А. Колесника, М. М. Михеєнка, М. А. Погорецького, В. О. Попелюшко, Д. Б. Сергєєвої, В. М. Тертишника, М. Є. Шимило та ін. Науковці досліджували поняття доказів та процесу доказування, способи отримання доказів та використання фактичних даних для прийняття процесуальних рішень на етапі досудового розслідування й під час судового розгляду. Проте окремі питання формування судових доказів залишаються невирішеними остаточно й потребують подальших наукових досліджень.

Формування цілей. Мета дослідження полягає в аналізі проблемних питань, що виникли у зв'язку з прийняттям нового КПК України та розширенням пізнавального інструментарію діяльності слідчого з виявлення джерел інформації про обставини злочину та формування доказів, обґрунтування пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Під доказуванням, зазначає М. М. Михеєнко, слід розуміти діяльність суб'єктів кримінального процесу по збиранню (формуванню), перевірці та оцінці доказів та їх процесуальних джерел, а також формулюванню на цій основі визначеної тези та наведення аргументів на її обґрунтування [8, с. 12]. Подібної думки дотримується С. М. Стахівський, вважаючи таке визначення найбільше раціональним [11, с. 12].

Децю інакше до визначення доказування підійшли автори фундаментальної праці – теорії доказів у радянському кримінальному процесі. У визначенні зазначається, що доказування здійснюється в процесуальних формах, а збирають, закріплюють, перевіряють та оцінюють не дока-

зи, а фактичні дані, необхідні для встановлення істини та вирішення завдань кримінального судочинства [12, с. 298] (виділено – авт.).

Свідомо чи ні, але автори слушно вказали на те, що в процесі доказування збирають не докази, а фактичні дані (предмети, документи, відомості тощо), які можуть бути визнані доказами в кримінальному судочинстві.

У науковій літературі неодноразово зверталась увага на те, що докази в готовому вигляді в природі не існують, а тому твердити про їх збирання вважається недостатньо точним. Слушно зазначається, що термін «збирання доказів» є умовним, оскільки сторони кримінального провадження не збирають уже готові докази, вони поступово формуються під час доказової діяльності [5, с. 195]. Поряд зі словосполученням «збирання доказів», яке має давню історію й набуло закріплення в кримінально-процесуальному законодавстві багатьох країн, трапляються й інші. Так, Р. В. Малюга доводить доцільність застосування словосполучення отримання доказів, що включає здобуття фактичних даних і відомостей про їх джерела, їх перевірку та оцінку й процесуальне закріплення, визнання їх певними видами доказів уповноваженим суб'єктом [7, с. 6]. М. Є. Шумило, з одного боку, стверджує про їх виготовлення, а з іншого - про формування [18, с. 206-208, 212], а М. М. Михеєнко збирання і формування доказів розглядає як рівнозначні [8, с. 12]. Увесь процес виявлення слідів злочину, отримання, перевірки та визнання фактичних даних такими, що можуть бути покладені в основу судових рішень, на нашу думку, точніше називати формуванням доказів.

Злочин, як діяльність людини залишає наслідки в матеріальному середовищі у вигляді відповідних відображень, змін. Такі зміни залишаються на навколишніх предметах та в обстановці, а також у свідомості людей у вигляді мислених образів, які одні називають «слідами пам'яті» [10, с. 62], а інші - «слідами спомину» [6, с. 9]. Таким чином, носіями відображень події злочину можуть бути будь-які речові джерела або людина. Мабуть саме тому ще на початку минулого століття носії фактичних даних поділяли на речові та особисті й називали їх засобами доказування [15; 2, с. 78].

Якщо зазирнути в недалеку історію можна побачити, що для розв'язання юридичних конфліктів у законодавстві, теорії та практиці таке поняття як докази спостерігається в ряді статей Зводу Законів Російської Імперії 1857 року. Так, у ст. 196 сторонам надавалося право відводу повірених із пред'явленням доказів про причини такого, а в ст. 197 ішлося про подання доказів та заперечень стряпчими у справах про державну власність. Однак, що слід розуміти під доказами, у законі не наводилося.

Частіше про використання доказів згадується у Статуті кримінального судочинства 1864 року. При недостатності доказів, що підтверджують обвинувачення, мировий суддя міг доручити місцевій поліції

зібрати усі необхідні у справі відомості (ст. 47). Подані однією стороною докази мировий суддя пред'являє іншій стороні (ст. 103). Визначаючи повноваження поліції у провадженні попереднього слідства зазначається, що вона збирає не докази, а потрібні їй відомості (ст. 254), до прибуття судового слідчого застосовує заходи запобігання знищенню слідів злочину й ухиленню підозрюваного від слідства (ст. 256). Проте застосування своєчасних заходів для збирання доказів, у тому числі й невідкладних, покладалося на судового слідчого (ст. 266).

Названі законодавчі акти не містили визначення доказів та не розкривали способів їх отримання, збирання або формування. Аналіз окремих статей Статуту спонукає до висновку про неоднозначне розуміння відомостей, на підставі яких мировий суддя приймав рішення. Так, у ст. 73 зазначалося, коли сторони заявлять мировому судді, що ще не можуть представити усіх доказів, він відкладає справу на інший строк. Представлені однією стороною докази мировий суддя пред'являє другій стороні. Тобто у цьому випадку йшлося про докази, які подають сторони конфлікту.

Разом з тим, у ст. 74 Статуту зазначається, що мировий суддя може відкласти рішення справи, якщо визнає за потрібне провести огляд, або доручити *сторонам доставити* або поліції зібрати будь-які *необхідні для справи відомості* – (виділено авт.). З наведеного можна дійти висновку, що при зверненні до суду сторони подають докази, а якщо виявиться, що їх недостатньо, мировий суддя може доручити їм доставити необхідні для справи відомості. Постає питання, чому сторони доставляють не докази, а відомості та в чому полягає їхня відмінність. І в першому, і в другому випадках відомості судді подає особа, процесуальний статус якої залишається незмінним. Тож законодавець надає різне правове значення відомостям, які сприяють розкриттю злочинів. Так, поліція не наділена правом збирання доказів. На неї покладається дізнання проведенням розшуків, словесного розпитування та негласного спостереження для збирання необхідних відомостей (ст. 254 Статуту), що нагадує сучасну оперативно-розшукову діяльність, а не дізнання, як одну із форм досудового розслідування за КПК України 1960 р. Шляхом розшуків, зазначає М. Є. Шумило, поліція встановлювала джерела відомостей про злочин та особу, яка його вчинила. Тому судовий слідчий мав діяти впевнено, збирати докази, давати юридичну оцінку діям обвинуваченого [20, с. 225].

Отже, судовий слідчий був наділений правом застосовувати своєчасні заходи для збирання доказів й особисто не допускати будь-якого зволікання щодо виявлення й зберігання слідів та ознак злочину, які можуть зникнути (ст. 226 Статуту). Поява доказів у кримінальному судочинстві пов'язувалася з поданням їх мировому судді сторонами, а під час попереднього слідства – з діяльністю судового слідчого щодо їх збирання.

З аналізу наведених нормативних актів видно, що поняття докази, хоч і не розкривається, проте застосовується, коли йдеться про сторони провадження та діяльність слідчого судді. Діяльність поліції спрямовувалася на забезпечення розслідування (зберігання слідів, предметів, документів, збирання необхідних відомостей). Зазначимо, що ці нормативні документи не містили окремого розділу або статей, які були б присвячені доказам та доказуванню. Можна припустити, що докази могли подавати до суду сторони, а формувати - судовий слідчий.

Певні зміни в інституті доказування відбулися з прийняттям КПК УСРР 1922 р. Норми про докази та доказування було виокремлено в самостійну главу четверту. Відповідно до ст. 62 «доказами є показання свідків, висновки експертів, речові докази, протоколи оглядів та інші письмові документи та особисті пояснення обвинуваченого». У цьому визначенні під доказами пропонується розуміти те, що в подальшому розвитку законодавства й теорії набуло назву джерела доказів. Наш КПК, писав свого часу М. О. Чельцов, під доказами розуміє саме їх джерела, перелік яких наведено у ст. 58, а саме: показання свідків і потерпілих, висновки експертів, речові докази, протоколи оглядів та інші письмові документи, а також особисті пояснення обвинуваченого [17, с. 129]. У подальшому його думка до визначення доказів змінюється. Під доказами, писав він, слід розуміти факти, з яких виводиться існування доказового факту. Доказами є факти, обставини [16, с. 134-136]. Подібна думка має своїх прихильників. Так, А. Р. Белкін вважає, що факти буденного життя стають судовими доказами тільки у встановленому законом порядку і тільки у силу їх зв'язку з тим явищем, подією, фактом, що складають предмет не будь-якого, а саме судового дослідження [1, с. 11].

У процесі тривалих дискусій науковців набула визнання концепція, за якою під доказами розуміють єдність фактичних даних та їх джерела. Докази у кримінальному процесі являють собою єдність фактичного змісту й законної форми, у цілому слугують «засобами доказування» шуканих фактів [12, с. 197-201, 212]. Ця концепція набула закріплення у кримінально-процесуальному законодавстві України. Так, у ч. 1 ст. 65 КПК України 1960 р. зазначалося, що «доказами в кримінальній справі є всякі фактичні дані ...», а у другій її частині наводилися джерела, з яких вони встановлюються: показання (свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого), висновки експерта, речові докази, протоколи слідчих і судових дій та інші документи. Цей перелік було доповнено 2001 року таким джерелом як «протоколи з відповідними додатками, складеними уповноваженими особами за результатами оперативно-розшукових заходів».

З незначними відмінностями поняття доказів наводиться в ст. 84 КПК України 2012 р. «доказами в кримінальному провадженні є

фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд установлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню». У частині другій цієї статті зазначається, що процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Отже, для того щоб фактичні дані про обставини злочину були визнані доказами, вони мають бути отримані в передбаченому законом порядку з визначених джерел.

Фактичні дані, про які йдеться в цій статті, зазначає М. В. Салтєвський, не існують без матеріального джерела. Саме матеріальна сутність джерела відображає, фіксує й зберігає відомості про факти, тобто фактичні дані [9, с. 52]. Лише у другій частині цієї статті вказується на важливу ознаку «фактичних даних», яка дозволяє говорити про них як про докази. Йдеться про визначені законом джерела, з яких мають бути отримані фактичні дані, щоб у подальшому набути значення доказів у кримінальному провадженні. Визначення в законі таких джерел значно обмежує широке розуміння фактичних даних, про які йдеться в її першій частині. Із широкого кола відомостей про злочин і їх джерела доказами можуть бути визнані лише ті, які передбачено в законі. Отже, поняття доказів правомірно розглядати як видове до інформації. Інформація міститься у слідах злочину в заковданому вигляді. Тому для розкриття злочину діяльність правоохоронних органів спрямовується на відшукування його слідів та отримання з них інформації. Пошук слідів злочину й отримання з них інформації може здійснюватись оперативно-розшуковими заходами та слідчими (розшуковими) діями (гласними та негласними). Якщо фактичні дані (інформація) отримано з джерел і в порядку, визначеному законом, вони можуть бути визнані доказами у кримінальному провадженні, усі інші відомості так і залишаться інформацією.

Застосування терміна «інформація» у кримінальному провадженні інколи вважають зайвим і непотрібним, кажуть, що воно нібито витіснює або дублює поняття доказів, яке міцно увійшло у криміналістичну практику, набуло визначення в теорії та закріплення в законі. В. Гмирко вважає інформаційність «першородним гріхом» у трактуванні природи доказів (пізнавальна сутність інформації не залежить від місця виготовлення) [3, с. 61-62].

В основу визначення доказів через фактичні дані покладено концепцію «єдності даних та їх процесуального джерела» [12, с. 197], відповідно до якої «докази у кримінальному провадженні – це фактичні дані, отримані з таких процесуальних джерел, як показання, речові докази, документи чи висновки експертів, у передбаченому КПК порядку» [5, с. 180].

Розглядаючи засоби пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні, неможливо залишити поза увагою питання про результати їх застосування. Традиційною є думка, що вони сприяють формуванню доказів, які М. Є. Шумило пропонує поділяти на досудові та судові, оскільки мета й процедура їх отримання мають суттєві відмінності [19, с. 82-86]. Докази досудового провадження, зазначає він, у КПК України використовуються лише для вирішення завдань на стадії досудового розслідування, пов'язаних із розкриттям злочинів, установленням та викриттям осіб, які їх учинили, застосуванням заходів процесуального примусу. Співвідношення між досудовими та судовими доказами полягає в тому, що перші для суду мають бути нічим іншим, як вихідним матеріалом, із процесуальної сировини якого мають бути виготовлені кримінально-судові докази. Слідчий не в змозі одноособово належним чином оцінити й перевірити докази в повному обсязі. Зібрані в досудовому провадженні фактичні дані мають підлягати обов'язковій перевірці й оцінці в суді, де б вони мали випробовуватися на надійність і достовірність у межах змагальної процедури судового розгляду [18, с. 207-212].

Дані, які збирають під час досудового розслідування, Б. А. Філімонов називає доказовим (вихідним) матеріалом, процесуальною сировиною, основою для формування кримінально-судових доказів [14, с. 23-35].

Диференційований підхід законодавця до відомостей, на підставі яких приймають рішення в процесі розслідування й судовому розгляду спостерігається в побудові окремих норм чинного КПК. Так, до клопотань про тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, про відсторонення від посади додаються копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання (ст. 150, 155 КПК), а при вирішенні цих питань слідчий суддя зобов'язаний урахувати «достатність доказів, які вказують на вчинення особою кримінального правопорушення» (ст. 152, 157 КПК).

До клопотання про застосування запобіжного заходу додаються копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання та перелік свідків, яких необхідно допитати під час судового розгляду (ст. 184 КПК), а в ч. 1 ст. 194 закріплено обов'язок слідчого судді під час розгляду такого клопотання дослідити надані сторонами докази та відобразити це у відповідній ухвалі (ч. 1 ст. 196 КПК).

Неоднозначно вирішується це питання щодо клопотання про арешт майна. Якщо в частині другій ідеться про «оригінали або копії документів та інших матеріалів» то в частині третій про «докази факту завдання шкоди й розміру цієї шкоди» (ст. 171 КПК). Про достатність доказів для вирішення цього питання зазначається в п. 2 ч. 2 ст. 173 КПК.

У цьому зв'язку постає питання про співвідношення «документів та інших матеріалів» із «доказами». На якому етапі провадження та у зв'язку

з чим перші перетворюються на докази. Наскільки відповідає дійсності поділ доказів на досудові та судові.

У наведених вище статтях КПК зазначається, що слідчий подає на розгляд слідчому судді матеріали, документи, а останній вирішує, які з них можуть бути визнані доказами для прийняття конкретного процесуального рішення. Із цього видно, що розподіл доказів на досудові та судові, залежно від етапу провадження не повною мірою відповідає дійсності. На цю обставину звертає увагу М. Є. Шумило, який зазначає, що зважаючи на реальну перспективу виникнення критичних ситуацій для життя і здоров'я свідка та потерпілого, чинний КПК України (ст. 225) установлює можливість їх допиту слідчим суддею в судовому засіданні в межах процедури досудового провадження. У кримінально-процесуальному законодавстві Західних країн процесуальна дія, спрямована на те, щоб запобігти можливій втраті важливих доказів, має назву «депонування доказів» [18, с. 210]. З наведеного видно, що визнання фактичних даних судовими доказами залежить не від етапу кримінального провадження, а суб'єкта, який визнає отримані фактичні дані про злочин доказами. Фактичні дані стануть доказами лише тоді, коли суб'єкти, передбачені в ст. 84 КПК, сприймуть їх як такі та будуть оперувати ними при прийнятті процесуальних рішень [5, с. 181].

За такого підходу залежно від суб'єкта отримання та оцінки фактичних даних їх слід би було визнавати доказами слідчого, прокурора, адвоката. Наскільки така класифікація доказів буде сприяти їх однозначному розумінню в теорії й на практиці? Подібна спроба класифікації техніко-криміналістичних засобів за суб'єктом їх застосування у криміналістиці не набула підтримки.

Раніше зазначалося, що судових доказів у готовому вигляді не існує. Якщо це так, то не зовсім коректним є вислів «збирання доказів», який тривалий час використовується в теорії та практиці й набув закріплення в КПК України. Сторони кримінального провадження можуть подавати слідчому, прокуророві, суду предмети, документи, відомості про джерела вербальної інформації. Процес збирання фактичних даних про злочин має починатися, за загальним правилом, з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, але може й раніше. М. Є. Шумило називає його поліцейським розслідуванням, яке має починатися з моменту виявлення поліцією діяння з ознаками злочину та включати гласні й негласні способи збирання джерел майбутніх доказів. Така діяльність відбувається з дотриманням гарантій законності та умов правомірності тимчасового обмеження конституційних прав громадян. Ключову роль у цьому розслідуванні відіграє прокурор, який є керівником цього виду діяльності, а слідчий суддя здійснює контроль за закон-

ністю застосування примусових заходів і правомірністю обмеження прав особи [20, с. 231]. На підставі зібраних даних приймаються відповідні процесуальні рішення в досудовому провадженні. Постає питання про доцільність та необхідність називати такі фактичні дані досудовими доказами. Уже сьогодні в багатьох статтях КПК, про деякі йшлося вище, підставою прийняття процесуальних рішень є відомості, фактичні дані, документи тощо. Подібний підхід до найменування даних для прийняття процесуальних рішень спостерігається серед представників прокуратури України. Так, після трагічних подій у серпні 2015 р. біля Верховної Ради України, Генеральний прокурор в інтерв'ю засобам масової інформації повідомляв про затримання особи «на підставі здобутих даних». Таких даних було достатньо для прийняття процесуальних рішень на цьому етапі провадження, а чи будуть вони визнані доказами визначає під час судового розгляду в умовах безпосереднього дослідження та змагальності сторін.

Для визнання фактичних даних доказами вони повинні відповідати певним вимогам, а саме: належності, допустимості й достовірності. Під *належністю* розуміють здатність фактичних даних надавати інформацію щодо обставин, які входять до предмета доказування, виступати аргументами (посилками) у процесі встановлення об'єктивної істини. *Допустимість* означає правову придатність таких даних для використання у кримінальному провадженні як аргументів у доказуванні. Недопустимими є фактичні дані, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Такі дані не можуть використовуватися для прийняття процесуальних рішень. *Достовірність* означає відповідність змісту фактичних даних тому, що мало місце в дійсності, можливість пересвідчитись у добротності як самого джерела, так і способу фактичних даних, надійності процесуального носія та засобів фіксації [13, с. 52-63].

Отже, для того щоб визнати фактичні дані доказами вони повинні відповідати названим вимогам. Якщо вони не відповідають одній із цих вимог, не може йтися про докази. У цьому зв'язку не можна визнати точною назву статті 87 КПК «Недопустимість доказів, отриманих унаслідок істотного порушення прав та свобод людини». Уважаємо, що більш точною може бути назва статті у вигляді «Недопустимість як доказів, фактичних даних, отриманих унаслідок істотного порушення прав та свобод людини». Саме про недопустимість фактичних даних, а не доказів зазначають автори підручника з теорії доказів [13, с. 60].

Висновки. Процес формування судових доказів починається з моменту виявлення поліцією діяння з ознаками злочину та внесення відомостей про це до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Участь у

ньому беруть усі учасники кримінального провадження у визначених законом формах. Завершується він під час судового розгляду в ході дослідження та оцінки зібраних фактичних даних та визнання судовими доказами тих, що відповідають установленим вимогам (належність, допустимість, достовірність).

Використані джерела:

1. Белкин А. Р. Теория доказывания: [научно-методическое пособие] / А. Р. Белкин – М. : НОРМА, 1999. - 429 с.
2. Бентам И. О судебных доказательствах / И. Бентам. – Спб., 1910. – 331 с.
3. Гмирко В. Кримінально-процесуальні докази : поняття, структура, характеристика, класифікація / Гмирко В. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2002. – 63 с.
4. Костицкий М. В. Введение в юридическую психологию : методологические и теоретические проблемы / Костицкий М. В. – Киев : Вища школа, 1990. – 257 с.
5. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Тумаянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
6. Лукашевич В. Г. До визначення поняття «інформація», що вживається в сучасному юридичному обігу / В. Г. Лукашевич // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1998. - № 1. – С. 3 – 12.
7. Малюга Р. В. Кримінальне процесуальне доказування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів у досудовому розслідуванні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Р. В. Малюга. – Київ, 2015. – 20 с.
8. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеенко. – К. : Вища школа, 1984. – 136 с.
9. Салтєвський М. В. Про поняття доказів у новому кримінально-процесуальному законодавстві / М. В. Салтєвський // Право України. – 1996. – №1. – С. 52-54.
10. Специализированный курс криминалистики : Учебник. – К. : НИИРИО КВШ МВД СССР, 1987. – 384 с.
11. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : [монографія] / Стахівський С. М. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2005. – 272 с.
12. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Отв. ред. Н. В. Жогин, изд. 2-е испр. и доп. – М. : Юрид. лит., 1973. – 736 с.
13. Теорія доказів : підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / Антонов К. В., Сачко О. В., Тертишник В. М., Уваров В. Г. – К. : Алерта, 2015. – 294 с.
14. Филимонов Б. А. Основы теории доказательств в германском уголовном процессе : монография / Б. А. Филимонов. – М. : Спарк 1994. – 157 с.
15. Фойницький Й. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2-х т. – Т. 1 / Й. Я. Фойницький. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1899. – 608 с.

16. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс / М. А.Чельцов. - М. : Юриздат, 1951. – 503 с.

17. Чельцов-Бебутов М. А. Советский уголовный процесс : выпуск 2. / М. А. Чельцов-Бебутов. – Харьков : Юр. из-во Наркомюста УССР, 1929. – 338 с.

18. Шумило М. Є. Докази досудового і судового провадження в КПК України: співвідношення та їх функціональне призначення / М. Є. Шумило // Право України. – 2013. - № 11. – С. 206-215.

19. Шумило М. Є. Досудові і судові докази у КПК України / М. Є. Шумило // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. - № 1, 2013. – С. 82-86.

20. Шумило М. Є. Поліційна і кримінально-процесуальна діяльність: на стику минулого та сучасного / М. Є. Шумило // Вісник Академії адвокатури України : наук. журн. – К. : ВЦ Акад. адвокатури України, 2015. – Том 12. – Число 2(33). - С. 223-234.

Лукьянчиков Е. Д., Лукьянчиков Б. Е. Формирование доказательств в уголовном производстве

Анализируются дискуссионные вопросы, которые высказываются учеными о понятии доказательств, процессуальных источников и способов их формирования. Подчеркивается, что в готовом виде доказательства в природе не существуют, а поэтому говорить о возможности их собирания не совсем точно. В уголовном процессе доказательства представляют собой единство фактического содержания и законной формы, служат «средствами доказывания» искомых фактов. Чтобы фактические данные об обстоятельствах преступления были признаны доказательствами, они должны быть получены в предусмотренном законом порядке и из предусмотренных источников. Предпринята попытка определить, на каком этапе производства и в связи, с чем первые превращаются в доказательства, и насколько соответствует действительности деление доказательств на досудебные и судебные.

Ключевые слова: *фактические данные, информация, доказательства, средства получения фактических данных, следственные (розыскные) действия, доказывание, следы преступления, источники сведений, досудебное расследование, относимость, допустимость, достоверность.*

Lukianchykov E. D., Lukianchykov B. E. The formation of evidence in the criminal procedure

It is indicated that the crime is the incident in the past for the investigator but its investigation is the informative and cognitive process taking place in the conditions of the active opposition to establish the truth by the persons concerned. The evidence is recognized as the activity of the participants of the criminal procedure concerning the collecting, the verification and the summation of the factual evidence and its procedure sources as well as the establishment of the procedure and tactic decisions on this ground. It is accented that the evidence doesn't exist on the turnkey basis in nature that's way it isn't sufficient to say that its collecting is precise.

After the analyze of the terms as the collecting, the reception and the creating of the evidence, it is proposed all the process of the finding of the traces of a crime, the reception, the verification and the recognizing of the facts as it can be studied for the judicial decisions.

It is indicated that the evidence is mentioned in some articles of the Russian Empire 1857 Code of laws and in the 1864 Chart of criminal proceedings but the meaning isn't explained. Determining the police authority during the procedure of the preliminary inquiry it is indicated that the police doesn't collect the evidence but the necessary information, and the court investigator was to have to applicate the timely measures for the collecting of the evidence, urgent too.

It is accentuated that the evidence is the unity of the factual meaning and the legal form and serves as "the means to prove" of the facts to search during the criminal process. The facts have to be received in the order in accordance with the legislation and from the fixed sources for the recognizing of the facts about the circumstances of a crime as the evidence.

It is examined the question about the correlation between "the documents and the other materials" on "the evidence". It is looked to clear up on witch procedure stage and the causing the first is transformed in the evidence and as the separation of the evidence prejudicial and judicial corresponds to reality.

Key words: *the factual evidence, the information, the evidence, the means of the reception of the factual evidence, the investigatory (search) actions, the traces of a crime, the information sources, the prejudicial inquiry, the appurtenance, the admissibility, the credibility.*

УДК 343.211

О. О. Пащенко

НАЯВНІСТЬ РЕСУРСІВ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЯК ОБСТАВИНА СОЦІАЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

У статті розглянуто таку обставину соціальної обумовленості кримінально-правових норм як «наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування». Доведено, що для охоронних кримінально-правових норм наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування має обов'язкове значення, для заохочувальних норм та норм-дефініцій наявність ресурсів для їх реалізації окремого значення не має, а для регулятивних норм – відіграє факультативне значення.

Ключові слова: *кримінально-правові норми, соціальна обумовленість, криміналізація, закон про кримінальну відповідальність, наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування.*

Постановка проблеми. Запорукою успішного виконання тих завдань, що поставив законодавець у КК України (ст. 1), є наявність відповідних ресурсів. Власне, такий висновок є справедливим до будь-якого виду людської діяльності. Тому відповідна обставина соціальної обумовленості, з нашої точки зору, належить до обов'язкових універсальних [1, с. 212]. Вод-

ночас не всі науковці підходять до визначення місця цієї обставини однос-тайно. Одна група правників згадує про необхідність наявності відповідних ресурсів під час аналізу інших обставин соціальної обумовленості, передум-сам можливості боротьби з діянням за допомогою кримінально-правових засобів, інша – виділяє окремо, роблячи акцент на матеріальних ресурсах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. І.М. Гальперін зауважував, що при встановленні кримінальної відповідальності слід урахувувати мож-ливість системи кримінальної юстиції в боротьбі з певними діяннями [2, с. 53], Н.Б. Алієв указував на наявність можливостей (ресурсів) для забез-печення ефективної дії кримінально-правової норми [3, с. 97], М.Й. Коржанський зазначав, що під час створення будь-якої кримінально-правової норми законодавець має враховувати можливість забезпечення її реалізації, застосування [4, с. 5, 6]. В.О. Навроцький пише, що одним із пи-тань, яке слід досліджувати під час визначення меж кримінально-правової регламентації, є з'ясування того, чи володіє держава силами, засобами, ре-сурсами для реалізації кримінально-правової заборони [5, с. 139]. В.А. Ліп-кан ставить щодо цього подібне питання: чи може бути відповідна законо-давча заборона здійснена з практичного погляду? [6, с. 238]. Л.М. Демидова серед загальноправових принципів криміналізації називає правову забез-печеність ефективного застосування відповідної норми, застерігаючи, що це поняття охоплює не тільки процесуальну здійсненність, а й іншу пра-вову (зокрема, криміналістичну) здійсненність, а також правове забезпе-чення (цивільно-правове, фінансово-правове тощо) [7, с. 180].

На противагу цьому, П.С. Дагель зазначав, що однією з юридичних вимог, якій повинне відповідати кримінально-політичне рішення щодо криміналізації, є забезпечення невідворотності застосування криміналь-но-правових заходів. Водночас у переліку факторів, що визначають пот-реби суспільства в криміналізації, наводяться ресурси (кадрові, матеріаль-ні), що будуть потрібні для її впровадження [8, с. 57, 58]. В.М. Моган та-кож виділяв дві самостійні обставини, які належить брати до уваги при встановленні, зміні чи скасуванні кримінальної відповідальності за вчинен-ня суспільно небезпечних діянь: рівень розвитку науки й техніки та матері-альні ресурси для реалізації кримінально-правового впливу [9, с. 91-93]. В.В. Орехов указував на такі самостійні складники об'єктивної підстави прийняття (чи скасування) закону: можливість виявлення діяння за допо-могою кримінально-процесуальних засобів та визначення можливостей системи кримінальної юстиції в боротьбі з певними діяннями [10, с. 12, 13]. В.М. Кудрявцев окремо писав про наявність можливостей виявлення, ре-страції правопорушення й розшуку правопорушників, ефективного розслідування справ і їх розгляду, та можливості виправлення й переви-ховання правопорушників, а також про можливості здійснення інших

заходів організаційного характеру (наявність системи юридичних установ, підготовлених кадрів тощо) [11, с. 106-110]. О.І. Коробєєв окремо виділяє можливості системи кримінальної юстиції та наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони [12, с. 69]. В.К. Грищук, відзначаючи властивості суспільно значущих діянь, які доцільно криміналізувати, поряд з доступністю доказування у встановленому законом кримінально-процесуальному порядку названих діянь, виокремлює матеріально-технічні та інтелектуальні можливості кримінальної юстиції [13, с. 77]. А.М. Орлеан серед принципів криміналізації називає процесуальну здійсненність переслідування й наявність матеріальних ресурсів для здійснення кримінально-правової заборони [14, с. 105, 106].

Формулювання цілей. Зважаючи на викладене, метою статті є дослідження змісту такої обставини соціальної обумовленості як «наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування» та встановлення її значення для кримінально-правових норм різних видів.

Виклад основного матеріалу. А.М. Орлеан, розглядаючи відповідну обставину соціальної обумовленості щодо торгівлі людьми зазначає, що матеріальні ресурси потрібні на: 1) ресоціалізацію осіб, засуджених за вчинення цього злочину, 2) створення в структурі МВС окремих підрозділів із боротьби з такими злочинами, 3) нейтралізацію причин та умов, які породжують торгівлю людьми. Характеризуючи перший вид матеріальних витрат дослідник стверджує, що вони будуть незначними завдяки невеликій кількості відповідних осіб. Стосовно другого – правник зауважує, що певна кількість названих підрозділів уже існує, і фінансуються вони з місцевих бюджетів. Звісно, констатує науковець, без певних фінансових проблем не обходиться, але практика доводить можливість матеріального забезпечення цих підрозділів. Щодо третього – більшість відповідних заходів передбачено Комплексною програмою протидії торгівлі людьми на 2002-2005 роки від 5 червня 2002 року. При цьому, відзначає науковець, незважаючи на скрутну економічну ситуацію в країні, низка положень цієї програми втілюється в життя. Підсумовуючи викладене, А.М. Орлеан доходить висновку, що матеріальні ресурси для реалізації кримінально-правової заборони торгівлі людьми в Україні все ж таки існують [14, с. 106, 107]. З приводу наведеного відзначаємо таке: по-перше, створення у структурі МВС окремих підрозділів потребує передусім організаційних ресурсів, а вже потім – матеріальних; по-друге, витрати щодо нейтралізації причин та умов, які породжують торгівлю людьми, пов'язані не з реалізацією кримінально-правової заборони, аналіз чого ставить собі за мету правознавець. Це витрати на заходи іншого (не кримінально-правового) характеру. Зазначене, звичайно, не применшує необхідності названих заходів та витрат на їх здійснення, проте, з нашої

точки зору, мовитися про це слід не під час установлення соціальної обумовленості кримінально-правових норм, а при характеристиці явища більш високого порядку – політики боротьби зі злочинністю. Крім того, згадка про скрутну економічну ситуацію в країні, на яку вказує науковець, наштобхує на висновок щодо неможливості боротьби кримінально-правовими засобами з жодним *новим* суспільно-небезпечним явищем, адже в умовах економічної кризи та недофінансування, звичайно, немає можливості створювати нові підрозділи в правоохоронних органах, актуальним є питання збереження та належного фінансування вже наявних. Але створювати їх все ж таки треба, незважаючи на ситуацію в країні, оскільки шкода, що заподіюється суспільству внаслідок нових негативних явищ, є набагато істотнішою за аналізовані витрати, оскільки вона в наведеному прикладі носить не матеріальний, а особистий характер.

С.М. Мохончук та Є.О. Бунін, характеризуючи наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони, зауважують, що ця обставина включає в себе оцінку й урахування витрат на здійснення кримінального провадження (розслідування і судовий розгляд справи), а також на виконання покарання [15, с. 123; 16, с. 8]. На думку С.М. Мохончука, при встановленні зазначеної обставини (за його термінологією – «підстави») необхідно брати до уваги кількісний і якісний аналіз штатів правоохоронних органів, пропускну здатність місць позбавлення волі, оскільки через скрутне економічне становище країни коштів на утримання засуджених не вистачає [15, с. 123].

Проаналізувавши науковий доробок попередників, вважаємо за необхідне висловити певні міркування загального характеру. *По-перше*, аналізованих ресурсів потребуватиме боротьба з будь-якими злочинами (проти основ національної безпеки, убивствами, захопленнями заручників, розбійними нападами тощо). Сама постановка питання про залежність наявності відповідальності за наведені діяння від якихось ресурсів виглядає цинічною. Коли в державі немає ресурсів, вона не може ефективно протидіяти негативним явищам незалежно від ступеня їх суспільної небезпечності, тобто здійснювати політику боротьби зі злочинністю в цілому. За таких обставин держава не виконує одного з головних аспектів свого призначення – не може забезпечити населення від заподіяння йому шкоди (здійснювати захист прав і свобод людини й громадянина), і тоді постає питання щодо обґрунтованості існування такої держави, чи потрібна вона взагалі? Тому виділення суспільством ресурсів на функціонування держави обов'язково включає й виділення ресурсів на втілення в життя положень кримінально-правових норм. Друге є невід'ємною частиною першого. Інакше вирішення питання виглядає позбавленим сенсу. *По-друге*, під час криміналізації нових суспільно небезпечних діянь слід

з'ясувати, яких саме *додаткових* ресурсів у й у якому обсязі потребуватиме втілення в життя *нової* кримінально-правової заборони. Водночас для визначення соціальної обумовленості *наявної* норми немає принципового значення, було це враховано при криміналізації (на той момент) чи ні, оскільки тут має значення лише сучасне становище. Справа в тому, що ресурси можуть з'явитися із часом, у процесі застосування норми, а може бути й навпаки – вони можуть зникнути (змінитися на гірше). Викладене слугує зайвим аргументом на користь думки про те, що поняття «соціальна обумовленість кримінально-правової норми» та «криміналізація суспільно небезпечних діянь» не є синонімами. *По-третє* , за умови відсутності процесуальних ресурсів не можна казати про таку обставину соціальної обумовленості як можливість боротьби з суспільно небезпечним діянням за допомогою кримінально-правових засобів. Узаємозалежність наведених обставин убачається такою: спочатку слід визначитися із тим, можливо чи неможливо боротися з діянням за допомогою кримінально-правових засобів? І лише потім з'ясувати, чи є на таку боротьбу ресурси? У разі негативної відповіді на перше поставлене питання, актуальність відповіді на друге (щодо наявності чи відсутності ресурсів) утрачається. Тому при встановленні соціальної обумовленості певної кримінально-правової норми спочатку слід з'ясувати обставину можливості боротьби з діяннями, що нею передбачені, засобами кримінального права, і лише потім – обставину наявності ресурсів для здійснення кримінального переслідування. При цьому, якщо перша названа обставина передбачає можливість доказування діяння, то друга - орієнтує на наявність певного державного апарату, фахівців, відповідних норм кримінального процесуального законодавства.

Переходячи до сутнісного аналізу змісту розглядуваної обставини соціальної обумовленості, зауважимо, що, судячи з її назви, вона є притаманною лише охоронним кримінально-правовим нормам. Це пояснюється тим, що норми інших видів спрямовані не на здійснення кримінального переслідування, а на вирішення зовсім інших питань. Так, заохочувальні норми, навпаки, установлюють умови, при виконанні яких кримінальне переслідування виключається; норми-дефініції визначають зміст певних понять. В аспекті реалізації таких норм про наявність ресурсів може йтися лише в найзагальнішому вигляді. Це стосується хіба що інтелектуальних ресурсів, тобто наявності у правозастосувачів належного рівня підготовки, що дозволяв би їм усвідомити вимоги норм названих видів для їх правильного застосування. Вимоги щодо наявності такого роду ресурсів є обов'язковими не лише до норм кримінального права. Здійснення правозастосовної діяльності будь-якого виду вимагає належної кваліфікації суб'єкта правозастосування. Тим паче, така кваліфікація

необхідна й для застосування охоронних кримінально-правових норм. Уважаємо, що істотної відмінності у підготовки фахівців із застосування кримінально-правових норм усіх видів немає, а тому наявність інтелектуальних ресурсів для здійснення кримінального переслідування водночас означає і наявність таких ресурсів щодо застосування норм інших видів. Крім того, застосування норм різних видів часто-густо здійснюється одним і тим самим суб'єктом.

Так, наприклад, застосування слідчим або суддею охоронної норми, передбаченої ч. 1 ст. 364 КК (зловживання владою або службовим становищем), неможливе без одночасного застосування тими ж суб'єктами положень норм-дефініцій, що містяться в чч. 3, 4 ст. 18 та Примітках 1, 2 до ст. 364 КК і дають визначення службової особи, тобто суб'єкта названого злочину. Так само, вирішуючи питання щодо наявності чи відсутності в поведінці особи добровільної відмови (заохочувальна норма – ч. 1 ст. 17 КК) правозастосувач одночасно використовує положення відповідної статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинення того злочину, від доведення до кінця якого відмовився суб'єкт (охоронна норма). Викладене дозволяє стверджувати, що норми-дефініції та заохочувальні норми застосовуються не окремо, а лише разом (одночасно) з охоронними нормами. Тому інтелектуальні ресурси, що необхідні для їх застосування є такими самими як і ресурси для здійснення кримінального переслідування. Це, звичайно, не виключає можливість і, навіть, необхідність підвищення кваліфікації правозастосувачів щодо застосування, скажімо, заохочувальних норм з допомогою проведення лекцій, семінарів, організації курсів підвищення кваліфікації з названих питань. Але, знову ж таки, удосконалення знань повинно стосуватися й охоронних норм, воно є (принаймні повинно бути) перманентним процесом і внутрішньою необхідністю для кожного відповідального правозастосувача.

Звичайно, у законодавстві про кримінальну відповідальність є норми, що можуть бути застосовані лише одним суб'єктом – судом. Зокрема, у ч. 2 ст. 44 КК зазначено, що звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється тільки судом. Так, наприклад, заохочувальна норма, передбачена ст. 45 КК (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям) не може бути застосована слідчим, прокурором чи будь-яким іншим правозастосувачем, крім суду. Але й у названих випадках вона може бути застосована лише разом з відповідною охоронною нормою, що передбачає відповідальність за вчинений особою злочин, а в наведеному прикладі також ще разом з регулятивною нормою – ст. 12 КК (класифікація злочинів), оскільки однією з умов застосування ст. 45 КК є вчинення злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, а для визначення

ступеня тяжкості слід звертатися до ст. 12 КК. Крім того, як бачимо, у випадку вчинення злочину невеликої тяжкості слід також установити, що він є необережним. Це можна зробити лише шляхом використання норми дефініції, що закріплена у ст. 25 КК (необережність та її види).

Що стосується регулятивних норм, то за значенням для їх соціальної обумовленості й наявності ресурсів щодо їх реалізації, такі норми, з нашої точки зору, можна поділити на два види.

Для першого з них назване значення є таким самим як і для розглянутих вище заохочувальних норм та норм-дефініцій. Вони можуть бути застосовані лише разом з іншими нормами. Так, наприклад, норми, що регулюють зворотню дію закону про кримінальну відповідальність у часі (ч.ч. 1-4 ст. 5 КК) можуть бути застосовані лише разом із тими нормами відповідної статті Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за злочин («старою» і «ною»), учинений особою щодо якої постало питання про можливість застосування до неї зворотної дії закону, який ще не був чинним на момент скоєння нею суспільно небезпечного діяння. Інший приклад. Положення ст.ст. 49, 80 КК щодо давності звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від відбування покарання застосовуються виключно разом з такими нормами: 1) відповідною статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за злочин, учинений особою щодо якої є необхідність у з'ясуванні можливості її звільнення за давністю (тобто разом з охоронною нормою); 2) ст. 12 КК, яка визначає ступінь тяжкості злочину (вчиненого або того, за вчинення якого особу вже було засуджено); 3) ст. 51 КК (види покарань), за допомогою якої слід визначити, яке покарання є менш суворим, ніж обмеження волі. Для застосування названих та інших регулятивних норм цього виду достатньою є наявність інтелектуальних ресурсів про які йшлося вище, під час характеристики норм інших видів.

Водночас для встановлення аналізованої обставини соціальної обумовленості регулятивних норм іншого виду наявності лише інтелектуальних ресурсів буде замало. Так, усі норми, що регулюють умови та порядок застосування кримінальних покарань, вимагають організаційних та матеріальних ресурсів необхідних для виконання покарання. Ідеться про створення спеціальних органів (кримінально-виконавчих інспекції, колоній, центрів по реабілітації тих, хто відбув покарання тощо), на утримання яких необхідно здійснювати фінансування в належному обсязі. Це, своєю чергою, зумовлює наявність інтелектуальних ресурсів іншого (ще не розглянутого) виду. Ідеться вже не про фахівців, які будуть застосовувати норми закону про кримінальну відповідальність, а про інших – тих, хто зможе належним чином виконати постановлений судом вирок. Підготовка таких фахівців знову таки потребує організації спеціальних

установ для їх навчання (тобто організаційних ресурсів) на здійснення чого держава повинна також витратити певні кошти (матеріальні ресурси).

Визнання соціально обумовленою норми, що передбачена ч. 1 ст. 94 КК (види примусових заходів медичного характеру) вимагає наявності ресурсів, пов'язаних з організацією та утриманням названих у ній закладів охорони здоров'я. Підготовка персоналу таких закладів, своєю чергою, теж потребує названих вище ресурсів. Те саме стосується і п. 5) ч. 2 ст. 105 КК, яка визначає, що одним із примусових заходів виховного характеру, який може бути застосований до неповнолітніх, звільнених від покарання, є направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків.

Для втілення в життя положень регулятивної норми, передбаченої ч. 3 ст. 83 КК (яка встановлює, що контроль за поведінкою звільнених від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років, здійснюється кримінально-виконавчою інспекцією за місцем проживання) обов'язковою є наявність кримінально-виконавчих інспекцій, а, значить і ресурсів для їх організації та утримання.

До регулятивних норм другого виду відноситься також і ст. 76 КК (обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням). Для контролю за виконанням зазначених обов'язків необхідною є наявність кримінально-виконавчої інспекції, а якщо звільненою в такий спосіб особою є військовослужбовець – контроль за його поведінкою здійснює командир військової частини. І якщо цільовим призначенням кримінально-виконавчої інспекції є саме здійснення контролю (у тому числі й за такими особами), то командир військової частини зобов'язаний займатися у першу чергу далеко не цим. У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням підлеглого йому військовослужбовця він повинен особисто здійснювати контроль за його поведінкою або доручити безпосереднє здійснення відповідного контролю іншим своїм підлеглим на виконання чого він сам або вони витратять службовий час. Тобто в такому випадку йдеться про організаційні ресурси такого виду, про який у попередньому абзаці не йшлося.

Характеризуючи регулятивні норми цього виду, зазначимо, що вони також (як і всі, що було розглянуто раніше) застосовуються відповідним суб'єктом (судом) лише разом з охоронними нормами, що передбачають відповідальність за злочин, за вчинення якого призначається покарання. Узагалі, коли йдеться про всі види звільнення (як від кримінальної відповідальності, так і від покарання та його відбування), то використовується найбільша кількість інтелектуальних ресурсів, оскільки в таких випадках суб'єкт застосування кримінально-правових норм (суддя) одночасно застосує їх найбільшу кількість. По-перше, норму Особливої частини, за якою

кваліфікується вчинений злочин, по-друге, норми Загальної частини, що визначають ознаки складу злочину, які в диспозиції статті Особливої частини не зазначені (принаймні ст. 18 та 24 або 25 КК, де йдеться про суб'єкта злочину та відповідну форму вини), по-третє, ст. 65 КК (загальні засади призначення покарання), а за наявності обставин, що пом'якшують та (або) обтяжують покарання – ще й ст.ст. 66, 67 КК, по-четверте, норму Загальної частини, що визначає умови та порядок призначення певного виду покарання (якщо штраф, то ст. 53 КК, якщо громадські роботи – ст. 56 КК тощо), по-п'яте, кримінально-правову норму, що передбачає відповідний вид звільнення (наприклад, ст. 75 або ст. 79 КК тощо). Усі ці норми суд застосовує разом, одночасно, в одному процесуальному акті. Це вимагає неабиякої кваліфікації, тобто наявності значних інтелектуальних ресурсів, що, своєю чергою, зумовлює необхідність використання організаційних і матеріальних ресурсів для підготовки фахівців такого високого рівня та перевірки знань претендентів на посаду судді.

Підсумовуючи аналіз впливу наявності ресурсів на визначення соціальної обумовленості регулятивних кримінально-правових норм, зазначимо, що ця обставина має для них факультативне значення, оскільки має встановлюватися не до всіх названих норм. Це пояснюється тим, що застосування певних таких норм (перший вид) не вимагає ніяких інших ресурсів, окрім інтелектуальних, які, власне, потрібні для здійснення будь-якого виду правозастосовної діяльності, у тому числі й для застосування охоронних норм. А ось застосування регулятивних норм другого виду вже обов'язково вимагає наявності додаткових (окремих, специфічних) матеріальних, організаційних, інтелектуальних ресурсів для реалізації положень, що ними передбачаються.

Висновки. Викладене дозволяє стверджувати таке:

1. Ресурсів для здійснення кримінального переслідування потребуватиме боротьба з будь-якими злочинами. Коли в держави немає ресурсів, вона не може ефективно протидіяти негативним явищам незалежно від ступеня їх суспільної небезпечності, тобто здійснювати політику боротьби зі злочинністю в цілому.

2. Під час криміналізації нових суспільно небезпечних діянь слід з'ясувати, яких саме *додаткових* ресурсів у й у якому обсязі потребуватиме втілення в життя *нової* кримінально-правової заборони. Водночас для визначення соціальної обумовленості *наявної* норми це не має принципового значення.

3. За умови відсутності процесуальних ресурсів не можна казати про таку обставину соціальної обумовленості як можливість боротьби із суспільно небезпечним діянням за допомогою кримінально-правових засобів. Узаємозалежність наведених обставин убачається такою: спочатку

слід визначитися з тим, можливо чи неможливо боротися з діянням за допомогою кримінально-правових засобів? І лише потім з'ясовувати, чи є на таку боротьбу ресурси? У разі негативної відповіді на перше поставлене питання, актуальність відповіді на друге втрачається. При цьому, перша названа обставина передбачає можливість доказування діяння, а друга - орієнтує на наявність певного державного апарату, установ, фахівців, відповідних норм кримінального процесуального законодавства.

4. Для охоронних кримінально-правових норм наявність ресурсів щодо здійснення кримінального переслідування має обов'язкове значення, для заохочувальних норм та норм-дефініцій наявність ресурсів для їх реалізації окремого значення не має, а для регулятивних норм – відіграє факультативне значення.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаються в дослідженні змісту та встановленні значення інших обставин соціальної обумовленості кримінально-правових норм.

Використані джерела:

1. Пащенко О.О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) / О.О. Пащенко / Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10-11 жовт. 2013 р. ; редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 210-213.

2. Гальперин И.М. Уголовная политика и уголовное законодательство / И.М. Гальперин / Основные направления борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 53-55.

3. Алиев Н.Б. Теоретические основы советского уголовного правотворчества: монография / Н.Б. Алиев. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1986. – 132 с.

4. Коржанский Н.И. Очерки теории уголовного права: монография / Н.И. Коржанский. – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1992. – 92 с.

5. Навроцький В.О. Про визначення меж кримінально-правової регламентації суспільних відносин / В.О. Навроцький / Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали II регіон. наук. конф. (м. Львів, лютий 1996 р.). – Л.: ЛДУ ім. Івана Франка. – С. 137-139.

6. Ліпкан В.А. Проблеми криміналізації тероризму / В.А. Ліпкан // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 1999. – № 2. – С. 237-241.

7. Демидова Л.М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика: монографія / Л.М. Демидова. – Х.: Право, 2013. – 752 с.

8. Дагель П.С. Проблемы советской уголовной политики: монография / П.С. Дагель. – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1982. – 124 с.

9. Коган В.М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия: монография / В.М. Коган. – М.: Наука, 1983. – 184 с.

10. Орехов В.В. Социология в науке уголовного права: учеб. пособие / В.В. Орехов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 71 с.
11. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность: монография / В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1986. – 448 с.
12. Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации: монография / А.И. Коробеев. – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1987. – 272 с.
13. Гришук В.К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України: монографія / В.К. Гришук – Л.: Львів. ун-т, 1993. – 137 с.
14. Орлеан А.М. Соціальна та кримінологічна зумовленість криміналізації торгівлі людьми / А.М. Орлеан // Наук. зап. Харківського економіко-правового університету: Право, економіка, гуманітаристика. – 2005. – №1. – С. 99-108.
15. Мохончук С.М. Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони тероризму / С.М. Мохончук // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 3. – С. 120-123.
16. Бунін Є.О. Втручання в діяльність судових органів за Кримінальним кодексом України: аналіз складу злочину та питання кваліфікації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Є.О. Бунін ; Ін-т вивч. проблем злочинності імені акад. В.В. Сташиса НАПрН України. – Х: [б.в.], 2015. – 20 с.

Пащенко А.А. Наличие ресурсов для осуществления уголовного преследования как обстоятельство социальной обусловленности уголовно-правовых норм

В статье рассматривается такое обстоятельство социальной обусловленности уголовно-правовых норм как «наличие ресурсов для осуществления уголовного преследования». Доказывается, что для охранительных уголовно-правовых норм наличие ресурсов для осуществления уголовного преследования имеет обязательное значение, для поощрительных норм и норм-дефиниций наличие ресурсов для их реализации отдельного значения не имеет, а для регулятивных норм – имеет факультативное значение.

Ключевые слова: *уголовно-правовые нормы, социальная обусловленность, криминализация, закон об уголовной ответственности, наличие ресурсов для осуществления уголовного преследования.*

Pashchenko O.O. Availability of resources for criminal prosecution as a circumstance of social conditioning of criminal-law rules

The article is sanctified to research such circumstance of social conditionality as «availability of resources for criminal prosecution». There was argued that for the enforcement of criminal-law rules the availability of resources for criminal prosecution is required value, for incentive norms and rules-definitions of the availability of resources to implement them separate does not matter, but for regulatory compliance – is an optional value.

This is because other types of rules (no enforcement) are not aimed at criminal prosecution, and to solve very different problems. Thus, the incentive rules, by contrast,

set the conditions under which the prosecution is excluded; rules-definitions define the meaning of certain concepts. With regard to the implementation of the rules on the availability of resources can speak only in the most general terms. This applies unless the intellectual resources, ie the presence of right applications adequate level of training that would allow them to understand the requirements of the species named for their proper use. At the same time, the requirement of this kind of resources is bound not only to criminal law. Implementation of enforcement of any kind requires adequate training of law enforcement entity. Moreover, such a qualification required for the application of enforcement of criminal law. We believe that substantial differences in training specialists in the application of criminal law of all kinds there, and so the presence of intellectual resources for prosecution and at the same time means the availability of resources to the application of other species. In addition, the application of different species often carried out by the same entity.

In a relationship regulatory rules, over the value for the their social conditionality availability of resources for their implementation, such norms, in our opinion, can divided into two types. For the first of these value it is the same as for incentive norms and rules-definitions. But application regulatory norms of another kind necessarily requires additional (selected, specific) material, organizational, intellectual resources for implementation provisions that provided them.

Key words: *criminal-law rules, social conditioning, criminalization, law of criminal responsibility, availability of resources for criminal prosecution.*

УДК 343.352(477)

Є.О. Письменський

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ПОСЕРЕДНИЦТВА В НАДАННІ – ОДЕРЖАННІ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ¹

У статті на підставі аналізу положень КК України, практики його застосування та доктрини кримінального права розглянуто проблеми кримінально-правової кваліфікації посередництва в наданні – одержанні неправомірної вигоди. Проаналізовано зазначені в юридичній літературі та наявні в судовій практиці підходи до оцінки такого посередництва як співвиконавства та пособництва у вчиненні відповідних злочинів.

Зроблено висновок про можливість та доцільність кваліфікації посередництва в наданні – одержанні неправомірної вигоди як співвиконавства у вчиненні хоча б одного з цих злочинів.

Ключові слова: *посередництво, неправомірна вигода, надання неправомірної вигоди, одержання неправомірної вигоди, пособник, співвиконавець.*

¹ У цій статті під наданням – одержанням неправомірної вигоди розумітимуться й попередні криміналізовані стадії вчинення відповідних діянь: пропозиція чи обіцянка надати неправомірну вигоду, а так само прийняття пропозиції чи обіцянки такої вигоди, визначені елементами підстав кримінальної відповідальності за ст. 160, 354, 368, 368-3, 368-4, 369 КК України.

Постановка проблеми. Ухвалений у 2001 році Кримінальний кодекс (далі – КК) України, на відміну від свого попередника (КК України 1960 року), не містить в Особливій частині окремої статті, яка передбачає відповідальність за посередництво в наданні – одержанні неправомірної вигоди (раніше – хабара)².

Водночас виключення з КК України статті про відповідальність за посередництво в хабарництві не мало потягти за собою декриміналізацію цього діяння. Імовірно, за задумом законотворців, його вчинення повинно залишитися караним на підставі системного застосування кримінального законодавства, що передбачає урахування положень Загальної частини КК України про співучасть у злочині. Виконання посередницьких функцій може вважатися різновидом умисної спільної участі декількох суб'єктів у наданні – одержанні неправомірної вигоди, а отже, вчинення такого посередництва підлягає оцінці як співучасть у наданні – одержанні неправомірної вигоди. Проте до якого з видів співучасників злочину відноситься посередник не є однозначним питанням як у теорії кримінального права, так і в практиці правозастосування. Сказане зумовлює необхідність наукового розв'язання проблеми належної кваліфікації посередництва в наданні – одержанні неправомірної вигоди.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика кримінально-правової оцінки посередництва в наданні – одержанні неправомірної вигоди активно досліджується у вітчизняній юридичній літературі. Маються на увазі праці Н.О. Антонюк, Д.М. Горбачова, О.М. Груздура, О.О. Дудорова, О.О. Кваші, М.І. Мельника, Д.Г. Михайленка, В.В. Плекана, В.В. Шмигельського та ін. Незважаючи на загалом усталене розуміння посередництва як співучасті у вчиненні надання – одержання неправомірної вигоди, питання про повноту та точність його кваліфікації, як показує звернення до фахової літератури й матеріалів судової практики, розглядається суперечливо.

Формування цілей. Метою статті є аналіз теоретичних та правозастосовних позицій, за якими надається кримінально-правова оцінка посередництву в наданні – одержанні неправомірної вигоди, та формулювання рекомендацій щодо кваліфікації такого діяння.

Виклад основного матеріалу. Установлення кримінальної відповідальності за посередництво в наданні – одержанні неправомірної вигоди є звичною практикою для зарубіжних країн та відповідає міжнародним стандартам протидії корупції. Усі міжнародні конвенції передбачають пряму і

² Використовуване в цій статті поняття хабарництва (давання – одержання хабара) за національною правовою традицією відповідає за змістом наданню – одержанню неправомірної вигоди.

непряму форми підкупу. Непрямий підкуп відбувається в тих випадках, коли хабародавець передає, пропонує або обіцяє хабар посадовій особі через посередника. До нього також належать випадки, чи коли посадова особа просить або отримує хабар через посередника [1]. Разом з тим, визначаючи посередництво в хабарництві кримінально караним, зарубіжна практика законодавчого регулювання цього питання залишається різноплановою. Скажімо, кримінальне законодавство більшості країн передбачає аналогічний підхід, за якого зазначене посередництво вважається проявом співучасті в наданні – одержанні неправомірної вигоди, а отже, самостійного злочину не утворює. Натомість у ряді країн (Білорусь, Болгарія, Китай, Латвія, Польща, Туркменістан та ін.) відповідальність за таке діяння встановлена в окремій статті Особливої частини КК, що серед іншого передбачає застосування іншого підходу до його кваліфікації [2, с. 460; 3, с. 301 – 302].

У вітчизняній юридичній літературі питання про виокремлення самостійного складу злочину посередництва в наданні – одержанні неправомірної вигоди складно визнати остаточно вирішеним. До сьогодні серед фахівців тривають дискусії стосовно необхідності повернення до попереднього варіанту правової регламентації.

Наприклад, ідею про введення спеціальної статті в КК України, яка б передбачала відповідальність за посередництво в хабарництві, висловлювали О.М. Грудзур [4, с. 138] і Д.М. Горбачов [5, с. 105].

Аналогічним чином розмірковує В.В. Шмигельський, зазначаючи, що «відсутність у чинному Кримінальному кодексі України самостійної правової норми, яка б передбачала відповідальність за посередництво в хабарництві, є прогалиною існуючого законодавства й обумовлює необхідність відновлення у структурі закону особливого складу злочину – посередництво в хабарництві» [6, с. 297].

Компромісну позицію займає Д.Г. Михайленко, пропонуючи встановити кримінальну відповідальність в окремій нормі лише за позастороннє посередництво в хабарництві [7, с. 282].

О.О. Кваша висловлює ідею передбачити відповідальність за посередництво в наданні – одержанні неправомірної вигоди безпосередньо у ст.ст. 368, 369 КК України, констатує при цьому, що таке посередництво є особливим різновидом співучасті у злочині, яке повною мірою не охоплюється видами співучасті, передбаченими у ст. 27 КК [8, с. 451 – 452].

Кожна із зазначених та інших позицій³ вимагає належного наукового аналізу з тим, щоб у перспективі бути здатною вплинути на забезпечення якісного вдосконалення кримінального законодавства. Але допоки цього

³ Деякі із інших пропозицій комплексно розглянуті у статті В.В. Плекана [9].

не сталося більш важливою залишається проблема правильної та однакової кваліфікації посередництва в наданні – одержанні неправомірної вигоди *de lege lata*.

У навчальній та довідковій літературі, а так само окремих наукових виданнях питання щодо кримінально-правової оцінки посередництва в наданні – одержанні неправомірної вигоди зазвичай або не розглядається, або висвітлюється в загальних рисах, без бажаної для правозастосовця конкретизації тієї чи іншої рекомендації.

Так, О.О. Дудоров стверджує, що посередником є суб'єкт, який не надає (не прагне надати) неправомірну вигоду службовій особі від свого імені та за свій рахунок і не бажає вчинення або не вчинення службовою особою дій з використанням її службового становища у своїх інтересах. Дії такого посередника як особи, яка лише реалізує волю виконавця й допомагає виконати об'єктивну сторону надання неправомірної вигоди, слід кваліфікувати за відповідними частинами статей 27, 369 КК України [10, с. 234]. Вочевидь, говорячи про допомогу у виконанні об'єктивної сторони надання неправомірної вигоди, учений має на увазі пособництво у вчиненні цього злочину, що згідно з ч. 5 ст. 27 КК України передбачає різні форми сприяння його вчиненню⁴. Безумовно, посередник може крім усього іншого схилити до надання або одержання неправомірної вигоди (ч. 4 ст. 27 КК України) чи організувати або керувати їхнім вчиненням (ч. 4 ст. 27 КК України). Але чи можна в такому разі говорити саме про посередництво в буквальному його значенні та чи будь-яка допомога оцінюється як пособництво?

Схожу точку зору в загальному виді формулює О.О. Кваша, зауважуючи, що посередництво в хабарництві кваліфікується як співучасть в одержанні чи даванні хабара із застосуванням норми Загальної частини КК – статті 27 [8, с. 439].

За твердженням Д.Г. Михайленка, посередник фактично сприяє у здійсненні злочину хабародавцем та хабароодержувачем, тобто виступає співучасником. За змістом та характером дій, фактично вчинених при посередництві в хабарництві, посередник не може бути віднесений до виконавця (співвиконавця) давання чи одержання хабара, організатора цих діянь чи підбурювача до них і повинен розглядатись як пособник. Проаналізувавши визначення пособника, закріплене в ч. 5 ст. 27 КК України, та взявши до уваги диференціацію посередництва в хабарництві на інтелектуальне та фізичне, автор переконує, що під ознаки пособництва

⁴ Як слушно зазначає Г.П. Жаровська, надання допомоги іншим співучасникам є головною роллю пособника [11, с. 162]

підпадає в цьому випадку лише інтелектуальне посередництво в хабарництві, тобто таке, що проявляється в порадах чи вказівках. Щодо фізичного посередництва, то воно може не відповідати жодній з ознак, які характеризують пособництво (за винятком хіба що сприяння злочину шляхом усунення перешкод) і не вважається злочином за КК України [7, с. 279].

В одному з коментарів до КК України так само зазначено, що посередник у хабарництві може бути визнаний пособником давання – одержання хабара, але в єдиному випадку – тоді, коли він своїми діями по передачі предмета хабара усував перешкоди, які унеможлилювали чи ускладнювали хабародавцю або хабарникові відповідно давання або одержання хабара [12, с. 1078]. Отже, якщо особа виконує посередницькі функції при наданні – одержанні неправомірної вигоди за відсутності перешкод, які унеможлилювали чи ускладнювали вчинення такого діяння, її дії кваліфікувати як пособницькі не можна. На жаль, відповіді на питання про те, як у такому разі слід оцінювати виконання посередницьких функцій, коментар не містить.

Аналіз практики правозастосування засвідчує, що суди досить часто розглядають посередництво в наданні – одержанні неправомірної вигоди як пособництво у вчиненні відповідних злочинів, кваліфікуючи вчинене посередником з посиланням на ч. 5 ст. 27 КК України.

Проліструю сказане декількома прикладами.

Як установив суд, старший державний виконавець Київського відділу державної виконавчої служби Харківського міського управління юстиції для маскування та можливого викриття своєї протиправної діяльності, вступив у змову з іншою особою щодо посередництва при передачі їй неправомірної вигоди у вигляді грошових коштів за позитивне вирішення питання про закриття виконавчих проваджень. Ця особа згідно з домовленостями мала безпосередньо отримати неправомірну вигоду від надавача та передати її зазначеному державному виконавцеві. Суд оцінив такі дії за ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 368 КК України як пособництво в одержанні службовою особою неправомірної вигоди для себе за вчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, будь-якої дії з використанням наданого їй службового становища [13].

В іншому випадку дії посередника було кваліфіковано аналогічним чином за ч. 2 ст. 15, ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 368 КК України як закінчений замах у пособництві одержання хабара службовою особою, яка займає відповідальне становище, в особливо великому розмірі, за виконання в інтересах того, хто дає хабар, дій з використанням свого службового становища, поєднане з вимаганням хабара. У цій справі суд довів, що з метою приховування факту вчинення одержання хабара та побоюючись бути викритим правоохоронними органами, Винниківський міський голова реалізував

умисел на одержання хабара при пособництві свого знайомого (посередник), який мав безпосередньо передати хабародавцеві вимогу давання хабара та його розмір, а згодом отримати обумовлену суму грошей [14].

Потрібно звернути увагу, яким чином суди обґрунтовують участь посередників у наданні – одержанні неправомірної вигоди. Зокрема, у розглянутих прикладах ідеться про залучення посередника для маскуванню та унеможливлення можливого викриття протиправної діяльності з боку одержувача неправомірної вигоди, а також для приховування факту вчинення одержання хабара та зі страху бути викритим правоохоронними органами. Тож участь посередника в наданні – одержанні неправомірної вигоди не була зумовлена необхідністю усунення певних перешкод у цьому процесі, що могло б відповідати юридичним ознакам пособництва в такому злочині. Оцінка посередництва як інших проявів пособницьких дій (надання порад, вказівок, засобів чи знарядь або обіцянок певного змісту), визначених у ч. 5 ст. 27 КК України, згідно з фактичними обставинами цих справ так само виключаються.

На жаль, судді, кваліфікуючи відповідні дії як пособництво, разом з тим не уточнюють, яка з чітко визначених форм пособництва має місце в тому чи іншому випадку. На відміну від ч. 4 ст. 27 КК України, де законодавець залишає відкритим перелік діянь, які утворюють підбурювання до вчинення злочину (це може бути будь-яка форма схиляння до вчинення злочину), ч. 5 ст. 27 КК України містить вичерпний перелік діянь зі сприяння вчиненню злочину. З цього випливає, що суд, установлюючи пособництво у вчиненні злочину, має чітко визначати, яка з передбачених у ч. 5 ст. 27 КК України форм пособництва інкримінується винуватій особі.

Отже, кваліфікація дій посередника при наданні – одержанні неправомірної вигоди як пособництва є можливою лише в разі, коли така особа усуває перешкоди між надавачем і одержувачем неправомірної вигоди (наприклад, коли такі особи знаходяться на істотній відстані або навіть у різних країнах), або вчинила інші дії зі сприяння вчиненню злочину, які чітко визначені в ч. 5 ст. 27 КК України (наприклад, порадила звернутися надавачеві неправомірної вигоди до конкретної службової особи). Але в останньому випадку (за відсутності інших дій) навряд чи доречно говорити про посередництво як таке.

Зрозуміло, що функції посередників здебільшого зводяться до надання неправомірної вигоди від імені певної особи або її одержанні для іншої з виключенням безпосереднього контакту між ними. Так само може йтися про вчинення посередником певних підготовчих дій, як-то: узгодження характеру та розміру неправомірної вигоди, форми та способів її передачі, характеру дій, за які надається неправомірна вигода; установлення та налагодження контакту між надавачем і одержувачем тощо.

Переконаний, що подібні діяння посередника не можуть кваліфікуватись як пособництво у вчиненні надання – одержання неправомірної вигоди. Адже з точки зору обсягу законодавчо визнаних співучастю дій розглядане посередництво має більш широкий спектр проявів, ніж здатне охопити собою пособництво вчиненню цих злочинів.

Через це поділяю позицію тих фахівців (О.О. Анікін, М.І. Бажанов, Ф.В. Шиманський та ін.), які вважають, що в разі участі посередника в наданні – одержанні неправомірної вигоди його дії можуть кваліфікуватись як співвиконавство у злочині (ч. 2 ст. 27 КК України). Специфіка дій посередника при вчиненні злочину полягає в тому, що він може виконувати не лише дії пособника, але й (передусім) дії виконавця злочину.

У таких ситуаціях має місце різновид співвиконавства, за якого кожен зі співучасників, діючи за розподілом ролей, виконує певну частину об'єктивної сторони злочину. У літературі слушно підкреслюється, що при співвиконавстві можливе виконання окремими співучасниками певної частини дій, що утворюють об'єктивну сторону злочину. Зокрема йдеться про розподіл функцій у виконанні злочину [15, с. 232]. Якщо розглядати такі дії ізольовано, поза зв'язком з діями інших співвиконавців, вони не склали б усіх ознак об'єктивної сторони злочину. Проте в сукупності з діями інших осіб такі дії утворюють об'єктивну сторону конкретного складу злочину.

Наприклад, якщо посередник є співучасником надавача неправомірної вигоди, то за таких обставин кожен з них бере участь у вчиненні надання зазначеної вигоди (тобто діяння як єдиної обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369 КК України). Перший зазвичай безпосередньо передає певне майно одержувачеві неправомірної вигоди, а другий є власником цього майна й розпоряджається ним таким чином, щоб досягти від службової особи вчинення у своїх інтересах певного діяння. Посередник за таких обставин вчинює навіть більшу частину відповідного діяння, аніж особа, яка залучає такого посередника з метою домогтись від службової особи тієї чи іншої поведінки.

Пропонований варіант кримінально-правової кваліфікації дій посередника надання – одержання неправомірної вигоди видається більш точним і повним. До речі, зазначений підхід є апробованим на практиці. Так, виконання посередницьких функцій при даванні – одержанні хабара суд оцінив за ч. 2 ст. 368 КК України та кваліфікував як співвиконавство дії особи, яка одержувала від хабародавців гроші та передавала їх голові спеціалізованої онкологічної медико-соціальної експертної комісії Центру МСЕ (хабароодержувач) задля незаконного встановлення груп інвалідності [16].

З огляду на це, не вважав би доцільним унесення будь-яких змін, пов'язаних з поверненням до КК України посередництва в наданні – оде-

ржанні неправомірної вигоди як самостійного злочину. На сьогодні наявного нормативно-правового ресурсу достатньо для здійснення як максимально точної та повної оцінки посередництва в наданні – одержанні неправомірної вигоди, так і забезпечення адекватності кримінально-правового впливу на таких осіб. Потрібно пам'ятати про те, що характер участі особи у вчиненому злочині (тобто роль, яку виконує співучасник) має істотне значення для призначенні покарання за злочин, учинений у співучасті. Дії пособника зазвичай караються м'якше, ніж виконавця, що не завжди відповідає ступеню суспільної небезпечності вчиненого посередником надання – одержання неправомірної вигоди.

Варто підкреслити, що з оцінкою дій посередника як співвиконавця надання неправомірної вигоди або її одержання погоджуються не всі науковці.

Наприклад, О.О. Кваша, ставлячи під сумнів зазначене розуміння посередництва, пише таке: «особа, яка надає неправомірну вигоду, – це особа, як правило, заінтересована у відповідних діях службової особи, тоді як посередник не має на меті одержання користі від дій службової особи, обумовлених передачею такої вигоди» [8, с. 443 – 444]. Але чи впливає на оцінку певних дій як співвиконавства наявність в осіб різних цілей? Відомо, що мотиви й мета будь-яких співучасників можуть збігатися або бути неоднаковими. Їхня спільність не є необхідною ознакою співучасті. Об'єднані наміром вчинити один і той самий злочин, співучасники можуть керуватися різними мотивами й цілями [17, с. 155].

Н.О. Антонюк та В.В. Плекан [18, с. 12] сформулювали узагальнену систему типових аргументів, які, на їхню думку, спростовують кваліфікацію діянь посередника у злочинах, пов'язаних з переходом неправомірної вигоди, як виконавця. Однак цю позицію складно назвати бездоганною. Далі спробую висловити певні застереження з приводу кожного із запропонованих юристами аргументів.

1. «Мовити про те, що відбулося виконання складу злочину надання неправомірної вигоди або співучасть у ньому можна лише тоді, якщо надане сприяння одній зі сторін збігається з інтересами посередника, або ці інтереси збігаються з інтересами особи, що надає предмет злочину».

2. «Посередник не спрямовує свої дії на отримання внаслідок передачі неправомірної «вигоди», що полягає у вчиненні або невчиненні службовою особою (особою, яка надає публічні послуги) будь-яких дій з використанням свого службового чи професійного становища. На відміну від посередника, дії виконавця основного злочину (надання неправомірної вигоди) саме на це й спрямовуються».

Маю зауважити, що збіг інтересів між суб'єктами злочину при його співвиконавстві не є обов'язковою вимогою кримінального закону, який є основною юридичною підставою кваліфікації певного діяння. Достатньо

того, щоб співвиконавці хоча б у загальних рисах усвідомлювали наявність та зміст цих інтересів. Теорія кримінального права виходить з того, що з суб'єктивної сторони для співвиконавства характерними є лише спільний умисел співучасників, усвідомлення кожним з них змісту й суспільної небезпеки своїх дій та дій інших учасників, спільності дій і спільності заподіюваного злочинного наслідку [19, с. 90]. Отже, зроблений Н.О. Антонюк та В.В. Плеканом висновок не відповідає законодавчо визначеним ознакам співучасті у злочині (ч. 1 ст. 26 КК України) та виконання злочину (ч. 2 ст. 27 КК України). Те саме стосується спрямованості дії або, іншими словами, наявності різних цілей у співвиконавців. Як було зазначено вище, наявність спільної мети або / та мотиву не унеможливає співвиконавство, як і загалом співучасть.

3. «Посередник, який не є службовою особою чи особою, що надає публічні послуги, не може бути виконавцем одержання неправомірної вигоди, оскільки, не будучи спеціальним суб'єктом він не може повністю виконати об'єктивну сторону цього складу злочину»⁵.

Щодо кваліфікації співучасті у вчиненні діянь, суб'єктом яких може бути лише спеціальний суб'єкт, зазначимо, що висловлена теоретична позиція має право на існування. Але вона не бездоганна, не перший рік залишається дискусійною та здатна бути спростованою. Так, у випадку, коли йдеться про відповідальність за певний злочин, учинений якою можливе лише спеціальним суб'єктом, не можна говорити лише про одноосібне його виконання особою, котра не має ознак спеціального суб'єкта. Цілоком достатньо того, що одним із співвиконавців є спеціальний суб'єкт (у нашому випадку, наприклад, службова особа), який учиняє «свою» частину об'єктивної сторони злочину. Інша ж особа, яка не є спеціальним суб'єктом, може вчиняти цей же злочин в іншій частині, яка не пов'язана з виконанням діяння, зумовленого статусом того чи іншого спеціального суб'єкта. Тобто загальний суб'єкт може бути виконавцем злочину, відповідальність за який передбачена для спеціального суб'єкта, але тільки в тому разі, коли він безпосередньо вчиняє певне діяння разом зі спеціальним суб'єктом.

У цьому плані солідарний з позицією Г.П. Жаровської, яка підкреслює, що у випадках, коли злочин зі спеціальним суб'єктом характеризується тим, що частина його об'єктивної сторони може бути виконана особою, що не є спеціальним суб'єктом останній підлягає відповідальності як співвиконавець

⁵ О.О. Кваша та Д.М. Горбачов услід за іншими правниками стверджують, що за такої ситуації особа, яка не маєючі спеціальних ознак суб'єкта злочину, зазначених у відповідній статті Особливої частини КК України, брала участь у вчиненні злочину, передбаченого цією статтею, підлягає кримінальній відповідальності лише як організатор, підбурювач або пособник [20, с. 303].

(наприклад, жінка, яка за допомогою фізичного насильства чи погроз сприяє гвалтівнику у вчиненні зґвалтування, несе відповідальність як співвиконавець злочину, передбаченого ст. 152 КК України) [11, с. 109 – 110].

4. «Предмет злочину не є власністю посередника й не розглядається винним як такий, що переходить у його власність. Здатність розпоряджатися предметом злочину як своїм власним є однією з головних ознак особи, що надає неправомірну вигоду. Виступаючи посередником, особа лише реалізує вольовий акт виконавця надання неправомірної вигоди щодо розпорядження предметом злочину, який перебуває у його власності».

Ще раз варто наголосити на тому, що перебування у власності того чи іншого майна, яке може бути неправомірною вигодою, не має жодного юридичного значення для оцінки дій посередника як співвиконавця. Достатньо того, що інший співвиконавець відповідним чином розпоряджається власним майном, що й становить виконання його частини об'єктивної сторони надання або одержання неправомірної вигоди.

Висновки. Посередництво в наданні – одержанні неправомірної вигоди потрібно кваліфікувати як співвиконавство у вчиненні хоча б одного з цих злочинів. Чинне кримінальне законодавство, а так само доктрина кримінального права не мають істотних заперечень з цього приводу. На заваді такій кваліфікації може стояти лише та чи інша наукова позиція щодо розуміння правової природи співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом.

Використані джерела:

1. Коррупция: глоссарий международных стандартов в области уголовного права. – OECD, 2007 (п. 3.10) // <http://www.oecd.org/daf/anti-bribery/41194582.pdf>
2. Сравнительное уголовное право. Особенная часть : монография / под общ. и науч. ред. С.П. Щербы. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2010. – 544 с.
3. Шмигельский В.В. Посредничество у хабарничтві: поняття та сучасна проблема законодавчого регулювання / В.В. Шмигельский // Університетські наукові записки. – 2011. – № 1 (37). – С. 299 – 305.
4. Грудзур О. Посередництво в хабарничтві: кримінально-правовий аспект / О. Грудзур // Підприємство, господарство і право. – 2007. – № 2. – С. 136 – 138.
5. Горбачов Д.М. Наукові підходи до визначення посередництва у хабарничтві в кримінальному праві України / Д.М. Горбачов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2012. – № 2. – С. 97 – 107.
6. Шмигельский В.В. Посередництво в хабарничтві (отриманні неправомірної вигоди): проблема законодавчого регулювання й оперативнотактичного використання / В.В. Шмигельский // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 6. – С. 295 – 297.
7. Михайленко Д.Г. Кваліфікація посередництва в хабарничтві / Д.Г. Михайленко // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових

праць. – Вип.44 / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2008. – 276 – 283.

8. Кваша О.О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія / О.О. Кваша; НАН України; Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. – 560 с.

9. Плекан В.В. Посередництво в хабарництві: стан дослідження в кримінально-правовій літературі / В.В. Плекан // Державо і право. Серія «Юридичні та політичні науки». – 2012. – № 57. – С. 462 – 467.

10. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за ред. М.І. Хавронюка – К.: ВД «Дакор», 2016. – 496 с.

11. Жаровська Г.П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Жаровська Галина Петрівна. – К., 2004. – 211 с.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – 1326 с.

13. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 13 травня 2014 року у справі № 640/7214/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39524805>

14. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 25 серпня 2011 року у справі № 1-36/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18288391>

15. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2015. – 528 с.

16. Вирок Октябрського районного суду м. Полтави від 20 травня 2008 року у справі № 1-191/08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7906761>

17. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – К.: Істина, 2010. – 430 с.

18. Антоноук Н.О. Підставність кваліфікації діянь посередника у злочинах, пов'язаних із переходом неправомірної вигоди як співвиконавця відповідних злочинів / Н.О. Антоноук, В.В. Плекан // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 2. – Том. 3. – С. 9 – 13.

19. Митрофанов І.І. Співучасть у злочині: навч. посіб. / І.І. Митрофанов, А.М. Притула. – Одеса: Фенікс, 2012. – 205 с.

20. Кваша О.О. Поняття рольового розподілу відповідальності за співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом / О.О. Кваша, Д.М. Горбачов // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 301 – 304.

Письменский Е.А. Проблемы уголовно-правовой оценки посредничества в предоставлении – получении неправомерной выгоды

В статье на основании анализа положений УК Украины, практики его применения и доктрины уголовного права рассматриваются проблемы уголовно-правовой квалификации посредничества в предоставлении – получении

нии неправомерной выгоды. Анализируются высказанные в юридической литературе и имеющиеся в судебной практике подходы к оценке такого посредничества в качестве соисполнительства и пособничества в совершении соответствующих преступлений.

Делается вывод о возможности и целесообразности квалификации посредничества в предоставлении – получении неправомерной выгоды как соисполнительства в совершении хотя бы одного из этих преступлений.

Ключевые слова: *посредничество, неправомерная выгода, предоставление неправомерной выгоды, получение неправомерной выгоды, пособник, соисполнитель.*

Pysmensky Yе. The Issues of Criminal Law Assessment of the Mediation in Providing – Obtaining Illegal Advantage

The Criminal Code of Ukraine 2001, in contrast to its predecessor (the Criminal Code of Ukraine 1960) does not contain a separate article in the Special Part, which includes responsibility for the mediation in providing – obtaining illegal advantage (bribery).

However, the article about the mediation in bribery, which was excluded from the Criminal Code of Ukraine, did not cause a decriminalization of this act. Probably, according to the conception of legislators, committing the offense must remain as punishable under the systematic application of the criminal law. It takes into consideration the provisions of the General Part of the Criminal Code of Ukraine about the complicity in the crime. Performing of the mediation can be considered as a kind of intentional joint participation of several criminals in providing – obtaining illegal advantage. Thus, the commitment of such mediation must be assessed as the complicity in providing – obtaining illegal advantage. It is found that issue about the exact determination the mediator's role in crime is not straightforward to the national enforcement bodies and court. The issue of qualification of the mediation in providing – obtaining illegal advantage needs to be academically researched.

The issues of criminal law assessment of the mediation in providing – obtaining illegal advantage is actively studied in domestic criminal and legal literature (N. Antoniuk, D. Horbachov, O. Grudzur, O. Dudorov, O. Kvasha, M. Melnyk, D. Mykhailenko, V. Plekan, V. Shmyhelsky etc.). Although generally well-established understanding of the concept of mentioned mediation as complicity in providing – obtaining illegal advantage there are contradictory approaches related to the completeness and accuracy of its qualification according to legal literature and materials of law enforcement practice.

The objective of this article is to analyze the theoretical and practical positions of criminal law assessment of the mediation in providing – obtaining illegal advantage and formulating recommendations for the qualification of this act.

The practice of criminal law in part of the mediation in providing – obtaining illegal advantage is studied in the article. It is underlined its ambiguity. The courts qualify actions of intermediaries as aiding in the commission of the providing – obtaining illegal advantage and as joint participation in these crimes.

The position of the possibility of assessment of the mediation in providing – obtaining illegal advantage as joint participation in these crimes is supported. On this, it is given the complex of rebuttals.

It is emphasized that making any changes in way to the return to the Criminal Code of Ukraine the mediation in providing – obtaining illegal advantage, as a separate crime, is not appropriate. At present, the existing legal resources are enough to make the most accurate and complete assessment of the mediation in providing – obtaining illegal advantage and ensure the adequacy of legal effects to such persons.

Conclusions. The mediation in providing – obtaining illegal advantage can be assessed as joint participation in these crimes. The current criminal law of Ukraine as well as criminal law doctrine have no objection in this. Only particular academic position, which covers limited interpretation of the legal concept of joint participation in a crime (ch. 2, Art. 27 of the Criminal Code of Ukraine) can hinder such qualification.

Key words: *mediation, illegal advantage, providing illegal advantage, obtaining illegal advantage, aiding in a crime, joint participation in a crime.*

УДК 342.9:342.352

А.С. Політова

КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ

У статті досліджено сутність корупційної злочинності шляхом розгляду існуючих підходів до визначення поняття корупції та корупційних злочинів.

Проведено аналіз основних показників корупційної злочинності за 2012, 2013 та 2014 роки, а також визначено її причини й умови.

Зроблено висновок, що корупційна злочинність є результатом перетину системи криміногенних і антикриміногенних факторів, виявлення яких і дослідження питань їхньої взаємодії є необхідною передумовою наукового забезпечення діяльності у протидії корупції.

Ключові слова: *корупція, злочинність, корупційна злочинність, причини та умови злочинності, боротьба з корупцією.*

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття корупція набула світового розмаху й стала суттєвою перепоною розвитку міжнародних економічних зв'язків. Не винятком стала й Україна, яка вже протягом тривалого часу за даними міжнародної організації Transparency International знаходиться в числі країн з високим рівнем корупції.

Корупція в Україні проникла в усі сфери життєдіяльності суспільства й навіть створює загрозу національній безпеці держави. Ужиті заходи протидії їй проявляють поки що не дають відчутних результатів. Це обумовлюється низкою об'єктивних і суб'єктивних обставин, однією з яких до недавня вважалася відсутність антикорупційного законодавства України відповідно до міжнародних зобов'язань.

Разом з тим, як відзначає В. Ю. Мейтус, можна створювати програми, розробляти стратегії, приймати закони, і навіть створювати відомства з грізними та багатообіцяючими назвами й при цьому не зсунутися ні на крок у реальній дійсності [1, с. 251]. Це повною мірою стосується й протидії корупції в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом існування України як незалежної держави ознаки корупційної злочинності розглядалися в дисертаційних дослідженнях, які проводили О. Ю. Бусол, О. О. Дудоров, В. С. Лукомський, Є. В. Невмержицький, М. І. Мельник, О. В. Терещук, О. В. Шевченко та ін.

Значний внесок у вирішення питань протидії корупції також зробили Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Гаращук, В. О. Глушков, І. М. Даньшин, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, О. Г. Кальман, В. П. Корж, В. О. Навроцький, С. Г. Омельченко, І. В. Сервецький, І. К. Туркевич, М. І. Хавронюк та ін.

Однак поява нового антикорупційного законодавства, зміни, що відбуваються в суспільстві та високий рівень корупційної злочинності в Україні зумовлюють необхідність подальшої наукової розробки цієї проблематики.

Формування цілей. Метою цієї статті є дослідження основних та проблемних аспектів кримінологічної характеристики корупційної злочинності та визначенні дієвих механізмів боротьби з нею.

Виклад основного матеріалу. Злочинність – одна з найгостріших проблем суспільства. Згідно з результатами опитувань громадської думки, проведених в останні десятиліття, люди багатьох країн ставлять її за значимістю на друге-третє місце після проблем економічного характеру [2, с. 42].

Корупційна злочинність є складовою більш широкого суспільного явища – корупції. Як у вітчизняній, так і зарубіжній кримінологічній літературі широко вживаються такі терміни, як «корупційна злочинність», «злочини з ознаками корупції», «злочини у сфері службової діяльності». Для визначення поняття корупційної злочинності, на наш погляд, необхідно проаналізувати існуючі підходи до понять корупція та корупційні злочини, а також розглянути деякі міжнародні та національні правові акти, у яких визначено ці категорії.

У міжнародно-правових актах відсутній єдиний підхід до поняття корупції. Зокрема, Палермська конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята у 2000 році, характеризує корупцію так: 1) пропозиція чи надання, вимагання або прийняття якої-небудь неправомірної переваги, у тому числі такої, яка зроблена навмисно; 2) будь-яка неправомірно надана перевага включає в себе як матеріальну вигоду, так і переваги нематеріального характеру; 3) корупційні діяння можуть учинюватись як особисто, так і через посередників [3].

Міжамериканська конвенція проти корупції, яку прийнято 29 березня 2003 року на третій пленарній сесії Організації американських держав, визначила корупцію:

- як спробу отримання прямо або побічно урядовим чиновникам або особою, яка здійснює публічні функції, будь-яких предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої, як подарунок, послуга, обіцянка, перевага для себе або іншої особи чи організації в обмін на будь-який акт або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій;

- як пропозицію або надання прямо чи побічно такої користі;

- будь-які акти чи бездіяльність під час виконання своїх обов'язків урядовим чиновником чи особою, котра здійснює публічні функції, з метою незаконного отримання прибутку для себе або третьої сторони;

- шахрайське використання або приховання майна, отриманого внаслідок скоєння одного з цих актів [4, с. 7-8].

У Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією, ратифікованою Україною у 2005 році, корупцію визначено як «прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи» [5].

Щодо національного законодавства, то відповідно до Закону України від 14.10.2014 №1700-VII «Про запобігання корупції», корупція – використання особою, зазначеною в частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [6].

Неоднозначними є точки зору вчених щодо поняття корупції. Так, зокрема, П. Панченко, А. Н. Волобуєв, А. Гуров, О. Кожушко, Є. Темнов розглядають корупцію як суто протиправну діяльність, яка полягає в підкупі державних службовців і громадських діячів, хабарництві та зловживанні службовим становищем, розкраданні державного, колективного або приватного майна, нецільовому використанні бюджетних коштів, зайнятті чиновниками підприємницькою діяльністю, сприянні з корисливою метою комерційній діяльності певних осіб, наданні їм необґрунтованих переваг і пільг, призначенні на посади некомпетентних осіб тощо [7, с. 56].

Зарубіжні науковці вивчають явище корупції у вузькому галузевому розумінні, і суб'єктами корупційних діянь бачать привілейовану особу з обмеженим доступом до себе населення, яка своєю політичною діяльністю впливає на державні та суспільні відносини за допомогою використання наданої політичної влади. Так, наприклад, Дж. ла Паломбал характеризує це явище як будь-які дії чиновників, якщо останні відступають від своїх визначених законом обов'язків в обмін на особисті вигоди [8, с. 31]. Д. Бейлі під корупцією розуміє зловживання владою, використання її в особистих цілях, які необов'язково повинні давати матеріальні вигоди [9, с. 15]. Д. Най визначає корупцію як поведінку, що відхиляється від офіційно визначених державою обов'язків під впливом приватних інтересів [10, с. 8].

Отже, виходячи з вищевикладеного, неоднозначність поглядів на поняття корупції призводить до нерозуміння її сутності. Тому можна погодитися з Д. Г. Забродою, який уважає, що безліч тлумачень поняття корупції, а також значна кількість її форм не дають змоги чітко розмежувати подібні за ознаками з цим явищем суспільно небезпечні прояви, а також призводять до «розмитості» розуміння корупції як об'єкта наукового дослідження [11, с. 271-279].

Відсутність єдиного підходу до поняття корупції викликає численні дискусії й щодо розуміння корупційного злочину. Навіть законодавець уживає різні поняття щодо його тлумачення. Так, у Законі України від 14.10.2014 №1700-VII «Про запобігання корупції» уживаються такі терміни, як «корупційне правопорушення», «злочин у сфері службової діяльності». Але в Законі подано тлумачення лише корупційного правопорушення, під яким слід розуміти діяння, що містить ознаки корупції, учинене особою, зазначеною в частині першій статті 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [6].

Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII статтю 45 КК України було доповнено приміткою, у якій встановлено перелік злочинів, що відносяться до корупційних. Згідно з приміткою до ст. 45, корупційними злочинами вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх учинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу.

Неоднозначність тлумачення поняття корупційних злочинів викликає дискусії й у науковців. Так, наприклад, на думку В. М. Киричка, корупційним злочинам властиві водночас дві групи ознак: а) склад злочину, передбачений КК; б) ознаки корупційного правопорушення [12, с.14]. Подібними є й міркування В. М. Куца, який указує, що корупційним злочином є передбачене в Особливій частині Кримінального кодексу України суспільно

небезпечне діяння, яке містить ознаки корупції та корупційного правопорушення [13, с.35]. Аналогічну позицію займає й І. Мезенцева [14, с.76].

Різні точки зору вчених щодо визначень поняття корупції та корупційних злочинів призводить до різноманіття поняття корупційної злочинності. Наведемо деякі з них. Так, зокрема, на думку І. Мезенцевої, «поняття корупційної злочинності не варто ототожнювати із сукупністю корупційних злочинів, які передбачені Особливою частиною КК України. На основі загальнотеоретичних визначень злочинності поняття «корупційна злочинність» можна розглядати як історично мінливе, відносно масове, стійке, самодетермінуюче, соціально негативне явище, що становить систему корупційних злочинів» [14, с.76]. Подібної точки зору щодо розуміння корупційної злочинності дотримуються і М.І. Карпенко та В. В. Пашковський [15, с.76].

Згідно з позицією О. В. Шевченко корупційна злочинність являє собою сукупність умисних злочинів, що вчиняються особами шляхом використання наданих їм владних або службових повноважень, із корисливих мотивів та з метою незаконного отримання неправомірної вигоди матеріального або нематеріального характеру для себе чи третіх осіб або ж шляхом надання пропозицій таких вигод іншим особам із метою незаконного використання наданих їм владних або службових повноважень [16, с.188]. Автори підручника «Проблеми протидії злочинності», під «корупційною злочинністю» («злочинами з ознаками корупції») розуміють сукупність умисних злочинів, які вчинюються службовою особою з корисливих мотивів, інших особистих інтересах третіх осіб з використанням влади або службового становища [17, с.195-196].

Проведений нами аналіз щодо визначення поняття «корупційної злочинності» дозволяє виділити такі риси, що властиві цьому виду злочинності, зокрема: по-перше, що це умисні злочини; по-друге, вони вчиняються службовими особами; по-третє, вчиняється з корисливих мотивів та з метою незаконного отримання неправомірної вигоди; по-четверте, вчиняються шляхом використанням влади або службового становища; по-п'яте, отримання для себе чи третіх осіб матеріальних або нематеріальних благ, а також надання пропозицій щодо отримання такої вигоди іншими особами. Виходячи з викладеного випливає, що до групи корупційних злочинів (або корупційної злочинності як кримінологічної категорії) відносяться різні види кримінально-правових діянь.

Відзначимо, що при визначенні корупційної злочинності необхідно визначення факторів за ступенем їх значущості, які впливають на злочинність, а також установити ступінь їх взаємозв'язку між собою та групами найбільш значущих інших явищ. Так, зокрема, причинний комплекс злочинів у сфері службової діяльності є системою взаємопов'язаних

криміногенних явищ і процесів об'єктивного та суб'єктивного характеру, що в поєднанні з іншими факторами прямо й опосередковано детермінують злочинність у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Виявлення, усунення, мінімізація та нейтралізація криміногенних факторів злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, що зумовлюють службову злочинність як явище та спричиняють її конкретні прояви, виступають головним напрямом запобігання їй [18, с. 445]. Вагомим здобутком є створення такого органу – Національного антикорупційного бюро України, яке є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесення до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.

Корупційна злочинність, як і злочинність загалом, характеризують такі показники, як її стан, структура, динаміка. М. І. Мельник указував, що з'ясування реального стану та тенденцій корупції в Україні можливе на підставі офіційних даних про вчинені корупційні правопорушення, осіб, які їх учинили, сфери поширення зазначених діянь тощо [19, с. 188].

Так, зокрема за період із 1 січня до 19 листопада 2012 року МВС України задокументовано 927 кримінальних справ за фактами хабарництва. За рік зафіксовано 380 фактів хабарництва, де сума хабара складала від 10 до 30 тис. грн. Удвічі менше – 156 разів – у справах фігурувала сума від 30 до 100 тис. грн. 109 фактів хабарництва зафіксовано на суму, що перевищує 100 тис. грн. Більше 100 тис. грн. вимагали в Чернівецькій області (25 фактів). На другому місці був Київ – 18 фактів. Популярний хабар у розмірі від 30 до 100 тис. грн. у Києві (19 фактів), а також Криму (16 фактів). Від 10 до 30 тис. грн. вимагають найчастіше в Києві (36), Луганській (32) та Дніпропетровській (29) областях. Рекордна сума хабара складала в 2012 р. 11 мільйонів доларів США. Найчастіше хабарників виявляють у системі освіти, земельних відносинах та охороні здоров'я [20].

Протягом 2013 року відповідно до статистичних даних МВС України було зареєстровано **2368** корупційних злочинів, зокрема: ч. 2 ст. 191 КК – 410, ст. 364 – 247, ст. 364¹ – 17, ст. 365 – 23, ст. 365² – 1, ст. 366 – 55, ст. 368 – 1072, ст. 368² – 2, ст. 368³ – 75, ст. 368⁴ – 12, ст. 369² – 80, ч. 2 ст. 410 – 37, ч. 1 ст. 423 – 17, інші корупційні – 320. Разом з тим, відповідно до Звіту про результати проведення заходів щодо запобігання й протидії корупції у 2013 році, підготовленої Міністерством юстиції України, до суду направлено **2345 кримінальних справ** з обвинувальним актом щодо корупційних злочинів. Загалом упродовж 2013 року за вчинення кримінальних корупційних правопорушень **засуджено 799 осіб**, у тому числі 74 – до позбавлення волі, 18 – до обмеження волі, 3 – до арешту, 1 – до виправних

робіт, 1 – до громадських робіт, 215 – до штрафу, до 3-х осіб застосовано позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, а до 2-х осіб – службове обмеження для військовослужбовців.

Щодо 2014 року, то в цей рік було зареєстровано **2396** корупційних злочинів, зокрема: ч. 2 ст. 191 КК – 524, ст. 364 – 169, ст. 364¹ – 16, ст. 365 – 20, ст. 365² – 1, ст. 366 – 38, ст. 368 – 1038, ст. 368² – 1, ст. 368³ – 66, ст. 368⁴ – 13, ст. 369² – 122, ч. 2 ст. 410 – 24, інші корупційні – 364. Але відсоток закритих кримінальних проваджень по відношенню до облікованих за 2014 рік склав близько 75%. Крім того, великим залишається відсоток справ, у яких не прийнято рішення.

Таким чином, як показує аналіз статистичних даних корупційних злочинів, амплітуда коливань протягом 2012-2014 років незначна. Протягом аналізованого періоду абсолютний приріст корупційних злочинів залишається стабільним. Корупційна злочинність від загальної у 2012 році становила – 3,4%, 2013 – 2,4%, 2014 – 5,6%. У структурі корупційних злочинів найбільшого розповсюдження набули такі злочини, як: ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» КК України – 1072, ч. 2 ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» – 410, ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем» – 247, ст. 369² «Зловживання впливом» – 80, ст. 368³ «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» – 75, ст. 366 «Службове підроблення» – 55, ч. 2 ст. 410 «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» – 37, інші корупційні – 320.

Разом з тим, отримати певне уявлення про стан, структуру та тенденції корупції, виходячи з офіційної статистики, усе ж таки неможливе. Адже кримінально-правова статистика у своїх показниках не відбиває дійсних обсягів цих злочинів через недосконалість їх статистичного обліку, високий рівень латентності, труднощі виявлення й низьку ефективність діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. Тому, виходячи з офіційних статистичних даних щодо виявлення службових злочинів, більшість з яких законодавцем відносяться до корупційних злочинів, можна дійти висновку лише про активність діяльності органів прокуратури, Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції в напрямі їх виявлення, а не про реальну кількість проведених заходів щодо її подолання.

Що ж стосується міжнародного рейтингу, то на офіційному сайті Transparency International Україна зазначено, що «за рік Україні вдалося заробити лише один додатковий бал за результатами світового Індексу сприйняття корупції CPI 2015 року. На сьогодні індекс CPI країни складає 27 балів зі 100 можливих, що лише на 1 бал більше, ніж минулого року. У всесвітньому рейтингу Україна посідає 130 місце зі 168 позицій. Здійснити невеличке зростання індексу Україні вдалося завдяки збільшенню суспільного осуду корупціонерів, створенню антикорупційних органів та появі руху викривачів корупції. А от зволікання з реальним покаранням хабарників, а також збільшення корупційної складової у відносинах бізнесу та влади не дають Україні зробити рішучий крок уперед за показниками CPI» [21].

Аналіз точок зору вчених щодо виділення причин та умов виникнення корупції, а також наукового підходу щодо визнання корупційної злочинності як злочинного прояву корупції, дозволяє вказати на наявність трьох груп причин та умов корупційної злочинності. Першу групу складають причини та умови виникнення й функціонування тіньової економіки. Ця група причин та умов є спільною для всіх видів злочинних проявів тіньової економіки. Другу групу складають причини та умови корупційної злочинності на загальносоціальному рівні. До третьої групи належать причини та умови корупційної злочинності на індивідуальному рівні – рівні конкретної посадової особи, ураховуючи її морально-етичні, культурні якості.

Тому можна погодитися з керівником Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю М.В. Гребенюком, що в сучасній Україні відсутня системна робота по боротьбі з корупцією – переважає, лише, репресивна робота. Це боротьба з корупціонерами, а не з корупцією як явищем. На думку експерта, сьогодні особливо гостро постає проблема недоліків українського законодавства. Звинувачують у корупційних діяннях переважно тих, хто бере. Ті ж хто дає, залишаються поза законодавчою увагою.

Висновки. Отже, проведений нами аналіз корупційної злочинності дозволяє дійти таких висновків:

1. Корупційна злочинність – результат перетину системи криміногенних та антикриміногенних факторів, виявлення яких, а також дослідження питань їхньої взаємодії є необхідною передумовою наукового забезпечення діяльності з протидії корупційній злочинності [22, с.121].

2. Відомості офіційної статистичної звітності не відображають справжнього рівня корупційної злочинності, оскільки в системно корумпованій країні правоохоронні органи так само вражені корупцією, як і інші сфери держави. Підтвердженням цього є співвідношення переданих до суду й закритих кримінальних проваджень.

3. Оскільки корупційним правопорушенням притаманний найвищий ступінь латентності, наявні статистичні дані є лише віддзеркаленням «бажання» реальних перетворень і підтверджують тезу про тотальну імітацію боротьби з корупцією. Тому наявність спеціалізованих антикорупційних органів та етичних стандартів державних службовців не є показовими чинниками запобігання вчиненню корупційних діянь. Існує пряма залежність між економічним рівнем розвитку держави та рівнем корупції в країні – чим вище такий рівень, тим менший рівень корупції. Кримінальна відповідальність за корупційні діяння є обов'язковим чинником протидії явищу для всіх країн. Частково дієвими є заходи профілактики. Залучення населення й громадських організацій до протидії корупційній злочинності та політична воля уряду для проведення відповідних реформ є важливими чинниками, які суттєво мінімізують корупцію.

Використані джерела:

1. Мейтус В.Ю. Коррупция. Экономический и информационный анализ. – К.: Норапринт, 2003. – 257 с.
2. Курс криминології : Загальна частина : підручник : У 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; За заг. ред. О. М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
3. Мазур І. Корупція як інститут тіньової економіки / І. Мазур // Економіка і право. – 2005. – № 8. – С. 68-74.
4. Камлик М. І. Корупція в Україні / М.І. Камлик, Є. В. Невмержицький. – К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. – 187 с.
5. Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 16 березн. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2476-15>
6. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтн. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print1445539698072170>
7. Макухін О. О. Поняття корупції в Україні та ЄС: порівняльний аналіз, адміністративно-правовий аспект / О.О. Макухін // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки». – Том 26 (65). – 2013. – № 2-1 (Ч. 2). – С. 55-61.
8. Мілер В. Звичасва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі / Вільям Мілер, Осе Гределанд, Тетяна Кошечкіна ; пер. Дмитро Склярєнко. – К. : Видавництво «К.І.С.», 2004. – 328 с.
9. Political corruption : a hand book / ed by A. J. Heldenheimer. – Oxford : Transaction, 1985. – P. 15.
10. Nye J. Corruption and political development: a cost-benefit analysis / J. Nye // American Political Science. – 1967. – № 12 (61). – P. 417.

11. Заброда Д.Г. Сучасні підходи до розуміння сутності корупції / Д.Г. Заброда // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2005. – № 3 (22). – С. 271-279.
12. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію / В. М. Киричко. – Х. : Право, 2013. – 424 с.
13. Куц В. Поняття корупційних злочинів та їх види / В. Куц, Я. Триньова. // Вісник Національної академії прокуратури України: проблеми сьогодення, теорія, практика, життя академії. – 2012. – № 4. – С. 32-36.
14. Мезенцева І. Визначення предмета корупційних злочинів / І. Мезенцева // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 5(38). – С. 76-81.
15. Карпенко М. І. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст / Карпенко М. І., Пашковський В. В. // Юридична наука. – 2013. – № 5. – С. 54-61.
16. Шевченко О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання корупційній злочинності : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Шевченко. – К. : НАВС, 2012. – 241 с.
17. Проблеми протидії злочинності : підручн. / [Кальман О. Г., Козьяков І. М., Куц В. В., Лизогуб Б. В., Мірошніченко С. С., Подільчак О. М., Толочко А. М., Туркот М. С.]; за ред. проф. О.Г. Кальмана. – Харків: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. – 352 с.
18. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): моногр. / Є.М. Блажівський, І.М. Козьяков, О.О. Книженко, О.М. Литвак та ін. – К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – 484 с.
19. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: [монографія] / М.І. Мельник. – К. : Атіка, 2001. – 304 с.
20. В МВД рассказали о масштабах украинской коррупции // Подробности. – 2013. – 10 мая. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://podrobnosti.ua/criminal/2013/05/10/904031.html>
21. Прес-реліз Україна : [Електронне видання]. – Режим доступу: http://ti-ukraine.org/CPI-2015/press_ukraine_CPI-2015
22. Бусол О. Корупційна злочинність та організована корупційна злочинність: поняття та проблеми співвідношення / О. Бусол // Юридичний вісник. – 2014. – № 5. – С. 121-126.

Политова А.С. Коррупционная преступность в Украине: состояние и тенденции

В статье исследована сущность коррупционной преступности путем рассмотрения существующих подходов к определению понятия коррупции и коррупционных преступлений.

Проведен анализ основных показателей коррупционной преступности за 2012, 2013 и 2014 годы, а также определены ее причины и условия.

Сделан вывод, что коррупционная преступность является результатом пересечения системы криминогенных и антикриминогенных факторов, выявления

которых и исследования вопросов их взаимодействия является необходимым условием научного обеспечения деятельности по противодействию коррупции.

Ключевые слова: *коррупция, преступность, коррупционная преступность, причины и условия преступности, борьба с коррупцией.*

Politova A.S. Corruption criminal activity in Ukraine: State and Trends

The essence of corruption criminal activity has been researched in the article. The analysis of existing approaches to the definition of corruption and corruption crimes has been done. International and national acts as for these categories are considered. General criteria and features put by a legislator as a basis of corruption crimes classification have been defined.

The author concludes that the definition of corruption crimes must be done considering the factors, affecting the crime, according to their importance, and to the extent of their relationship with each other and groups of most significant phenomena.

The basic components of criminological characteristics of corruption crime and their features have been identified in the article. Corruption offenses are characterized by such typical indicators as its status, structure and dynamics.

The level of corruption in Ukraine according to the results of International public organizations analysis has been noted.

The author analyzes the crime rates for 2012, 2013 and 2014 and concludes that the criminal and legal statistics does not reflect the actual amounts of these crimes, because of the imperfection of statistical records, high latency, the difficulty of detection and low effectiveness of the special authorized entities in combating corruption.

The analysis of causes and conditions of corruption crime has been done; their main features and the impact on the determination of criminal activity have been established; the influence of criminal factors on the level of corruption crime and some offenses has been determined.

It has been concluded that corruption crime is the result of criminal and noncriminal factors systems crossing. The detection and investigation of their interaction is a prerequisite condition for scientific support of activities in combating corruption.

Key words: *corruption, criminal activity, corruption crime, the causes and conditions of crime, combating corruption.*

УДК 343.9:343.35

Г.Л. Шведова

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНІЙ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті з'ясовано важливість дослідження проблеми протидії політичній корупції в Україні, визначено відповідну систему провідних заходів антикорупційної діяльності, яка має ґрунтуватися на принципах «політичної нейтральності» посадовців, їх професійності, інститутах політичної відповідальності, розвинутого парламентаризму, високому рівні політичної культури службовців.

Ключові слова: *політична корупція, протидія, антикорупційна діяльність, політична культура.*

Постановка проблеми. Останнім часом проблема корупції набуває все більше політичного значення. Важливість дослідження політичних аспектів корупції підтверджується й тим фактом, що протидію корупційним злочинам визнано головним політичним завданням держави. Установлено, що політична корупція виступає загрозою функціонування публічної влади, верховенства закону, соціальної справедливості [1, с. 115]. За сучасних умов корупцію у сфері політики можна вважати паралельним державним утворенням тільки в тіньовому його вимірі. Визнано, що корупція може виступати засобом реалізації політичного інтересу, коли влада забезпечує прикриття корупції й дозволяє уникнути кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим постає необхідність з'ясувати актуальні питання протидії політичній корупції в сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження політичних аспектів протидії корупції внесли такі вчені, як А. П. Закалюк, М. І. Мельник, О. М. Костенко. Але подолання найнебезпечніших форм політичної корупції залишається невирішеним питанням і сьогодні.

Формування цілей. Тому вивчення актуальних аспектів протидії різним формам політичної корупції постає важливим завданням сучасної антикорупційної політики й становить предмет цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить досвід історії, Україні досталась у спадщину тотально корумпована влада, адже ще з часів Київської Русі влада трималася на зловживаннях і хабарах, а Російська імперія взагалі вважалася найкорумпованішою державою світу, та й після подій 1917 року, незважаючи на обіцянки покінчити з хабарництвом і досягнення певних успіхів на перших етапах, усе більше створювались умови для відродження корупції, яка стала невід'ємною ознакою радянської влади, адже євроазійська схильність влади до корупції залишилася незмінною.

Оцінка історичних подій в Україні за останні десятиріччя дає підстави стверджувати окремим ученим, що якщо під час розпаду СРСР корупція тільки набирала силу, то в нових державах, у тому числі і в Україні, вона стала нормою життя, просякла всі сфери суспільних відносин [2, с. 65].

Поряд із цим С. Дж. Пундей зауважив, що в країнах, що перебувають у процесі політичного становлення, спостерігаються найбільш небезпечні форми корупції [3, с. 63].

У зв'язку з цим особливої уваги заслуговує аналіз політичної корупції. За оцінками авторитетних аналітичних служб політична корупція вважається головною причиною політичних криз у країні й перешкодою для реалізації шансу на здійснення внутрішньої модернізації й наближення до європейських стандартів. Визнано, що найбільш вразливими до політичної корупції виявились органи, які мають бути першими в протидії – суди та правоохоронні органи. Поряд з цим висловлюються думки,

що політична еліта в Україні не готова сприймати некорумпований стиль політичної поведінки й реальну протидію політичній корупції. У широкому розмінні політичної корупцією визнається «зловживання політичною владою для приватного блага» [4].

Більшість учених виділяють два види політичної корупції: відхилену поведінку, яку поділяють, зокрема, на політичний патронаж, клієнталізм, «покупку голосів» та злочин, до якого відносять підкуп. Політична корупція має свої особливі форми. Так, до проявів політичної корупції, на думку аналітиків Центру Разумкова, можна віднести вихід народних депутатів з політичних сил, за списками яких вони були обрані, і створення ними власних партій. Таким чином, можна зробити висновок про те, що значна частина політичних партій в Україні від початку створюється в умовах політичної корупції й для досягнення відповідної мети [4]. Поряд з цим А. О. Сафоновко до форм політичної корупції відносить: політичний протекціонізм, політичну спекуляцію, політичну та адміністративну підтримку недержавних підприємств, використання адмінресурсу під час проведення виборчої кампанії, підкуп, переслідування опонентів [5, с. 71].

Особливістю політичної корупції є мотивація у вчиненні таких дій. Корупціонери вдаються до таких дій або з метою збагачення або з метою здобуття, збереження або розширення політичної влади. В останньому випадку використовуються такі засоби, як купівля політичної підтримки та лояльності через фаворитизм, клієнталізм, купівлю голосів. Також тут може відбуватися маніпулювання контрольними, наглядовими та правоохоронними інституціями для забезпечення власної безкарності, купівля рішень органів влади [6, с. 181]. Але, поряд з цим, на думку окремих західних дослідників, наявність елемента матеріальної зацікавленості, вимірюваної у грошовому еквіваленті, є обов'язковим елементом політичної корупції. Окрім цього, висловлюється думка, що «певні види діянь, які можуть мати ознаки політично корупційних, наприклад, призначення на посади в органах влади представників опозиції з метою стимулювання відповідної політичної сили до підтримки владної команди, можуть бути здійсненні в повній відповідності до існуючих правових норм і процедур, хоча їх корупційний зміст може й не приховуватися» [4]. Отже, висновок про те, що певні прояви політичної корупції можуть не передбачати юридичної відповідальності, а лише політичну чи моральну, що значно ускладнює процес протидії їй, знаходить своє підтвердження.

До засобів протидії політичній корупції передусім можна віднести підвищення рівня професійності посадовців, адже з огляду певних висновків, зокрема, А. О. Сафоновка [5, с. 44], можна стверджувати, що від рівня професійності залежить рівень добросовісності, а відповідно, і рівень їх політичної культури, і рівень поширеності корупції.

Окрім цього, слід звернути увагу на принцип позапартійності професійної служби, який проголошено в законодавстві більшості зарубіжних країн, що, з одного боку, слугує неупередженості в діяльності службовців і виступає однією з важливих засад професійної етики службовців, а з іншого – створює умови для нейтралізації політичних причин корупції взагалі. Його зміст полягає в обмеженні впливу на публічних службовців при виконанні ними службових обов'язків окремих партій, політичних рухів чи громадських організацій і в обмеженні використання публічної служби для політичної кар'єри, зокрема залученні підлеглих до передвиборчої кампанії, що є характерною ознакою і часто використовується при проведенні виборів в Україні [2, с. 44].

Реалізація задекларованих антикорупційних стратегій у державі зусиллями провідних політичних інститутів і залучення їх до здійснення загальнодержавної антикорупційної політики через свої представництва на місцях дасть змогу отримати високі показники антикорупційної діяльності по всій країні в цілому та ефективно протидіяти політичній корупції. Призначення і роль політичних партій у житті суспільства дозволяє переконатися в необхідності їх залучення до цього процесу. Адже, реалізуючи антикорупційні ініціативи через своїх представників у владі, політичні партії мають усі необхідні важелі впливу на здійснення політичного курсу держави в цій сфері, передусім, через законотворчу діяльність, засоби поширення інформації і впливу на громадську думку. Однією з основних функцій політичної партії, з огляду свого призначення, визнано забезпечення необхідного зв'язку між тими, хто здійснює політичне керівництво та всіма іншими громадянами. І такий зв'язок має стати провідником реалізації антикорупційної політики в Україні. Виникає тільки питання дотримання засад оголошеного антикорупційного курсу в програмах політичних партій і реалізації його засад на практиці, коли вони не лишаються на папері, а знаходять своє втілення на практиці.

Розглядаючи інститут політичної відповідальності представників влади за корупційні злочини, слід звернути увагу на можливі підстави його застосування. Передусім тут слід відмежовувати політичну відповідальність від кримінальної відповідальності за вчинення корупційних злочинів, тобто політичну від юридичної складової цієї проблеми. Правосуддя має будуватися на принципі рівності всіх перед законом, коли високопосадовці несуть кримінальну відповідальність нарівні з іншими громадянами в разі скоєння ними будь-якого злочину, у тому числі й корупційного. З іншого боку, за прийняття неправомірного політичного рішення має наставати політична відповідальність, зокрема усунення особи з посади в порядку імпічменту, а криміналізація таких політичних

актів визнається недопустимим з огляду суті інституту політичної відповідальності. Інакше такі дії вважатимуться політичним замовленням.

Політичні аспекти протидії корупції також слід розглядати у площині максимальної прозорості виборчих процедур. Створення таких умов слід реалізовувати не тільки через офіційних спостерігачів на виборах, а й через неупереджені виборчі комісії зі складу як партійних, так і позапартійних громадян. Саме позапартійність, на наш погляд, буде сприяти забезпеченню чесних виборчих процедур.

У зв'язку з цим не останню роль тут відіграють ЗМІ, які мають, як відомо, великий вплив на формування суспільної думки. З одного боку, вони можуть відігравати роль стримуючого фактора поширення корупції, висвітлюючи реальний стан речей щодо рівня корупції в суспільстві, кола її учасників, результатах протидії цьому явищу, тим самим розширюючи рівень обізнаності громадськості з цього питання, та, з іншого боку, можуть самі потонути в корупції та бути настільки заангажованими, щоб виступати лише важелями впливу на свідомість громадськості в руках заможних та впливових чиновників. У цьому випадку вони можуть містити замовні матеріали на політичних опонентів та замовчувати відомості щодо протизаконної діяльності справжніх корупціонерів та іншими засобами використовуватися в технологіях боротьби за владу. Тому відкритість та незалежність ЗМІ також виступає важливим чинником у процесі антикорупційної діяльності.

ЗМІ є одним зі стратегічних чинників у протидії політичній корупції, у літературі навіть їх ототожнюють із «четвертою» владою в державі, надаючи цьому інституту важливе значення у здійсненні політичних процесів у державі. Окремі фахівці стверджують, що інформаційні інститути впливають на політичну свідомість і політичну діяльність через ЗМІ, систему освіти [3, с. 26], через що програмується майбутня політична поведінка громадян. У разі втрати контролю суспільства над ЗМІ, корумповані групи можуть захопити ЗМІ й використати їх для формування потрібної їм громадської думки. У цьому разі ЗМІ можуть стати чинником, що сприяє поширенню корупції в суспільстві.

Маніпулювання громадською думкою в угоду певним клановим інтересам можна вважати проявом політичної корупції. На думку окремих фахівців, сприяє цьому процесу існує спрямування шляхів партійного будівництва, що не завжди відповідає потребам розвитку України. Ознаки такого будівництва визначено в літературі. До них, зокрема, відносять «містечковий» світогляд партій, порушення формування класичної партійної схеми: інтереси населення – партія як виразник цих інтересів – участь у владі або опозиції, абстрактні партійні ідеології [2, с. 54].

Цьому б сприяло й застосування інших засобів протидії політичній корупції, зокрема обмеження інституту депутатської недоторканності. Адже, як свідчить досвід, досить часто цей інститут використовується не за призначенням, унаслідок чого виникає можливість у злочинців уникати відповідальності за скоєні злочини, прикриваючись депутатським імунітетом. Зняття депутатської недоторканності з народних депутатів буде слугувати дієвим засобом протидії корупції.

Зазначимо, що з часів здобуття незалежності перехід до нової політичної системи в Україні не був підкріплений необхідною правовою культурою, тому Україна стрімко увійшла за даними міжнародних організацій до числа найбільш корумпованих країн світу [4]. Отже, рівень політичної культури громадян має безпосередній вплив на рівень поширеності корупції в державі. Якщо взяти до уваги той факт, що корупція з давніх часів була невід'ємним атрибутом державної влади, заходи, спрямовані на викорінення корупції одночасно призупиняють дію окремих механізмів функціонування чиновницького апарату, а за ними й усталені моделі ведення бізнесу, підприємницької діяльності, адже зникнення корупційних схем у таких сферах призведе до необхідних трансформацій у діяльності таких структур і побудови нових некорупційних відносин між ними. Тобто підвищення рівня політичної культури створить підстави для формування належного рівня соціальної культури суспільства взагалі.

Ефективним важелем тут буде виступати виховання належного рівня соціальної культури людей, які й будуть формувати необхідну громадську думку, що забезпечить політичну стабільність держави. У літературі вказується на невід'ємний зв'язок політичних перетворень з економічним і культурним розвитком суспільства [2, с. 25] й на необхідний ціннісно-культурний супровід процесу оновлення суспільства. На думку М. І. Михальченка, відчутти культуру як національну сутність можна лише з пізнанням специфіки національних відносин, які є одним з виявів системи суспільних відносин [2, с. 115].

Отже, застосування принципів культурологічної концепції протидії злочинності в українському суспільстві дозволить підвищити рівень політичної культури громадян, що має стати прогресивним напрямом реалізації сучасної антикорупційної політики. Ефективність антикорупційної політики в напрямі підвищення рівня політичної культури підтверджується й тим, що такі заходи сприятимуть формуванню культурного природного способу побудови відносин і в бізнесі, підприємницькій діяльності та економічній сфері в державі.

Висновки. По-перше, стає очевидним, що дослідження політичних аспектів корупції, стають украй актуальними останнім часом в Україні, а політична корупція заслуговує окремої уваги, адже вважається головною причи-

ною політичних криз у країні й перешкодою для реалізації шансу на здійснення внутрішньої модернізації й наближення до європейських стандартів.

По-друге, серед інших засобів протидії політичній корупції передусім слід виділити підвищення рівня професійності посадовців, запровадження принципу позапартійності професійної служби, активізацію діяльності політичних партій як провідника реалізації антикорупційної стратегії в Україні.

По-третє, особливої уваги в антикорупційній діяльності заслугоує введення інституту політичної відповідальності, обмеження інституту депутатської недоторканності, використання потенціалу ЗМІ як важливо-го важеля впливу на формування громадської думки.

І насамкінець зазначимо, що інтегруючим чинником у системі заходів протидії політичній корупції виступає рівень політичної культури громадян. Запровадження принципів доброчесності у сфері реалізації владних повноважень та реалізація інших просвітницьких заходів серед усіх верств населення буде сприяти вихованню належного рівня політичної культури всіх учасників політичних відносин та створить сприятливе підґрунтя для формування їх антикорупційної свідомості.

Використані джерела:

1. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії / Микола Іванович Мельник. – К., 2004. – 400 с.
2. Журавський В. С. Корупція в Україні – не політика / В. С. Журавський, М. І. Михальченко, О. М. Михальченко. – К.: Фенікс, 2007. – 408 с.
3. Закалок А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика / Анатолій Петрович Закалок. – у 3 кн. – Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 424 с.
4. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD111_ukr_1.pdf. – 24.03.2016 р.
5. Сафоненко А. О. Антикорупційна політика в умовах трансформації українського суспільства: дис. ... канд. юрид. наук: 23.00.02 / Андрій Олександрович Сафоненко. – К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2004. – 186 с.
6. Коновалов А. В. Перспективы реализации политической ответственности в антикоррупционном законодательстве / А. В. Коновалов // Преодоление коррупции – главное условие утверждения правового государства: методологический, концептуально-теоретический, правовой, аналитико-прогностический аспекты. Межведомственный научный сборник. – Т. 2(40). – М., 2010. – С. 175–185.

Шведова А.Л. Актуальные вопросы противодействия политической коррупции в Украине

В статье определена важность исследования проблемы противодействия политической коррупции в Украине, приводится соответствующая система основных средств антикоррупционной деятельности, которая должна основываться на принципах «политической нейтральности» чиновников, их профессионализма, институтах политической ответственности, развитого парламентаризма, высокого уровня политической культуры служащих.

Ключевые слова: *политическая коррупция, противодействие, антикоррупционная деятельность, политическая культура.*

Shvedova G.L. Actual questions of counteraction of political corruption in Ukraine

In the article there were elucidated the importance of the research of problem of countering political corruption in Ukraine. A relevant system of leading measures of anti-corruption activities was determined, which has to be grounded on the principles of "political neutrality" of officials, their professionalism, the institutions of political responsibility, developed parliamentarism, the high level of political culture of officials.

Recently, the problem of corruption is getting more political significance. The importance of the analysis of the political aspects of corruption confirmed by the fact that counteraction of corruption crimes became a major political task of the state. Corruption is a threat of public administration, rule of law, social justice.

It was considered, that the most dangerous forms of corruption are in the countries that are in a process of political development.

The analysis of political corruption is worth a special attention. According to authoritative analytical services the political corruption is the main cause of political crises in Ukraine and the obstacle for chance to perform the internal modernization and approximation to European standards.

Political corruption is the abuse of political power for private benefit.

The increasing of level of officials professionalism is one of the important means of counteraction of political corruption.

It's worth to pay attention to the principle of "political neutrality" of professional service, which was declared in a legislation of the majority of foreign countries. Its content is to limit the impact on public officials of any parties, political movements or organizations and to limit the using of public service for a political career, including the involving inferiors in election campaign.

Political parties also play an important role in counteraction of political corruption. They have all the necessary levers of influence for implementation on policy through state legislative activity.

Institute of political responsibility is an important component in a system of counteraction of political corruption. Justice should be based on the principle of equality of everybody to law. It's means, that officials have to be criminally responsible with other citizens if they committed any crime, including corruption crime. On the other hand, for the adopting the unlawful political decision it has to be occur the political responsibility,

including the demotion of someone by impeachment. And the criminalization of such political acts is considered unacceptable in a view of the gist of the Institute of political responsibility.

Also the openness and independent media, the restrictions of Institute of parliamentary immunity are important factors in counteraction of political corruption.

But the integrating factor in a system of counteraction of political corruption is the political culture of citizens. The introduction of the principles of integrity and implementation the other educational activities among all the sections of population will contribute to the education of proper political culture of all participants of political relations and create a favorable ground for the formation of their anti-corruption awareness.

Key words: political corruption, counteraction, anti-corruption activities, political culture.

УДК 343.17

А. О. Шульга

ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ ЧИ ВИЙМКА? МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто проблеми тимчасового доступу до речей і документів та виїмки. Автор намагається визначити ті процесуальні критерії, які в моральному сенсі здатні переконати учасників кримінального провадження, що тимчасовий доступ до речей і документів повинен тлумачитися не тільки як захід забезпечення кримінального провадження, але, і як слідча дія (виїмка).

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, слідчі дії, виїмка, слідчий, прокурор, збирання та перевірка доказів.

Постановка проблеми. Кримінальний процесуальний закон України передбачає багато засобів збирання та перевірки доказів (слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії), перелік цих засобів зазначено у главах 20 та 21 КПК України. Але для всебічного та повного встановлення обставин кримінального провадження одних тільки слідчих дій виявляється недостатньо. У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі КПК) передбачено й інші процесуальні засоби, які можуть сприяти збиранню та перевірці доказів. На нашу думку, це перш за все заходи забезпечення кримінального провадження. Згідно з ч.1 ст.131 КПК України ці заходи застосовуються для досягнення дієвості кримінального провадження. Відповідно до ч. 2 ст.131 КПК України ними є: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи. Але згідно з ч.1 ст.223 КПК України отримувати (збирати), перевіряти вже отримані докази в конкретному кримінальному провадженні можна тільки шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (ст.246 КПК України). Проте у п. 15 КПК України (Тимча-

совий доступ до речей і документів) ст. 159 (Загальні положення тимчасового доступу до речей і документів) зазначено, що тимчасовий доступ до речей і документів полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливість ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом вилучити їх (здійснити виїмку). У цьому випадку виникає питання щодо визначення цього процесуального заходу: чи як звичайної процесуальної дії, чи як слідчої дії. Щоб розібратися в цьому, слід провести науковий аналіз відповідних норм чинного КПК України та інших теоретичних джерел у галузі кримінального процесу. Актуальність цієї статті полягає в тому, що чинний Кримінальний процесуальний закон не визначає чітко статусу цієї процесуальної дії. З одного боку, начебто це і захід забезпечення кримінального провадження, з другого - слідча дія, що викликає певні непорозуміння як у практичних, так і теоретичних колах правників-процесуалістів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням аналізу норм кримінального процесуального законодавства в галузі доказів та заходів забезпечення кримінального провадження (як засобів, що сприяють збиранню та перевірці доказів) приділяли увагу достатня кількість як вітчизняних, так і зарубіжних правників, зокрема з ближнього зарубіжжя такі, як А.Р. Белкін, М.С. Строгович, А.М. Ларін, А.Ф. Лубін, С.А. Шейфер, Ф.Н. Фаткулін та інші. З України - Ю.П. Аленін, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошовий, А.Я. Дубінський, Л.М. Лобойко, В.К. Лисиченко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, С.М. Стахівський, Д.Б. Сергєєва, Н.В. Сибільова, В.М. Тертишник, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило та багато інших. Водночас проблема взаємозв'язку доказів і заходів забезпечення кримінального провадження є досить новою й потребує подальшого вивчення.

Формування цілей. Метою цієї статті є визначення тих процесуальних критеріїв, які в моральному сенсі здатні переконати учасників кримінального провадження в допустимості результатів тимчасового доступу до речей і документів як доказу.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального процесу існують різні точки зору щодо того, що є слідчою дією, а що ні. Наприклад, стосовно питання виїмки М. Руденко зазначає, що до набрання чинності новим КПК України, у випадках, коли слідчий мав точні дані, що в осіб є певні речі чи документи, проводилася виїмка. Далі автор стверджує, що виїмка не відповідає всім сутнісним ознакам слідчої дії. Вона, на його думку, є процесуальною дією, що, як стверджує М. Руденко, має тільки забезпечувальний характер. Оскільки, на його думку, у результаті її провадження слідчий тільки отримує об'єкти, що в подальшому підлягають слідчому огляду або експертним дослідженням. Саме за результатами

огляду чи експертизи слідчий може виявити й закріпити фактичні дані й відомості про їх джерела для отримання доказів або їх перевірки. З цього М. Руденко доходить висновку, що лише подальший огляд або експертні дослідження мають пошуково-пізнавальний характер, а також відповідають іншим сутнісним ознакам слідчої дії. Наостанок автор зазначає, що виїмка в редакції КПК 1960 р. не мала процесуального значення самостійної слідчої дії, а отже, могла бути віднесена до процесуальних дій слідчого, які мали забезпечувальний характер. Виходячи з цього, він уважає позицію законодавця щодо віднесення в КПК 2012 р. виїмки до заходів забезпечення кримінального провадження такою, що відповідає сутності й призначенню цієї процесуальної дії [1, с.144]. Проаналізувавши сказане, спробуємо навести інші точки зору спеціалістів у галузі кримінального процесу. Так, Л.М. Лобойко наголошує, що виїмка, це слідча дія, у ході якої вилучають об'єкти, місцезнаходження яких достовірно відоме і які можуть мати значення для кримінальної справи [2, с.216]. Ю.С. Шемшученко пише, що виїмка - це слідча дія, яка полягає в примусовому вилученні органами попереднього розслідування у громадян або з установ певних важливих для кримінальної справи предметів і документів. Виїмку проводять тоді, коли слідчий має точні дані, що предмети або документи знаходяться в певній особі чи в певному місці [3]. Є.Г. Коваленко зазначає, що виїмка проводиться у випадках, якщо є точні дані, що предмети чи документи, які мають значення для справи, перебувають у певній особі чи в певному місці. [4, с. 267], В.Ю. Шепітько визначає виїмку як самостійну слідчу дію, яка провадиться у випадках необхідності вилучення лише певних предметів і документів, коли точно відомо, де й у кого вони знаходяться [5, с. 320], Д.Н. Балашов, Н.М. Балашов, С.В. Маліков також уважають виїмку слідчою дією, і зазначають, що виїмка - це слідча дія, що полягає у витребуванні й вилученні відомих слідчому предметів і документів, що мають значення для кримінальної справи, якщо точно відомо, де й у кого вони знаходяться [6]. Якщо проаналізувати бібліотечний фонд кримінального процесу та криміналістики, то майже 99% учених називають виїмку слідчою дією. Виникає логічне питання: чому ж у КПК України 2012 р. ця процесуальна дія несподівано втратила статус слідчої? Повертаючись до точки зору того ж М. Руденка, впливає, що сутність виїмки полягає в пред'явленні або видачі документів чи їх копій або інших предметів за вимогою слідчого, у випадках, коли той має точні дані, що предмети чи документи, які мають значення для справи, містяться в певній особі або в певному місці. Автор уважає, що виїмка, це суто процесуальна дія, яка має забезпечувальний характер, і про відношення її до слідчих дій не може і йтися [1]. Торкаючись точок зору стосовно новели, яку законодавець додав у 2012 році до КПК України, слід зга-

дати й думку голови Іллічівського суду м. Маріуполя Ю.М. Мірошніченка, який зазначає, що на відміну від тимчасового вилучення майна, метою якого є унеможливлення протиправного впливу на певне майно, тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється з метою одержання доказів, відтак, цілі тимчасового вилучення майна не можуть досягатися шляхом його виїмки в порядку тимчасового доступу до речей і документів [7, с.312]. Що ж тоді представляє із себе ця процесуальна дія? Це слідча дія чи захід забезпечення кримінального провадження? Визначення цього поняття є для нас досить важливим, адже встановлення сутності тимчасового доступу до речей і документів (виїмки) допоможе нам з'ясувати чи є це засіб перевірки доказів. Якщо звернутися до засобів збирання та перевірки доказів, то ми вбачаємо в них лише слідчі дії. Тобто згідно з ч. 1 ст. 223 КПК України, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Що ж тоді представляють із себе заходи забезпечення кримінального провадження? Відповідно до ст. 131 КПК України заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження. До речі, узагальнення судової практики від 07. 02. 2014 щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження свідчить, що з клопотаннями про тимчасовий доступ до речей і документів, як правило, звертається сторона кримінального провадження з боку обвинувачення – слідчі та прокурори, у той час як випадки звернення до слідчих суддів з такими клопотаннями сторони кримінального провадження з боку захисту (перш за все це стосується захисників підозрюваних) є поодинокими, незважаючи на те, що закріплення в КПК норми, яка надає стороні кримінального провадження з боку захисту таке право, було спрямоване на впровадження механізму реалізації змагальності сторін та свободи в поданні ними до суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості. Але ця практика наявно свідчить, що слідчі досить часто використовують цей захід (виїмку) саме для збирання та перевірки доказів. Аналіз судової практики свідчить, що застосуванням заходу забезпечення кримінального провадження органи досудового розслідування намагаються досягти мети, яка саме таким заходам невластива. Зокрема це стосується випадків, коли у клопотанні порушується питання про тимчасовий доступ до речей і документів з метою збирання доказів. В узагальненні зазначається, що клопотання слідчих в окремих випадках ґрунтуються на необхідності правомірного доступу та вилучення речей, які можуть бути речовими доказами. Проте, як зазначає Вищий спеціалізований суд України, поза увагою слідчого, прокурора, слідчого судді залишається та обставина, що збирання дока-

зів, у тому числі й речових, відбувається через інститут слідчих дій (зокрема вилучення в ході огляду, проведення обшуку). У таких випадках неправильне розуміння органами досудового розслідування, слідчими суддями положень кримінального процесуального закону фактично зумовлює підміну слідчих дій заходом забезпечення кримінального провадження [8]. З наведеного вище, можна дійти висновку, що цей захід тісно пов'язаний з доказами, і те, що ним частіше користується сторона обвинувачення, яка застосовуючи його, намагається отримати докази. Про це, у своїй праці, нагадує і О.М. Гумін, який указує, що заходи забезпечення кримінального провадження слід розподіляти на дві групи: перша, повинна бути спрямована на попередження неналежної поведінки учасників кримінально-процесуальної діяльності, друга, пов'язана зі збиранням і дослідженням засобів кримінального процесуального доказування. Згідно з такою класифікацією до другої групи, науковець відносить не лише виїмку, але й обшук та освідування [9, с.229].

Виникає риторичне питання, чи все правильно зрозумів законодавець, коли створював цю норму, та виключав із системи слідчих дій (засобів збирання та перевірки доказів) таку процесуальну дію (слідчу дію за КПК 1960 р.) як виїмка? Якщо проаналізувати процедуру доказування, то слід зазначити, що, наприклад, збирання доказів у своїй регламентації дуже нагадує процедуру тимчасового доступу до речей та документів. Так, із ч.2 та 3 ст. 93 КПК України вбачається, що сторона обвинувачення здійснює збирання доказів, окрім проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема і шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок. Сторона захисту, потерпілий, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Ініціювання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи щодо якої здійснюється провадження, проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокуророві відповідних клопотань. Зміст вищезазначеного (ст. 93 КПК України) досить подібний на зміст ст. 159 КПК України (Загальні положення тимчасового доступу до речей і документів). У ст. 84 КПК України зазначається,

що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому КПК порядку. Процесуальними джерелами доказів, зокрема, є речові докази й документи. У тимчасовому доступі до речей і документів убачається засіб збирання й перевірки доказів, бажано ми цього чи ні. Якщо законодавець зробив таке відмежування виїмки від слідчих дій, то, напевно, він намагався привести до реалізації ч. 3 ст. 93 КПК України, яка більшість повноважень сторони захисту виражає саме у вигляді збирання, витребування речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, ревізій, актів перевірок. А якщо сторона захисту не має права провадити слідчі дії, то збирати докази вона може тільки таким шляхом, тобто витребування з тимчасовим доступом до речей і документів. Але теорія доказів указує на той факт, що будь-яке здобуття доказів здійснюється тільки шляхом проведення слідчих дій, будь то виїмка, обшук, огляд, освідчування тощо [10]. Навіть, коли їх здобули учасники кримінального провадження, питання щодо належності їх до фактичних даних вирішується уповноваженим органом чи особою. Зрозуміло, що виїмку виключили з переліку слідчих дій, тому що в КПК України 2012 р. з'явилися сторони, яким надано право збирати докази, а провадити слідчі дії вони не можуть. Тому, напевно, було прийняте рішення надати можливість стороні захисту здійснювати тимчасовий доступ до речей та документів. Але чим він відрізняється від виїмки? Напевно, нічим, ось тільки суб'єкти, які її фактично здійснюють, аж ніяк не мають права провадити цю слідчу дію. Тоді незрозуміло, чому законодавець не розподілив компетенції сторони захисту та обвинувачення за повноваженнями. Тобто, на нашу думку, стороні захисту й потерпілому потрібно було надати право здійснювати тимчасовий доступ до речей і документів, а стороні обвинувачення, окрім потерпілого – виїмку. Невипадково правники звертають увагу на те, що Верховна Рада України 05.07.2012 прийняла новий Кримінальний процесуальний кодекс, у якому відбулася заміна понять по суті однієї процесуальної дії - (Виїмка) на (Тимчасовий доступ до речей і документів) [11].

Висновки. На нашу думку, тимчасовий доступ до речей та документів потрібно розмежувати на дві процесуальні дії. Одну - у вигляді тимчасового доступу до речей і документів, яку використовувати для надання можливості стороні захисту й потерпілому збирати відомості про факти, як це задекларовано в п.13 ч. 2 ст. 48 КПК України. А іншу - виїмку (слідчу дію), провадження якої повинно здійснюватися стороною обвинувачення в особі слідчого та прокурора. Тоді, на нашу думку, така регламентація зазначеної норми дозволить уникнути різних непорозумінь у визначенні тимчасового доступу до речей і документів.

Використані джерела:

1. Руденко М. Тимчасовий доступ до речей та документів: правове регулювання провадження за новим КПК України. /М. Руденко [Електронний ресурс]. Режим доступу: esnuir.eeun.edu.ua/bitstream/123456789...rudenko.pdf
2. Лобойко Л.М. Кримінально - процесуальне право: Курс лекцій: Навч. посібник. — К.; Істина, 2005. — 456 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://referati.me/ugolovnyiy-protsess/vijimka-kpk.html>
3. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія, виїмка. [Електронний ресурс]. Режим доступу: Головна ► Юридична енциклопедія – Шемшученко Ю.С. ► В-вим ► ВИЇМКА
4. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 576 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sci-book.com/ugolovnyiy-protsess/obshuk-vijimka.html>
5. Шепітько В.Ю. Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти. – Кол. авторів: Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. / За ред. В. Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://all-sci.net/kriminalistika/osoblivosti-provedennya-vijimki.html>
6. Д.Н. Балашов Н.М. Балашов, С.В. Маліков. Криміналістика (Підручник), 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pravo.co.nf/osobennosti-proizvodstva-vyiemki-34417.html>
7. Мірошніченко Ю.М. Проблемні питання тимчасового вилучення й арешту майна за новим кримінально-процесуальним законом / Ю.М. Мірошніченко / /Порівняльно-аналітичне право. – 2013 – №3. – С. 312.
8. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (Витяг). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>
9. Гумін О.М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом/О.М. Гумін // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – №1. – С. 229
10. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв ред. Н. В. Жогин. – М.: Юридическая литература, 1973. – 736 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ignorik.ru/docs/teoriya-dokazatelestv-v-sovetskom-ugolovnom-processe--otv.html>
11. Тимчасовий доступ до речей і документів (виїмка). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://optimum24.com.ua/ua/stati/67-timchasoviy-dostup-do-richey-i-dokumentiv-viyimka>

Шульга А.А. Временный доступ к вещам и документам или выемка? Нравственно-правовой анализ

В статье рассматриваются проблемы временного доступа к вещам и документам, выемки. Автор пытается определить процессуальные критерии, которые в нравственном смысле способны убедить участников уголовного

производства, что временный доступ к вещам и документам должен толковаться не только как меры обеспечения уголовного производства, но и как следственное действие (выемка).

Ключевые слова: *меры обеспечения уголовного производства, следственные действия, выемка, следователь, прокурор, собрание и проверка доказательств.*

Shulga A. Temporary access to things and documents or withdrawal? Moral legal analysis

Criminal procedure law provides many ways of gathering and validating evidence (investigative (search) and covert investigative (search) actions), a list of these methods are listed in chapters 20 and 21 of the Criminal procedure law. According to the law, to get (collect), to verify the already obtained evidence in specific criminal proceedings, it is possible only by conducting investigative (search) actions and covert investigative (search) actions.

However, temporary access to things and documents investigative action is, and is to provide the side of criminal proceedings the person in whose possession such things and documents, read them, make copies of them and, in the case of a relevant decision by the investigating judge, the court, to withdraw them (to exca-vate). In this case, the question arises regarding the definition of procedural activities, as normal procedural steps or investigative action? A number of scientists who are experts in the field of criminal procedure argue that the seizure is an investigative action. However, temporary access to things and documents in the applicable Criminal procedural law is just another procedural action that is not an investigation. Moreover, the practice of applying temporary access to things and documents shows that the results the investigators used as the actual this, that is, for evidence in criminal proceedings. In such cases, wrong understanding of the pre-trial investigation authorities, the investigators and the judges of the criminal procedure law is actually leading to the substitution of the investigative action, measure to ensure criminal proceedings. From the above, we can conclude that this event is closely connected with the evidence, and the fact that they more often used by the prosecution to obtain evidence.

To solve this problem, in our view, distinguishing between temporary access to things and documents on two procedural steps. One should be considered a procedural action in the form of temporary access to things and documents, which provide side protection to the victim and to obtain information about the facts, as it was declared in the Criminal procedure law, 1960. And the other recess, (investigative action), the production of which should be carried out by the prosecution.

Key words: *measures of providing of criminal production, inquisitional actions, cou-lisse, investigator, public prosecutor, collecting and verification of proofs.*

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 351.741:342.9 (091)

І.В. Бойко

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДІЛЬНИЧНИХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ

Статтю присвячено історичним аспектам еволюції становлення й розвитку дільничних офіцерів поліції, а також формування методологічних підходів до оцінювання їх діяльності на певному історичному етапі. Автор пропонує систематизувати та розділити еволюцію становлення й розвитку дільничних офіцерів поліції на п'ять етапів: перший етап (1782–1917 рр.), другий етап (1917–1931 рр.), третій етап (1932–1959 рр.), четвертий етап (1960–1980 рр.), п'ятий етап (1981– і дотепер).

Ключові слова: *історичні аспекти, етапи еволюції становлення й розвитку дільничних офіцерів поліції, методологічні підходи оцінювання діяльності.*

Постановка проблеми. Глибинні перетворення, які здійснюються в Україні на шляху становлення демократичної правової держави, стосуються усіх сфер життєдіяльності суспільства й потребують удосконалення діяльності органів державної виконавчої влади до яких відноситься Національна поліція в цілому, так і дільничні офіцери поліції зокрема. Загальне сприйняття населенням поліції як органу державної виконавчої влади значною мірою залежить від ефективності функціонування інституту дільничних офіцерів поліції. Оскільки дільничні офіцери - це посадові особи, які є "офіцерами поліції першого контакту", котрі наділені широкими владними повноваженнями, і саме вони безпосередньо контактують з населенням на визначеній території обслуговування, проводять превентивну та профілактичну роботу, своєчасно та професійно реагують на заяви та повідомлення про вчинення правопорушень.

Отже, особливого значення набуває питання щодо актуальності історичних аспектів формування методологічних підходів до оцінювання діяльності дільничних офіцерів поліції (далі – дільничні). Ці підходи повинні забезпечувати здійснення покладених на них чинним законодавством та Конституцією України функцій щодо забезпечення охорони прав і свобод, здоров'я, життя людини і громадянина, захисту державних та суспі-

льних інтересів [1], дотримання системи цінностей, що ґрунтуються на демократичних принципах та відповідають європейським та міжнародним стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичне підґрунтя дослідження історичних аспектів діяльності дільничних офіцерів поліції (інспекторів міліції) були присвячені науковій праці Є.О. Бутиніна Г.С. Запорожцевої, Л.О. Зайцева, А.І. Косошовського, Я.Ю. Кондратьєва, П.О. Линника, П.П. Михайленка, О.І. Савченка, А.П. Тимченка, В.А. Шамрая, О.М. Шпилька та інших. Деякі вчені, наприклад, як В.Л. Пасічник та інші досліджували проблему критеріїв оцінки діяльності дільничних інспекторів міліції. Зазначимо, що питання діяльності дільничних порушувалися не лише на рівні дисертаційних та монографічних праць, а й на рівні фахових видань та різних науково-практичних заходів. Проте історичні аспекти формування методологічних підходів до оцінювання діяльності дільничних офіцерів поліції, незважаючи на їх теоретичну й практичну значимість та важливість, у науці адміністративного права досліджувалися недостатньо або фрагментарно, а поодинокі публікації з цих питань стосувалися тільки деяких історичних аспектів їх діяльності.

Формування цілей. Метою статті є дослідження історичних аспектів до підходів оцінювання діяльності дільничних офіцерів поліції для подальшого вдосконалення їх службової діяльності, а також підвищення ефективності їх роботи щодо забезпечення особистої безпеки людини і громадянина, захисту їх прав і свобод та законних інтересів [1], здійснення на закріплених за ними адміністративних дільницях заходів щодо забезпечення протидії злочинності, публічної безпеки й порядку, превентивної та профілактичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні колишні дільничні інспектори міліції трансформуватися в підрозділ дільничних офіцерів Національної поліції, що передбачає, з одного боку, вирішення проблем адаптації до нових умов їх організаційних структур, а з іншого – закріплення відповідних перетворень, нових завдань та функцій, сучасних підходів до оцінювання їх діяльності нормами чинного законодавства та нормативними актами як Міністерства внутрішніх справ України, так і Національної поліції.

Крім того, дільничні за даними МВС України у структурі Національної поліції є одним з найбільш чисельних підрозділів (їх штатна чисельність на 01.01.2015 складала 11 тис. 874 осіб, фактична чисельність становила –10 тис. 613 осіб). Але за розробленою нами методикою загальна штатна чисельність дільничних (на 01.01.2015) повинна складати 18 тис. 600 осіб, з них у містах та селищах міського типу – 11 тис. 300 осіб, у селах 7 тис. 300 осіб, а розрахований норматив навантаження на одного дільничного сьогодні складає 2,6 тис. осіб міського населення і, відповідно, сільського – 1,8 тис. осіб.

Зазначимо, що назвати повний перелік усіх завдань та функцій, які виконують дільничні нині практично неможливо, оскільки вони є універ-

сальними та багатофункціональними. На практиці спектр основних завдань досить масштабний, зокрема забезпечення особистої безпеки людини і громадянина, захисту їх прав і свобод та законних інтересів [1]; здійснення на закріплених за ними адміністративних дільницях заходів щодо забезпечення протидії злочинності, публічної безпеки й порядку, превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання учинення правопорушень; виявлення причини та умови, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, уживання в межах компетенції заходів для їх усунення; у випадках, визначених законом, здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення, а також прийняття рішень про застосування адміністративних стягнень та забезпечення їх виконання; доставляння у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили (до речі за даними МВС України у 2015 році кожне п'яте кримінальне правопорушення розкривалося саме за участю дільничних) адміністративних правопорушень до органів поліції; здійснення контролю за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання й використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвоільна система органів внутрішніх справ; ужиття заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї [2] тощо.

Отже, напрямів діяльності дільничних досить багато, а це вимагає від них і поглиблення професійних знань, і опанування нових форм та методів роботи.

Водночас методологічні підходи до оцінювання діяльності дільничних офіцерів поліції є необхідною умовою в реформуванні органів внутрішніх справ України, але незважаючи на їх теоретичну й практичну важливість та значимість, існуючі підходи до оцінювання діяльності дільничних не відповідають сучасним вимогам часу й потребують як удосконалення, так і доопрацювання.

Для з'ясування місця й ролі дільничних офіцерів у системі органів Національної поліції доцільно простежити історію розвитку цієї служби в структурному і функціональному аспектах. Як свідчать архівні документи, інститут дільничних офіцерів поліції є одним з найдавніших підрозділів поліції.

Історичні аспекти еволюції становлення й розвитку дільничних офіцерів поліції, а також формування методологічних підходів до оцінювання їх діяльності, на нашу думку, варто систематизувати та розділити на п'ять етапів: **перший етап** (1782–1917 рр.), **другий етап** (1917–1931 рр.), **третій етап** (1932–1959 рр.), **четвертий етап** (1960–1980 рр.), **п'ятий етап** (1981– і дотепер).

Перший етап (1782–1917 рр.) – від так званого губного старости та “Статуту благочиння або поліцейського” до Жовтневої революції (перевороту) 1917 року. У цей період відповідно введено посади губного старос-

ти, приватного пристава, квартального та околдочного наглядача, а також уведено термін дільниці (дільниці), яку очолював пристав.

Першим прообразом сучасного дільничного офіцера поліції був так званий губний староста (губа – адміністративно-територіальна одиниця в царській Росії в IV столітті). Вони, разом з іншими поліцейськими функціями, були наділені владними повноваженнями.

У другій половині XVIII сторіччя в Російській імперії 8 квітня 1782 року Петро I увів у дію “Статут благочиння або поліцейський”. Відповідно до нього адміністративно-поліцейський розподіл на сотні було замінено на квартали, чисельністю приблизно від 50 до 100 дворів кожний. Для забезпечення порядку й безпеки та виконання законів і положень указанного Статуту у кварталі призначався квартальний наглядач та його помічник (поручик) [3, С. 11–13].

Водночас у Києві в 1785 році було створено управу “благочиння”. Місто налічувало 6 частин і кожна частина складалася з 5-ти кварталів. Керівником управи був городничий, якому підпорядковувалися приватні пристави. У кварталі призначався квартальний наглядач та його помічник (поручик). Наглядач щоденно о 7 год. ранку доповідав приватному приставові про пригоди в межах кварталу. І саме пристава належало безпосередньо забезпечити порядок і безпеку, виконання законів і положень “Статуту благочиння або поліцейського” у кварталі [4, С. 56–63].

Пізніше, 25 грудня 1862 року при затвердженні “Тимчасових правил про устрій поліції в містах і повітах губерній”, якими об’єдналися підрозділи міської та земської поліції, та на їх базі утворено повітові поліцейські управління, низовою ланкою цієї структури були дільниці, які очолював пристав. Дільниці розподілялися на околдочки, які охоплювали близько 3–4 тисячі населення, яке проживало на них. За порядком слідкував околдочний наглядач. Околдочні наглядачі – це працівники поліції, закріплені за околдочками – невеликими частинами міста. Вони були яскравим прикладом захисників і помічників місцевих жителів, мали у своєму підпорядкуванні городових, постових, наглядачів за зовнішнім порядком і, навіть, двірників.

Околдочні підтримували тісні стосунки з жителями за місцем їх проживання, а оцінка їх роботи здійснювалась у порівнянні з минулими роками за такими показниками, як складання протоколів, узяття підписки, описування майна, проведення дізнання підозрюваних у вчиненні злочину, а також негласне спостереження за місцевими жителями тощо. Усе це виконувалося з додержанням суворої вимоги: не турбувати без потреби мешканців будинків, не заходити до них у помешкання, не порушувати їх спокою, не проводити обшуків [3, с. 11–13].

Другий етап (1917–1931 рр.) – у цей період минулого століття було створено інститут дільничних працівників міліції, які виконували в межах своїх дільниць обов’язки, покладені на районні відділення міліції з охорони громадського порядку та безпеки.

На цьому етапі спочатку створено “Секретарство внутрішніх справ”, яким було утворено робітничо-селянську міліцію, до якої входили й дільничні працівники міліції, на них як і на всю міліцію покладалося ряд обов’язків, зокрема: складання протоколів про порушення порядку, злочини, провини та події; нагляд за виконанням санітарних правил; забезпечення порядку в місцях громадського використання та належним станом доріг, мостів; ужиття заходів з охорони безпеки та порядку під час пожеж, повеней та інших стихійних лих [5, с. 6].

Згодом існуючі нормативні акти про міліцію в Радянській Україні було скасовано та утворено “Державну варту”, завдяки якій дільничного інспектора іменували дільничним начальником Державної варти, діяльність якої визначали ст. 361 та 362 том. 1 Зводу Законів Російської імперії. На залізниці створювався окремий корпус залізничної варти [6, с. 9].

Зазначимо, що відповідно до наказу по міліції Кримської Радянської Соціалістичної Республіки від 26 квітня 1922 року № 108 були введені в дію Положення та Інструкція про старших дільничних міліціонерів РКМ Кр.РСР [7, с. 128–137]. У цьому Положенні було закріплено принцип здійснення правоохоронної діяльності дільничними міліціонерами безпосередньо на дільниці. Пізніше у всіх містах Криму було засновано дільничні наглядачі міліції, а райони в округах розбито на дільничні зі старшими дільничними міліціонерами, а також закріплено принцип здійснення правоохоронної діяльності дільничними безпосередньо на дільниці, згодом цей принцип назвали зональним (до зони обслуговування міліції входило 5–6 дільниць).

Водночас було закріплено таке поняття як *дільничний наглядач* – це посадова особа міліції, під наглядом й охороною якої перебувала певна дільниця міста або поселення [8, С. 47]. Це поняття було закріплено в “Інструкції дільничного наглядача”, затвердженій **18 жовтня 1923 року**, до речі, саме ця дата визначена **днем професійного свята дільничних офіцерів поліції**.

У той час було визначено норму обслуговування населення: на одного дільничного міліціонера *припадало 5 тис. мешканців*, які проживали на дільниці [9, С. 18]. Вони здійснювали правоохоронну діяльність безпосередньо на дільниці, при цьому на них було покладено обов’язки: проведення дізнання; контролювання роботи постових міліціонерів, уживання заходів адміністративного примусу, а також обов’язки щодо сприяння агентам кримінального розшуку.

Сільські дільничні міліціонери одержали право затримувати злочинців та конвоювати їх, здійснювати нагляд за станом громадського порядку і, нарешті, полегшувалася можливість звернень населення до органів міліції за допомогою. Центром міліцейської дільниці в сільській місцевості ставала одна із сільських рад, з таким розрахунком, щоб радіус території обслуговування дільничним міліціонером, не повинен був перевищувати 15–25 км. [10]. У Положенні “Про дільничного інспектора в сільських міс-

цествостях”, прийнятого 31 травня 1930 року, було зазначено, що за своїми службовими правами сільський дільничний прирівнювався до дільничного інспектора в місті [11].

Таким чином, *другий етап* (1917–1931 рр.) характеризується пошуком ефективної організаційно-правової форми побудови низової ланки міліції. Дільничні наглядачі міської міліції й сільські міліціонери, що здійснювали роботу на дільницях, були перейменовані в дільничних інспекторів міліції (далі – ДІМ). На них було покладено ряд функціональних обов’язків, характерних для сьогодишніх дільничних офіцерів поліції, а оцінка їхньої діяльності здійснювалась у порівнянні з минулими роками, зокрема за: 1) здійснення профілактичних заходів з охорони зовнішнього порядку й громадської безпеки та захисту всіх і кожного від усяких образ і насильств; - з охорони державного майна й приватної власності; - щодо забезпечення порядку в місцях громадського використання та належним станом доріг, мостів; - з охорони безпеки та порядку під час пожеж, повеней та інших стихійних лих; 2) ужиття заходів щодо попередження злочинів; адміністративного примусу; затриманих та конвойованих злочинців; 3) проведення попереднього дізнання за кримінальними справами; 4) сприяння агентам кримінального розшуку; 5) складання протоколів за порушення порядку, (провини та події); - невиконання санітарних правил при здійсненні нагляду за їх виконанням; 6) здійснення контролю за постовими міліціонерами на закріпленій за дільничним дільниці тощо.

Третій етап (1932–1959 рр.) – на цьому етапі офіційно правового статусу набули дільничні інспектори міліції в сільській місцевості, уведено посади дільничного інспектора на залізничному транспорті [12], а також розширено їх функціональну діяльність. Визначалася організуюча роль ДІМ у боротьбі зі злочинністю, хуліганством, порушеннями санітарних правил, забезпеченню паспортного режиму й боротьби з посяганням на державне та колгоспне майно, затримувати та доставляти до відділення міліції безпритульних і бездоглядних, дітей і підлітків, які займаються жебрацтвом, спекуляцією тощо [13, С. 321].

У період Другої світової війни (1941–1945 рр.) народний комісаріат державної безпеки було об’єднано з Народним комісаріатом внутрішніх справ у єдиний Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР [14]. На ДІМ було покладено додаткові функції державної безпеки й оцінка їх діяльності додатково здійснювалась також за кількістю: виявлення ворожих агентур, дезертирів, розповсюджувачів паніки. У цей період було скасовано посади міських ДІМ і затверджено посади дільничних уповноважених міліції. Служба дільничних уповноважених уже на той час розглядається як багатофункціональна, оскільки вона охоплювала так чи інакше майже всі види діяльності міліції. Усе це ставило дільничних уповноважених міліції на передову лінію боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та громадської безпеки, забезпечення безпеки громадян, а також збереження державної та приватної власності, нагляду за безпекою доро-

жнього руху, боротьби з кримінальною злочинністю, розшуку злочинців, охорони заарештованих, підтримки паспортного й прикордонного режиму, дозвільної системи, адміністративного нагляду; знати про кожну неправомірну подію на дільниці; підтримувати зв'язок із громадськістю, приймати та розглядати заяви громадян; підтримувати паспортний режим; здійснювати профілактичні заходи з недопущення випадків хуліганства, дитячої бездоглядності й безпритульності на закріпленій за ним дільниці тощо [3, с. 20].

Четвертий етап (1960-1980 рр.) – на цьому етапі неодноразово проходила реорганізація, ліквідація та створення Міністерства внутрішніх справ УРСР та управління внутрішніх справ виконкомів обласних Рад депутатів трудящих. У МВС УРСР та територіальних органах внутрішніх справ замість зональної системи управління було введено галузевий принцип управління [15].

У цей період у МВС УРСР було створено Управління адміністративної служби міліції, до якого входила служба дільничних інспекторів міліції. Замість дільничних уповноважених уведено посаду дільничних інспекторів міліції, а також відзначено, що головне в їхній діяльності – є профілактика злочинів. Здійснювана ними індивідуальна профілактика була досить чітко врегульована й конкретизована нормативними актами МВС. Дільничні інспектори у зв'язку з підвищенням їхньої професійної підготовки й накопиченням досвіду щодо профілактичної роботи ставали силою, здатною вирішувати завдання з попередження злочинів, а також створено спеціалізовані підрозділи по профілактиці, головною ланкою яких стали ДІМ [16, с. 217].

Законодавчо було розроблено механізм, у якому закріплено правові норми, що дозволяли ДІМ притягувати до кримінальної відповідальності волоцюг, тих, хто не працює, раніше судимих; відправляти на примусове лікування осіб, які зловживали алкоголем та знаходилися на обліках у лікаря-нарколога. Виконання цієї роботи також було показником оцінки діяльності дільничних інспекторів на цьому історичному етапі.

П'ятий етап (1981– і до сьогодні) – певні організаційні перетворення проходили в міліції УРСР і протягом 1980–1990 рр. Так, на початку 80-х років пріоритетним напрямом у діяльності міліції була названа оперативно-розшукова робота, а ДІМ увійшли в систему карного розшуку внаслідок чого організація їх діяльності була направлена на розкриття злочинів.

У квітні 1987 року головним напрямом діяльності дільничного інспектора знову була визначена профілактика правопорушень, а в лютому 1989 року ДІМ включено у службу профілактики міліції. На цьому етапі основними критеріями оцінки їх роботи стала індивідуальна профілактична робота з правопорушеннями та професійно грамотні дії з попередження й розкриття злочинів.

Принципово новий етап в історії української міліції розпочався в 90-х роках. Разом із формуванням правової бази діяльності української міліції і ДІМ,

зокрема прийняттям законодавчих актів, які визначили правовий статус як ОВС, так і ДІМ. Першим серед основних нормативних актів, що регламентували і регулювали діяльність міліції, став Закон України "Про міліцію", прийнятий 20 грудня 1990 року [17]. Це перший законодавчий акт стосовно діяльності міліції в Україні в цілому та діяльності дільничних інспекторів міліції зокрема. Він визначив основні завдання міліції, принципи її діяльності, заклав у діяльність міліції України ряд принципово нових положень. В основу діяльності міліції поряд із принципом законності був покладений принцип гуманізму, характерний для відносин між органами внутрішніх справ і громадянами в демократичних, правових державах.

Зазначимо, що відповідно до підпунктів 18.1, 18.2 пункту 18 наказу МВС України "Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС України" від 11 листопада 2010 року № 550, яке визначило критерії показників оцінки діяльності ДІМ, зокрема: рівень довіри населення, яке проживає на адміністративній дільниці, до його службової діяльності; участь у наданні допомоги громадянам у реалізації їхніх прав і законних інтересів, сприяння державним органам, підприємствам, установам та організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків; своєчасний, якісний та повний розгляд звернень громадян; реальний стан громадського порядку та вжиття заходів для його стабілізації; участь у місцевих заходах щодо усунення причин і умов, що призводять до вчинення правопорушень; якість проведення профілактичної роботи з особами, які перебувають на обліках в органах внутрішніх справ; ефективність залучення до профілактичної роботи громадських помічників, населення та громадських формувань; стан особистої та обліково-реєстраційної дисципліни; формування позитивного авторитету служби дільничних інспекторів міліції [18].

Згідно з наказом МВС України "Про подальше вдосконалення аналітичного забезпечення діяльності підрозділів органів внутрішніх справ" від 2 квітня 2013 року № 334 було встановлено методику, яка регламентувала порядок і механізм визначення ефективності та законності службової діяльності як підрозділів органів внутрішніх справ України (далі – ОВС) у цілому, так і ДІМ зокрема, на основі показників та індикаторів [19]. Методика використовувалася з метою оперативного одержання інформації про ефективність виконання завдань підрозділами ОВС, своєчасного виявлення й усунення недоліків у діяльності як ОВС, так і ДІМ, вона носила відомчий характер і не застосовувалася для визначення стану криміногенної обстановки.

Проте до 1 січня 2016 року оцінювання діяльності дільничних офіцерів поліції здійснювалося службою ДІМ за відомостями статистичної звітності Департаменту інформаційних технологій МВС України за один рік, без ранжування (порівняння статистичних звітностей минулих років) і без методологічних підходів оцінювання діяльності ДІМ та без урахування показників оцінки діяльності ДІМ, передбачених пп. 18.1, 18.2 п. 18 Поло-

ження про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС України від 11 листопада 2010 року. [18].

Нині відповідно до Закону України "Про Національну поліцію" від 2 липня 2015 року № 580-VIII [2] дільничні офіцери поліції входять до структури територіальних органів управління, відділів (відділень) поліції, а в структурі апарату Національної поліції дільничні офіцери поліції підпорядковані Департаменту превентивної діяльності. Крім того, методологічні підходи до оцінювання діяльності дільничних офіцерів поліції на сьогодні не встановлено та не закріплено жодним нормативно-правовим актом як МВС України, так і Національної поліції.

Висновки. На сьогодні оцінювання діяльності дільничних офіцерів поліції повинно проводитися на підставі показників, що характеризують рівень довіри населення, яке проживає на адміністративній дільниці до його результатів службової діяльності щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина (незалежне зовнішнє соціологічне опитування), реальний стан публічної безпеки й порядку, проведення превентивної та профілактичної роботи з особами, які перебувають на обліках в органах поліції та МВС України, усунення причин і умов, що призводять до вчинення правопорушень, забезпечення протидії злочинності на закріплених адміністративних дільницях, у цілому в державі та її окремих регіонах і спиралися б на об'єктивні статистичні відомості (внутрішня оцінки показників діяльності дільничних).

Водночас для подальшого вдосконалення службової діяльності дільничних офіцерів поліції, підвищення ефективності їх роботи потрібно розробити сучасні методологічні підходи до оцінювання їх діяльності та нормативно закріпити в новому положенні дільничних офіцерів Національної поліції. Оскільки саме дільничним належить відіграти ключову роль у поверненні довіри населення до поліції та встановленні партнерської моделі взаємовідносин суспільства й поліції.

Використані джерела:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – С. 379.
3. Дільничний інспектор міліції: служба вірою і правдою (До 85-річчя утворення служби дільничних інспекторів міліції) / Уклад. А.І. Косоговський / За заг. ред. О.І. Савченка. – К.: ВПЦ ГШ МВС України, 2008. – 176 с.
4. Сизиков М.И. История полиции России (1718-1917) // Библиотека сотрудника органов внутренних дел. – М., 1992. – С. 56-63.
5. Запорожцева Г.Є. Психологічний аналіз професійної діяльності дільничного інспектора міліції та визначальні умови її удосконалення: дис. канд. психол. наук: 19.00.06 / НАВСУ. – К., 2002. – 226 с.

6. Історія органів внутрішніх справ: Навчальні матеріали /За ред. Л.О. Зайцева. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. – Ч. I.
7. Тимченко А.П. Создание милиции в Украине в 1917-1920 гг.: Учебное пособие / МВД Украины. Луганский ин-т внутр. дел. – Луганск, 1999. – 69 с.
8. Архив МВД УССР. – Фонд 92. – Опись 1. – Дело 4.
9. Шамрай В.А. Возникновение и развитие службы участковых инспекторов милиции // Бюллетень по обмену опытом МВД УССР. – 1990. – № 103. – С. 45–50.
10. Шамрай В.А. Обеспечение законности в деятельности службы УИМ: учеб. пособ. – К.: Изд-во УАВД, 1993. – 64 с.
11. Приказ ЦАУ НКВД РСФСР № 1013. – 1923 г.
12. Временное положение о железнодорожной милиции НКВД СССР // Архив МВД УССР. – Ед. хр. – 9. – С. 141–145.
13. Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. – Т. 2:1926–1945. – К.: Генеза, 1999. – с. 257.
14. Из истории милиции Советской Украины. – Киев, 1965. – С. 173–174.
15. Об упразднении Министерства внутренних дел СССР: Указ Президиума Верховного Совета СССР принят 13 января 1960 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1960. – № 3. – Ст. 25–26.
16. Об основных обязанностях и правах советской милиции по охране общественного порядка и борьбы с преступностью: Указ Президиума Верховного Совета СССР принят 8 июня 1973 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1973. – № 24. – Ст. 309.; История советской милиции. В 2-х т.: Под ред. Н.А. Щелокова. Т. 2. Советская милиция в период социализма (1936–1977 гг.). – М.: Акад. МВД СССР, 1977. – 338 с.
17. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 року № 565-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – С. 20.
18. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС України: наказ МВС України від 11 листопада 2010 р. № 550 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 95. – С. 3386.
19. Про подальше вдосконалення аналітичного забезпечення діяльності підрозділів органів внутрішніх справ: наказ МВС України від 2 квітня 2013 р. № 334 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-podalshhe-vdoskonalennja-analitichnogo-zabezpechennja-dij-doc>

Бойко И.В. Исторические аспекты формирования методологических подходов к оцениванию деятельности участковых офицеров полиции

Статья посвящена историческим аспектам эволюции становления и развития участковых офицеров полиции, а также формирование методологических подходов к оцениванию их деятельности на определенном историческом этапе. Автором предлагается систематизировать и разделить эволюцию становления и развития участковых офицеров полиции на пять этапов: первый этап (1782–1917 гг.), второй этап (1917–1931 гг.), третий этап (1932–1959 гг.), четвертый этап (1960–1980 гг.), пятый этап (1981– и до сегодня).

Ключевые слова: *исторические аспекты, этапы эволюции становления и развития участковых офицеров полиции, методологические подходы оценивания деятельности.*

Boyko I.V. The Historical aspects of forming of the methodological going near the evaluation of activity of district officers of police

The article is sanctified to the historical aspects of becoming evolution and development of district officers of police, and also forming of the methodological going near the evaluation of their activity on the certain historical stage. It is suggested to systematize an author and divide the evolution of becoming and development of district officers of police into five stages: the first stage (1782–1917), second stage (1917–1931), third stage (1932–1959), fourth stage (1960–1980), fifth stage (1981– and to now).

The author of the article comes to the conclusions, that the evaluation of activity of district officers of police must conducted on the basis of indexes, which characterize the level of trust of population which lives on an administrative area, to his results of official activity in relation to providing of rights and freedoms of man and citizen (independent external sociological questioning), real state of public safety and order, leadthrough of prophylactic work, with persons, which are on accounts in the organs of police and MVS of Ukraine, removal of reasons and terms, which result in the feasance of offences, providing of counteraction criminality, on the fastened administrative areas, on the whole in the state and it separate regions and would lean against objective statistical information (internal estimations of performance indicators). Therefore, for subsequent perfection of official activity of district officers of police, increase of efficiency of their work, it is necessary to develop the modern methodological going near the evaluation of their activity and normatively to fasten the district officers of the National police in new position.

Key words: historical aspects, stages of becoming evolution and development of district officers of police, methodological approaches of evaluation.

УДК 351.74(4)

Н.І. Дідик

ПРЕВЕНТИВНІ ФУНКЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

У статті досліджено роз'яснювально-превентивну діяльність (превенцію) як стратегічний напрям діяльності поліції. Проаналізовано поняття превенції, її види та кінцеву мету. На основі узагальнень функцій патрульної поліції виокремлено превентивні функції Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України.

Ключевые слова: функції поліції, органи поліції, Департамент превентивної діяльності Національної поліції України, роз'яснювально-превентивна діяльність (превенція), профілактична діяльність, запобігання вчиненню правопорушень.

Постановка проблеми. Одним з безумовних пріоритетів правової демократичної та соціальної держави є забезпечення належних умов для реалізації прав і свобод людини та громадянина. Вирішення цієї проблеми зумовлює необхідність ужиття системних заходів інноваційного характеру для удосконалення діяльності органів правопорядку. Як свідчить

позитивний зарубіжний досвід поліцейського будівництва, передусім має йти не про технологізацію, а про перегляд концептуальних засад діяльності окремих суб'єктів поліцейської діяльності насамперед стрижневого правоохоронного інституту поліції. У поліцейській ствердилася думка, що концепція організації діяльності поліції є сукупністю логічно взаємопов'язаних базових положень щодо мети, завдань, функціонально-структурних параметрів поліцейської системи, умов і чинників, що впливають на реалізацію функцій поліцейської формації, характеру й моделей її діяльності, а також перспектив розвитку інституту поліції [1, с. 12-13].

Поліція є соціальною системою, що створена державою для реалізації певних функцій. Розуміння сутності цих функцій сприяє чіткому визначенню ролі та місця поліції в системі органів публічної влади. З точки зору адміністративно-правової науки функція є окремим видом виконавчо-розпорядчої діяльності. Функції відображають зміст діяльності виконавчої влади, значною мірою характеризують сутність держави та її соціальне призначення [2, с. 141].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти означеної проблеми розглядалися у працях таких дослідників, як С. С. Алексєєва, В. Д. Бабкіна, Ю. М. Бисаги, Ю. А. Ведернікова, С. Д. Гусарева, І. А. Горшеньової, А. В. Губанова, А. М. Колодія, Н. М. Пархоменко, О. С. Проневича, Р. Д. Свона, М. П. Смирнова, О. Д. Тихомирова, О. В. Тюріної, О. Н. Ярмаша та ін.

Формування цілей. Метою статті є з'ясування стану сучасної наукової дискусії щодо функцій поліції та виокремлення превентивних функцій Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. На думку переважної більшості правознавців, стратегічним напрямом еволюції органів правопорядку є перехід від реактивного способу впливу на злочинність і ствердження концепції проактивної діяльності. Вона передбачає відхід від репресивної інтервенційної державної політики у правоохоронній сфері, визнання особливої соціальної значущості проблеми протидії правопорушенням, налагодження тісної взаємодії державних і комунальних суб'єктів поліцейської діяльності з інститутами громадянського суспільства у здійсненні роз'яснювально-превентивної діяльності для коригування деструктивної поведінки окремих громадян й усунення чинників, що детермінують правопорушення [3, с. 639-640].

У західній поліцейській утвердилася думка щодо доцільності розгляду поліції насамперед як «суспільної служби, що діє в рамках своєї юрисдикції для підтримання публічного порядку та безпеки» [4, с. 5]. Фахівці в галузі поліцейського права наголошують, що основні цілі поліції в демократичній державі полягають у такому: підтримання спокою й порядку в суспільстві; охорона та дотримання особистих основоположних прав і свобод, передбачених у європейських конвенціях про права людини; протидія та боротьба зі злочинністю; викриття злочинів; реалізація сервісної

функції щодо суспільства передбачає охорону прав людини в такий спосіб, аби забезпечити місцевій територіальній громаді відчуття особистої безпеки та спокою [5, с. 295].

Активно триває реформування правоохоронних органів в Україні, зокрема 07 листопада 2015 року набув чинності Закон України «Про Національну поліцію», який потягнув за собою ряд змін як у структурі правоохоронного органу, так і покладених на нього завдань, функцій та організації їх проведення [6].

Із прийняттям нового Закону «Про Національну поліцію» стратегічними напрямками діяльності поліції визнано превенцію (роз'яснювально-превентивну діяльність) та інтервенцію (застосування легітимних заходів примусу) [7, с. 57]. Зазначимо, що суспільно орієнтована діяльність не передбачає увільнення персоналу поліції від виконання класичних завдань, а саме: оперативного реагування на вчинені правопорушення; контролю над злочинністю; ужиття процесуальних заходів на стадії досудового розслідування; надання ефективної допомоги особам, яким загрожує безпосередня небезпека; надання іншої допомоги населенню в умовах відсутності безпосередньої загрози. Водночас підкреслимо, що перспектива поступального розвитку поліції полягає у сприйнятті концепції проактивної діяльності, що передбачає пріоритетність реалізації прогностично-превентивної функції й дає можливість цілеспрямовано впливати на сферу охорони правопорядку. У поліцейській ствердилася думка щодо можливості ототожнення проактивної діяльності поліції переважно з превентивними поліцейськими заходами [8, с. 7].

Якщо звернутися до значення слова «превенція» (від лат. prevention), то воно означає «попереджаю» - попередження, запобігання кримінальним правопорушенням. У праві превентивними заходами називають профілактичні та інші заходи, спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням та іншим правопорушенням [9].

У правовій науці виділяють такі види превенції як загальна превенція - попередження скоєння правопорушень іншими особами. Це попередження вчинення кримінальних правопорушень громадянами, схильними до протиправних учинків; превенція приватна - означає профілактику (попередження) учинення нових кримінальних правопорушень особами, які вже скоїли будь-які правопорушення [9].

Доцільність превенції вельми очевидна. У разі переконання особи та усуненні її злочинних задумів, при вдалому відведенні її від злочинних намірів ніякої потреби у провадженні форм ОРД немає. Це означає, що сили та засоби ОРД можуть бути спрямовані на більш важливі ситуації, які потребують оперативного втручання внаслідок більшого ступеня суспільної небезпеки злочинних проявів.

Кінцевою метою превенції кримінальних правопорушень є усунення злочинного задуму або наміру, позбавлення особи рішучості вчинити правопорушення. Стратегічна мета превенції полягатиме в недопущенні

переходу задуму в дієві акти поведінки. Проміжна мета визначається конкретною ситуацією превенції, а також тактичною ситуацією, яка виникає при застосуванні певних превентивних заходів [10].

Виконання завдань, що стоять перед органами Національної поліції, передбачає реалізацію принципів, заснованих на визнанні загальнолюдських цінностей, поваги до прав і свобод людини, визнання їх пріоритету у взаємовідносинах з державою. Одним з головних завдань підрозділів, які забезпечують правопорядок є проведення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень.

Виконання таких завдань є функціями патрульної поліції до складу якої віднесено Департамент превентивної діяльності Національної поліції України.

Відповідно до положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України Департамент виконує надзвичайно багато функцій, частина з яких направлена на проведення превентивної та профілактичної діяльності, а саме:

- організовує в межах компетенції проведення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень;

- у порядку та в спосіб, визначений законодавством, здійснює контроль за додержанням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, уживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням у дитячому середовищі, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі;

- уживає заходів із запобігання та припинення насильства в сім'ї;
- здійснює, у межах компетенції, нормативно-методичне забезпечення та контроль за діяльністю підпорядкованих територіальних органів та підрозділів в АРК, областях, м. Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах, які в межах компетенції реалізують державну політику з питань підтримання публічної безпеки й порядку, забезпечення безпеки дорожнього руху, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, організації роботи дозвільної системи, запобігання та припинення насильства в сім'ї, превентивної та профілактичної діяльності;

- організовує й здійснює серед населення роз'яснення законів, інших нормативних актів з питань безпеки дорожнього руху, використовує з цією метою засоби масової інформації, кіно-, відео- і друківану продукцію, проводить огляди, конкурси, змагання, сприяє організації вивчення громадянами, особливо неповнолітніми, правил дорожнього руху;

- уживає разом з відповідними центральними й місцевими органами виконавчої влади та іншими установами й організаціями заходів щодо запобігання дитячому дорожньо-транспортному травматизму та порушенням правил дорожнього руху неповнолітніми;

- взаємодіє, у межах компетенції, зі структурними підрозділами Національної поліції, МВС, іншими правоохоронними органами, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями з питань підтримання публічної безпеки й порядку, забезпечення безпеки дорожнього руху, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, організації роботи дозвільної системи, запобігання та припинення насильства в сім'ї, превентивної та профілактичної діяльності;

- здійснює розроблення проєктів законів та інших нормативних актів і документів, що стосуються забезпечення діяльності з питань підтримання публічної безпеки й порядку, забезпечення безпеки дорожнього руху, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, організації роботи дозвільної системи, запобігання та припинення насильства в сім'ї, превентивної та профілактичної діяльності;

- здійснює індивідуально-превентивну роботу з особами, які перебувають на профілактичних обліках у підпорядкованих підрозділах, насамперед з особами, звільненими з місць позбавлення волі, та тими, які вчиняють насильство в сім'ї (домашнє насильство) ;

- забезпечує попередження й реагування на адміністративні та кримінальні прояви, організацію адміністративно-правозастосовної діяльності підпорядкованих підрозділів, дотримання ними обліково-ресурсної дисципліни;

- запобігає вчиненню дітьми правопорушень, організовує індивідуальну превентивну роботу з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом, роботу з протидії втягненню дітей у злочинну діяльність, пияцтво, зайняття жебрацтвом та іншу протиправну діяльність;

- організовує загальну превентивну роботу з дітьми, у тому числі за місцем проживання, у навчальних та виховних закладах [11].

Висновки. Отже, формування правової держави, зміцнення законності й правопорядку вимагають удосконалення та підвищення роботи органів Національної поліції, основним завданням яких є служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку. Потрібно змінити концептуальні засади службово-оперативної діяльності, тобто відхід від державно-орієнтованих пріоритетів і ствердженні філософії суспільно-орієнтованої (превентивної) діяльності. Тому функції поліції передусім повинні бути направлені на проведення превентивної та профілактичної діяльності кримінальних та інших правопорушень.

Використані джерела:

1. Васильев Д. В. Концепции организации деятельности полиции и возможности их использования в отечественной практике (По материалам США и некоторых стран Западной Европы): дис. канд. юрид. наук / Д. В. Васильев. – Акад. упр. МВД России. – М., 2005. – 234 с.

2. Проневич О.С. Функції поліції (міліції): нормативно-доктринальна інтерпретація / О.С. Проневич // Право і безпека. – 2010. – № 4 (36). – С. 141-146.
3. Проневич О.С. Проактивна діяльність поліції (міліції) як складова сучасної парадигми охорони правопорядку / О.С. Проневич // Форум права. Науковий журнал [електронне наукове фахове видання]. – ХНУВС. – 2011. – № 3. – С. 639-643.
4. Наилучшая практика построения партнерства между полицией и обществом [сост. Карти К]. – Вена: Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, 2008. – 81 с.
5. Yach D. N. Revisiting Democratic Policing in Action / D. N. Yach // The Police Journal. – 1999. – № 10. – S.294-299.
6. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07. 2015 № 580-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 63. – Ст. 33.
7. Gnuchtel R. Einsatzrecht kompakt / R. Gnuchtel // Stuttgart: Boorberg, 2000. – 317 s.
8. Шихов Е. Ю. Организация местной (муниципальной милиции в системе самоуправления: авто. реф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Е. Ю. Шихов. – Акад. МВД России. – М., 1995. – 26 с.
9. Превенція / Вікіпедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Превенция#cite>
10. Сафронов С.О. Організація превентивної діяльності оперативних підрозділів ОВС України / С.О. Сафронов // Харківській національний університет внутрішніх справ, 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elib.org.ua/theoryoflaw/ua_
11. Про затвердження положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України: Наказ МВС України № 123 від 27.11.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0213-94>.

Дидык Н.И. Превентивные функции в деятельности патрульной полиции

В статье проанализированы понятия превенции ее виды и конечная цель. Исследовано разъяснительно-превентивную деятельность (превенцию), как стратегическое направление деятельности полиции. На основе обобщений функций патрульной полиции, выделены превентивные функции Департамента превентивной деятельности Национальной полиции Украины.

Установлено, что одной из главных задач подразделений, обеспечивающих правопорядок является проведение превентивной и профилактической деятельности, направленной на предотвращение совершения правонарушений.

Ключевые слова: *функции полиции, органы полиции, Департамент превентивной деятельности Национальной полиции Украины, разъяснительно - превентивная деятельность (превенция), профилактическая деятельность, предупреждения совершения правонарушений.*

Didyk N. I. Preventive function of the police patrol

The article analyzes the concept of prevention of type and purpose. Prevention of latin. " prevention " - warning, prevention of criminal offenses. Determined that in legal science distinguish the following types of prevention as a general prevention - preventing the commission of criminal offenses by others; prevention private - meaning prevention (warning) commit new criminal offenses persons who have committed any criminal act. It is found that the ultimate goal of prevention is to eliminate the criminal offenses of criminal intent or intent, deprive a person determined to commit the offense. The strategic goal of prevention is to prevent effective transition plan to conduct acts. The intermediate goal is determined by the specific situation of prevention, as well as the tactical situation that arises in the application of certain preventive measures.

Investigated explanatory-preventive activities (prevention) as the strategic direction of the police. On the basis of distributions patrol police singled out preventive functions of the Department of National Preventive Police of Ukraine, namely organized within the scope of preventive and preventive activities to prevent the commission of offenses; interacts with structural units of the National Police, Ministry of Internal Affairs, other law enforcement agencies on preventive and prevention activities; provides drafting laws and other regulations and documents concerning the provision of preventive activities and preventive activities; carries out individual preventive work with those who are on prophylactic registration in subordinate units; prevent children committing offenses organizes individual preventive work with juveniles in conflict with the law; organize general preventive work with children, including at home, in schools and educational institutions.

The conclusions on the main task of the police, which is to change the conceptual principles of service and operational activities, is away from public-oriented priorities and philosophy asserting socially-oriented proactive (preventive) activities.

Key words: *police functions; Police authorities; Department of Preventive National Police of Ukraine; explain preventive activity (prevention); prevention activities; prevention of offenses.*

УДК 376+34

С.П. Пекарський

**ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ
ПІДГОТОВКИ СПІВРОБІТНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ
КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ СТРУКТУРНОГО
РЕФОРМУВАННЯ МВС УКРАЇНИ**

У статті на підставі теоретичного аналізу визначено необхідність удосконалення системи підготовки співробітників підрозділів кримінальної поліції в умовах структурного реформування МВС України. Система підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції включає початкову підготовку поліцейського, фахову підготовку як фахівця для підрозділів кримінальної поліції, підвищення кваліфікації тощо. Система підготовки повинна мати практичну складову.

Ключові слова: *кримінальна поліція, відомча освіта, освітні послуги, вищий навчальний заклад, оперативно-розшукова діяльність, протидія злочинності.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток Національної поліції України характеризується проведенням законодавчих та структурних змін, направлених на створення органу європейського зразка. Потреба підвищення якості підготовки фахівців визначається тим, що з 2014 року МВС України вжито структурних, організаційних і практичних заходів щодо якісних змін у діяльності оперативних підрозділів ОВС. Були зроблені кроки в напрямі реалізації Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України та Концепції першочергових заходів реформування системи МВС України, які затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 року №118-р [1]. Відповідно до вимог Закону України «Про Національну поліцію» у складі поліції функціонує кримінальна поліція [2]. Якісне виконання функціональних обов'язків працівниками підрозділів кримінальної поліції залежить від їхньої фахової підготовки та моральної готовності до протидії злочинності. Тому в умовах реформування МВС України є нагальна необхідність удосконалення системи підготовки співробітників підрозділів кримінальної поліції безпосередньо за напрямками діяльності даних підрозділів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання підготовки фахівців для органів внутрішніх справ досліджувалися в наукових доробках С.В. Албула, М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, В.М. Бесчастного, М.Г. Вербеньського, В.Я. Горбачевського, О.М. Джузі, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, Ю.С. Казанського, В.В. Коваленка, Я.Ю. Кондратьєва, М.В. Корнієнка, О.Є. Користіна, А.В. Мовчана, П.П. Михайленка, Д.Й. Никифорчука, Ю.Ю. Орлова, В.Л. Ортинського, М.М. Перепелиці, І.Ф. Хараберюша, В.І. Шакуна, М.Л. Шелухіна, І.Р.Шинкаренка та ін. Науковці розглядали різні проблемні питання діяльності раніше існуючих структурних підрозділів кримінальної міліції. Але необхідність комплексного діалектичного аналізу, усебічного врахування впроваджених правових новел з організації та регламентації діяльності Національної поліції для підготовки фахівців реформованих та утворених підрозділів кримінальної поліції обумовили актуальність представленої праці.

Формування цілей. Метою наукової статті є визначення напрямів удосконалення системи підготовки співробітників підрозділів кримінальної поліції в умовах структурного реформування МВС України. Об'єктом дослідження є правові відносини у сфері протидії злочинності, забезпечення охорони громадського порядку та основ національної безпеки. Предметом дослідження є система підготовки співробітників підрозділів кримінальної поліції в умовах структурного реформування МВС України. Автор висуває гіпотезу про те, що після впровадження у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України [3] та внесення відповідних змін до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4], прийняття та введення в дію Закону України «Про Національну поліцію» [2] забезпечення професійної майстерності, психологічної сталості та моральної вихованості працівників кримінальної поліції є важливим чинником забезпечення правопорядку й законності в державі.

Виклад основного матеріалу. Процес реформування відбувається в різних підрозділах кримінальної поліції: Департаменті кримінального розшуку, Департаменті кримінальної розвідки, Департаменті боротьби зі злочинцями, пов'язаними з торгівлею людьми. Також до структури кримінальної поліції входять: Департамент оперативної служби, Департамент оперативно-розшукових заходів, Управління виявлення небезпечних матеріалів та екологічних злочинів. Своєю чергою ми стали свідками формування міжрегіональних територіальних органів у складі кримінальної поліції, а саме: Департаменту внутрішньої безпеки, Департаменту протидії наркозлочинності, Департаменту кіберполіції та Департаменту захисту економіки [5].

Отже, вищезазначені підрозділи кримінальної поліції направляють зусилля на реалізацію державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку. Особливістю реалізації цієї державної політики підрозділами кримінальної поліції є необхідність реалізації оперативно-розшукової функції, парадигмою якої є поєднання гласних і негласних оперативно-розшукових заходів у протидії злочинності.

Своєю чергою в теорії і практиці ОРД набули широкого поширення такі напрями діяльності, як кримінальна розвідка [6: 7], аналітична розвідка [8], комп'ютерна розвідка, забезпечення інформаційної безпеки [9], які на нашу думку, протягом останніх десятиліть змінили зміст оперативно-розшукової діяльності. Окрім того, на думку А.С. Політової [10, с. 345], характер діяльності кримінальної міліції (станом на 2013 рік – прим. автора) обумовлений етимологічним змістом терміна, винесеного в його назву. Безпосередньо підрозділи кримінальної поліції протидіють найбільш небезпечним злочинам до яких законодавець передусім відніс злочини проти життя та здоров'я, майнові злочини. За такими злочинами обов'язкове досудове розслідування. Також розшук різних категорій осіб: злочинців, які переховуються від органів досудового розслідування, суду, або які ухиляються від відбування покарання, безвісно відсутніх відносять до компетенції підрозділів кримінальної поліції. Протидія наркозлочинності, економічній злочинності, торгівлі людьми, протидія посадовим, корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням також відноситься до компетенції відповідних підрозділів кримінальної поліції. Забезпечення якісного проведення негласних слідчих (розшукових) дій, використання спеціальної техніки при здійсненні досудового розслідування за окремими дорученнями слідчого відповідно до вимог КПК України [3, ст. 41] здійснюється також уповноваженими підрозділами кримінальної поліції.

Саме тому слід зазначити проблемні аспекти підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції. Так, відповідно до предмета цього дослідження слушною є порушена визначена М.М. Перепелицею проблема, яка існує в сучасній Україні, це - відірваність наукових та навчально-наукових установ МВС від практичних потреб оперативних підрозділів [11, с.281]. На його думку, наукові та методичні розробки, видані такими установами, здебільшого не використовуються на практиці. В окремих випадках це відбувається

тому, що запропоновані напрацювання є неактуальними для потреб практики. Також спостерігається тенденція до значного зменшення кількості наказів МВС України та спеціальної літератури, які надходять до навчальних закладів, у тому числі у сфері здійснення оперативно-розшукової діяльності. Зокрема це стосується Положень з організації діяльності різних підрозділів кримінальної поліції. Тому такий стан відсутності нормативних актів негативно впливає на підготовку фахівців, наслідки чого можуть відобразитися на їх практичній діяльності після закінчення навчання. Також постає закономірно питання про підготовку фахівців з протидії злочинам, які використовують інформаційні технології та комп'ютерні системи. Так, серед сучасних наукових доробок у дослідженнях В.В. Коваленка [12, с.327-329], М.В. Карчевського [13], І.Ф. Хараберюша, В.Я. Мацюка, В.А. Некрасова, О.І. Хараберюша [14] в більшості розглядаються питання щодо підготовки фахівців з протидії кіберзлочинності. Але при наявній схожості визначення певних об'єктів оперативної протидії підготовка та перепідготовка фахівців для протидії злочинам, які вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій або мережі Інтернет вимагає окремого розгляду. Як приклад, протидія кіберзлочинам та злочинам у сфері суспільної моралі відносяться до компетенції різних підрозділів кримінальної поліції. Саме тому окрім вивчення загальноправових та спеціальних дисциплін з діяльності працівника підрозділу кримінальної поліції виникає потреба посиленого вивчення інформаційних технологій, іноземних мов окремих математичних і технічних спеціальних дисциплін та спецкурсів.

На нашу думку, освітні послуги з підготовки фахівців за державним замовленням – курсантів, слухачів для підрозділів кримінальної поліції за напрямками підготовки «Правоохоронна діяльність», «Правознавство» потребують уніфікації. Так, аналіз навчальних планів, робочих навчальних програм з дисциплін вищих навчальних закладів системи МВС України свідчить про відсутність єдиного підходу до системи вивчення блоку дисциплін оперативно-розшукової спеціалізації. Тому пропонуємо утворити міжвідомчу робочу групу до складу якої необхідно ввести представників усіх вищих навчальних закладів системи МВС України та профільних підрозділів кримінальної поліції. Ця робоча група повинна розробити та погодити базовий навчальний план з вивчення загальної та особливої частин оперативно-розшукової діяльності. Також потрібно визначити оптимальну кількість навчальних курсів та спецкурсів з підготовки фахівців для різних підрозділів кримінальної поліції. Окремим курсом повинна бути визначена навчальна дисципліна з вивчення основ негласного співробітництва. З урахуванням режимних вимог щодо недопущення витоків інформації, яка обмежена в обігу, або відноситься до державної таємниці, на нашу думку, вирішення проблеми якісного надання освітніх послуг для майбутніх співробітників кримінальної поліції потребує як наукового обговорення так і практичної реалізації.

Окрім того, в умовах структурного реформування МВС України відбувається оновлення особового складу підрозділів кримінальної поліції, що передбачає необхідність упровадження системи підготовки фахівців для підрозділів

кримінальної поліції, яка в себе включає початкову підготовку поліцейського, фахову підготовку як фахівця для підрозділів кримінальної поліції, підвищення кваліфікації тощо. Наголошуємо про необхідність дотримання практичної спрямованості навчального процесу на різних етапах підготовки та перепідготовки. Особливо це питання актуальне під час підвищення кваліфікації керівних кадрів кримінальної поліції.

Зазначимо, що сучасний розвиток українського суспільства характерний упровадженням інформаційних технологій у різні сфери життя. Це відкриває перспективи для використання інформаційних технологій в навчальному процесі та практичній діяльності працівників підрозділів кримінальної поліції, а також розвиток дистанційної форми навчання. Тому виникає необхідність здійснювати підготовку фахівців-інтелектуалів, які вже на початковому етапі пошуку інформації могли б передбачити результати судового розгляду кримінального провадження, розпочатого на підставі наданої оперативним працівником кримінальної поліції інформації про факт підготовки або вчинення неочевидного або латентного злочину. У цьому плані система відомчої освіти покликана відображати не тільки якісні перетворення, що відбуваються в підрозділах кримінальної поліції, але й випереджати їх: готувати фахівців до сприймання нових ідей, підходів до здійснення оперативно-розшукової функції, негласних слідчих (розшукових) дій. Оскільки відомча освіта є органічним ланкою єдиної державної освітньої системи України, вищі навчальні заклади системи МВС повинні прагнути досягнення якісно нового рівня в кадровому забезпеченні підрозділів кримінальної поліції. І тому у процесі надання освітніх послуг розгляд проблем організаційних і правових засад оперативно-розшукової діяльності, особливо її негласний характер, пошук шляхів їх вирішення слід здійснювати, поєднуючи теоретичні та практичні питання протидії злочинності.

Загальновідомо, що одним зі способів підвищення ефективності протидії злочинності є поєднання всіх досягнень оперативно-розшукової науки із сучасними досягненнями наук не лише кримінально-правового спрямування (кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія, криміналістика, судова експертиза, віктимологія тощо), а й інших наук - інформатики, кібернетики, філософії, соціології, правової статистики, психології тощо. На нашу думку, організація розроблення та реалізації навчальних програм, спрямованих на підготовку фахівців з протидії злочинам, у тому числі тим, що вчиняються в мережі Інтернет є одним з напрямів удосконалення діяльності підрозділів кримінальної поліції.

В умовах створення в системі Національної поліції підрозділів кримінальної поліції є необхідність унесення змін до оперативно-розшукового законодавства для чіткого визначення правових засад й організації як оперативно-розшукової діяльності, так і досудового розслідування. Так, наявний з кінця 2012 року досвід упровадження норм КПК України вимагає перегляду підстав для заведення, ведення та закриття оперативно-розшукових справ, чіткого визначення й розмежування оперативно-розшукових заходів та слідчих дій

(у тому числі й негласних слідчих (розшукових) дій). Окрім того, визначення компетенції оперативних підрозділів щодо ініціювання проведення слідчих дій з виявлення латентних злочинів за принципом «від особи до злочину» потребує внесення відповідних змін у чинний КПК України. Ця пропозиція обумовлена тим, що чинний КПК України в загальному тлумаченні регламентує порядок провадження щодо вчинення очевидних та неочевидних злочинів загальнокримінальної спрямованості, оперативно-розшукове документування та досудове розслідування яких здійснюється за принципом «від злочину до особи».

Окрім того, у питаннях оперативно-розшукового забезпечення виявлення злочинів зазначаємо необхідність наукової організації діяльності щодо їх попередження. На нашу думку, до такої діяльності потрібно віднести:

1. Розроблення загальної теоретичної концепції оперативно-розшукового попередження. На підставі цієї концепції необхідно розробляти науково-практичні рекомендації з попередження та профілактики конкретних злочинів відповідно до компетенції різних підрозділів кримінальної поліції.

2. У межах структурного реформування МВС України, змін кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства виникає необхідність розробки відомчого нормативного регулювання організаційно-тактичних питань оперативно-розшукової профілактики підрозділами кримінальної поліції. Так, наприклад, реформування підрозділу кримінальної поліції у справах дітей у підрозділ молодіжної превенції не вирішує загальну проблему протидії дитячій та молодіжній злочинності. Навпаки, залишається невирішеним питання визначення суб'єкта, його компетенції з протидії злочинності серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Тому підготовка фахівців уповноважених протидіяти дитячій злочинності [15], на нашу думку, залишається невирішеною.

Також існує необхідність постійного оновлення теорії та практики оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення ознак підготовки та вчинення злочинів за напрямками діяльності відповідних підрозділів кримінальної поліції. Це вимагає своєчасну підготовку спеціалізованої навчальної літератури та окремих відомчих нормативно-правових актів, які регламентують кожного підрозділу кримінальної поліції.

Окрім вищезазначеного, в умовах загострення соціально-економічного стану в країні, проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей виникає необхідність якісної тактико-спеціальної підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції. Тактико-спеціальна підготовка є частиною спеціальної підготовки, тобто професійної освіти. Виникла потреба проведення навчальних занять в умовах наближених до реальних, тобто бойових. Участь у проведенні спеціальних операцій, відпрацювання території, населеного пункту, робота у складі мобільних груп з виявлення озброєних груп терористів ставить нові завдання перед тактико-спеціальною підготовкою працівників кримінальної поліції. Тактико-спеціальна підготовка

поєднується зі спеціальною фізичною підготовкою та заходами особистої безпеки. Так, готовність до виконання бойових завдань передбачає:

- знання відповідних законодавчих та нормативних актів;
- планування заходів;
- прогнозування результатів проведення спеціальних операцій;
- вогневу, спеціальну фізичну та психологічну підготовку та готовність до виконання завдання;

- особисту дисциплінованість та дотримання субординації;
- підтримання постійної боєздатності;
- дотримання заходів особистої та колективної безпеки.

Це передбачає володіння відповідними знаннями, вміннями та навичками у підборі та користування спеціальними засобами, різними видами зброї та екіпірування, заходами безпеки тощо.

Підсумовуючи теоретичний аналіз предмета цього дослідження, пропонуємо при плануванні й організації надання освітніх послуг для підготовки співробітників підрозділів кримінальної поліції використовувати досвід підготовки фахівців для підрозділів патрульної поліції. Так, наказом МВС України від 16.03.2015 № 276 затверджено «Положення про організацію курсів первинної професійної підготовки (спеціалізації) працівників підрозділів патрульної служби» [16]. Метою цього курсу є надання базових знань та практичних навичок, які необхідні для ефективного виконання професійної діяльності працівників підрозділів патрульної служби. Проведення навчальних занять на курсах відрізняється від надання традиційних освітніх послуг у вигляді лекційних, семінарських та практичних занять. Тематичний план передбачає актуалізацію засвоєння знань, наявність дискусії, використання презентаційних технологій, виклад лекційного матеріалу з подальшою роботою в мікрогрупах (з елементами рольових ігор) з розгляду та обговорення різних ситуаційних завдань.

Висновки. На підставі всього вищезазначеного ми можемо констатувати, що в умовах структурного реформування МВС України нами визначена необхідність удосконалення системи підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції. Висловлені пропозиції з організації навчального процесу, що враховують необхідність підготовки за оперативно-розшуковою спеціалізацією, дотримання вимог режиму секретності щодо недопущення розголошення інформації, яка відноситься до державної таємниці. Також акцентовано увагу на використанні сучасних інформаційно-комунікативних технологій при наданні освітніх послуг. Окремо зазначена необхідність і тактико-спеціальної підготовки.

Використані джерела:

1. Про затвердження Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України та Концепції першочергових заходів реформування системи МВС України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовт. 2014 р. №118-р. [Елек-

тронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-p>.

2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 518-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. - № 40-41. - С. 379.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. проф.. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.С. Шумила. - К. : Юсініан, 2012. - 1224 с.

4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135 (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 22. - С. 303

5. Структура Національної поліції [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1795723>

6. Користін О.Є. Нова парадигма оперативно-розшукової діяльності: до питання концептуалізації кримінальної розвідки органів внутрішніх справ / О.Є. Користін // Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 22-23 квіт. 2015 р. - Одеса: ОДУВС, 2015. - С. 4-5.

7. Албул С.В. Новелізація методології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у контексті реалізації розвідувальної функції / С.В. Албул // Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 22-23 квіт. 2015 р. - Одеса: ОДУВС, 2015. - С. 5-7.

8. Аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності: навчальний посібник / Д.Й. Никифорчук, О.Ю. Бусол, Г.М. Бірюков. - К.: НАВС, 2012. - 152 с.

9. Хараберюш І. Ф. Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері нових інформаційних технологій : моног. / Хараберюш І. Ф., Мацюк В. Я., Некрасов В. А., Хараберюш О. І. - К. : КНТ, 2007. - 196 с.

10. Політова А.С. Підготовка кадрів для підрозділів кримінальної міліції в сучасних умовах / А.С. Політова // Діяльність підрозділів кримінальної міліції: сучасний стан та перспективи вдосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 12 квітня 2013 р.). - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. - С. 344-348;

11. Перепелиця М. М. Оперативно-розшукова діяльність: минуле, сьогодення, майбутнє / М. М. Перепелиця // Форум права. - 2014. - № 3. - С. 279-283 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_47.pdf

12. Коваленко В.В. Щодо підготовки фахівців з протидії кіберзлочинності / В.В. Коваленко // Діяльність підрозділів кримінальної міліції: сучасний стан та перспективи вдосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Між-

народної науково-практичної конференції (м. Львів, 12 квітня 2013 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – С.327-329

13. Карчевський М. В. Злочини у сфері використання комп'ютерної техніки : навч. посіб. / М.В. Карчевський. – К.: Атіка, 2010. – 168 с.

14. Хараберюш І. Ф. Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері нових інформаційних технологій : моног. / Хараберюш І. Ф., Мацюк В. Я., Некрасов В. А., Хараберюш О. І. – К. : КНТ, 2007. – 196 с.

15. Про органи і служби в справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січ. 1995 р. №20 / 95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6.– Ст. 35.

16. Положення про організацію курсів первинної професійної підготовки (спеціалізації) працівників підрозділів патрульної служби: затверджено Наказом МВС України від 16.03.2015 № 276.

Пекарский С.П. О необходимости усовершенствования системы подготовки сотрудников уголовной полиции в условиях структурного реформирования МВД Украины

В статье на основании теоретического анализа определена необходимость усовершенствования системы подготовки сотрудников уголовной полиции в условиях структурного реформирования МВД Украины. Система подготовки специалистов для подразделений уголовной полиции должна включать в себя первоначальную подготовку полицейского, специальную подготовку как специалиста для подразделений уголовной полиции, повышение квалификации и т.д. Система подготовки должна иметь практическую составляющую.

Ключевые слова: уголовная полиция, ведомственное образование, образовательные услуги, высшее учебное заведение, оперативно-розыскная деятельность, противодействие преступности.

Pekarskiy S.P. As for the need to improve the system of the criminal police units training in terms of structural reform of the Interior Ministry of Ukraine

This article provides a detailed and comprehensive analysis of the current state of training of criminal militia units. It has been found that according to the Law of Ukraine "On the national police" in the functioning of the police, such units as criminal police, patrol police, the preliminary investigation, the police guards, special police, special purpose police. In addition operate within police research institutions and institutions of support can be formed. Immediately structural changes occur in the units that are part of the criminal police department namely: criminal investigation, criminal intelligence combating crimes related to trafficking. In addition to the structure of the National Police Criminal Police composition also includes: Department of Operational Services, Department of operational search activities, the Office detecting hazardous materials and environmental crimes. In turn, we also have witnessed the formation of inter-territorial bodies consisting of Crimi-

nal Police, namely the Department of combating drug crime, cyber crimes Department and the Department of Economics protection.

Thus mentioned criminal police units direct their efforts for the implementation of state policy in ensuring the protection of human rights and freedoms, interests of society and the state, fighting crime, maintaining public security and order. The feature of the implementing of the public policy by the departments of criminal police is the need for the implementation of operational functions, the paradigm of which is the combination of overt and covert search operations in combating crime.

The attention is paid to the fact that in terms of structural reform of the Interior Ministry of Ukraine updating the units of the criminal police takes place, which requires the introduction of training for the units of the criminal police, which in itself includes initial training of a policeman, trained as a specialist for units of the criminal police increased training and so on. The need to respect the practical orientation of the educational process at various stages of training and retraining is emphasized.

The nature of criminal police activity is determined by due etymological meaning of the term given in its name. Departments of Criminal Police are intended to fight the most dangerous offenses to which the legislator has primarily attributed crimes against life and health. For such crimes pre-trial investigation is compulsory. Also search for different categories of people: criminals fleeing from the pre-trial investigation, trial, or are evading punishment, of missing persons is the responsibility of the criminal police units.

The author hypothesizes that since the introduction of the Criminal Code of Ukraine in 2012 and the amendments made to the Law of Ukraine "On operative and search activity" providing professional skills, psychological sustainability and moral education of the criminal police is an important factor in ensuring law and order and legality in the state.

In considering this issue the author states that the modern development of Ukrainian society is characterized by the introduction of information technologies in various spheres of life. This opens new perspectives for the use of information technologies in the educational process and practical activity of the criminal police units. Therefore there is a need to train professionals intellectuals who initially finding information could predict the results of the trial of the criminal proceedings initiated on the basis of the operative information about the commission or preparation of not obvious or latent crime. In this regard, departmental education system is designed to reflect not only the qualitative changes occurring in the departments of Criminal Police, but ahead of them: to train specialists to perception of new ideas and approaches to the implementation of operative and search functions. As departmental education is an integral element of a unified national education system of Ukraine, higher educational institutions of the MIA should seek to achieve a new level of staffing in departments of the criminal police. Therefore, consideration of issues of organizational and legal principles of operation and search activities, especially its secret nature, finding ways to solve them should be carried out by combining theoretical and practical issues. Therefore, one way to improve the efficiency

of combating crime is the combination of all the achievements of investigative science of modern achievements of science not only of legal guidance (Criminal law, Criminal procedure, Criminology, Criminalistics etc.), and other sciences-computer science, cybernetics, philosophy, sociology, psychology and others.

There is also a need for constant updating of theory and practice of operative and search activities for preparation and detection of crimes for the activities of relevant criminal police departments. In turn this requires timely preparation of specialized textbooks and individual departmental regulatory acts that govern each department of the criminal police. Subject to operational requirements to prevent leaks of information that is limited to use, or relates to state secrets solving this problem requires a scientific discussion and implementation.

Key words: *criminal police, departmental education, educational services, institution of higher education, operative and search activity, combating crime.*

УДК 342.951

**Т.В. Філіпенко,
А.С. Філіпенко**

СПЕЦІАЛЬНІ САНКЦІЇ ЯК ВИД АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті визначено підстави та порядок застосування спеціальних санкцій у сфері зовнішньоекономічної діяльності, проаналізовано їх призначення, надано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства, що спрямовані на зменшення та профілактику правопорушень у зовнішньоекономічній сфері.

Ключевые слова: *зовнішньоекономічна діяльність, суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, ліцензування, обмеження, спеціальні санкції, штрафи, правопорушення, адміністративна відповідальність.*

Постановка проблеми. Перехід незалежної України до ринкової економіки, розвиток світових інтеграційних процесів, ускладнення міжнародних господарських зв'язків потребують постійного вдосконалення правової регламентації зовнішньоекономічної діяльності відповідно до міжнародних вимог і стандартів.

Правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності – це протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, що посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, установленний порядок правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності й за яку міжнародними та національними нормами права передбачено юридичну відповідальність.

Правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності викликають тінізацію зовнішньоекономічних відносин, сприяють створенню протиправних схем відтоку валютних коштів за межі України, неповерненню валютної виручки з-за кордону, ухиленню від оподаткування, контрабанді та скоєнню інших правопорушень.

Означені чинники зумовлюють необхідність комплексного підходу до розробки проблем адміністративної відповідальності у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням окремих питань регулювання зовнішньоекономічної діяльності займалися такі українські юристи та економісти, як Е. Авдоушкін, М. Азаров, Є. Азаян, Ю. Бахрамов, В. Білоус, В.Вердніков, Б. Горбанський, В. Глузів, А. Гутник, В. Додатко, Н. Даниленко, О. Данілов, І. Дахно, Є. Додін, В. Козик, О. Красавчиков, А. Кредісов, Ю. Лисенков, А. Омельченко, В. Осименський, В. Попович, А. Роздайбіда, Л.Руденко, О. Сохатська, С. Теньков, В. Фомін, С. Юдін та ін. Однак переважна більшість науковців досліджує, головним чином, практичну сторону зовнішньоекономічної діяльності, а не займається вирішенням теоретико-прикладних питань юридичної відповідальності у цій сфері.

Формування цілей. Мета статті полягає у визначенні підстав і порядку застосування спеціальних санкцій як виду адміністративної відповідальності у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється за допомогою законів України; економічних заходів оперативного регулювання (валютно-фінансового, кредитного та іншого) у межах законів України; рішень недержавних органів управління економікою, що приймаються за їх статутиними документами в межах законів України.

Базовим документом у регулюванні зовнішньоекономічної діяльності серед великої кількості нормативно-правових актів є Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність". Відповідно до ст. 37 цього Закону за визначені правопорушення до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності або іноземних суб'єктів господарської діяльності (далі – суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності) можуть бути застосовані спеціальні санкції, а саме:

- накладення штрафів у випадках несвочасного виконання або невиконання своїх обов'язків;
- застосування індивідуального режиму ліцензування;
- тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності [1].

Метою застосування спеціальних санкцій є припинення та недопущення повторення правопорушення на конкретно-адресному рівні щодо конкретного правопорушника у сфері зовнішньоекономічної діяльності. А це дозволяє з позицій науки адміністративного права розглядати спеціальні санкції в аспекті адміністративного примусу як одного із видів державного примусу.

Підставою для застосування спеціальних санкцій є порушення Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» або пов'язаних із ним законів, тобто застосування цих санкцій за порушення положень указів Президента, постанов Кабінету Міністрів та інших підзаконних актів, якщо ці положення не передбачені у вищезазначених законах, не відповіда-

ють Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» і, отже, є неправомірними.

Накладення штрафів здійснюється у випадках несвоєчасного виконання або невиконання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності своїх обов'язків згідно із Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» або пов'язаних з ним законів України.

Так, відповідно до Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» за порушення резидентами передбачених термінів розрахунків при здійсненні експортних та імпорتنних операцій стягується пеня за кожен день прострочення у розмірі 0,3 відсотка суми не одержаного виторгу (вартості недопоставленої продукції) в іноземній валюті, перерахованої у грошову одиницю України за валютним курсом НБУ на день виникнення заборгованості. Загальний розмір нарахованої пені не може перевищувати суми не одержаної виручки (вартості недопоставленого товару) [2].

Крім того, відповідно до ст. 16 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» здійснення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності зовнішньоекономічних операцій без відповідних ліцензій тягне за собою накладення штрафу в сумі 10 відсотків від вартості проведеної операції, перерахованої у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим НБУ на день здійснення такої операції.

Наказом Міністерства економіки України від 17 квітня 2000 року № 52 затверджено Положення про порядок застосування до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності спеціальних санкцій, передбачених статтею 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (далі – Положення) [3].

Відповідно до Положення, спеціальні санкції застосовуються в разі порушення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності валютного, митного, податкового, іншого законодавства, що встановлює певні заборони, обмеження або порядок здійснення зовнішньоекономічних операцій, та в разі проведення ними дій, що можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки.

Пунктом 1.3. Положення передбачено, що спеціальні санкції можуть бути застосовані до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності протягом трьох років з дня виявлення порушення законодавства.

Індивідуальний режим ліцензування задіюється до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у випадках порушення такими суб'єктами Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та/або пов'язаних із ним законів України, що встановлюють певні заборони, обмеження чи порядок здійснення зовнішньоекономічних операцій.

Індивідуальний режим ліцензування зовнішньоекономічної діяльності передбачає оформлення разової (індивідуальної) ліцензії суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, які допустили порушення в цій сфері. Разова (індивідуальна) ліцензія видається Міністерством економічного

розвитку і торгівлі України чи уповноваженими ним органами та є підставою для здійснення зовнішньоекономічних операцій суб'єктами, до яких застосовано санкції.

Індивідуальний режим ліцензування діє до моменту усунення порушень законодавства України або застосування практичних заходів, що гарантують виконання Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та/або пов'язаних з ним законів України, і стосується Міністерством економічного розвитку і торгівлі України.

Тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності застосовується у випадках порушення Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» або пов'язаних із ним законів, проведення дій, що можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки. Ця санкція є більш жорсткою порівняно з індивідуальним режимом ліцензування й тому, на нашу думку, необхідно в законодавчому порядку конкретизувати дії, що можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки й до яких повинна застосовуватися відповідна санкція.

Тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності означає позбавлення права займатися всіма видами зовнішньоекономічної діяльності, за винятком:

- завершення розрахунків за зовнішньоекономічними операціями, за якими з боку українських суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності або іноземних суб'єктів господарської діяльності були перераховані кошти до застосування цієї санкції;

- завершення розрахунків за зовнішньоекономічними операціями за продукцію, що була відправлена за межі України українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності або відправлена в Україну іноземними суб'єктами господарської діяльності до застосування цієї санкції.

Для завершення таких операцій українському суб'єктові зовнішньоекономічної діяльності слід у встановленому порядку отримати разову (індивідуальну) ліцензію Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності діє до моменту усунення порушень законодавства України або застосування практичних заходів, що гарантують виконання Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та/або пов'язаних із ним законів України, але не більше трьох місяців з дати винесення відповідного рішення Міністерством економічного розвитку і торгівлі України. Після тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності її суб'єкти переводяться Міністерством економічного розвитку і торгівлі України на індивідуальний режим ліцензування. Подовження дії тимчасового зупинення зовнішньоекономічної діяльності здійснюється тільки за рішенням суду.

Застосуванню санкцій до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності може передувати офіційне попередження з боку Міністерства економічного розвитку і торгівлі України про можливість застосування до них санкцій.

Дія санкцій скасовується в разі усунення суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності порушень законодавства України або застосування практичних заходів, що гарантують виконання Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та/або пов'язаних з ним законів України, і приведення своєї зовнішньоекономічної діяльності у відповідність до законів України або надання достатніх доказів неможливості (безперспективності) застосування практичних заходів, що гарантують виконання Закону, а також якщо в Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України відсутні матеріали щодо порушення цим суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності валютного, митного, податкового, іншого законодавства, яке встановлює певні заборони, обмеження або порядок здійснення зовнішньоекономічних операцій, та матеріали щодо проведених ним дій, що можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки.

Спеціальні санкції може бути застосовано в таких випадках:

- несвочасного виконання або невиконання суб'єктами господарської діяльності своїх обов'язків згідно із Законом «Про зовнішньоекономічну діяльність» або пов'язаними з ним законами України;

- порушення такими суб'єктами положень Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність», що встановлюють певні заборони, обмеження або режими здійснення зовнішньоекономічних операцій з дозволу держави;

- порушення Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» або пов'язаних з ним законів України, проведення дій, які можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки.

Наведений перелік підстав дуже широкий, що робить застосування спеціальних санкцій недостатньо визначеним.

Виходячи з того, що будь-які санкції суттєво обмежують права підприємства та є для нього матеріально обтяжливими, їх застосування має бути виваженим, що неможливо без всебічної оцінки кожного конкретно-го випадку правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

У чинному законодавстві України має бути чітко зафіксовано критерії аналізу правопорушень у зовнішньоекономічній діяльності, виявлено їхні причини та умови. Тільки за умови такого державного регулювання можна говорити про можливість ефективної профілактики правопорушень у зовнішньоекономічній сфері та суттєвого зменшення їх, що, власне, і є метою будь-яких санкцій як покарання. Тому більш доцільним і юридично виваженим було б встановлення конкретного складу правопорушень у галузі зовнішньоекономічної діяльності.

Крім того, якщо рішення про необхідність санкцій приймає суд, то сам процес судового розгляду й принципи судочинства в Україні передбачають повне та всебічне з'ясування обставин кожної справи. Але як показує практика, значна частка спеціальних санкцій за правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності застосовується як наслідок контролю податкових органів. Їх подання є підставою як для застосування спе-

ціальних санкцій, так і для їх скасування. У цьому процесі основою не завжди є послідовність та об'єктивність у боротьбі з порушниками законодавства про зовнішньоекономічну діяльність, а підвищення авторитету державної влади серед платників податків. Тому без чіткої регламентації підстав і критеріїв застосування спеціальних санкцій за порушення законодавства про зовнішньоекономічну діяльність зловживань не уникнути.

Висновки. Адміністративна відповідальність є одним з основних видів юридичної відповідальності в Україні. Вона виступає наслідком невиконання або неналежного виконання особою норм адміністративного законодавства, що тягне невідворотність реагування держави на адміністративні правопорушення (проступки) та встановлюється тільки її законами.

Адміністративні правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності - протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, заборонена міжнародними та національними нормами права. При цьому можуть бути порушені норми адміністративного права, а також норми, закладені в інших галузях правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності — господарському, цивільному, зовнішньоекономічному тощо. Адміністративні правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності характеризуються суспільною шкідливістю (суспільною небезпекою). Ці діяння завдають шкоди особі, групі осіб чи суспільству в цілому або несуть загрозу завдання такої шкоди, а також негативно впливають на інтереси того чи іншого учасника правових відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Виходячи з того, що спеціальні санкції застосовуються як до фізичних, так і до юридичних осіб суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за ініціативою органів державного управління, можна дійти висновку, що за своєю природою спеціальні санкції є санкціями адміністративно-правового характеру й виступають заходами адміністративного припинення правопорушень у зовнішньоекономічній сфері. Але невинувдане, без урахування всіх негативних наслідків, застосування спеціальних санкцій здатне завдати суттєвої шкоди суб'єктові зовнішньоекономічної діяльності. Тому необхідними є подальші дослідження для комплексної оцінки впливу таких заходів на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та оцінки їх ефективності в боротьбі з правопорушеннями у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Використані джерела:

1. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
2. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті : Закон України від 23.09.1994 № 185/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 40. – Ст. 364.
3. Про затвердження Положення про порядок застосування до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України та іноземних суб'єктів господарської

діяльності спеціальних санкцій, передбачених статтею 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»: Наказ Міністерства економіки України від 17.04.2000 № 52 у редакції Наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 26.05.2015 № 538 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 48. – Ст. 1562.

Филипенко Т.В., Филипенко А.С. Специальные санкции как вид административной ответственности в сфере внешнеэкономической деятельности

В статье определены основания и порядок применения специальных санкций в сфере внешнеэкономической деятельности, проанализировано их назначение, представлены предложения по совершенствованию действующего законодательства, направленные на уменьшение и профилактику правонарушений во внешнеэкономической сфере.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, субъекты внешнеэкономической деятельности, лицензирование, ограничения, специальные санкции, штрафы, правонарушения, административная ответственность.

Filipenko T.V., Filipenko A.S. Special sanctions as a form of administrative liability in the sphere of foreign economic activity

The article defines the grounds and the procedure of special sanctions' application of in the field of foreign activities. The Law of Ukraine "On foreign economic activity" is the basic document in the regulation of foreign economic activity. According to the article 37 of the Act for certain violation by the subjects of foreign economic activity or foreign subjects of economic activity can be applied to special penalties, in fines, the individual mode of licensing, temporary suspension of foreign economic activity.

The purpose of the special sanctions' application is to stop and prevent the repetition of violation to the specifically - addressed level of relatively specific offender in the sphere of foreign economic activities. This aspect allows, from the standpoint of the science of administrative law, to consider the special sanctions in the aspect of administrative compulsion as one of the types of state compulsion.

The basis for the special sanctions' application is a violation of the law of Ukraine "On foreign economic activity" or related laws, so, the application of these sanctions for violation of the presidential decrees' provisions, resolutions of the Cabinet of Ministers and other subordinate legislation if these provisions are not stipulated in the above laws, does not correspond to the Law of Ukraine "On foreign economic activity" and therefore it is illegal.

Assuming, that any sanctions would severely limit the rights of the company and are financially burdensome, their application should be balanced, which is impossible without a comprehensive assessment of each particular case offences in the sphere of foreign economic activity.

In the current legislation of Ukraine the criteria of analysis violation must be clearly stated in foreign trade activities, identified their causes and conditions. Only with such state regulation, we can talk about the opportunity of the effective crime

prevention in foreign activity and a substantial their reduction, in fact, the target of any sanctions is the punishment. Therefore, more appropriate and legally weighted would be to establish the specific composition of offenses in the field of foreign economic activity.

Key words: foreign economic activity, subjects of foreign economic activity, licensing, restrictions, special sanctions, fines, offence, administrative responsibility.

УДК 343.31

А.М. Ханькевич

КОНЦЕПЦІЯ СИТУАЦІЙНОГО КЕРУВАННЯ ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ РАЙОНУ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Статтю присвячено питанням визначення концепції ситуаційного керування діяльністю оперативних підрозділів Національної поліції України під час виконання завдань у районі проведення антитерористичної операції, що забезпечуватиме можливість адаптації структури керування до постійно змінюваних умов оперативної обстановки й надійність функціонування правоохоронних органів в ситуаціях, що набувають надзвичайного характеру, яким за суттю є антитерористична операція.

Ключові слова: антитерористична операція, оперативні підрозділи, ситуаційне керування, планування.

Постановка проблеми. В умовах середовища функціонування оперативні підрозділи Національної поліції нерідко стикаються з необхідністю вирішення професійних завдань в умовах різного роду непередбачених ситуацій надзвичайного характеру, до яких, безсумнівно, належить і загострення оперативної обстановки в умовах проведення антитерористичної операції (далі – АТО). Слід також зауважити, що в практиці керування правоохоронними органами виникають завдання, які або постійно повторюються і мають стабільний алгоритм їх розв'язання, або є ситуаційними.

Стабільні завдання визначаються сформованим характером оперативно-службової діяльності оперативних підрозділів в умовах спокійної оперативної обстановки, нерідко стандартними повторюваними заходами з реалізації функцій управління. Ситуаційні завдання виникають унаслідок впливу різноманітних факторів, що дестабілізують оперативну обстановку й порушують функціонування управлінських ланок і роботу підрозділів правоохоронних органів. Значну складність становить керування оперативно-службовою діяльністю оперативних підрозділів в умовах проведення АТО.

Досвід діяльності правоохоронних органів у районі проведення АТО на території південно-східних областей України в 2014-2016 рр. свідчить, що ефективність оперативно-службової діяльності в таких ситуаціях

нерідко значно знижується. У деяких випадках виявляється слабка пристосованість існуючих структурних ланок керування до функціонування у складних умовах оперативної обстановки, відзначається повільність й недостатня організованість дій оперативного складу на початковій стадії розвитку подій.

Слід також зауважити, що для більшості правоохоронних органів характерна слабка інформаційна забезпеченість управлінського процесу. В екстремальних умовах ведення АТО значно збільшуються інтенсивність й напруженість праці співробітників кримінальної поліції, а також перевагнення керівників оперативних підрозділів невластивими функціями. У цілому гострота, динамічність й напруженість оперативної обстановки в зоні АТО викликають необхідність доповнення існуючої структури керування елементами ситуаційного типу, що забезпечують в організаційному, оперативному й технічному відношеннях можливість вирішення всього комплексу завдань, що виикають раптово. Окреслені проблеми значною мірою обумовлені недостатньою розробленістю теоретичних основ керування, націленого нині переважно на вирішення завдань традиційного типу, пов'язаних з реалізацією різних функцій керування.

Уважаємо, що впровадження в теорію керування оперативно-розшуковою діяльністю (далі - ОРД) ситуаційного підходу, заснованого на виявленні проблемних ситуацій, їх класифікації і технології вирішення ситуаційних завдань, дозволить підвищити ефективність керування оперативно-службовою діяльністю за умови різкого загострення політичної й оперативної обстановки, й у першу чергу, у районах проведення АТО. Водночас, не відкидається можливість використання ситуаційного керування і в процесі поточної оперативно-службової діяльності. Науковий підхід і розв'язання проблем ситуаційного керування в змозі істотно розширити варіантність управлінських рішень, що в поєднанні з можливостями комп'ютерних систем підвищує якість і обґрунтованість прийнятих рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання комплексного керування оперативно-службовою діяльністю правоохоронних органів досліджувалися низкою українських та зарубіжних науковців, серед яких можна виділити праці за тематикою нормативно-правового забезпечення керування оперативно-розшуковими операціями ОВС України (С. І. Іванов); параметричного аналізу і синтезу структури системи управління регіональними силами охорони правопорядку та ситуаційного розподілу й оперативного управління силами охорони правопорядку під час підготовки та виконання завдання з припинення заворушень у регіоні держави (М. М. Орлов); адміністративно-правових засад діяльності міліції в умовах, що ускладнюють оперативну обстановку (Д. Ю. Сороковий); теоретико-прикладних проблем керування об'єднаними силами й засобами МВС у надзвичайних обставинах (М. А. Громов, РФ); організації та проведення спеціальних операцій з ліквідації групових порушень громадського по-

рядку та масових заворушень (М. О. Суботін), проведення операцій в ОРД (М. Б. Саакян) тощо.

Проте, на наш погляд, питання керування оперативно-службовою діяльністю підрозділів поліції в умовах проведення АТО вивчені та розроблені недостатньо повно й на сьогодні, як ніколи, потребують пильної уваги дослідників.

Формування цілей. Окреслити концепцію ситуаційного керування оперативно-службовою діяльністю підрозділів національної поліції в умовах району проведення АТО.

Виклад основного матеріалу. Суть концепції ситуаційного керування конкретним правоохоронним органом (підрозділом) ґрунтується на важливому методологічному посиланні: кожному типу конкретної оперативної ситуації, що виникає в процесі діяльності, повинні відповідати своя процедура управління з її інформаційним забезпеченням, свої критерії та шляхи прийняття рішень, а також об'єкти реалізації управлінських впливів. Тим самим забезпечуються можливість адаптації структури керування до постійно змінюваних умов оперативної обстановки і надійність функціонування правоохоронних органів у ситуаціях, що набувають надзвичайного характеру, яким за суттю і є АТО.

Проаналізувавши низку праць сучасних українських учених з теорії керування оперативно-службовою діяльністю правоохоронних органів [1-5], автор статті дійшов висновку, що розробка основних положень концепції в теоретичному і методичному плані може здійснюватися в такий спосіб.

По-перше, необхідно дослідити причини та джерела виникнення надзвичайних ситуацій, а також об'єкти, на які можуть бути спрямовані управлінські впливи для вирішення таких ситуацій. Важливого значення в цьому випадку набувають обґрунтована класифікація надзвичайних та управлінських ситуацій, що можуть виникнути на лініях оперативного обслуговування, напрямках і ділянках оперативно-службової діяльності; детальний та об'єктивний опис таких ситуацій з використанням інформаційних характеристик за кожною їх ознакою (джерелами виникнення, стадіями розвитку, складу сторін-учасниць тощо); розробка моделі виникнення та розвитку надзвичайних і управлінських ситуацій.

Під час побудови прогнозової моделі надзвичайних ситуацій можуть бути використані широко відомий у науці метод «дерева цілей», що дозволяє дати оцінку параметрів кінцевих цілей реалізації процедури ситуаційного керування [6], а також розроблений у теорії надійності метод «дерева неполадок», заснований на оцінці можливостей аварійних обставин у процесі функціонування різних систем і процесів, який дозволяє застосувати за аналогією методи розробки та дослідження моделі техногенних ситуацій до дослідження управлінських ситуацій та розробці моделі діяльності правоохоронних органів при виникненні особливих умов [7].

З огляду на характер виникнення та розвитку соціально-політичних, національних, військових, економічних та інших суперечностей, зіткнень і

конфліктів, що, на жаль, не в поодиноких випадках загрожує національній безпеці України та у вирішенні яких беруть участь різні сили забезпечення безпеки, необхідна розробка також спеціальної методології прогнозування надзвичайних ситуацій подібного роду. Убачається, що складовою частиною такої методології може бути методика «дерева протиріч», що містить опис безпосереднього ходу події- надзвичайної ситуації, а також причинно-наслідкових зв'язків і відносин, що сприяють її виникненню та розвитку. Побудоване «дерево протиріч» і являє логічну модель виникнення та розвитку надзвичайної ситуації, за допомогою якої можна уявити різні умови, що призводять до виникнення такої ситуації, усвідомити взаємозв'язок елементів, що становлять досліджувані події, логіку процесу розвитку ситуації та на цій основі виробити шляхи й способи її локалізації та нейтралізації.

По-друге, концепція ситуаційного керування вимагає розробки методів та інших процедур керування, адекватних меті розв'язання надзвичайної ситуації й відповідним циклам керування. Стратегії керування з вирішення надзвичайних ситуацій залежно від джерела виникнення надзвичайної ситуації та об'єкта впливу можуть бути поділені на три види: регулювання, адаптація, формування (вплив).

Стратегія регулювання – вид управлінської діяльності, спрямований на стабілізацію або зміну стану правоохоронних органів через виникнення всередині системи різноманітних надзвичайних явищ.

Стратегія адаптації – являє собою вид управлінської діяльності, викликаний змінами умов оперативної обстановки, що виконують роль зовнішнього середовища та здійснюваний шляхом пристосування всієї системи правоохоронних органів або окремих її підрозділів до функціонування в цих умовах.

Стратегія формування (вплив) – це вид управлінської діяльності, дію якої звернуто на дестабілізуючі оперативну обстановку чинники, що утворюють надзвичайну ситуацію з метою її запобігання або локалізації.

Кожна з названих стратегій визначає обсяг і характер вирішуваних завдань, склад залучених сил та засобів ОРД, спрямованість їх дій, внутрішньовідомчі та зовнішні форми взаємодії з іншими силами забезпечення безпеки, що беруть участь у реалізації кризових ситуацій в АТО.

Практика діяльності оперативних підрозділів в умовах різкого загострення оперативної обстановки, викликаній проведенням АТО, свідчить, що для розв'язання кризових та інших надзвичайних ситуацій можуть застосовуватися методи оперативного реагування, аналогів, моделювання, а також інтуїтивний метод.

Для простих та легко вирішуваних оперативних ситуацій може застосовуватися метод оперативного реагування, заснований на однозначності розв'язання безлічі ситуацій та безлічі поведінь, причому кожна оперативна ситуація викликає певну реакцію з боку оперативного підрозділу.

Метод аналогів ураховує досвід вирішення надзвичайних ситуацій схожого характеру, що виникали раніше.

Метод оперативного-розшукового моделювання полягає в формуванні комбінацій управлінських рішень і методів їх реалізації на підставі подання про можливий розвиток оперативної обстановки та функціонування оперативних підрозділів у цих умовах [8].

Найменш привабливим є використання інтуїтивного методу, який найбільш часто застосовується на основі інтуїції та передбачення можливого розвитку надзвичайної ситуації в районі проведення АТО.

Загальна схема формування управлінських процедур розв'язання ситуаційних завдань включає низку етапів. На першому етапі визначаються параметри надзвичайної ситуації з безлічі станів як самої оперативної обстановки в зоні АТО, так і правоохоронних органів з одночасним прогнозуванням їх розвитку. На другому етапі, залежно від прогнозу розвитку надзвичайної ситуації, ресурсів та об'єкта впливу обирається стратегія керування. На третьому етапі визначається метод розв'язання надзвичайних ситуацій і формується рішення за компонентами об'єкта впливу.

Можливість реалізації процедур розв'язання ситуаційних завдань керування забезпечується адаптацією структури системи керування оперативно-службовою діяльністю в особливих умовах. Такими адаптивними організаційними структурами правоохоронних органів, що забезпечують дії в особливих умовах є: тимчасові організаційні структури (відомчі й об'єднані оперативні штаби, слідчо-оперативні групи, тимчасові органи або підрозділи), мобільні формування й підрозділи з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у районі проведення АТО.

По-третє, для розробки концепції ситуаційного керування необхідно виявити послідовність, обсяг і зміст інформаційних процесів, що здійснюються в рамках процедур розв'язання надзвичайних ситуацій, які повинні скласти основу системи інформаційного забезпечення процесів розв'язання ситуаційних завдань керування. На нашу думку, система інформаційного забезпечення пов'язана з вирішенням трьох взаємопов'язаних інформаційно-прогностичних завдань:

- 1) з необхідністю організації безперервного й систематичного аналізу та прогнозування ймовірних надзвичайних ситуацій в районі проведення АТО. Передусім це стосується завчасного визначення сфер прояву кризових (конфліктних) явищ, тенденцій, обставин на різних напрямках, лініях і ділянках оперативно-службової діяльності; розробки ознак виникнення, становлення, розвитку та локалізації надзвичайних ситуацій; організації безперервного отримання, накопичення в існуючих оперативних інформаційних системах інформації про фактори, що дестабілізують політичну й оперативну обстановку; проведення регулярного аналізу всієї сукупності даних, що стосуються ознак назрівання надзвичайної ситуації; отримання узагальнювальних аналітичних прогнозних оцінок та їх дове-

дення до зацікавлених оперативних підрозділів (оперативних працівників);

2) з організацією в правоохоронних органах постійно діючої ефективної інформаційної системи, що забезпечує надходження відомостей про загрозу виникнення надзвичайних ситуацій шляхом:

- організації своєчасного виявлення кризових явищ і тенденцій з використанням оперативних й інших засобів;

- забезпечення надходження до правоохоронних органів інформації від органів державного управління, інших загальнодержавних і відомчих контролюючо-наглядових органів;

- організації та порядку проходження й обробки інформації з оперативних підрозділів і органів, що взаємодіють, в інформаційно-аналітичних підрозділах, що займаються питаннями прогнозування надзвичайних ситуацій;

- регламентації проходження «екстренної» інформації про надзвичайні явища, що стосується діяльності правоохоронних органів у межах їх компетенції в умовах району проведення АТО;

3) із забезпеченням надійності й безперервності функціонування інформаційних процесів у надзвичайному режимі - в умовах впливу на систему керування оперативно-службовою діяльністю різноманітних факторів дестабілізуванню.

В умовах розширення й поглиблення кризових явищ в Україні, спроб іноземних служб, організацій та екстремістських елементів інспірувати виникнення конфліктних проявів й інших надзвичайних обставин у різних регіонах країни важливого значення набуває розробка методології планування діяльності оперативних підрозділів в особливих умовах.

Система ситуаційних планів оперативних підрозділів Національної поліції України на випадок виникнення надзвичайних обставин включає:

- дії під час виникнення надзвичайних ситуацій на певній території;

- першочергові заходи керівників оперативних штабів з надзвичайних ситуацій;

- заздалегідь розроблені плани оперативно-розшукових заходів і невідкладних слідчих дій оперативних й слідчо-оперативних груп;

- організаційні й оперативні заходи керівників територіальних відділів поліції, а також керівників оперативних та інших підрозділів за відповідними лініями оперативно-службової діяльності під час виникнення надзвичайних ситуацій у районі проведення АТО;

- дії оперативних працівників на окремих об'єктах (ділянках) оперативно-службової діяльності.

План дій правоохоронного органу на певній території в надзвичайній обстановці є основним організаційним документом на застосування всіх сил і засобів, наявних у певному регіоні. План розробляється, виходячи з конкретної оперативної обстановки, з урахуванням негативних процесів з тенденцією переростання в масові антигромадські прояви, спрямо-

вані на насильницьке повалення конституційного ладу або виникнення масових заворушень.

Плани оперативних і слідчо-оперативних груп охоплюють першочергові організаційні й оперативно-розшукові заходи, а також невідкладні слідчі дії, що проводяться в зоні АТО. Вони призначені забезпечити чіткий порядок дій названих груп щодо своєчасного й кваліфікованого з'ясування обставин виникнення надзвичайної ситуації або події, негайного проведення невідкладних слідчих дій і першочергових оперативно-розшукових заходів, прийняття первинних заходів з локалізації можливих тяжких наслідків надзвичайних ситуацій [9]. За стандартною процедурою в плані дій слідчо-оперативної групи міститься:

- персональний склад групи, порядок використання сил правоохоронних органів, підрозділів Національної гвардії України, військового командування, громадськості тощо;
- порядок організації збору й виїзду груп у район надзвичайної ситуації;
- порядок отримання первинної інформації про обставини виникнення надзвичайної ситуації з використанням оперативних й інших сил і засобів, а також можливостей органів місцевого самоврядування;
- матеріально-технічне, криміналістичне, оперативно-технічне та інше забезпечення діяльності зазначених груп;
- порядок проведення першочергових оперативно-розшукових заходів і невідкладних слідчих дій безпосередньо в районі виникнення надзвичайної ситуації;
- організація взаємодії з відповідними органами, що діють в районі проведення АТО.

Структурно плани дій у надзвичайних ситуаціях повинні відображати етапи проведення оперативно-розшукової діяльності та режим функціонування правоохоронних органів у названих умовах. Отже, розділи плану повинні містити видовий перелік заходів щодо забезпечення постійної готовності до дій у надзвичайній ситуації, а також заходи під час виникнення реальної загрози надзвичайної ситуації в районі проведення АТО.

Складова частина розділів повинна містити підрозділи, кожен з яких відповідає одному з видів надзвичайних ситуацій, ймовірних для окремих ділянок, об'єктів, ліній оперативно-службової діяльності поліцейських підрозділів.

Виходячи з можливості розвитку різних надзвичайних ситуацій у районах проведення АТО, необхідно передбачати та складати кілька варіантів дій оперативних сил і засобів. Доповненням до таких планів можуть служити необхідні графічні матеріали у вигляді карт місцевості, планів населених пунктів, а також аналітичні розрахунки сил, засобів та інших матеріальних ресурсів.

Необхідність ґрунтовного всебічного опрацювання кожного визначеного ОРЗ або НС(Р)Д дозволяє застосовувати так званий послідовний ме-

тод роботи, суть якого полягає в тому, що вирішення кожного завдання становить певний етап роботи. Кількість таких етапів роботи, їх тривалість і зміст можуть відрізнятися залежно від конкретних умов операційної обстановки. Проте основними етапами зазвичай є: з'ясування завдань в обстановці, що складається та прогнозування можливого характеру надзвичайних ситуацій у районі проведення АТО; прийняття конкретних рішень під час надзвичайних обставин; уточнення плану дій під час виникнення надзвичайної ситуації; організаційна робота щодо здійснення передбачених планом підготовчих заходів.

Висновки. Таким чином, виникнення в діяльності Національної поліції надзвичайних ситуацій є об'єктивною закономірністю розвитку кризових, конфліктних тенденцій у районі проведення АТО. Появу подібних ситуацій необхідно прогнозувати та своєчасно вирішувати, що робить використання методів ситуаційного керування важливою та необхідною частиною робіт з вдосконалення керування оперативнослужбовою діяльністю оперативних підрозділів поліції. Ситуаційний підхід доповнює механізм організації планування та оперативного керування правоохоронними силами.

Основне ж завдання реалізації ситуаційного підходу полягає у виробленні адекватних ситуації оперативних рішень, що дозволяють виявляти та описувати надзвичайні ситуації, проектувати варіанти їх можливої локалізації, створювати відповідну інформаційно-аналітичну базу керування оперативними підрозділами.

Використані джерела:

1. Кириченко О.В. Діяльність та перспективи розвитку центру оперативного управління / О. В. Кириченко // Бюлетень обміну досвідом роботи : науково-практичне видання. – К.: ГШ МВС України, 2011.-№185. - С. 82-87.
2. Іванов С. І. Нормативно-правове забезпечення управління оперативно-розшуковими операціями органів внутрішніх справ України / С. І. Іванов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : збірник наукових праць. Спецвипуск. – Дніпропетровськ, 2011. – № 57. – С. 203-210.
3. Орлов М. М. Метод зонного поетапного параметричного аналізу і синтезу структури системи управління регіональними силами охорони правопорядку / М. М. Орлов // Честь і закон : науковий журнал Академії внутрішніх військ МВС України. – Х., 2011. – № 3. – С. 34-48.
4. Методичні рекомендації про дії органів та підрозділів внутрішніх справ та внутрішніх військ МВС України щодо розшуку і затримання озброєних та інших злочинців, які становлять підвищену суспільну небезпеку, та щодо готовності співробітників міліції і військовослужбовців внутрішніх військ до дій в екстремальних ситуаціях / [авт. кол.: С. Ф. Константинов, Д. Й. Никифорчук, Я. М. Квітка та ін.]. – К. : НАВС, 2011. – 180 с.

5. Правові й організаційно-процедурні основи здійснення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ в Україні. Загальна частина : навч. посіб. / [кол. авт.]; за ред. А. В. Іщенко та Б. І. Бараненка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – 360 с.

6. Селюков М. В. Процесс постановки целей в системе менеджмента организации [Электронный ресурс] / М.В. Селюков // Современные проблемы науки и образования. – 2011. – № 3. – Режим доступа : <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=4700>.

7. Методы прогнозирования ситуаций [Электронный ресурс] // Быстрое и качественное управление – Режим доступа до ресурсу: <http://www.managewind.ru/pods-45-1.html>.

8. Ханькевич А.М. Оперативно-розшукове моделювання як елемент протидії злочинній діяльності / А.М. Ханькевич // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 25 верес. 2012 р.). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 202–204.

9. Ханькевич А. М. Про суть планування спільної діяльності оперативних підрозділів суб'єктів боротьби з тероризмом щодо протидії політичному тероризму в Україні / А.М. Ханькевич // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 25-26 верес. 2014 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – С. 144–148.

Ханькевич А.Н. Концепция ситуационного управления оперативно-служебной деятельностью подразделений Национальной полиции в условиях района проведения антитеррористической операции.

Статья посвящена вопросам определения концепции ситуационного управления деятельностью оперативных подразделений Национальной полиции Украины во время выполнения задач в районе проведения антитеррористической операции, что обеспечит возможность адаптации структуры управления к изменяющимся условиям оперативной обстановки и надежность функционирования правоохранительных органов в ситуациях, приобретающих чрезвычайный характер, чем по сути и является антитеррористическая операция.

Ключевые слова: *антитеррористическая операция, оперативные подразделения, ситуационное управление, планирование.*

Khankevich A.N. The concept of situational management of operational and service activity of the national police units in the area under the anti-terrorist operation

In extreme conditions of ATO significantly increased intensity and tension Criminal Police employees and managers of operational units overloading improper functions. Overall sharpness, dynamics and tension of situation in the area ATO make it necessary to supplement the existing management structure elements of situational type, providing organizational, operational and technical sense an

opportunity to address the whole set of suddenly emerging challenges. Outlined problems largely due to a lack of theoretical foundations elaborated controls, aimed mainly at present to meet the challenges of the traditional type, associated with the implementation of various management functions.

Introduction to the theory of management Operational Activities situational approach based on the identification of problematic situations, their classification and technology of situation tasks, will increase the efficiency of management of operational and service activities for the aggravation of the political and operational situation, and especially in terms of areas of ATO. Scientific review and problem solving situational management is able to significantly increase the variability of management decisions, which, combined with the capabilities of computer systems enhances the quality and validity of decisions.

The essence of the concept of situational control specific body of law based on the important methodological premise: each type of specific operational situation arising in the course of business must meet its own procedure management of its information management, the criteria and ways of decision-making, implementation and facilities management actions.

In terms of expansion and deepening of the crisis in Ukraine, the attempts of foreign services, organizations and extremist elements inspire manifestations of conflict and other emergencies across the country, important to the development of planning methodologies of operational units in special circumstances.

The main objective of implementing situational approach is to develop operational situations appropriate solutions to detect and describe emergencies design options for their possible localization, create relevant information and analytical database management operational units.

Key words: *anti-terrorist operation, operational units, case management, planning.*

УДК 351.74

В.В. Чумак

ЗАВДАННЯ ПОЛІЦІЇ В ПОЛІЦЕЙСЬКОМУ ПРАВІ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ

У статті з'ясовано стан сучасної наукової дискусії щодо завдань поліції. Окреслено новітні тенденції нормативно-доктринальної інтерпретації завдань поліції в правовій державі та їх класифікація. Зазначено, що завдання належать до чинників, які зумовлюють нормативно-правовий статус поліції та визначають специфіку її організаційної побудови. Наголошено, що в поліцейському праві європейських країн завдання поліції визначаються в контексті забезпечення охорони ліберальних цінностей і захисту суспільства від широкого спектру існуючих загроз і небезпек.

Ключові слова: *завдання, поліція, класифікація, діяльність, сучасні держави.*

Постановка проблеми. Глибокі й невідворотні демократичні перетворення, що відбуваються в Україні, а також курс нашої держави на євроінтеграцію вимагають перебудови й значного підвищення на цій основі рівня ефекти-

ності та якості діяльності правоохоронних органів. Чинна Конституція України визначає Українську державу як соціальну та правову.

Отже, держава, з одного боку, покликана здійснювати активну соціальну роль, позитивно впливаючи на ті соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві, та використовувати для цього відповідні методи впливу на нього; а з іншого – держава повинна здійснювати свою діяльність у межах, що унеможливають зловживання з боку органів держави як стосовно окремої вільної у своїй поведінці й автономно діючої особистості, так і громадянського суспільства загалом. Сьогодні очевидно, що існуючий державний механізм не може ефективно виконувати ці дві, у багатьох розуміннях, різні між собою групи завдань. Тому виникає проблема вдосконалення адекватного вказаним новим завданням державного механізму [1, с. 6].

Загальновідомо, що одним з основоположних завдань держави та легітимною підставою монополії державної влади є встановлення охоронюваного правом та стабільного порядку. Загроза безпеці нормального суспільного співіснування виникає тоді, коли окремі громадяни ставляться з неповагою до загального правопорядку або окремих прав інших членів суспільства, діють (поводяться) усупереч принципам громадського співіснування або спричиняють шкоду нормальному функціонуванню державних органів. Відривання цих загроз безпеці суспільства та запобігання порушень правопорядку якраз і є завданням поліції [1, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти означеної проблеми опосередковано досліджували в наукових працях В.Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю.П. Битяк, К. С. Бельський, І. А. Горшенювий, А. В. Губанов, С.М. Гусаров, Д.П. Калаянов, Р.А. Калюжний, В.К. Колпаков, Я.Ю. Кондрат'єв, С.Ф. Константинов, М.В. Корнієнко, А.Т. Комзюк, В.І. Олефір, К.Б. Левченко, Р.С. Мельник, О.В. Негодченко, О.С. Проневич, Ю. П. Соловей, О.Ю. Синявська, М.О. Тучак, Х.П. Ярмакі, О.Н. Ярмиш та інші вчені.

Однак варто зауважити, що зазначена проблематика розглядалася в умовах тогочасної системи МВС. На сьогодні, у час великих політичних змін та радикального реформування системи внутрішніх справ ці наукові дослідження дещо втратили свою актуальність і потребують нового переосмислення. Також еволюція сучасних доктрин правоохоронної діяльності, новітні зміни в організаційно-правовому регулюванні діяльності органів охорони правопорядку сучасних держав об'єктивно зумовлюють необхідність класифікації та поглибленого сутнісного аналізу завдань поліції.

Формування цілей. Метою статті є з'ясування стану сучасної наукової дискусії щодо завдань поліції, новітніх тенденцій нормативно-доктринальної інтерпретації завдань поліції у правовій державі та їх класифікація.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка держава має нагальну потребу в спеціальному апараті, який би забезпечував дотримання встановлених правил і норм поведінки в суспільстві, здійснював нагляд за порядком та безпекою. Зазвичай такий апарат має назву «поліція».

Завдання належать до чинників, що зумовлюють нормативно-правовий статус поліції і визначають специфіку її організаційної побудови. У правничій літературі завдання поліції визначаються як цілі, досягнення яких вона має прагнути у своїй діяльності [2].

Поліцейська робота традиційно асоціюється з такими напрямками, як охорона правопорядку та контроль над злочинністю. Проте коло потенційних обов'язків поліції останнім часом стало настільки широке, що напевне не існує такої проблеми, якою б не цікавилася поліція [1, с. 94].

Загалом поліція покликана захищати інтереси суспільства, але інтереси всіх захистити неможливо. Тому об'єктивно виходить, що захищаються інтереси держави, в ідеалі – більшості. Але якщо є більшість, то є і меншість. Специфіка роботи поліції полягає в тому, що працювати доводиться саме з меншістю.

Загальноприйнято вважати, що більшість громадян законотрусливі й не порушують громадський порядок; правопорушники ж складають меншість, які своєю поведінкою заперечують встановлені правила, тобто „бунтують” проти держави.

Необхідно зазначити, що яким би чином ці особи не бунтували: чи вчиняючи правопорушення, чи суспільно небезпечніші діяння – злочини, вони залишаються членами суспільства, громадянами держави і незважаючи на свою „бунтарську” сутність заслуговують на людське ставлення, що обумовлюється принципом гуманізму. Навіть якщо згідно з чинним законодавством особа підлягає ізоляції від суспільства й потребує посиленого контролю з боку держави (зауважимо, що йдеться про засудження особи до позбавлення волі), однак права і свободи такої людини не можуть порушуватись і попіратись.

Яким же чином виконати покладений на поліцію обов'язок і дотриматися прав людини та громадянина, а також задовольнити потреби суспільства (більшості), адже поліція служить народові?

Слід виходити з того, що поліція створена для народу, тобто суспільства. Убачається, що діяльність поліції як органу виконавчої влади має бути спрямована на виконання державою функцій щодо:

- 1) створення належних умов для повноцінної реалізації громадянами своїх прав і свобод;
- 2) надання населенню багатоманітних управлінських послуг;
- 3) здійснення своєрідного "внутрішнього" контролю за виконанням управлінськими органами, їх посадовими особами покладених на них обов'язків стосовно забезпечення прав і свобод людини;
- 4) вжиття відповідних заходів адміністративного реагування у випадках оскарження громадянами рішень та дій, що порушують їх права і свободи.

До речі, останнє завдання виділяється й професором В.Б. Авер'яновим в аспекті пріоритетної орієнтації державного управління [3].

Науковець Бергіус, камераліст фон Юсті, вбачали завдання поліції, зокрема, у забезпеченні належного порядку, безпеки та добробуту підда-

них. У часи просвітницького абсолютизму для сприяння громадському добробуту, збереження безпеки та порядку, а також для покращання статку людей поліційна влада – *ius politiæ* – сприймалася як централізована та необмежена правом державна влада. Своєю «поліційною владою» абсолютний монарх намагався впроваджувати економічні, соціально-політичні або громадсько-політичні програми, а також встановлювати соціальний порядок [4].

За тих часів управління «державою загального добробуту» або «поліцейською державою» здійснювалося централізованим апаратом та компетентними чиновниками, тобто аристократами та освіченою буржуазією, вихованою камералістичною теорією та практикою. Приблизно в середині XVIII ст. відбулося важливе організаційне перетворення у сфері управління: відокремлення загального управління внутрішніми справами, на яке й були покладені поліцейські завдання в широкому розумінні, від поліцейської служби, яка відповідала за безпеку, порядок, боротьбу зі злочинністю та дорожній рух [1, с. 11].

Безперечно, організаційно-правові принципи функціонування поліцейських сил у країнах світу в XIX-XX ст. ст. зумовлювалися не лише впливом розповсюдження у суспільстві демократичних ідей, але й національно-історичною специфікою [5, с. 2].

Саме в цей час склалися два підходи до поліцейської діяльності – «британський» і «континентально-європейський». Їхню основу склали різні тлумачення обсягу повноважень поліції. У Великій Британії обов'язки поліції склалися з трьох завдань: підтримання правопорядку, розкриття злочинів і регулювання вуличного руху в містах. Вважалося, що ці обов'язки взаємопов'язані й становлять єдину поліцейську функцію забезпечення громадської безпеки. В Австрії, Німеччині, Франції, Італії, Іспанії та інших країнах континентальної Європи завдання поліції були значно ширшими [6, с. 3]. На неї покладалося ще й завдання попередження злочинів. Однак, важко уявити будь-яку сферу соціальної діяльності, що так чи інакше не була пов'язана із поліцейською превенцією.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» основними завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [7].

Зазначимо, що про завдання поліції йдеться не лише в автономній нормі Закону України «Про Національну поліцію», але й у низці інших нормативно-правових актів, де загальні завдання поліції деталізуються відносно окремих служб і підрозділів.

Наголошено, що з прийняттям 02 липня 2015 року Верховною Радою України Закону України «Про Національну поліцію», який набув чиннос-

ті лише 07 листопада того ж року, поліцію було увільнено від виконання низки невластивих їй завдань, що значною мірою кореспондуються із завданнями поліції (міліції) більшості пострадянських держав.

Правоохоронна система України до 07 листопада 2015 року не здатна була ефективно виконувати покладені на неї державою функції та завдання й не позбулася таких негативних наслідків радянської правоохоронної системи, як надмірна централізація, мілітаризація, бюрократизм і карально-репресивний характер службової діяльності. Усі ці вади характерні для тодішньої міліції, свідченням чого є численні нарікання на її діяльність з боку населення та громадських організацій, зокрема й правоохоронців [8].

Зазначене свідчило про необхідність перманентного звернення до досвіду діяльності поліції країн Європи з метою його використання в Україні, у зв'язку з чим й був прийнятий 02 липня 2015 року Верховною Радою України Закон України «Про Національну поліцію», що значною мірою ґрунтується на апробованих у західних країнах концептуальних підходах.

У поліцейському праві європейських країн завдання поліції визначаються в контексті забезпечення охорони ліберальних цінностей і захисту суспільства від широкого спектру існуючих загроз і небезпек. Відповідно до західної правової доктрини поліція має захищати приватні права громадян лише тоді, коли забезпечення своєчасного судового захисту неможливе або ж якщо без оперативного втручання поліції реалізація цих прав суттєво ускладнюється.

Поліцейське право постсоціалістичних східноєвропейських держав значною мірою ґрунтується на апробованих у західних країнах концептуальних підходах. Так, наприклад, відповідно до ст. 3 Закону Латвійської Республіки «Про поліцію» до основних завдань поліції віднесено: гарантія особистої та громадської безпеки; запобігання кримінальним злочинам та іншим правопорушенням; розслідування кримінальних злочинів та розшук осіб; надання допомоги установам і приватним особам щодо захисту своїх прав тощо [9].

У ст. 4 Закону Литовської Республіки «Про поліцію» зазначено, що поліція відповідно до законів та інших нормативних правових актів неупереджено захищає всіх людей на території Литовської Республіки незалежно від їх національності, раси, статі, мови, походження, соціального статусу, релігії, переконань і думок.

У ст. 5 цього ж закону зауважено, що пріоритетним напрямом поліцейської діяльності є: 1) захист прав і свобод людини; 2) забезпечення громадського порядку та громадської безпеки; 3) надання допомоги в надзвичайних ситуаціях, зокрема, якщо особа постраждала від протиправних діянь чи природних катаклізмів або перебуває у безпорадному стані; 4) запобігання кримінальним злочинам та іншим правопорушенням; 5) виявлення й розслідування кримінальних злочинів та інших правопорушень; 6) контроль за безпекою дорожнього руху [10].

Відповідно до ст. 16 Закону Грузії «Про поліцію» головною її функцією є запобігання загрози для забезпечення громадської безпеки та правопорядку.

Основними, тобто пріоритетними, напрямками діяльності поліції Грузії є: а) захист прав і свобод людини; б) захист майна фізичних і юридичних осіб від протиправного посягання; в) життя превентивних заходів для запобігання і припинення злочинів та інших правопорушень; г) виявлення злочинів та інших правопорушень і відповідне правове реагування на підставі повноважень, наданих Кримінально-процесуальним кодексом Грузії, Кодексом Грузії про адміністративні правопорушення та іншими нормативними актами; д) дотримання та контроль за правовим режимом Державного кордону Грузії та морського простору Грузії; е) аналіз злочинів та інших правопорушень, очікуваних загроз, ризиків і викликів, а також розробка стратегії боротьби зі злочинністю; ж) здійснення дозвільної, ліцензійної та реєстраційної діяльності; з) забезпечення безпеки дорожнього руху; і) дотримання безпеки учасників кримінального процесу; к) боротьба з нелегальною міграцією, превенція, припинення нелегальної міграції та забезпечення виконання інших вимог, передбачених законодавством Грузії; л) здійснення пошуково-рятувальних робіт; м) під час воєнного чи надзвичайного стану здійснення повноважень, наданих законодавством Грузії; н) реагування на надзвичайні ситуації [11].

Автор статті погоджується з думкою Проневича О.С. про те, що відсутність уніфікованих підходів і загальноживаної термінології зумовлює своєрідність формулювання завдань поліції у законодавстві сучасних держав, а також із запропонованою класифікацією завдань поліції (міліції):

- загальні (стратегічні) завдання поліції: «підтримання безпеки, спокою, миру та порядку в суспільстві» (Данія); «забезпечення і зміцнення порядку та спокою в країні» (Мальта); «забезпечення миру в країні» (Кіпр); «підтримання миру й порядку та забезпечення безпечного соціального розвитку громадян, включаючи виконання загальних поліцейських обов'язків та забезпечення безпеки на дорогах» (Греція); «захист прав і свобод людини» (Литва);

- завдання у сфері забезпечення особистої та майнової безпеки: «захист власності, життя і особистої гідності громадян» (Словенія); «забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів» (Україна), «особистої та майнової безпеки громадян» (Білорусь), «гарантій особистої та громадської безпеки» (Латвія), «безпеки Папи Римського як у межах держави під час папських церемоній і прийомів, так і під час подорожей Італією та іншими країнами» (Ватикан);

- завдання у сфері захисту суспільства і держави від злочинних та інших посягань: «запобігання правопорушенням та їх припинення» і «виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили» (Україна); «попередження і розкриття злочинів, затримання правопорушників» (Кіпр); «профілактика кримінальних злочинів та інших правопорушень» і «розслідування кримінальних злочинів і кримінальний розшук» (Латвія);

- завдання у сфері охорони публічного порядку: «охорона і забезпечення громадського порядку» (Україна), «охорона громадського порядку» (Білорусь), «забезпечення громадського порядку та безпеки» (Литва), «забезпечення громадського порядку, безпеки особистості та суспільства» (Киргизстан), «профілактика злочинів і захист держави та демократичного уряду в рамках конституційного поля, включаючи реалізацію політики у сфері громадської та державної безпеки» (Греція), «дотримання законності і підтримання громадського порядку» (Кіпр);

- завдання соціального (гуманітарного) характеру: участь у наданні соціальної та правової допомоги фізичним і юридичним особам (Україна, Білорусь), надання допомоги у надзвичайних ситуаціях, зокрема якщо особа постраждала від протиправних діянь чи природних катаклізмів або перебуває в безпорадному стані (Литва);

- завдання особливого характеру: виконання завдань військового характеру під час проведення миротворчих операцій за кордоном (карабінери Італії); забезпечення безпеки кордону, повітряного простору, міжнародних аеропортів і залізниць, охорона офіційних осіб, федеральних будівель і дипломатичних місій (федеральна поліція Німеччини) тощо [2].

Висновки. Отже, на підставі викладеного можемо дійти висновку, що завдання поліції є одним із обов'язкових елементів їх правового статусу, відображаючи призначення поліції та основні напрями її діяльності у певній сфері суспільно-державних відносин. Чітко визначені завдання є однією з гарантій адекватної роботи поліції щодо протидії.

Зрозуміло, що боротьба зі злочинністю нерозривно пов'язана з діяльністю правоохоронних органів, чинне місце серед яких займає поліція. Поліція в Україні як абсолютно нова форма формація служіння суспільству перебуває лише на початковому етапі свого формування.

Тому вивчення досвіду європейських країн щодо діяльності поліції країн, які побудували громадянське суспільство й державне управління за зразком найрозвиненіших країн світу, є дуже актуальним для України в контексті європейської інтеграції. Ще одним аргументом на користь запозичення й використання позитивного досвіду європейських країн є прагнення нашої держави стати повноправним членом європейського співтовариства. Чималу користь цей досвід може принести Україні при розбудові власних правоохоронних органів насамперед поліції.

На сьогодні поліція в Україні перебуває в стані реформування, спрямованість якої багато в чому визначається також і євроінтеграційними планами нашої держави. Водночас, необхідно зауважити, що реформаційні перетворення мають відбуватися системно та послідовно.

Використані джерела:

1. Лошицький М. В. Теоретико-правові засади адміністративно-поліцейської діяльності держави: монографія / М. В. Лошицький. – К.: "МП Леся", 2014. – 365 с.

2. Проневич О.С. Завдання поліції (міліції) у юридичній поліцейській / О. С. Проневич // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. - 2010.- № 4 (51).- с. 191–205.

3. Державне управління в Україні (Навчальний посібник). За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора В. Б. Авер'янова. – К. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawbook.h12.ru/Admin/Averjanov/3-2.shtml>.

4. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика. – Авторський колектив / Відп. редактор: Римаренко Ю. І. – К.: КНТ, 2006. – С. 64-65.

5. Басс В.О. Організаційно-правові засади створення місцевої міліції в Україні: порівняльний аналіз з діяльністю муніципальної поліції зарубіжних країн: дис... канд.. юрид. наук : 12.00.07 / В.О. Басс ; Акад. упр. МВС. – К., 2010. – С. 31.

6. Бобырев В. В. Организационно-правовые основы кадрового обеспечения деятельности полиции государств Западной Европы : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / В. В. Бобырев. - М., 2002. - С. 29.

7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 58-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – ст. 379.

8. Покращення організаційно-правового забезпечення діяльності міліції в системі правоохоронних органів держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://refrend.ru/734902.html>

9. Par policiju Latvijas Republikas likums Izdevējs: Augstākā Padome Veids: likums Pieņemts: 04.06.1991. Stājas spēkā: 04.06.1991. Statuss [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://likumi.lv/doc.php?id=67957>. – Закон Латвійської Республіки про поліцію від 04.06.1991.

10. Lietuvos Respublikos Policijos Veiklos Įstatymas 2000 m. spalio 17 d. Nr. VIII-2048 Vilnius [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=435630. – Закон Литовської Республіки про поліцію від 17.10.2000.

11. Про поліцію : Закон Грузії від 15.01.2010 № 2529 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2047533/1/ru/pdf>.

Чумак В.В. Задачи полиции в полицейском праве современных государств

В статье выяснено состояние современной научной дискуссии относительно задач полиции. Определены новые тенденции нормативно-доктринальной интерпретации задач полиции в правовом государстве и их классификация. Отмечено, что задачи принадлежат к факторам, которые предопределяют нормативно-правовой статус полиции и определяют специфику ее организационного построения. Отмечено, что в полицейском праве европейских стран задачи полиции определяются в контексте обеспечения

охраны либеральных ценностей и защиты общества от широкого спектра существующих угроз и опасностей.

Ключевые слова: *задача, полиция, классификация, деятельность, современные государства.*

Chumak V.V. The police in the police powers of the modern state

Emphasized that deep and irreversible democratic transformations taking place in Ukraine, and the course of our state for European integration require restructuring and a significant increase on this basis, the efficiency and quality of law enforcement.

Emphasized that the state, on the one hand, aims to carry out an active social role in positively influencing the social processes in society, and use appropriate methods to this effect on him; the other - the state must carry out their activities within which prevent abuse on the part of the state both in terms of individual free in his behavior and autonomous actions of individuals and civil society in general.

It was shown state of the scientific discussion on the tasks of the police.

Outlined the latest trends in regulatory and doctrinal interpretation tasks of the police in the state of law and their classification.

It is noted that the objectives are the factors that determine the legal status of the police and determine the specificity of its organizational structure. In the legal literature of police tasks are defined as goals towards which he should strive in their work.

Emphasized that the police powers of the European police task defined in the context of the protection of liberal values and protecting society from a wide range of existing threats and dangers.

It is noted that the task of the police is one of the mandatory elements of their legal status, they reflect the purpose of the police and the main directions of its activity in a particular area of social and state relations. Clearly defined objectives is a guarantee of adequate policing to combat.

Key words: *tasks, the police, the classification of activities, modern state.*

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ БОРТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

УДК 343.1:341.231.14

О.І. Арсені

КОНТРОЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА НА СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

У статті зроблено спробу дослідити процесуальний статус прокурора на стадії судового розгляду справи. Проаналізовано наукові праці з різних сфер юридичної науки, у яких, в окремих аспектах, вивчалось питання повноважень прокурора на стадії судового розгляду справи та визначено, що досліджуване питання було як безпосереднім предметом досліджень учених протягом багатьох років, так і в сукупності з іншими проблемними питаннями. Водночас визначено оцінку ефективності процесуальної діяльності прокурора на стадії судового розгляду справи та шляхи і засоби збільшення внеску прокурора у вирішенні завдань кримінального судочинства.

Ключові слова: *процесуальний статус, прокурор, судовий розгляд, завдання кримінального судочинства.*

Постановка проблеми. У Конституції України проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Для кримінального процесуального законодавства це означає, що воно має бути зорієнтовано на забезпечення можливостей здійснення учасниками судочинства процесуальних прав і додержання законності (п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції) під час його відправлення. Послідовне й неухильне додержання на всіх стадіях кримінального судочинства норм кримінально-процесуального законодавства України є однією з важливих умов здійснення закріпленого ст. 55 Конституції України права громадян на судовий захист від неправних посягань. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України вніс безліч змін у процес досудового розслідування та судового розгляду з метою кращого забезпечення реалізації прав учасників. Водночас певні зміни потребують докладного вивчення та аналізу для вдосконалення правозастосовної діяльності. Отже, деяких змін зазнали порядок направлення обвинувального акта до суду та повноваження прокурора на стадії судового розгляду. Саме цей порядок і потребує докладного аналізу, чому й присвячена запропонована робота.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вчених, які займалися розробкою питання повноважень прокурора при направленні обвинувального акта до суду, а також інших суміжних питань варто віднести Алімамедова Е. Н., Гришина Ю.О., Галагана А.І., Давидова М.П., Зеленецького В.С., Каткову Т.В., Коновалову В.О., Либуса І., Михайленка О.Р., Сусло Д.С. та інших науковців і практиків.

Формування цілей. Метою статті є дослідження контрольних повноважень прокурора на стадії судового розгляду.

Виклад основного матеріалу. У судовому розгляді процесуальне становище кожного з суб'єктів має свої особливості. Безумовно, центральною фігурою є суд, але й прокурор має широкі повноваження практично на всіх стадіях кримінального судочинства. Відповідно до ст. 121 Основного Закону України прокурор виконує дві основні функції – нагляд за додержанням законів органами, що здійснюють досудове розслідування, та підтримка державного обвинувачення в суді. Остання є головною функцією прокурора на стадії судового розгляду[1].

Процесуальне становище прокурора в кримінальному процесі, форми і методи його діяльності, завдання, які вирішуються на кожній окремій стадії і його повноваження, визначені в КПК. Функції та повноваження прокурора, які він виконував та якими володів під час досудового провадження, у судовому провадженні трансформуються в права та обов'язки сторони процесу. Так, з-поміж владних повноважень прокурора чільне місце належить обов'язку прокурора у визначених законом випадках підтримувати державне обвинувачення в суді.

Правове становище прокурора в кримінальному провадженні визначається в його конституційному статусі як суб'єкта держави в суді. Такий відповідальний статус потребує належного правового регулювання його повноважень як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду кримінальних проваджень.

Державне обвинувачення – це процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України)[2, с. 3].

Прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час досудового провадження у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, має достатньо широкі (контролюючі) повноваження й під час судового розгляду справи, де він підтримує державне обвинувачення, має право відмовитися від підтримання державного обвинувачення, змінити його або висунути додаткове обвинувачення (п. 15 ч. 2 ст. 36, ч. 2 ст. 337 КПК). Це пов'язано з тим, що прокурор є незмінним протягом усього провадження у справі. Незмінність прокурора забезпечує його участь у кримінальному провадженні від початку досудового розслідування до завершення кримінального провадження вироком суду, який набрав законної сили. Це покладає на нього повну відповідальність за законність,

усебічність, неупередженість досудового розслідування та позиції в стадії судового розгляду справи[2, с. 10, 20, 117; 3, с.3; 4, с. 58; 5, с. 11-16].

Прокуророві повинні бути притаманні всі якості, які раніше вважалися професійно необхідними як для прокурора, який здійснює нагляд за досудовим розслідуванням, так і для державного обвинувача. Заміна прокурора можлива тільки в передбачених законом випадках (ч. 4 ст. 36, ст. 37 КПК). Засади гласності та відкритості судового провадження вимагають від прокурора вміння оперативно реагувати на всі порушення закону на цій стадії, швидко приймати обґрунтовані рішення в умовах змагальності процесу, володіти навичками риторики, публічного виступу в судових дебатах на очах у преси та суспільства й не забувати про принцип презумпції невинуватості[2, с. 20; 6, с. 205; 7, с. 528].

Прокурор у суді першої інстанції виконує тільки функцію державного обвинувачення. Такого висновку можна дійти, виходячи з норм КПК, що дозволяють суду у повному обсязі забезпечувати законність при судовому розгляді, водночас, прокурор та інші учасники процесу під час судового розгляду не мають процесуального механізму реалізації заходів на усунення порушень закону. Вони мають право реагувати на порушення закону під час судового розгляду тільки шляхом подання заяв і клопотань. Інших повноважень, які б дозволили прокуророві усувати порушення закону при судовому розгляді кримінальної справи, норми КПК не передбачають.

Головним повноваженням прокурора в суді є передусім подання до суду доказів обвинувачення та їх активне дослідження в процесі судового розгляду. Як державний обвинувач у змагальному кримінальному процесі прокурор під час судового розгляду використовує всі наявні в законі процесуальні засоби доказування для доведення вини обвинуваченого. Він як суб'єкт доказування має право надавати суду докази, брати участь у їх дослідженні, наводити аргументи на користь поданих ним доказів, спростовувати докази сторони захисту, заявляти клопотання про залучення нових доказів, давати оцінку зібраним доказам тощо.

Державне обвинувачення можна розглядати як процес комунікації (спілкування), зокрема, у судових дебатах. Зміст поняття судових дебатів у кримінальному судочинстві становить чітко структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами щодо доведеності висунутого обвинувачення. Кульмінаційним моментом участі прокурора в судовому розгляді є його промова, під час якої він структурує докази в належну систему, критично їх оцінює, пояснюючи суду своє бачення того, чому одні докази мають суттєве значення для встановлення матеріальної істини у справі, а інші мають другорядне значення або взагалі не можуть впливати на рішення суду.

Також, можна зазначити, що прокурор, який бере участь у розгляді справ у судах, дотримується принципу незалежності суддів і підпорядковується тільки закону, а також сприяє виконанню вимог закону про всебічний, повний та

об'єктивний розгляд справ та постановлення заснованих на законі судових рішень (ст. 34 Закону України «Про прокуратуру»).

Генеральний прокурор України участь у розгляді кримінальних справ і підтримання державного обвинувачення визначає як одну з основних функцій прокурорів і вимагає, щоб ця діяльність сприяла судам винесенню вироків, ухвал і постанов, заснованих на законі.

Визначаючи призначення державного обвинувача, сенс участі прокурора в судовому розгляді кримінальних справ, Ю. В. Кореневський зазначає: «Потрібний фахівець, який здатний кваліфіковано, наочно, переконливо й об'єктивно подати та проаналізувати докази обвинувачення. Ось у чому полягає сенс участі прокурора в судовому розгляді: тільки таким чином він може сприяти всебічному, повному та об'єктивному дослідженню обставин справи, правильному її вирішенню».

Правове становище та повноваження прокурора в суді першої інстанції регламентуються кримінально-процесуальним законодавством і Законом України «Про прокуратуру». Так, ст. 264 КПК України визначає, що прокурор підтримує перед судом державне обвинувачення, бере участь у дослідженні доказів; надає висновки з питань, що виникають під час судового розгляду, висловлює свої міркування з приводу застосування кримінального закону та міри покарання підсудного.

У ст. ст. 35–36 Закону України «Про прокуратуру» також вказано, що прокурор є учасником судового розгляду й наділений рівними з іншими учасниками правами. Обсяг і межі повноважень прокурора, який бере участь у судовому засіданні, визначається процесуальним законодавством[8; 9, с. 71].

Висновки. Отже, кримінальна процесуальна функція обвинувачення починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення й закінчується складанням обвинувального акта. Цю функцію виконує прокурор, якого керівником прокуратури призначено здійснювати нагляд у формі процесуального керівництва в конкретному кримінальному провадженні. Прокурор є незмінним протягом усього провадження у справі, що надає йому можливість належним чином підготуватися й успішно підтримувати обвинувачення в суді, а під час судових дебатів переконати суд в об'єктивності своєї обвинувальної позиції. Однак слід мати на увазі, що коли в результаті своєї обвинувальної діяльності прокурор дійде переконання про відсутність події кримінального правопорушення або встановить у діянні обвинуваченого відсутність складу кримінального правопорушення, за яким той притягається до кримінальної відповідальності, він зобов'язаний відмовитися від обвинувачення й припинити свою процесуальну діяльність як державного обвинувача. Таке рішення прокурор має приймати за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні всіх обставин кримінального правопорушення.

Участь прокурора в судовому розгляді – відповідальна ділянка його діяльності, що вимагає великої професійної майстерності, уміння викори-

стовувати надані законом повноваження для підтримання державного обвинувачення, усебічно сприяти суду в дослідженні доказів, як таких, що викривають, так і тих, що виправдовують підсудного, а також обставин, які обтяжують чи пом'якшують його відповідальність.

Використані джерела:

1. Конституція України. Закон [Електронний ресурс] : Верховна рада України від 28.06.1996, № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково – практичний коментар: у 2 т. – Т. 1/ О.М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.: за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
3. Уголовный процесс: учеб. для вузов / под общ. ред. проф. П.А. Лупинской. – М., 1995. – 797 с.
4. Альперт С. А. Обвинение в советском уголовном процессе / С. А. Альперт. – Х.: Харьковский юридический институт, 1974. – 58 с.
5. Литвак О. Функції прокуратури на сучасному етапі реформування правоохоронних органів / О. Литвак, С.Однолько // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 2(35) – с. 11–16.
6. Жогин Н.В. Прокурорский надзор за предварительным расследованием уголовных дел / Н.В. Жогин. – М., 1968. – 205 с.
7. Кримінальний процес: підручник/Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, В.П. Пшонка та ін.; заг. ред. В. Я. Тація, В.П. Пшонки. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
8. Закон України «Про прокуратуру». [Електронний ресурс] : Верховна Рада України від 14.10.2014. Номери: № 1697-VII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>. – Назва з екрана.
9. Корневский Ю. В. Государственное обвинение в условиях судебной реформы / Ю.В. Корневский // Государство и право. – 1992. – № 6. – С. 71.

Арсени О.И. Контрольные полномочия прокурора на стадии судебного рассмотрения

В статье сделана попытка исследовать процессуальный статус прокурора на стадии судебного рассмотрения дела. Проанализированы научные работы в различных сферах юридической науки, в которых, в отдельных аспектах, изучался вопрос полномочий прокурора на стадии судебного рассмотрения дела и установлено, что исследуемый вопрос был как непосредственным предметом исследований ученых на протяжении многих лет, так и в совокупности с другими проблемными вопросами. В то же время автор определяет оценку эффективности процессуальной деятельности прокурора на стадии судебного рассмотрения дела, а также пути и средства увеличения вклада прокурора в решении задач уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: *процессуальный статус, прокурор, судебное рассмотрение, задания уголовного судопроизводства.*

Arseni O.I. The control powers of the prosecutor at the trial stage

The article attempts to explore and procedural status of the prosecutor at the trial stage of the case. Analyzed research papers from different areas of legal science, which, in some respects, studied the question of office of the prosecutor at the trial stage *rozhl'yaduspravy* and determined that the issue was investigated as the direct object of research scientists for many years and in conjunction with other issues. However, the author defined procedural assessment of the effectiveness of the prosecutor at the stage of trial and ways and means of increasing the contribution of the prosecutor in the task of criminal justice.

Procedural criminal prosecution function begins with the message to suspicion of a criminal offense and ends with a written indictment. This function of the prosecutor, who was head of the prosecutors assigned to supervise in the form of procedural management in particular criminal proceedings. The prosecutor is the same throughout the proceedings, which gives him the opportunity to properly prepare and maintain a successful prosecution in court and during oral arguments to convince the court of their impartiality in the Indictment position. However, keep in mind that if as a result of his indictment of the prosecutor comes beliefs about events no criminal offense or act to establish the absence of the accused of a criminal offense for which he brought to criminal responsibility, he must give up and stop prosecution his procedural activity as a public prosecutor. The decision to accept the prosecutor in their inner conviction, based on a comprehensive, complete and objective examination of all the circumstances of the criminal offense.

Participation of the prosecutor in the trial - responsible section of its activity that requires great professional skills, the ability to use available legal powers to maintain public prosecution, to cooperate fully Court examination of evidence as revealing and justifying the defendant and the circumstances aggravating or *d'yakshuyuchyh* his responsibility.

Key words: *procedural status, the prosecutor, judicial review, tasks in criminal proceedings.*

УДК 343.98

В.С. Бондар**ЗАСТОСУВАННЯ ЛАЗЕРНОГО МАРКУВАННЯ ДЛЯ
ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ СТРІЛЕЦЬКОЇ ЗБРОЇ**

У статті розглянуто можливості застосування лазерного маркування для ідентифікації вогнепальної стрілецької зброї. Висвітлено способи нанесення лазерного маркування, обґрунтовано доцільність використання тих чи інших способів залежно від конструкції зброї.

Ключові слова: *варіативність, гільзи, досудове розслідування, ідентифікаційний період, ідентифікація, кулі, лазерне маркування, ознаки, сліди, стрілецька вогнепальна зброя, судова балістика.*

Постановка проблеми. Сучасні потреби практики досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї актуалізують пошук дієвих засобів та методів її ідентифікації, адже це дозволить:

- встановити перелік можливих для визначення фактів застосування зброї у минулому;
- встановити конкретну категорію, модель зброї, її виробника;
- оперативно перекрити можливі канали надходження на певну територію, а також встановити осіб, причетних до незаконного обігу вогнепальної зброї.

Водночас, ідентифікація стрілецької вогнепальної зброї за слідами на кулях та гільзах становить одне з найбільш складних завдань судово-балістичної експертизи.

Основною причиною цього є достатньо висока варіаційність слідів на стріляних кулях та гільзах. Зумовлено це тим, що індивідуальні ознаки зброї в слідах на кулях можуть дуже суттєво змінюватися від пострілу до пострілу. Експертна практика містить випадки, коли не вдається встановити тотожність за слідами, зокрема на кулях, по черзі стріляних з одного екземпляру зброї, хоча при цьому на кожній кулі утворюється достатньо велике число трас, придатних до ідентифікації. Наприклад, експериментальні дослідження гільз, стріляних у пістолеті «Маузер», показали, що розкид за кутовою відстанню між центрами слідів відображувача та зачіпу викидача варіюється у межах 15 градусів для одного екземпляру зброї та 20 градусів для декількох екземплярів зброї цієї моделі.

Певні труднощі являє ідентифікація стволу з полігональними нарізами. Пояснюється це тим, що на стінках каналу стволу відсутні такі елементи, як грані та ребра нарізу, сколювання та неоднорідності на яких й забезпечують появу в слідах на стріляних кулях характерних наборів трас. Тому така ідентифікація з огляду на відсутність значущих неоднорідностей мікрорельєфу на внутрішній поверхні стволу є одним з найбільш актуальних завдань судово-балістичної експертизи.

Слід зауважити й інші проблеми, що виникають при розслідуванні кримінальних проваджень зазначеної категорії, зокрема, відсутність:

- якісної довідково-допоміжної інформації, необхідної для вирішення ідентифікаційних, діагностичних та класифікаційних завдань у рамках судово-балістичних експертиз;
- дієвого контролю з боку правоохоронних органів території обігу зброї, каналів її надходження та точок кінцевого збуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці питань ідентифікації вогнепальної зброї присвячені роботи В.В. Арешонкова [2, с. 261-269], В.С. Аханова, В.Є. Бергерта [3], Д.Ю. Гамова, Б.М. Єрмоленка [5], А.В. Кокіна [6; 7; 14], Б.М. Комаринця [8], С.Д. Кустановича, І.В. Латішова [1, с. 125-127; 4, с. 24-27], Л.Ф. Савраня, А.В. Стальмахова [13, с. 40-42; 14], Є.І. Сташенка [15], В.О. Федоренка [13, с. 40-42; 19, с. 56-58;

20, с. 17-24; 21], Б.І. Шевченка [22] та інших учених і практиків [11, с. 497-506; 12, с. 89-91], які фактично сформували систему сучасних наукових уявлень у цій галузі. Тому сьогодні без врахування та аналітичного розгляду їх наукового внеску не може обійтися жодна серйозна праця зазначеної проблеми.

Формування цілей. Однак слід визнати, що у вітчизняній спеціальній юридичній літературі проблеми застосування лазерного маркування для ідентифікації вогнепальної стрілецької зброї в комплексі не розглядалися. Саме тому метою статті є подальше висвітлення можливостей нанесення лазерного маркування в каналі стволу для ідентифікації зброї за слідами на стріляних кулях та гільзах, а також формування на слідоутворювальних частинах вогнепальної зброї стійких індивідуальних ознак, що стабільно відображаються на стріляних кулях та гільзах.

Виклад основного матеріалу. Перспективним напрямом вирішення цієї проблеми є нанесення прихованого лазерного маркування, так званої «криміналістичної мітки», на гільзах чи кулях, стріляних з вогнепальної зброї, що забезпечуються внесенням змісту в слідоутворюючі частини та механізми вогнепальної зброї – канал ствола, патронник ствола, «чашка» затвору тощо, під якою розуміється заздалегідь визначене позначення, зміст, конфігурація та локалізація якого містить інформацію про комплекс ознак зброї.

Більше того, роботи криміналістів продемонстрували принципову можливість ідентифікації зброї, зокрема з полігональними нарізами, яка містить на внутрішній поверхні каналу стволу щонайменше один маркувальний елемент, який залишає на кулі при пострілі сліди, що дозволяють ідентифікувати ствол [19, с. 56-58; 20, с. 17-24].

Як маркувальний елемент використовувалася довільна зміна мікрорельєфу внутрішньої поверхні каналу стволу, яка виникає під впливом енергії від джерела лазерного випромінювання. Обробка внутрішньої поверхні каналу стволу лазерним випромінюванням базується на передачі енергії квантів світла тепловим коливанням решітки твердого тіла матеріалу стволу. При досягненні на поверхні щільності випромінювання на рівні $(1-5) \times 10^8$ Вт/см² основними процесами в зоні впливу стають випаровування та плавлення, які супроводжуються локальною зміною мікрорельєфу, а саме появою на поверхні малих деформацій у вигляді лунок (у результаті випаровування) та застиглих крапель розплавленого матеріалу (у результаті плавлення). Застосування багатомодового лазерного випромінювання, енергетичні та просторові параметри пучка якого довільно змінюються впродовж часу, супроводжується хаотичним розподілом щільності потужності в зоні впливу. При цьому, на відміну від відомих методів, на внутрішній поверхні стволу формуються мітки, що індивідуалізують та залишають на кулі сліди, комплекс сукупних ознак яких повторити неможливо. Для додаткового зміцнення маркувальних елементів внутрішня

поверхня каналу стволу на ділянці лазерного впливу покривалася тонким шаром пасти, що містить бор [17].

Таким чином, на вирішення судово-балістичних експертиз, що призначаються в кримінальних провадженнях зазначеної категорії, можуть бути винесені завдання щодо встановлення:

- криміналістичних міток на досліджуваних гільзах/кулях;
- ознак додаткової обробки (кернування, гравіювання тощо) на складових деталях досліджуваної зброї, що відображуються на стріляних кулях/гільзах;
- можливості визначення моделі та виробника досліджуваної зброї.

Виходячи з положень теорії судової ідентифікації, маркування, що наноситься на деталі зброї з метою їх подальшого ототожнення, мають задовольняти низці вимог:

1) комплекс ознак маркування, що відображується в слідах на стріляних кулях та гільзах, повинен бути індивідуальним, тобто кожному екземпляру зброї повинен відповідати певний комплекс ознак;

2) сліди маркування, які залишаються на об'єкті, що ідентифікують, повинні бути стійкими, тобто незалежно від кількості пострілів комплекс індивідуальних ознак повинен зберігатись;

3) на різних екземплярах зброї не повинно бути повторень мікрорельєфу маркувальних позначень;

4) складність видалення маркувань [6, с. 44; 20, с. 17].

У спеціальній літературі описані різні способи подібного маркування.

Існуючі в Європі та США методи прихованого маркування та ідентифікації зброї здебільшого відносяться до систем радіочастотного захисту. Тому певний інтерес становить ідея використання радіочастотної технології ідентифікації або RFID (Radio Frequency Identification). Основу цього способу складає використання RFID-міток, які впроваджуються в об'єкт та за своєю конструкцією є антенами, що приймають електромагнітний сигнал, чипом, який обробляє сигнал, що надходить та формує сигнал у відповідь. Для зняття та запису інформації на мітки використовуються спеціальні прибори зчитувачі.

Використання RFID-міток дозволяє максимально автоматизувати систему обліку, здатну функціонувати в режимі реального часу. Недоліками подібної системи є: можливість знаходження міток – RFID та їх дезактивація; чутливість чипів RFID-системи до інтенсивного нагріву, особливо це стосується механізмів ствольної коробки та стволу. Однак цей спосіб з технічних причин ще не реалізований.

Інші пропонувані передові способи та пристрої для прихованого маркування стволів стрілецької зброї, їх наукова новизна полягають у вирішенні проблем, що полягають у наступному – використовуючи графічну форму зберігання інформації, подібну ASCII коду, зменшується розмір кодового елемента, який наділяється здатністю зберігати необхідну кількість знаків інформації. Розроблена технологія електрохімічного маркування

полягає у формуванні на поверхні виробу сукупності лунок діаметром 0,5-1,0 мм та глибиною 200-300 мкм. Унікальність маркування полягає в тому, що прихована ідентифікаційна марка у вигляді сукупності розподілених точок малого розміру несе зашифровану інформацію про виробника, дату виготовлення та інші технічні характеристики. Розпізнання такого маркування здійснюється спеціальним сканером, зв'язаним з обчислювальним комплексом. Маркування має високу механічну стійкість, високий оптичний контраст. Підробка маркування такого типу іншими методами (без повторення цієї технології) неможлива, тому на аналізованій стадії маркування має високий ступінь захисту від підробок [9; 12, с. 89-91; 18].

Отже, найбільш прийнятним методом є нанесення механічних або лазерних штрихів на деталі зброї, що утворюють сліди.

Наприклад, модель «Ruger AMERICAN Mod. 6901» має особливості виготовлення – обробка «чашки» затвору проводиться таким чином, що залишає по собі слідову картину у вигляді численної кількості кіл, що перетинаються між собою. Відповідне зображення міститься в слідах на стріляній гільзі патрону калібру «.30-06 Sprg». Цілком прийнятним є вже запроваджений шлях, відповідно до вимог п. 4.14 ДСТУ 78-41-002-97, при наданні «криміналістичних міток» стріляним гільзам з переробленої зброї військового призначення в момент проведення заряджання та подальшого пострілу, що вдало використовується на вітчизняних збройних підприємствах – виробниках мисливської нарізної вогнепальної зброї на території країни: КНВО «Форт» МВС України; ТОВ «Ерма-Інтер», м. Київ; ПАТ «Завод Маяк», м. Київ; ТОВ «Собр», м. Дергачі Харківської області; ТОВ «Іжохоторужие», м. Харків. Такий ефект досягнуто за допомогою додаткової канавки в патроннику ствола мисливського карабіна («Сайга»); окремим кернуванням стінки патронника та ствола карабіна («АКМС-МФ», «АКМТ-МФ», «МКМ-072 Сб» тощо) чи додатковим ступінчастим конусом у структурі патронника ствола карабіна («Вулкан», «Вулкан-М», «Вілкан-С») [9; 10, с. 500].

Вивчення відповідних слідів на стріляних гільзах надає можливості навіть у «польових умовах» отримувати важливу для розслідування криміналістично значущу інформацію.

Однак слід зазначити, що результати досліджень слідової картини на стріляних кулях, що наводяться в літературі, свідчать про те, що впродовж перших 8-10 пострілів спостерігається висока варіативність слідів, утворених лазерним маркуванням; при подальшій експлуатації зброї сліди від маркування змінюються повільніше. Таким чином, виходячи з відомих принципів судової ідентифікації, яким має задовольняти маркування, найбільш слабким місцем є її стійкість від пострілу до пострілу. Одним зі шляхів підвищення вираженості трас є збільшення глибини та ширини полів лазерного маркування.

Висновки. Одним із засобів протидії злочинам, вчиненим із застосуванням вогнепальної зброї, є впровадження для зразків зброї, що надхо-

дить з-за кордону, обов'язкової процедури відповідного кернування, маркування чи навіть лазерного гравіювання окремих ділянок слідоутворювальних деталей зброї перед або під час проведення її сертифікації у відповідних органах сертифікації МВС чи Міністерства юстиції України або її попереднього митного оформлення.

При цьому необхідним є продовження робіт за напрямками, пов'язаними з дослідженнями впливу маркування на ресурс стволу, зносостійкості маркувальних символів при вирішенні завдань ідентифікації стрілецької зброї більшого калібру, ефективності лазерного маркування в зраках зброї при відстрілі куль з напиленими покриттями тощо.

Використані джерела:

1. Андреев А.Г. Актуальные вопросы идентификации огнестрельного оружия с полигональными нарезами канала ствола / А.Г. Андреев, С.В. Гринченко, И.А. Латышов // Анализ практики производства судебных экспертиз. Сборник статей. – Москва, 2005. – С. 125-127.
2. Арешонков В.В. Лазерне маркування деталей гладко ствольної вогнепальної зброї як спосіб підвищення ефективності її ідентифікації / В.В. Арешонков // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2010. – №4. – С. 261-269.
3. Бергер В.Е. Собираение и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела. Методическое пособие для следователей / В.Е. Бергер. – Киев: Киевский научно-исследовательский институт судебной экспертизы, 1967. – 27 с.
4. Гринченко С.В. Особенности механизма образования и морфология следов на пулях, выстреленных из современных образцов огнестрельного оружия с полигональными нарезами канала ствола / С.В. Гринченко, И.В. Латышов // Актуальные вопросы судебных инженерных экспертиз. – Иркутск, 2006. – С. 24-27.
5. Ермоленко Б.Н. Теоретические и методические проблемы судебной баллистики / Б.Н. Ермоленко. – Киев: Редакционно-издательский отдел МВД УССР, 1976. – 152 с.
6. Кокин А.В. Концептуальные основы криминалистического исследования нарезного огнестрельного оружия по следам на пулях: дис. ...докт. юрид. наук. – М., 2015. – 388 с.
7. Кокин А.В. Концептуальные основы криминалистического исследования нарезного огнестрельного оружия по следам на пулях / А.В. Кокин. – М.: Издательство «Щит-М», 2013. – 191 с.
8. Комаринец Б.М. Судебно-баллистическая экспертиза. Учебно-методическое пособие. Вып. 1 / Б.М. Комаринец. – М., 1974. – 166 с.
9. Корчмарик Н. Оружие с микрочипом. URL: www.sec4u.ru/text/6-2006-article/978/index.shtml.
10. Криміналістичні мітки на мисливській зброї, виготовленій шляхом перероблення автоматів Калашникова: метод. рекомендації. – К.: ДНДЕКЦ при МВС України, 2010.

11. Матвієнко С.А. Щодо проблемних питань проведення судово-балістичної експертизи з ідентифікації мисливської нарізної зброї на стадії досудового розслідування / С.А. Матвієнко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1. – С. 497-506.
12. Мильх В.А. Информационные и технические аспекты скрытой маркировки оружия / В.А. Мильх, Е.А. Коломиец // Международный Научный Институт "Educatio". Технические науки. – 2015. – II (9). – С. 89-91.
13. Стальмахов А.В. К вопросу о следах на пулях, выстреленных из огнестрельного оружия с полигональными нарезками / А.В. Стальмахов, В.А. Федоренко // Актуальные проблемы трасологической и судебно-баллистической экспертиз. – Волгоград, 2006. – С. 40-42.
14. Стальмахов А.В. Судебная баллистика и судебно-баллистическая экспертиза: Учебник / А.В. Стальмахов, А.М. Сумарока, А.Г. Егоров, А.Г. Сухарев / Под общей ред. Егорова А.Г. – Саратов: СЮИ МВД России, 1998. – 176 с.
15. Стащенко Е.И. Идентификация оружия по выстреленным пулям / Е.И. Стащенко, В.И. Нусбаум. – Москва: ВНИИСЭ МЮ СССР, 1976. – 33 с.
16. Судебная баллистика и судебно-баллистическая экспертиза [Текст]: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Судебная экспертиза» / А.В. Кокин, К.В. Ярмак. – М.: ЮНИПИ-ДАНА: Закон и Право, 2015. – 350 с.
17. Технологические процессы лазерной обработки: Учебное пособие для ВУЗов / Под ред. Григорьянца А.Г. – Москва: МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2006. – 663 с.
18. Устройство для электрохимической маркировки внутренней поверхности ствола оружия (патент RU 2514763 В 23 Н 9/06 от 10.05.2014 бюл. №13).
19. Федин А.В. Идентификация огнестрельного оружия лазерной маркировкой канала ствола / А.В. Федин, Е.А. Чащин, В.А. Федоренко // Известия Саратовского университета. – 2012. – Т.12. Серия Экономика. Управление. Право. – Вып. 3. – С. 56-58.
20. Федоренко В.А. [и др.]. Применение лазерной маркировки для идентификации оружия по следам на выстреленных пулях / В.А. Федоренко // Судебная экспертиза. – 2008. – № 1. – С. 17-24.
21. Федоренко В.А. Актуальные проблемы судебной баллистики [Текст]: монография / В.А. Федоренко. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2011. – 208 с.
22. Шевченко Б.И. Идентификация оружия по пуле в судебной баллистике. – Москва: Московский университет, 1962. – 47 с.

Бондарь В.С. Применение лазерной маркировки для идентификации огнестрельного стрелкового оружия

В статье рассмотрены возможности применения лазерной маркировки для идентификации огнестрельного стрелкового оружия. Раскрыты способы нанесения лазерной маркировки, обоснована целесообразность использования тех или иных способов в зависимости от конструкции оружия.

Ключевые слова: *вариационность, гильзы, досудебное расследование, идентификационный период, идентификация, пули, лазерная маркировка, признаки, следы, стрелковое огнестрельное оружие, судебная баллистика.*

Bondar V. The use of laser marking for identification of small arms fire

Development of modern methods for the identification of small firearms can:

- to establish facts using the same samples of weapons in the commission of several crimes;

- to establish a specific category, model weapons, weapons manufacturer;

- operational block possible channels for a particular area, and set the persons involved in the illicit trafficking of firearms.

It is noted that the identification of small firearms in the wake of bullets and cartridge cases is one of the most difficult tasks forensic ballistic examination.

The main reason is high enough variation bullet marks on bullets and cartridge cases. This is due to the fact that the individual characteristics of weapons in the wake of the balls can greatly vary from shot to shot. Expert practice includes cases where you can not establish the identity of the wake, in particular balloons, one by one bullet from one instance of weapons, although the ball is formed on each large enough number of trails suitable for identification.

Perspective direction of solving this problem is causing hidden laser marking, so-called "forensic mark" on cartridge cases or bullets, bullet from a firearm, provided by making the content of portions which form tracks and mechanisms firearms – bore, the chamber of the barrel, "cup" shutter etc. , which includes the predetermined designation, content, configuration and localization which contains information about complex traits weapons.

Existing European and US covert methods of marking and identifying weapons systems mainly relating to radio frequency protection. Therefore particular interest is the idea of using radio frequency identification technology, or RFID (Radio frequent Identification). The basis of this method is the use of RFID-tags that are implemented in the facility and their design is antennas that take electromagnetic signal chip that processes the signal arrives and generates a signal in response.

Substantiates the expediency of continuation of work in areas related to research the impact of marking a resource trunk, wearing marking symbols in solving problems of identification of firearms larger caliber and others.

Key words: *variation, cartridges, pre-trial investigation, the identification period, identification, bullets, laser marking, signs, traces, small firearms, forensic ballistics.*

УДК 343.98.06(477)

**С.М. Бортник,
В.О. Колінко**

**НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ
ОПЕРАТИВНОГО ОГЛЯДУ ПІДРОЗДІЛАМИ
КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

У статті зроблено спробу дослідити стан наукової розробленості питання проведення оперативного огляду підрозділами кримінальної поліції. Проаналізовано наукові праці з різних сфер юридичної науки, у яких, в окремих аспектах, вивчалось питання проведення оперативного огляду підрозділами

кримінальної поліції та визначено, що досліджуване питання було як безпосереднім предметом досліджень учених протягом багатьох років, так і в сукупності з іншими проблемними питаннями. Водночас автори визначили напрями, які потребують поглибленого вивчення з боку науковців.

Ключові слова: наукова розробленість, оперативний огляд, кримінальна поліція.

Постановка проблеми. Аналіз наукових здобутків у сфері оперативно-розшукової діяльності, присвячених різним аспектам теоретично-прикладних засад протидії злочинності свідчить, що більшість фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності розпочинає свої наукові праці шляхом детального вивчення та аналізу наявних досліджень, що стосуються тієї чи іншої проблематики. Ураховуючи зазначене, вважаємо доцільним присвятити статтю вивченню стану наукової розробленості питання проведення оперативного огляду підрозділами кримінальної поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності різні аспекти організаційно-тактичних засад оперативного огляду були предметом вивчення таких учених, як: А.В. Баб'як, О.М. Бандурка, А.С. Вандишев, М.П. Водько, А.Ф. Возний, А.Ф. Волинский, О. О. Ганжа, Л.В. Головіна, Д.І. Горишний, Д.В. Гребельський, М.Л. Грібов, Л.Ф. Гула, О.О. Деревягін, О.Ф. Долженков, В.П. Захаров, Б.В. Індиченко, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, І.М. Кононенко, М.А. Лісовий, Л. А. Мазур, В.В. Матвійчук, С.Б. Мелешев, А.В. Мовчан, В.А. Некрасов, Д.І. Никифорчук, О.С. Остріков, В.Д. Пчолкін, В.Г. Самойлов, В.П. Сапальов, О.М. Сніцар, М.В. Стацак, Р.А. Халілев, О.В. Черков, С.П. Черних, В.М. Шалаєв, В.В. Шендрик, Б.В. Щур та ін.

Формування цілей. Метою статті є визначення стану наукової розробленості проведення оперативного огляду підрозділами кримінальної поліції.

Виклад основного матеріалу. Існує декілька підходів до визначення стану наукової розробленості того чи іншого питання. Так, аналізуючи наукові роботи у сфері оперативно-розшукової діяльності, можна дійти висновку, що, скажімо, такі вчені, як О.Ю. Зуєв, С.А. Купенко, Л.А. Мазур, Я.О. Морозова та ін. визначали стан наукової розробленості досліджуваних питань шляхом систематизації наукових робіт за часовим критерієм. У свою чергу, розглядаючи питання наукової розробленості питання протидії підрозділами карного розшуку різним видам злочинів, такі вчені, як О.Ю. Анциферов, Т.В. Вінакова, К.В. Шахова, Я.В. Стрелюк та ін. проводили дослідження, базуючись на загальних рисах предмета дослідження та згрупувавши їх за галузями права: кримінології, кримінального права та процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності тощо. Однак існує й інша група вчених (В.В. Вергелес, Н.А. Настенко та ін.), які вивчали наукову розробленість досліджуваних питань шляхом розподілу наявних наукових робіт залежно від рівня проведеного дослідження: докторські дисертації, монографічні дослідження, кандидатські дослідження, підручники, посібники та матеріали лекцій, наукові статті та тези допові-

дей. На нашу думку, кожний із названих учених обрав найбільш доцільний спосіб аналізу та вивчення наукових робіт, урахувавши наявні дослідження, однак, на нашу думку, у випадку визначення стану наукової розробленості питання проведення оперативного огляду підрозділами кримінальної поліції більш інформативним є розподіл наукових робіт за часовим критерієм.

Так, уперше питання здійснення оперативного огляду вивчається вченими-криміналістами ще за часів Царської Росії. Зокрема, В. Я. Барццшев, А. Жириєв, В.Д. Спасович, Л.Е. Владимиров та ін. вказували на те, що спостереження є методом пізнання істини при негласному огляді, оскільки під спостереженням вони розуміли «спосіб особистого огляду злочину і його слідів», у результаті якого виникає «переконання слідчого або судді за допомогою власних почуттів у дійсності тих чи інших обставин, що стосуються справи. Предметом його (огляду) можуть бути особи, речі й усі обставини злочину, над якими тільки можливе спостереження за допомогою почуттів» [1, с. 79]. Розвиваючи вказану думку, Л.Е. Владимиров визначив, що спостереження є різновидом «почуттєвого досвіду, і називав його «оглядом», значення виокремив те, що «за допомогою його одержують почуттєву очевидність, що і становить у цьому випадку доказ того, що цей факт існує або не існує» [2, с. 41].

Базуючись на зазначених постулатах, серед учених криміналістів ХХ сторіччя (радянські часи), з точки зору науки кримінально-процесуального права й криміналістики, такі науковці, як В.Д. Арсеньєва, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, Б.Е. Богданов, А.А. Гусєв, С. Курилев та ін. присвячують свої дослідження вивченню методу спостереження, частиною якого визначають оперативний огляд. Висновки, яких дійшли зазначені учені-криміналісти із виділенням у середині 60 років ХХ сторіччя в окрему науку оперативно-розшукової діяльності стають підґрунтям розробки такими вченими, як В.О. Біляєва, Л.В. Головіної, О.С. Острікова, В.Д. Пчолкіна, К.О. Чаплинського С.М. Шевченко та ін. оперативного огляду як окремого методу оперативно-розшукової діяльності та визначенням у подальшому його різновидом оперативного пошуку. Л.О. Головіна вказане пов'язує з тим, що у наслідок спільності кінцевих цілей (криміналістики та оперативно-розшукової діяльності) криміналістичні рекомендації цілком можуть бути застосовані й у теорії оперативно-розшукової діяльності із внесенням коректив на специфічність останньої, однак ці корективи повинні виходити з непроцесуального характеру оперативно-розшукової діяльності, специфічності її прийомів і засобів та можуть бути зведені до розходження між слідчим (криміналістичним) і оперативним оглядом [3, с. 7].

У зв'язку з цим до робіт, що присвячені вивченню різних аспектів оперативного огляду та заслуговують на увагу можна віднести:

- навчальний посібник «Особистий пошук» (А.С. Вандишев, А.Ф. Волинський, Д.В. Гребельский та ін.), 1974 р.;
- навчально-практичний посібник «Теорія та практика оперативного огляду» (А.Ф. Возний та І.Н. Кононенко), 1974 р.;

- навчально-практичний посібник «Теорія та практика оперативного огляду» (В.Г. Соколов), 1974 р.;
- навчальний посібник «Применение оперативного осмотра при документировании преступных действий лиц, разрабатываемых аппаратами БХСС» та лекцію «Оперативний огляд» (1975 р.), автором яких є А.Ф. Возний;
- наукові статті І.Н. Кононенка «Применение уголовно-правовых положений в теории оперативного осмотра» (1976 р.) та «Субъект оперативного осмотра» (1977 р.);
- лекцію В.Г. Самойлова на тему «Оперативний огляд» (1983 р.);
- навчальний посібник І.П. Козаченка «Тактика применения методов и средств оперативно-розыскной деятельности в профилактике и раскрытии преступлений» (1988 р.).

Водночас, слід зазначити, що за радянських часів, окрім безпосереднього дослідження проблемних питань оперативного огляду, окреслене питання досліджувалось і під час вивчення загальних положень теорії оперативно-розшукової діяльності (наприклад, В.М. Атамажитовим у підручнику «Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. Общая часть. Разделы I-VII», 1990 р.).

Детально аналізуючи дослідження, проведені в радянський період, можна дійти висновку, що до числа їх здобутків, безумовно, можна віднести те, що, по-перше, учені виділяють оперативний огляд як метод оперативно-розшукової діяльності, по-друге, визначаються основи організаційно-тактичних засад здійснення оперативного огляду оперативними працівниками. Однак, урахувавши, що за останнє десятиріччя кримінальне процесуальне та оперативно-розшукове законодавство зазнало колосальних змін, можна резюмувати, що для нашого дослідження являють інтерес лише окремі положення тактики здійснення оперативного огляду.

Наступну групу становлять праці вітчизняних фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності. Так, за роки незалежності України різні аспекти оперативного огляду були предметом дослідження А.В. Баб'яка, О.М. Бандурки, М.П. Водька, О. О. Ганжи, Л.В. Головіної, М.Л. Грїбова, О.Ф. Долженкова, О.О. Дерев'ягіна, Л. А. Мазур, М.В. Стацка, О.В. Тарнопольського, Ю.А. Чаплинської, К.О. Чаплинського, С.П. Черниха, В.В. Шендрика та ін. Слід зазначити, що названі вчені розглядали фрагментарно досліджуване питання майже на всіх наукових рівнях.

Так, на монографічному рівні серед вітчизняних наукових робіт у сфері оперативно-розшукової діяльності, безумовно, найбільш цікавою є монографія Л.В. Головіної «Оперативний огляд». До основних здобутків вказаної праці можна віднести:

- розгляд організаційно-тактичних проблем проведення оперативного огляду;
- виокремлення поняття оперативного огляду, під яким запропоновано розуміти метод оперативно-розшукової діяльності, що полягає в комплексі заходів щодо гласного, негласного, зашифрованого особистого

чи опосередкованого ознайомлення оперативного працівника з предметами, документами, обстановкою, іншими носіями інформації, пов'язаними зі злочинною діяльністю осіб, які становлять оперативний інтерес, за місцем їх роботи, помешкання та іншими місцями з метою одержання орієнтуючої чи доказової інформації;

- визначення і конкретизування суті та значення оперативного огляду для здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- підкреслення значення і місця оперативного огляду в системі методів оперативно-розшукової діяльності;
- визначення теоретично-правових та організаційно-тактичних особливостей проведення гласного, негласного і зашифрованого огляду [3, с. 3].

Разом з цим, Л.В. Головіна, розглядаючи теоретико-правові аспекти оперативного огляду доходить висновку про те, що застосування вказаного методу в оперативно-розшуковій діяльності оперативних підрозділів активно служить найбільш ефективному здійсненню її завдань і принципів, зокрема:

- створює можливість уникнути порушень законності в попередженні та розкритті злочинів;
- у багатьох випадках дозволяє заощаджувати час і кошти, сприяючи тим реалізації принципу наступальності в боротьбі зі злочинністю;
- дає можливість правильно сполучати гласні та негласні оперативно-розшукові та кримінально-процесуальні заходи;
- дає можливість якнайповніше зібрати й об'єктивно оцінити достовірну доказову та орієнтуючу інформацію, там і тоді, де окремі оперативно-розшукові, кримінально-процесуальні та криміналістичні засоби та методи виявляються неспроможними [3, с. 36].

Однак, безперечно, констатуємо значний вклад Л.В. Головіної в розробку теоретико-прикладних засад проведення оперативного огляду оперативними підрозділами кримінальної поліції, на сьогодні більшість із положень її наукової роботи, ураховуючи прийняття в 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України з одночасними змінами в оперативно-розшуковому законодавстві, втратили актуальність та практичну цінність. Також ученою питання здійснення оперативного огляду було розглянуто з точки зору належності останнього до методів оперативно-розшукової діяльності, а починаючи з 2012 року оперативний огляд віднесено до оперативно-розшукових заходів.

Що ж стосується досліджень, проведених на рівні навчальних посібників, підручників, то, на нашу думку, слід виділити навчальний посібник «Оперативно-розшукова діяльність податкової міліції» під загальною редакцією Ю.Ф. Кравченка. Так, доволі цікавою є думка автора про те, що за окремими ознаками оперативний огляд має схожість з обшуком. Водночас, між цими заходами існує принципова різниця в правовій регламентації, суб'єктах здійснення, формах і умовах їх проведення та в порядку використання їх результатів. По-перше, на відміну від слідчого огляду опе-

ративний огляд – це не процесуальні заходи, що здійснюються незалежно від наявності кримінальної справи. Він здійснюється як у справах оперативно-розшукового обліку, так і для перевірки первинних оперативно-розшукових матеріалів. Інформація, отримана шляхом оперативного огляду не має процесуально-доказової сили в кримінальній справі. По-друге, основною метою оперативного огляду є отримання оперативної чи конкретної інформації про об'єктивну чи суб'єктивну сторони завершеного злочину або такого, що готується, слідів переховування злочинця, який ухиляється від слідства, суду й відбування покарання, відшукування даних про безвісно пропалу особу, а основою слідчого огляду є процесуальна фіксація конкретних обставин вчинення злочину. Тобто, шляхом оперативного огляду здійснюється пошук фактичних даних, які за відповідних умов можуть виступати як речові й письмові докази, визначати осіб, поінформованих про конкретні факти злочинної діяльності, місце знаходження розшукуваних осіб тощо. Часто наслідки оперативного огляду стають підставою для проведення подальших оперативно-розшукових заходів [4, с.72].

Однак, аналізуючи вказане дослідження, можна дійти аналогічних висновків як і під час аналізу монографічного дослідження Л.В. Головіної, тобто, що лише окремі його положення становлять на сьогодні інтерес. Також, зауважемо, що у навчальному посібнику вивчається лише здійснення оперативного огляду таким суб'єктом як оперативні працівники податкової міліції, а не підрозділи кримінальної поліції.

На рівні наукових статей, лекцій і тез доповідей для нашого дослідження становлять інтерес такі роботи:

- лекція В.О. Біляєва на тему: «Психологічні основи й особливості проведення розвідувального опитування, оперативного огляду, особистого пошуку і візуального спостереження»;
- лекція О.С. Острікова на тему: «Оперативний огляд»;
- лекція колективу авторів кафедри оперативно-розшукової діяльності Кіровоградського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ на тему: «Методи оперативно-розшукової діяльності»;
- наукові статті С.М. Шевченко «Додержання конституційного принципу недоторканності житла», «Правові підстави та поняття оперативного огляду»;
- наукова стаття В.Д. Пчолкіна «Особенности проведения оперативного осмотра на предприятиях пищевой промышленности»;
- наукова стаття К.О. Чаплинського «Організація і тактика зашифрованого оперативного огляду»;
- наукова стаття Л.В. Головіної «Оперативний огляд – ефективний метод боротьби зі злочинністю».

Так, наприклад, вивчаючи матеріали лекції колективу авторів кафедри оперативно-розшукової діяльності Кіровоградського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ на тему: «Методи

оперативно-розшукової діяльності», зазначимо, що актуальною на сьогодні залишається класифікація оперативного огляду, який, залежно від рівня виконання конспіративності заходу, можливо поділити на такі види:

1. Відкритий:

- за згодою громадян без зашифрування мети;
- за згодою громадян зі зашифруванням мети.

2. Негласний – проникнення до житла чи іншого приміщення особи [5, с. 13].

Заразом слід зазначити, що всі вказані дослідження не враховують нормативно-правові реалії сьогодення, і – як наслідок, лише в окремих положеннях становлять інтерес для нашого дослідження.

Окремо зауважимо, що після прийняття нового КПК України на рівні наукових статей і тез доповідей питання різних аспектів проведення оперативного огляду було предметом вивчення з точки зору дослідження різноманітних правових та організаційно-тактичних засад як різновиду негласної слідчої (розшукової) дії – здійснення негласного обстеження житла особи, зокрема такими вченими як: А.Ф. Волобуєв, А.Б. Балонь, В.Д. Берназ, О.В. Капліна, В.А. Колесник, Н.В. Михайлова, О.С. Перепелиця, Д.П. Письменний, В.Л. Побережний, О.С. Саїнчин, М.В. Стащак, О.С. Тарасенко, В.Г. Уваров, М.С. Цуцкірідзе, В.В. Шендрік, А.М. Щербаковський та інші. Однак співставляючи нормативно-правові засади проведення оперативного огляду та негласного обстеження житла особи, зазначимо, що спільним для вказаного оперативного-розшукового заходу та негласної слідчої (розшукової) дії є окремі організаційно-тактичні засади.

Висновок. Отже, підсумовуючи наведене, можна резюмувати, що на сьогодні відсутнє комплексне монографічне дослідження, присвячене питанню проведення оперативного огляду підрозділами кримінальної поліції.

Використані джерела:

1. Баршев Я.И. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству / Я.И. Баршев. – СПб, 1841. – 297с.
2. Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах. / Л.Е. Владимиров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.klex.ru/n7>
3. Головіна Л. В. Оперативний огляд: монографія. – Одеса: ОДУВС, 2009. – 134 с.
4. Кравченко Ю.Ф. Оперативно-розшукова діяльність податкової міліції : навч. посіб. / Ю.Ф. Кравченко. – К.: ДПАУ НАДПСУ, 2005. – 480 с.
5. Методи оперативно-розшукової діяльності : лекція / авт. кол.: Р.Я. Лунга, В.Г. Телейчук та ін. – Кіровоград: КЮІ НУВС, 2004. – 28 с.

Бортник С.М., Колинко С.А. Научная разработанность вопроса проведения оперативного осмотра подразделениями криминальной полиции

В статье сделана попытка исследовать состояние научной разработанности вопроса проведения оперативного осмотра подразделениями криминальной полиции. Проанализированы научные работы в различных сферах юридической науки, в которых, в отдельных аспектах, изучался вопрос проведения оперативного осмотра подразделениями криминальной полиции и определено, что исследуемый вопрос был как непосредственным предметом исследования ученых на протяжении многих лет, так и в совокупности с другими проблемными вопросами. В то же время авторы определяют направления, требующие углубленного изучения со стороны ученых.

Ключевые слова: *научная разработанность, оперативный обзор, криминальная полиция.*

Bortnik S.M., Kolinko V.O. Research elaborated the issue of operational inspection departments of the criminal police

The article attempts to explore the state of scientific elaboration of questions given operational units of the criminal police. As a result of the study and analysis of legal literature author of the authorized classification elaborated scientific study on a particular issue, in particular defined the following groups: 1) scientific papers O. Zuev, S.A. Kupenko, L.A. Mazur, Y.O. Morozova et al. determined by the state of scientific elaboration investigated by the systematization of scientific works on a time criterion; 2) The second group consists of research O.Y. Anciferov, T.V. Vinakova, K.V. Chess, Y. Strelyuk et al., since these scientists conducted their research based on the general subject of the study and their grouping by fields of law, criminology, criminal law and procedure, criminology and operational activities etc. 3) referred to the third group of such groups V.V.Verheles, N.A. Nastenکو et al., who studied the research is elaborated studied by distribution of the available scientific papers based on the research level, doctoral dissertations, monographs, master's studies textbooks, manuals and lecture materials, scientific articles and abstracts. At the same time, the author stated that each of these scholars was chosen the most appropriate method of analysis and study of scientific work, but in the case of determining the state of scientific elaboration question of operational inspection units of the criminal police more informative is the distribution of scientific works on a time criterion. Analyzed research papers from different areas of legal science in the times of Imperial Russia, the Soviet era and the years of independence, which, in some respects, studied the issue of operational inspection units of the criminal police and determined that the test questions was like the direct subject of research scientists for many years so and in combination with other problematic issues. Meanwhile, the author defined areas that require in-depth study by scientists.

Key words: *science is developed, operational review, the criminal police.*

УДК 343.1:351.746:304.5

О.В. Бочковий

ПОЗИТИВНЕ СТИМУЛЮВАННЯ ЯК НЕДООЦІНЕНА ФОРМА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто позитивне стимулювання як одна з основних форм охорони правопорядку та протидії злочинності. Підкреслено важливість стимулювання у всіх сферах суспільної діяльності та недостатнє застосування у сфері охорони правопорядку. Доведено необхідність поширеного застосування позитивного стимулювання в правоохоронній сфері для забезпечення розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: *суспільство, система, стимулювання, заохочення, протидія, злочинність, правопорядок, правоохоронна діяльність, розвиток, громадянське суспільство, держава.*

Постановка проблеми. Зі загальної теорії держави та права ми знаємо, що держава — це найвища форма організації суспільства, яка забезпечує захист та погодження індивідуальних, групових і загальносуспільних інтересів за допомогою права на певній території [1]. Є багато інтерпретацій цього поняття і кожен з науковців, формулюючи визначення, виділяє свої, важливі ознаки держави. Однак усі погоджуються, що незмінними ознаками держави є територія, населення і влада, поєднані в єдине ціле.

Отже, інакше кажучи, держава – це впорядковане явище, існування якого залежить від злагодженості в регулюванні відносин між системоутворювальними елементами. Тобто, абстрагуючись, державу можна порівняти з будь-яким механізмом. Різниця між годинником та державою тільки в тих самих елементах, що забезпечують їх функціонування. Сама по собі людська спільнота, навіть з наявністю певних норм поведінки, без відповідної організації влади та території не може називатися державою, так само як наявність круглого скла і двох шестерень не можна назвати годинником.

Більше того, навіть формальна наявність усіх необхідних елементів без відповідності, взаємозалежності та злагодженості не зможе забезпечити функціонування елементарних та сталих механізмів, не кажучи про складні багаторівневі системи, які за правильної організації здатні до розвитку, на кшталт громадського об'єднання чи навіть держави.

Не випадково звертаємося до подібних порівнянь. Спостерігаючи за процесами, які відбуваються в Україні, складається думка, що особи, які наділені повноваженнями приймати відповідальні рішення державного значення, вважають, що держава – це природне явище, яке існує саме по собі.

Останні тенденції показують, що так само як більшість людей не помічають свого позитивного чи негативного впливу на навколишнє середовище, так само вони не помічають свого впливу на рівень розвитку чи деградації суспільства.

Ігнорування загальнообов'язкових правил, навіть не значних, з часом призводить до руйнування системи. Хочемо ми того чині, громадянське

суспільство може існувати та розвиватися тільки за умови злагодженості системоутворювальних елементів у державі, що забезпечується діяльністю відповідних інституцій. Недоліки в їхній роботі не можуть забезпечити належне функціонування державного механізму, а тому й не сприяють розвитку громадянського суспільства.

Спробуємо довести висловлені тези на прикладі правоохоронної діяльності. Хоча потрібно усвідомлювати, що викладені положення стосуються усіх без винятку сфер життєдіяльності суспільства та держави. Більше того, недостатня увага до методів позитивного стимулювання саме в правоохоронній діяльності й викликала необхідність написання цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протидія злочинності є складним і трудомістким процесом, який не може бути здійснений лише відповідними органами без участі суспільства загалом. Саме тому, більшість науковців, які досліджують проблеми протидії злочинності та охорони правопорядку, звертаються до вивчення особливостей залучення громадян до цих завдань. У кримінальному процесі та теорії ОРД окремі аспекти або суміжні питання цієї проблеми розглядали І.О. Воронов, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, С.В. Єськов, В.П. Захаров, О.І. Козаченко, Д.Й. Никифорчук, В.С. Овчинський, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, Е.В. Рижков, В.Г. Самойлов, В.П. Столбовий, І.Ф. Хараберюш, О.М. Чистолінов, Г.О. Юхновець, В.І. Янушко й інші вчені.

Утім, динаміка змін, що відбуваються у суспільстві, потребує постійної дослідницької роботи та запровадження нових засобів і заходів суспільного реагування на злочинні прояви для досягнення дієвого результату.

Формування цілей: показати деструктивність державної політики в правоохоронній сфері та довести необхідність поширення позитивного стимулювання у ній задля розвитку громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч.1 ст. 11 КК України злочином є суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. А виходячи зі змісту ст. 12 КК України за вчинення злочину передбачене покарання, ступінь якого визначає тяжкість останнього.

Тобто, законодавцем визначено, що для недопущення вчинення суспільно-небезпечних діянь єдиним засобом впливу є покарання. А тому можна стверджувати, що основним та практично єдиним засобом впливу в регулюванні таких важливих суспільних відносин як кримінально-правові є покарання. Крім того, разом з кримінально-правовими відносинами активізуються й інші взаємозалежні відносини: оперативно-розшукові, кримінальні процесуальні, адміністративні тощо.

Водночас потрібно усвідомлювати, що населення держави – це своєрідний колектив, який можна умовно порівняти з підприємством чи організацією. Працюючи на певній території, населення виробляє матеріальні блага, надає послуги тощо, за що отримується платня та сплачуються по-

датки до бюджету для забезпечення життєдіяльності суспільства в цілому. Ефективне використання сил та засобів призводить до накопичення й примноження матеріальних благ.

Принаймні так повинно бути. Яскравим прикладом цього є деякі арабські держави, які надлишок заробітку від продажу нафти роздають населенню, або ж Швейцарія чи Фінляндія, де розглядається введення обов'язкового безумовного доходу для кожного громадянина [2; 3].

Якщо розглядати населення як колектив підприємства під назвою «держава», то й регулювання відносин у ньому має відповідати загальнообов'язковим для колективу правилам. А враховуючи те, що злочинність, хоча й негативне, але невід'ємне явище в життєдіяльності суспільства, то такі правила повинні розповсюджуватись і на нього.

Отже, управління будь-яким колективом, як і суспільством, здійснюється різними методами, одним з яких є метод стимулювання, що включає заохочення та покарання. Тільки збалансоване застосування останніх, починаючи із самого навчання, може дати позитивний ефект. У протилежному випадку ситуація виходить з-під контролю. Щодо протидії злочинності, то в 99% випадків ми бачимо тільки покарання, тоді як заохочення практично не використовується, за поодиноким винятком – звільнення від кримінальної відповідальності.

Важливим проявом участі громадськості в правоохоронній діяльності є їхня допомога щодо конфіденційного отримання інформації. І навіть у цій сфері зацікавлення ґрунтується, здебільшого, на страху перед компроматом, ніж на отриманні якоїсь вигоди. Звідси якість, достовірність та повнота отриманої інформації.

Заразом, зі сторони держави не здійснюються заходи щодо стимулювання осіб до надання відповідної інформації. Зокрема, цілком доречним та вчасним буде введення до КПК України самостійного суб'єкта «інформатора», наділивши його правом контролю за оперативністю та якістю перевірки наданої ним інформації.

Іншим виявом позитивного стимулювання в правоохоронній діяльності є звільнення від відповідальності за нетерпиме ставлення до порушень закону. Адже громадянське суспільство західних країн давно усвідомило зв'язок своєї відкритості та активної позиції з власною безпекою. Кожен добропорядний громадянин вважає своїм обов'язком реагувати на будь-які порушення закону. Скажімо, у Громадянському зводі Німеччини поруч з необхідною обороною та крайньою необхідністю є поняття самопомочі. Так, згідно з § 229 Зводу передбачено, що особа, яка з метою самопомочі вилучить, знищить або пошкодить будь-яку річ, або затримає особу, запідозрену в бажанні сховатися, або завадить опору особи проти дії, яку вона зобов'язана допустити не діє протиправно, якщо можливість вимагати від органів влади своєчасної допомоги відсутня й існує ризик, що без негайного втручання здійснення вимоги буде неможливим або значно ускладнене. Тобто, особа, бачачи будь-яке порушення закону, без вагань

та без боязні, що її звинуватять у незаконному обмеженні волі, коли вона затримує злочинця, може втрутитись і ніхто її не звинуватить у цьому. Знову ж таки, така норма з'явилась у Німеччині як наслідок існуючих у суспільстві відносин.

Як бачимо, практика показує ефективність застосування методу позитивного стимулювання в правоохоронній діяльності. Що ж до наукового обґрунтування, то продумана система заохочень і покарань, стверджує А.С.Макаренко, не тільки законна, але й необхідна. Вона допомагає загартовувати людський характер, виховує людську гідність, почуття відповідальності громадянина [6, с. 36-69]. А чи не цю мету переслідує система кримінального покарання?

У всіх підручниках з педагогіки зазначено про неприпустимість зловживання одним з методів, але саме це прослідковується в кримінальному праві.

Ефективність, точніше її відсутність, у застосуванні таких методів підтверджується офіційною статистикою. Рівень кримінального рецидиву унікально стабільний і коливається в межах 25 % від усієї злочинності. У цілому рецидивісти скоюють кожен четвертий-п'ятий злочин із загального числа зареєстрованих злочинів [7, с. 449]. Водночас, якщо взяти за видами злочинів, то частка рецидивних злочинів проти власності (за результатами вивчення кримінальних проваджень) становить аж 70,4%. При цьому prevalують злочини середньої тяжкості й тяжкі [8, с. 118]. Проте такі цифри досить умовні та ґрунтуються на спеціальному рецидиві, а також не відображають кількість осіб, які були засуджені після зняття або погашення судимості.

Отже, ми можемо впевнено твердити про неефективність покарання як форми стимулювання дотримання норми закону в суспільстві.

На протипагу покаранню зазначимо, що заохочення є одним з найпотужніших та найефективніших засобів стимулювання персоналу до творчої та активної праці. Заохочення є закономірним результатом позитивної оцінки дій працівника та результатів його праці[9].

Відповідно до Кодексу законів про працю України (статті 143–146) та Типових правил внутрішнього трудового розпорядку для робітників і службовців підприємств, установ, організацій (затверджених Постановою Держкомпраці СРСР за погодженням з ВЦРПС від 20 липня 1984 р. № 213) заохочення тлумачиться не лише як засіб стимулювання працівників, але і як основний фактор, що сприяє забезпеченню трудової дисципліни.

Працівник має бути матеріально зацікавлений у результатах своєї праці. Розмір його винагород залежить від виконання ним норм, якості роботи, економії часу та витратних матеріалів.

Для того, щоб людина цінувала свою роботу та намагалася виконувати її якомога краще, необхідно, щоб вона ставилася до неї свідомо. Кожного працівника слід переконати, що він є членом команди, що від його праці залежить кінцевий результат роботи всього колективу. Іншими словами, працівник, так само як і будь-який член суспільства, має бути ма-

теріально зацікавленим у результатах роботи всього підприємства, адже розмір матеріальної винагороди колективу і працівника безпосередньо залежить від результатів роботи всього підприємства.

Соціологічними дослідженнями встановлено, що постійна увага до працівників та доброзичлива атмосфера можуть піднести продуктивність праці на 300%, схвалення — привести до покращання роботи на 87,8%, а зауваження лише на 11,9%.

Позитивне стимулювання має перевірену часом позитивну оцінку в трудовому праві. Складно зрозуміти, чому його так довго ігнорують у вітчизняному кримінальному процесі? Поза тим, численна міжнародна практика підтверджує ефективність цієї міри у вирішенні завдань мобілізації громадян на виявлення фактів вчинення злочинів, встановлення злочинця. У США давно практикується матеріальне стимулювання участі громадян у викритті злочинної діяльності, непоодинокі випадки отримання сотень тисяч доларів винагороди[4].

В Україні тільки почали обговорювати можливе запровадження подібної практики. За ініціативою окремих посадових осіб інколи пропонується винагорода за допомогу у встановленні свідків чи очевидців правопорушень. Але це заохочення по факту й не у кожному випадку. Потрібно запровадити систему на законодавчому рівні, щоб заявник знав, що його повідомлення щодо будь-якого злочину не залишиться непоміченим.

Першою такою спробою є пропозиція виплачувати до 20% від суми штрафу за повідомлення про порушення ПДД. Засоби масової інформації вже назвали подібну практику «стукацтвом» [5], що яскраво демонструє ставлення суспільства до подібних проявів.

Висновки. Таким чином, стимулювання добропорядних громадян до активної поведінки щодо правоохоронної діяльності в разі підвищить її ефективність. Тоді як покарання порушників не матиме такого ефекту, навіть якщо виявляти та призначати покарання всім без винятку порушникам, адже їх кількість порівняно з добропорядними громадянами завжди значно менша. Залишається тільки сподіватись, що розуміння цього буде не тільки серед науковців, а й у суспільства в цілому, що приведе до відповідної констатації в законодавстві.

Використані джерела:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. - Харків: Консум, 2001. - 656с.; Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 ч. / За ред. акад. Академії правових наук України А. Й. Рогожина. - К.; Ін Юре. - 1996. - 368 с.

2. Швейцарія проведе референдум з приводу виплати громадянам щомісячної допомоги \$ 2500 [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/shveyariya-provede-referendum-z-privodu-viplati-gromadyanam-schomisyachnoyi-dopomogi-2500-198397_.html - Назва з екрана.

3. Фінляндія буде виплачувати громадянам \sim 800 гарантованого доходу щомісяця [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/finlyandiya-bude-viplachuvati-gromadyanam-800-garatirovanogo-dohodu-schomisyasya-526370.html> – Назва з екрана.

4. Бомж в США получит \$100 тысяч за поимку опасных преступников [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://korrespondent.net/world/3646938-bomzh-v-ssha-poluchyt-100-tysiach-za-poymku-opasnykh-prest-upnykov> – Назва з екрана.

5. Українським водіям пропонують платити за стукаттво на дорозі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kordon.com.ua/news-ukraine/16179-ukrayinskim-vodyam-proponuyut-platiti-za-stukactvo-na-doroz.html> – Назва з екрана.

6. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу // Тв.: У 7 т. - К., 1954. - Т. 3. – 483 с.

7. Михайлов О.Є. Кримінологія: Навчальний посібник. - К.: Знання, 2012. – 565 с.

8. Батиргарєєва В.С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні/ В.С. Батиргарєєва // Питання боротьби зі злочинністю. – 2010. – Вип. 19. – С. 116-122.

9. Чефранов Андрій. Заохочення працівників як метод управління персоналом «Справочник кадровика» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=750> – Назва з екрана.

Бочковой А.В. Позитивное стимулирование как недооцененная форма правоохранительной деятельности

В статье рассматривается положительное стимулирование как одна из основных форм охраны правопорядка и противодействия преступности. Подчеркивается важность стимулирования во всех сферах общественной деятельности и недостаточное применение в области охраны правопорядка. Доказывается необходимость распространённого применения положительного стимулирования в правоохранительной сфере для обеспечения развития гражданского общества.

Ключевые слова: *общество, система, стимулирование, поощрение, противодействие, преступность, правопорядок, правоохранительная деятельность, развитие, гражданское общество, государство.*

Bochkovi O. Positive incentives as an undervalued form of law enforcement activity

State - the highest form of social organization that provides protection and coordination of individual, group and general public interests through the law in a particular area.

So the government, in other words - is orderly phenomenon, the existence of which depends on consistency in regulating the relationship between the backbone elements.

Ignoring mandatory rules, even large, eventually leading to destruction of the system. Whether we like it the work of civil society can exist and develop only if coherence backbone elements in a state that is provided by the relevant institutions. Deficiencies in their work can not ensure the proper functioning of the state machinery, and therefore do not contribute to the development of civil society.

The purpose of the article show the destructiveness of public policy in law enforcement and the need to bring the spread of positive incentive in it for the development of civil society in Ukraine.

If we consider the population as a collective enterprise called "state", then the regulation of relations it must comply with mandatory rules for team. And given that crime, though negative, but inherent in the phenomenon of society, those rules should apply on him.

Consequently, the management of any team, as a society by various methods, one of which is a method of stimulation, which includes incentives and castigation. Only a balanced application of the latter ranging from the training can have a positive effect, otherwise the situation gets out of control. In the case of combating crime we are in 99% of cases only see the castigation, while encouragement hardly used, with rare exceptions exemption from criminal liability.

Even work with confidential employees operating units is based, to a greater extent for fear of compromising materials than obtaining some benefit. At the same time, long practiced in the west incentives participation of citizens in exposing criminal activity, there are cases receive remuneration in the hundreds of thousands of dollars.

We believe that good citizens stimulation to actively conduct on law enforcement activity fold increase in its effectiveness. While the punishment of offenders will not have such an effect, even if identified and imposing penalties on all violators without exception, because their number compared to the good citizens always much less. One can only hope that this understanding will not only scientists, but in society as a whole, resulting in the corresponding fixing legislation.

Key words: *a society, a system, stimulate, encouragement, counteraction, criminality, a legal order, law enforcement activity, a civil society, development, a state.*

УДК 343.98.06(477)

**В.О. Гордієнко,
Я.О. Морозова**

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РАДИКАЛЬНО НАЛАШТОВАНИХ ОСІБ

У статті зроблено спробу дослідити оперативно-розшукову характеристику структури злочинної діяльності радикально налаштованих осіб. Проаналізовано дослідження, присвячені вивченню різних аспектів оперативно-розшукової характеристики злочинів та визначено, що жодний із учених не вивчав питання оперативно-розшукової характеристики структури злочинної діяльності радикально налаштованих осіб, й констатовано те, що вказана структура є частиною оперативно-розшукової характеристики та потребує уваги з боку науковців. Виокремлено основні групи радикально налаштова-

них осіб, що вчиняють злочинну діяльність. У результаті проведеного дослідження констатовано, що структура злочинної діяльності радикально налаштованих осіб на сьогодні в Україні набирає ознак організованої злочинності та характеризуються стійкими зв'язками, згуртованістю, вираженою направленістю злочинних посягань, системністю вчинення злочинів та тривалим періодом існування.

Ключові слова: *оперативно-розшукова характеристика, радикально налаштовані особи, структура злочинної діяльності.*

Постановка проблеми. У теорії оперативно-розшукової діяльності вже протягом доволі значного проміжку часу при дослідженні питання протидії будь-якому з різновидів злочинної діяльності прийнято розглядати питання оперативно-розшукової характеристики того чи іншого злочину. Це пояснюється тим, що злочинність як складне соціальне явище є предметом дослідження певної низки правових наук, тому при вивченні її видів, характеристика є предметом дослідження, зокрема, таких правових наук: кримінальне та кримінальне процесуальне право, криміналістика, кримінологія, юридична психологія, оперативно-розшукова діяльність та інші, покликаних сприяти ефективному вирішенню проблеми протидії злочинності. Кожна з вказаних наук враховує властиву їй систему понять, оцінок і категорій, дає свою характеристику злочинної події, акцентуючи увагу на найсуттєвіших рисах цього небезпечного соціального явища [1, с. 30].

Водночас, аналіз емпіричних даних свідчить про те, що переважна більшість опитаних працівників підрозділів кримінальної поліції (89,2%) вважають на сьогодні актуальною проблему протидії підрозділами карного розшуку злочинам, які вчиняють радикально налаштовані особи. Заразом, результати аналізу анкетування вказують на те, що 6,8 % респондентів зазначають, що стан протидії цього виду злочинності є високим та відповідає сьогоденним вимогам, 17,1% - ближче до високої, 32,6 % - середньою, 7,9% - не змогли висловити свою думку і 35,6 % - визначили її малоефективною. Причиною такого становища, на нашу думку, є незнання оперативно-розшукової характеристики структури злочинної діяльності радикально налаштованих осіб. Ураховуючи вказане, вважаємо доцільним дослідити питання оперативно-розшукової характеристики структури злочинної діяльності радикально налаштованих осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що на сьогодні в теорії оперативно-розшукової діяльності відсутня єдина точка зору щодо змісту та структури оперативно-розшукової характеристики. По-перше, вказаного висновку можна дійти, проаналізувавши наукові праці фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, наприклад: К.В. Антонова, О.Ю. Анциферова, Б.І. Бараненка, А.М. Волощука, О.А. Гапона, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, А.Ф. Думка, В.П. Захарова, О.Ю. Зуева, І.П. Козаченка, Л.А. Мазур, Я.О. Морозової, С.І. Ніколаюка, М.С. Остапчука, В.Л. Ортинського, В.Д. Пчолкіна, М.В. Стацка,

В.С. Тарасенка, Р.А. Халілева, К.В. Шахової, М.Л. Шелухіна, В.В. Шендрика. Водночас, безумовно, серед науковців існують спільні тенденції щодо включення того чи іншого елементу до оперативно-розшукової характеристики, оскільки науковий консенсус чітко відстежується в тому, що, поперше, оперативно-розшукова характеристика майже всіма науковцями та практиками розглядається як інформація про типові ознаки злочину. Побіжно вчені припускають, що оперативно-розшукова характеристика може описувати злочин з точок зору різних наук, тобто кримінального права, криміналістики, кримінології, психології, соціології, навіть економіки. Разом з цим, оперативно-розшукова характеристика повинна мати цільову спрямованість, а саме використовуватися для реалізації завдань оперативно-розшукової діяльності, що слугуватиме успішному розв'язанню оперативно-тактичних завдань [2, с. 49]. Тому здебільшого в теорії оперативно-розшукової діяльності при розгляді оперативно-розшукової характеристики того чи іншого злочину досліджують сукупність таких ознак як з'ясування особливостей кримінально-правової характеристики, типового місця, часу та способу вчинення злочину, визначення характерних ознак потерпілої сторони, об'єкта посягання та, безсумнівно, визначення усіх ознак суб'єкта злочинної діяльності. Ураховуючи вказане, а також те, що жодним з учених не вивчалось питання оперативно-розшукової характеристики структури злочинної діяльності радикально налаштованих осіб, можна дійти висновку, що вказана структура є частиною оперативно-розшукової характеристики та потребує уваги з боку науковців.

Формування цілей. Метою статті є визначення оперативно-розшукової характеристики структури злочинної діяльності радикально налаштованих осіб.

Виклад основного матеріалу. Не відходячи від загальноновизнаної практики фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, перш за все зазначимо, що результати аналізу емпіричного матеріалу свідчать про те, що найбільш розповсюдженими злочинами, які вчиняють радикально налаштовані особи є такі: крадіжки (20,9%); грабежі (23,9%); розбої (18,4%); вимагання (11,2%); шахрайство (14,5%); придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом (10,8 %). Одразу ж постає питання: «Хто є суб'єктом злочинів, що вчиняють радикально налаштовані особи?». Отримати відповідь можливо двома шляхами: проаналізувавши чинне законодавство та проаналізувавши емпіричний матеріал.

Оже, чинним кримінальним законодавством України визначено, що суб'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 185–187, 189 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку, а злочинів, передбачених статтями 190, 198 КК, – осудна особа, котра досягла 16-річного віку [3]. Заразом, слід зауважити, що практичні працівники під час протидії злочинам проти власності, що вчиняються радикально налаштованими особами, стикаються з таким фактом, що в третині випадків до складу ради-

кально налаштованих груп та організацій входять неповнолітні особи, які на момент вчинення злочину проти власності не досягли віку кримінальної відповідальності, та у зв'язку з чим не притягуються до відповідальності. Ураховуючи вказане, можна резюмувати, що працівники правоохоронних органів обов'язково мають пам'ятати про те, що хоча в окремих випадках до злочинних груп радикально налаштованих осіб і входять особи молодше 14-16 років, які не є суб'єктом злочинної діяльності, однак є необхідність додаткової правової кваліфікації за ст. 304 КК України «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність».

У свою чергу, результати аналізу емпіричного матеріалу свідчать про те, що злочини проти власності, які скоюються радикально налаштованими особами, у 89,6 % випадків вчинюються організованими групами, членів яких умовно можна розподілити так:

1. Замовник – у більшості випадків фізична особа, яка має високі розумові здібності, належний рівень достатку та наявність корумпованих зв'язків серед органів державної влади. Характерним для вказаної категорії осіб є те, що вони можуть звертатися до радикальних угруповань за протизаконними «послугами» з двох причин:

- особа поділяє радикальні погляди радикального угруповання та бажає шляхом вчинення злочинів проти власності відносно осіб, підприємств, організацій різної форми власності у зв'язку із наявністю у керівника/керівного складу/працівників відмінних поглядів змінити їх світобачення на власне;

- для досягнення власних корисливих мотивів, використовуючи радикально налаштованих осіб «в темну» (наприклад, прикриваючись гучними лозунгами тощо) та пропонуючи останнім матеріальну чи іншу винагороду.

До названої групи можна віднести такі категорії населення:

- політичні діячі;
- релігійні діячі;
- заможні бізнесмени;
- діячі спорту;
- резиденти інших держав.

Зауважимо, що головною метою осіб-замовників при вчиненні злочинів проти власності радикально налаштованими особами є задоволення особистих потреб будь-якими методами, оскільки в 78,9 % замовникам притаманна така риса характеру як «спотворене почуття власної класової переваги».

2. Організатор – фізична особа, яка характеризується такими рисами характеру як азартність, жадібність, комунікабельність, наявністю організаторських здібностей та здібностей маніпулювати й підпорядковувати собі інших осіб. Завданням такого суб'єкта радикально налаштованих груп та організацій злочинного спрямування є організація радикально-злочинним угрупованням вчинення злочинів проти власності, реалізація

та контроль за перебігом злочину, одержання грошової винагороди від злочинної діяльності. Аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що характерними ознаками цих осіб є високі розумові здібності, жорсткість, спеціальні навички та знання психології поведінки підлеглих, розвинене почуття винахідливості, хитрості, орієнтування в ситуації. Водночас зазначаємо, що хоча більшість ніж дві третини осіб, які є організаторами, були раніше засудженими, характерно однак те, що лише 3-5% з них зловживають наркотичними або алкогольними речовинами.

Аналіз емпіричного матеріалу вказує на те, що цій групі осіб притаманні такі ж риси, які визначені О.Ю. Анциферовим у дисертаційному дослідженні щодо питання протидії підрозділами карного розшуку злочинам проти власності, що вчиняються в районі проведення АТО. Так, учений визначив, що категоріям осіб «лідери/організатори» злочинної діяльності на території проведення АТО здебільшого притаманні такі риси:

- особи у віці від 35 до 45 років і старші;
- мають значний злочинний досвід і «авторитет» серед злочинного елемента, відповідний рівень кваліфікації та злочинну спеціалізацію (крадіжки, грабежі, розбої тощо);
- неодружені – 52 % або розлучені – 43 %;
- здійснюють роль організаторів та консультантів організованих злочинних груп, надаючи інформацію про можливі місця вчинення злочинів (розбоїв, крадіжок з приміщень тощо), навчаючи безпосередніх учасників злочину прийомам і методам його вчинення;
- матеріально забезпечені;
- мають зв'язки з місцевими органами виконавчої влади;
- отримують більшу частину доходів від злочинної діяльності та вирішують питання щодо організації незаконної винагороди особам, зокрема й корумпованим працівникам правоохоронних органів та виконавчої влади, з метою забезпечення «прикриття» злочинної діяльності [4, с. 76].

Зауважимо, що у випадку вчинення злочинів проти власності радикально налаштованими особами не тільки на території АТО до вказаної групи осіб також відносяться такі верстви населення як: колишні військово-службовці; колишні працівники правоохоронних органів; спортсмени, які на власну думку «заслужують кращого життя»; політичні діячі.

Водночас, урахуовуючи, що радикально налаштовані злочинні групи та організації за своєю сутністю зазвичай мають досить закриту від сторонніх структуру й звичайні виконавці злочинів не розуміють, хто є замовником, тому відомі випадки, коли замовник і організатор це одна і та ж особа, яка і є ініціатором злочинної діяльності. Як свідчить аналіз практичної діяльності, вказане стає можливим через те, що особа замовника або організатора спеціально вигадує перед членами угруповання наявність іншої особи-замовника для того, щоб, по-перше, відвести від себе додаткову підозру в маніпулюванні членами групи/організації з власних корисливих мотивів, а не заради спільних «радикальних» поглядів; по-

друге, щоб не ділити злочинно нажите майно в «справедливих» пропорціях, а віддавати лише частину винагороди, тобто те, що залишилося після вигаданого замовника.

3. Виконавці – особи, які за отримання грошової винагороди та задоволення власних радикальних світобачень вчиняють злочини корисливої спрямованості, об'єктом яких є майно громадян, юридичних або державних установ.

Аналіз емпіричних матеріалів свідчить про те, що можливо розподілити виконавців на дві підгрупи, загальними рисами яких є:

- наявність судимості;
- зловживання спиртними або наркотичними речовинами;
- притаманність таких рис характеру як асоціальність, безлюдність, зневага до суспільства та «канонів» життя суспільства.

Водночас, до першої групи можна також віднести низький рівень освіти та розумових здібностей, оскільки такі особи за моральними якостями легко піддаються впливу та вчиняють злочини насамперед заради задоволення власних радикальних світобачень.

Що ж стосується членів другої підгрупи, то відзначимо, що осіб, які до неї входять, можна охарактеризувати як осіб, які мають розумові здібності на середньому рівні, наділені такими рисами характеру як хитрість, жадібність, тобто вказані особи здебільшого прикриваються радикальними гаслами та відповідним світоглядом заради власної користі.

Разом з цим, емпіричні дані свідчать, що виконавцями здебільшого є колишні військовослужбовці та особи, які виконували обов'язки щодо забезпечення правоохоронної функції держави на території проведення АТО, особи, які перебували на території проведення АТО або інших масових заворушень через політичні мотиви як волонтери; раніше засуджені особи за вчинення корисливо-насильницьких злочинів; колишні або діючі члени добровольчих батальйонів; особи, які раніше входили або входять до числа терористичних, бандитських формувань, а особливо їх близькі родичі та друзі.

Однак слід враховувати, що залежно від мотиву радикального налаштування осіб (релігійно-радикально налаштовані особи; політично-радикально налаштовані особи; спортивно-радикально налаштовані особи; етнічно-радикально налаштовані особи; радикально налаштовані особи відносно сексуальних меншинств; ідеологічно-радикально налаштовані особи), які вчиняють злочини, може змінюватися у кількісно-складовій частині суб'єктивний склад злочинних груп та організацій радикально налаштованих осіб.

Зауважимо, що організованим злочинним групам радикально налаштованих осіб, які вчиняють злочини проти власності, притаманні всі «класичні» характеристики: ознаки організованості (стійкі зв'язки), згуртованість, виражена направленість злочинних посягань, системність вчинення злочинів та тривалий період існування. Не можливо однозначно охарактеризувати вказані групи як такі, що складаються із «зłodіїв-

професіоналів» (навички та методи злочинної діяльності яких відточені до автоматизму), оскільки в більшості випадків вчинення злочинів проти власності радикально налаштованими особами, їхні дії характеризуються безжалісністю, антисуспільною поведінкою, вираженням явної неповаги до звичаїв норм та моралі. Також характерним є те, що діяльність таких груп та організацій здебільшого спланована «нашвидкоруч», спонтанно, без пророблених, обдуманих деталей, однак майже завжди із використанням вогнепальної чи холодної зброї, вибухових речовин і засобів маскування обличчя. Головною метою вчинення злочинної діяльності таких радикально налаштованих груп/організацій є прагнення отримання матеріальної винагороди та швидких заробітків великих сум грошей.

Висновок. Аналізуючи наведене та результати аналізу емпіричних матеріалів, можна резюмувати, що вчинення злочинів радикально налаштованими особами на сьогодні в Україні набирає ознак організованої злочинності, які характеризуються стійкими зв'язками, згуртованістю, вираженою направленістю злочинних посягань, системністю вчинення злочинів і тривалим періодом існування. Вказане призводить до того, що питання оперативно-розшукової протидії таким видам злочинності має постійно вивчатись як з боку науковців, так і практичних працівників.

Використані джерела:

1. Ермолович В.Ф. Состояние и основные направления исследования проблемы криминалистической характеристики преступлений / В.Ф. Ермолович // Проблемы повышения эффективности первоначального этапа расследования преступлений : сб. науч. трудов. – Мн., 1999. – С. 30–36.

2. Оперативно-розшукові аспекти виявлення осіб, які вчинили тяжкі і особливо тяжкі злочини в минулі роки : монографія / Я.О. Морозова, М.А. Погорецький., М.В. Стацак, В.В. Шендрик. – Київ: ДП «Розвиток», 2012. – 186 с.

3. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III; поточна редакція на підставі Закону України від 14 травня 2013 р. № 228 -VII) [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920. – Режим доступу до журн.: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Загол. з екрана.

4. Анциферов О.Ю. Оперативно-розшукова протидія підрозділами карного розшуку злочинам проти власності у районі проведення антитерористичної операції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.Ю. Анциферов. – Харків, 2015. – 20 с.

Гордиенко В.А., Морозова Я.А. Оперативно-розыскная характеристика структуры преступной деятельности радикально настроенных лиц

В статье сделана попытка исследовать оперативно-розыскную характеристику структуры преступной деятельности радикально настроенных лиц.

Проанализированы исследования, посвященные изучению различных аспектов оперативно-розыскной характеристики преступлений и определено, что никто из ученых не изучал вопрос оперативно-розыскной характеристики структуры преступной деятельности радикально настроенных лиц, и констатировано, что указанная структура является частью оперативно-розыскной характеристики и требует внимания со стороны ученых. В статье выделены основные группы радикально настроенных лиц, совершающих преступную деятельность. В результате проведенного исследования констатировано, что структура преступной деятельности радикально настроенных лиц на сегодня в Украине приобретает признаки организованной преступности и характеризуется устойчивыми связями, сплоченностью, выраженной направленностью преступных посягательств, системностью совершения преступлений и длительным периодом существования.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная характеристика, радикально настроенные лица, структура преступной деятельности.*

Hordiyenko V.A, Morozova Y.O. Operational-investigative characteristic patterns of criminal activity of radical people

The article attempts to explore the characteristics of the operational-search patterns of criminal activity of radical people. The analysis of empirical data the authors stated that the status of combating crimes committed radical individuals today is in poor condition and determined that specified, per all, including due to the ignorance operatives of operative-investigative characteristic structure crime radical people. The article, on the one hand, analysis of studies examining different aspects of operational characteristics of crimes and determined that none of the scientists have not studied the issue of operational characteristics of the structure of criminal activities radical parties, and stated that the above structure is part of the Operational Investigation characteristics and needs attention from researchers. Second, the analysis of the applicable national law determined criminal entity signs of criminal activity among radical parties. Thirdly, the author analyzes the empirical material and, as a result of the research, the article author, singled out the main radical group of people who commit criminal activities; given the author's classification categories of members of radical groups of persons who commit criminal activities, including the observed typical composition of these groups - the customer, organizer, performers and manuals; defined the characteristics of radical individuals who commit crimes; stated that radical crime groups and organizations by their nature, tend to have a fairly closed from prying structure and common perpetrators do not understand who the customer or organizer. It is characteristic that the activities of such groups and organizations mainly planned to spontaneously, without elaborations, deliberate details, but almost always using firearms or knives, explosives and means of masking the face. The main purpose of committing criminal activities of radical groups / organizations are striving to obtain material compensation and fast earning large sums of money. The study stated that the structure of the criminal activities of radical people today in Ukraine

is gaining characteristics of organized crime and are characterized by stable bonds, solidarity, expressed orientation crimes, crimes systemic and long-term existence.

Key words: *operational-investigative response, radical person, the structure of criminal activity.*

УДК 343.98.06(477)

М.В. Зубов

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРШОЧЕРГОВИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗШУКУ БЕЗВІСНО ВІДСУТНІХ ОСІБ

У статті розглянуто питання проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у процесі розшуку безвісно відсутніх осіб. Виокремлено ряд слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, які є першочерговими при розшуку безвісно відсутньої особи. У результаті проведеного дослідження визначено організаційно-тактичні особливості проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами кримінальної поліції з метою розшуку безвісно відсутніх осіб.

Ключові слова: *слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, розшук, безвісно відсутня особа.*

Постановка проблеми. Результати аналізу емпіричного матеріалу свідчать про те, що кількість безвісно відсутніх осіб у нашій країні з кожним роком зростає. Водночас, учені, практики та правозахисники занепокоєні тим фактом, що зростає саме кількість безвісно відсутніх осіб, які залишаються не розшуканими навіть після проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Заразом, практичні працівники вказують, що відсоток ефективного розшуку безвісно відсутньої особи збільшується лише у випадку, коли з моменту зникнення її до початку розшуку минуло якомога менше часу й одразу було проведено повний комплекс необхідних першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Саме тому вважаємо доцільним розглянути питання проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій з метою розшуку безвісно відсутніх осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ученими в різних галузях права (криміналістики, кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності) було проведено дослідження питання розшуку безвісно відсутніх осіб, серед яких підґрунтям нашої статті є праці Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, В.Д. Берназа, Р.С. Белкіна, Б.Е. Богданова, Д.В.Бойчука, В.І.Галагана, В.Г. Гончаренка, В.Я. Горбачевського, Ю.М. Грошевого, О.М. Джужі, А.Я. Дубинського, В.П. Захарова, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, О.В. Капліної, Н.С. Карпова, А.М. Кислого, І.П. Козаченка, В.О. Коновало-

вої, А.Н. Колесніченко, Е.Ф. Коновалів, О.Є. Користіна, Є.Д. Лук'янчикова, В.Т. Маляренка, Д.Й. Никифорчука, В.Т. Нора, В.Л. Ортинського, М.А. Погорєцького, М.В. Салтєвського, С.М. Стахівського, О.Ю. Татарова, В.В. Тіщенко, П.Є. Тигова, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, П.В. Цимбала, С.С. Чернявського, М.П. Шаламова, В.Ю. Шепітька, В.В. Шендрика, М.Є. Шумила та ін. Однак після останніх докорінних змін кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства питання проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій з метою розшуку безвісно відсутніх осіб не вивчалось.

Формування цілей. Метою статті є визначення особливостей проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій з метою розшуку безвісно відсутніх осіб.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного законодавства у випадку зникнення безвісти особи відкривається кримінальне провадження за фактом вбивства з приміткою «безвісно відсутня особа», тому можна твердити про те, що досудове розслідування повинно здійснюватися повно та якомога швидше. Як вказує В.Я. Горбачевський, першочерговим завданням досудового слідства є встановлення місця знаходження безвісти зниклих осіб – тих, хто з невідомих причин зник з постійного місця проживання чи місця роботи, стосовно кого в органи внутрішніх справ надійшли заяви чи повідомлення про зникнення та є підстави вважати, що вони стали жертвами злочину чи нещасного випадку. Такі заяви й повідомлення можуть надійти від родичів і близьких особи, яка зникла, від посадових осіб житлово-комунальних органів, адміністрацій, установ, організацій, підприємств, де працювала чи навчалася безвісно зникла особа, від органів місцевої влади і місцевого самоврядування. Повідомлення про осіб, які безвісно зникли, може бути отримано із засобів масової інформації, інформація про зникнення може міститися в матеріалах кримінального провадження чи отримана від особи, яка залучена до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності. У більшості випадків факт безвісного зникнення людини нерідко є очевидним (заяви та повідомлення близьких родичів, рідше знайомих і колег по роботі), однак залишається невідомим, жертвою якого злочину вона стала (причиною раптового зникнення може бути вбивство, нещасний випадок із приховуванням тяжких наслідків, викрадення для фізичної чи сексуальної експлуатації, захоплення в заручники з метою викупу чи виконання інших протиправних умов, шахрайством, використанням трупа іншої людини, інсценоване самогубство, з від'їздом в іншу місцевість; інші причини) та за ознаками якого злочину необхідно проводити розслідування. Отже, на момент початку досудового розслідування необхідно встановити такі дані, які, з одного боку, підтверджують безвісне зникнення особи, а з іншого – вказують жертвою якого злочину вона стала, та що важливо, дозволяють встановити місце події [1, с. 185]. Тобто, потрібно в найкоротші терміни з'ясувати всі обставини зникнення особи, її останнє місце перебування, осіб, які бачили

безвісно відсутню особу останніми, чули про її плани, особу ймовірного злочинця (у випадку, коли є підстави вважати, що особа стала жертвою злочину), спосіб та час вчинення злочину та, найголовніше, мету ймовірного злочину. Більшість з вказаного можливо встановити під час проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, для яких найважливішим є «фактор часу». Оскільки, як слушно зауважують Є.Д. Лук'яничков та Б.Є. Лук'яничков, аналіз практики засвідчує, що невідкладність тієї чи іншої слідчої дії визначається необхідністю її термінового проведення, що обумовлюється характером слідчої ситуації, яка склалася на конкретний момент розслідування. Зволікання з провадженням таких дій може привести до втрати інформації, яка необхідна для розкриття злочину. Невідкладний характер може мати будь-яка слідча дія і не тільки на початковому етапі розслідування, а й при подальшому провадженні в справі»[2].

Як свідчать результати аналізу емпіричного матеріалу у випадку розшуку безвісно відсутньої особи, першочерговими слідчими (розшуковими) та негласними слідчими (розшуковими) діями є:

- огляд місця, де востаннє бачили безвісно відсутню особу (помешкання, робочого місця, автомашини тощо);
- встановлення та допит осіб, які останніми бачили безвісно відсутню особу;
- встановлення місцезнаходження особи за допомогою з'ясування місцезнаходження радіоелектронного засобу зв'язку (її мобільного телефону).

Практичні працівники пояснюють, що проведення зазначених процесуальних дій надає можливість визначитися з подальшими слідчими версіями. Тому вважаємо доцільним розглянути детальніше вказані процесуальні дії.

Загальноновизнано, що однією із першочергових слідчих (розшукових) дій є огляд. Відповідно до положень законодавства визначаються такі види огляду, як огляд місцевості, приміщень, речей і документів та регламентується порядок їх проведення. Основними критеріями такої слідчої (розшукової) дії є своєчасність початку та якісне його проведення. Особливості проведення огляду в кримінальних провадженнях за фактами безвісно відсутніх осіб залежать від самого місця здійснення огляду – місця, де востаннє бачили розшукувану особу.

Як слушно зазначають М. Туркот та Г. Ганова, «слідчому та прокуророві необхідно ретельно підготувати та спланувати тактику огляду місця події таким чином, щоб слідча (розшукова) дія була проведена своєчасно і щонайшвидше» [3].

Так, у випадку коли місце огляду є помешкання безвісно зниклої особи, то слідчим обов'язково вилучаються предмети особистої гігієни (зубна щітка, гребінь тощо), щоб у подальшому можливо було провести аналіз ДНК, фотокартка безвісно відсутньої особи, якщо наявні – записні книжки, мобільні телефони тощо.

В окремих випадках правоохоронці повинні оглянути й інші приміщення, де може перебувати особа, авто- мото- транспорт або територію, що прилягає до місця зникнення. Однак, перш за все, при огляді місця зникнення особи працівники правоохоронних органів повинні встановити чи не наявні сліди боротьби або інше, що вказує на можливе вчинення відносно безвісно зниклої особи злочину.

Подальшою слідчою (розшуковою) дією є встановлення та допит осіб, які заявили про факт зникнення особи, а також тих, хто бачив її останньою. Так, працівники поліції повинні встановити спосіб життя безвісно зниклої особи, наявність або відсутність психічних розладів, чи були раніше факти безвісного зникнення вказаної особи, наявність ворогів або боржників у безвісно зниклої особи, зловживання нею алкогольними чи наркотичними речовинами, коли в останній раз бачили безвісно відсутню особу та предмет їх розмови (чи висловлювала наміри поїхати кудись, чи вказувала, що їй загрожують), наявність у безвісно зниклої особи мобільного телефону (емпіричні матеріали свідчать, що майже у 30 % осіб наявний другий чи третій номер мобільного телефону, про який невідомо чоловікові/дружині, батькам, тому доцільніше встановити номер, опитуючи декількох осіб), рівень достатку безвісно зниклої особи, наявність зв'язків серед осіб, які ведуть антисоціальний спосіб життя тощо.

Після проведення такого допиту працівники поліції можуть зрозуміти, чи є характерним для безвісно зниклої особи залишати місце мешкання, не повідомивши рідних та близьких (у результаті психічних розладів), чи були підстави не повідомляти про своє місце знаходження (пішла із дому після сварки) або можливість вчинення проти неї корисливого злочину (високий рівень доходу безвісно зниклої особи).

Останньою першочерговою процесуальною дією є негласна слідча (розшукова) дія (далі-НСРД) у вигляді встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу зв'язку, терміналу мобільного телефону безвісно зниклої особи. Проведення вказаної НСРД регламентується ст. 268 КПК України [5], а тактика здійснення відомчими наказами МВС України. Водночас, результати аналізу емпіричних матеріалів свідчать, що майже 75 % населення має при собі мобільний телефон, а тому проведення вказаної негласної слідчої (розшукової) дії є доцільним.

Так, наприклад, у кінці жовтня 2015 року до одного із відділів Національної поліції України в м. Харків звернулася громадянка «Б» та повідомила, що напередодні ввечері її чоловік громадянин «Б» пішов із дому нібито до гаражу, що розташований у сусідньому дворі до їх будинку (багатоповерхівка) та не повернувся, при чому мобільний телефон не відповідає. Після огляду місця мешкання гр. «Б» працівники поліції вирішили оглянути приміщення гаражу, при чому до них підійшов охоронець та повідомив, що бачив машину гр. «Б.» у сусідньому дворі (протилежа сторона до помешкання). Оглянувши машину гр. «Б», працівники поліції виявили сліди крові як у салоні авто, так і в багажнику, що дало можли-

вість припустити вчинення стосовно гр. «Б» злочину та необхідність проведення встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу зв'язку мобільного телефону гр. «Б», у результаті чого було встановлено, що останній раз його телефон працював близько 40 км від м. Харків. У результаті огляду території, що була визначена проведенням НСРД, було виявлено труп гр. «Б» з явними ознаками насильницької смерті.

Аналізуючи вказане, можна дійти висновку, що за допомогою проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій працівники поліції змогли встановити місцезнаходження безвісно зниклої особи.

Висновки. Отже, підсумовуючи наведене, можна констатувати, що від своєчасності та повноти проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій залежить час та ефективність розшуку безвісно зниклої особи.

Використані джерела:

1. Горбачевський В. Я. Особливості досудового розслідування за фактами безвісного зникнення осіб / В. Я. Горбачевський // юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 185- 201
2. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Характеристика невідкладних слідчих дій / Є.Д. Лук'янчиков, Б.Є. Лук'янчиков. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads/%D0%9B%D1%83%D0%BA%D1%8F%D0%BD%D1%87%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2-%D0%91.%D0%84.-%D0%9B%D1%83%D0%BA%D1%8F%D0%BD%D1%87%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2-%D0%84.-%D0%94.pdf>
3. Туркот М. Проблеми здійснення досудового розслідування у районі проведення антитерористичної операції / М. Туркот, Г. Ганова // Вісник прокуратури. - 2014. - № 12 (162). - С. 11-20.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Х. : «Одісей», 2012. – 360 с.

Зубов М.В. Особенности проведения первоочередных следственных (розыскных) и негласных следственных (розыскных) действий во время розыска безвестно отсутствующих лиц

Автором рассмотрены вопросы проведения первоочередных следственных (розыскных) и негласных следственных (розыскных) действий в процессе розыска безвестно отсутствующих лиц. Выделены ряд следственных (розыскных) и негласных следственных (розыскных) действий, которые являются первоочередными при розыске безвестно отсутствующего лица. В результате проведенного исследования определены организационно-тактические особенности проведения первоочередных следственных (розыскных) и негласных следственных (розыскных) действий подразделениями криминальной полиции с целью розыска безвестно отсутствующих лиц.

Ключевые слова: *следователи (розыскные) действия, негласные следственные (розыскные) действия, розыск, безвестно отсутствующее лицо.*

Zubov M.V. Features of urgent investigative (detective) and covert investigation (search) operations during tracing missing persons

This article is an attempt to explore the features of primary investigative (detective) and covert investigation (search) operations during tracing missing persons. The author analyzes empirical data and stated that the number of missing persons in this country is growing every year. However, the author observed that scientists, practitioners and human rights activists are concerned about the fact that increasing is the number of missing persons remain *rozshukanymy* even after the investigation (search) and covert investigative (detective) action, but practitioners indicate that the percentage of effective search for missing persons is increasing only time since the disappearance and the beginning of the investigation as it took less time. The author has determined that one of the ways to improve the search for missing persons is a full set of required primary investigative (detective) and covert (investigators) investigative actions. An analysis of studies devoted to the issue of tracing missing persons, empirical stated that in case of investigation of missing person primary investigators (investigative) and covert investigative (detective) actions are:

- review where in the past seen the missing person (home, workplace, car, etc.);
- the establishment and questioning people who last saw the missing person;
- locating persons using locating electronic means of communication (her cell phone).

At the same time, the author noted that of these proceedings enables decide on further investigative leads and examined in detail these proceedings.

The study identified the organizational and tactical features of primary investigative (detective) and covert investigation (search) operations units of the criminal police for the purpose of tracing missing persons and that the timeliness and completeness of urgent investigative (detective) and covert investigation (search) action depends on the time and efficiency of tracing missing persons untraceable.

Key words: investigative (detective) actions, covert investigative (detective) actions, search, missing person.

УДК 343.983

С.А. Матвієнко

**ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
СУЧАСНИХ ЗРАЗКІВ НАРІЗНОЇ МИСЛИВСЬКОЇ
ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ВИРОБНИЦТВА ІТАЛІЇ**

У статті розглянуто вичерпний перелік Італійських фірм-виробників мисливської вогнепальної нарізної зброї сьогодення та виокремлено конструкційні особливості деяких рушниць і карабінів, що виготовляються. Пояснено необхідність криміналістичного інтересу до такої категорії зброї. Розмежовано та визначено аспекти криміналістичного інтересу щодо рушниць та карабінів італійського виробництва. Наведено стислий класифікаційний опис конструкції та ідентифікаційних особливостей найпоширеніших мисливських наріз-

них карабінів виробництва Італійської республіки. Висунуто пропозиції щодо вдосконалення та полегшення судово-експертної діяльності в цьому напрямку в рамках взаємодії із виробниками зброї та на підставі нормативного врегулювання проблемних аспектів.

Ключові слова: *нарізна мисливська зброя; виробники зброї з Італії; карабіни; сліди від деталей зброї; ідентифікаційні ознаки; конструктивні особливості рушниць.*

Постановка проблеми. Мисливська нарізна зброя є вже загально доступним предметом власності, для отримання якого громадянинові країни необхідно лише виконати вимоги держави щодо оформлення матеріалів і зібрання різного виду довідок із численних державних інстанцій та установ. Попри те, що зброя як власність є розповсюдженою та є об'єктом підвищеної небезпеки, її можливе використання для скоєння злочинів тягне за собою необхідність окремого саме її, або ж отриманих унаслідок її застосування вистріляних куль чи стріляних гільз, криміналістичного дослідження в розрізі судово-балістичних класифікаційних, діагностичних та ідентифікаційних експертиз. Поява нових зразків зброї обумовлювалася вирішенням нових конкретних завдань, що знов таки призводить до потреб у наявності консолідованої інформації щодо неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітлення окремих питань криміналістичного ідентифікаційного дослідження нарізної мисливської вогнепальної зброї та теоретичних проблем криміналістики й судової експертизи знайшли своє відображення в роботах таких відомих учених-криміналістів: Філіпшова В.В., Закутського Д.М., Устінова О.І., Єрмоленка Б.Н., Біленчука П.Д., Орлова Ю.Ю., Росинської О.Р., Салтєвського М.В., Горбачева І.В., Кофанова А.В., Степанова Г.М. та ін. Проте праці згаданих учених здебільшого присвячені вивченню особливостей конструкції зразків зброї виробництва зброярних заводів часів СРСР, залишаючи відкритим питання дослідження нарізної мисливської вогнепальної зброї іноземних виробників.

Останнім часом з'являються праці дослідників-криміналістів Волгоградської академії МВС РФ, де вивченню зразків нарізної вогнепальної зброї іноземних виробників приділяється знов таки лише незначна увага, зокрема, у великому за обсягом та змістовим наповненням «Справочнику криміналіста-оружиеведа» Степанова Г.М. та Фролова Ю.П. наявна інформація щодо лише 2-х таких з усіх 29 досліджених екземплярів (здебільшого викладені зразки мисливської нарізної зброї виробництва ще часів СРСР або ж їх модернізовані зразки) [1, с. 139].

Актуальність проведення дослідження цієї тематики обґрунтована тим, що на сьогодні питання криміналістичного дослідження сучасних зразків нарізної мисливської вогнепальної зброї, зокрема й виробництва Італійської республіки (далі – Італія), усе ж детально та достатньо не вивчена. Відсутні змістовні класифікаційні довідники, а дані з офіційних інтернет-ресурсів фірм-виробників не містять повної інформації, що стала б

у нагоді саме експертів-криміналістів під час вирішення ним класифікаційних чи ідентифікаційних завдань при проведенні судово-балістичних експертиз чи здійсненні перевірок за відповідними масивами оперативно-пошукових колекцій куль та гільз, вилучених із місць скоєння нерозкритих злочинів, на обласному чи навіть центральному рівнях.

Формування цілей. Метою статті є збір даних про фірми-виробники мисливської нарізної зброї Італії, дослідження конструктивних особливостей зразків зброї їх виробництва та визначення можливих класифікаційних чи ідентифікаційних ознак, притаманних вказаним зразкам зброї з метою полегшення вирішення відповідних завдань при проведенні судово-балістичних експертиз або здійсненні перевірок за відповідними масивами оперативно-пошукових колекцій стріляних куль і гільз.

Виклад основного матеріалу. Потужні за своїми уражальними властивостями та широко розповсюджені через використання в нарізній мисливській зброї іноземного виробництва патрони калібру «.30-06 Sprg» та «.308 win» серед розміття рідкісних патронів великого калібру (не варто брати до уваги патрони калібру «7,62x39» чи «7,62x54» під які на теренах нашої держави у спадщину отримано зброю з аналогів «АК», «РПК», «СВД», гвинтівки Мосіна та ін.) найчастіше зустрічаються в експертній практиці на території, наприклад, Миколаївської області серед об'єктів – стріляних гільз, що вилучаються за фактами вчинення хуліганських дій (ч. 4 ст. 296 КК України) чи незаконного полювання (ст. 248 КК України) [2].

Сама конструкторська зброярна думка в Італії бере свій початок від створення пицалів та перших примітивних гармат. З роками, із притаманним італійцям щирим та кропітким ставленням до справи, зброя лише вдосконалювалась, її зовнішнє оздоблення ставало витонченішим у межах ручної роботи.

Відомі італійські майстри створювали цікаві зразки гладкоствольної зброї – одноствольні та двоствольні «курковки», комбіновані рушниці, рушниці типу «Express» та «помповики». Відомою на весь світ якістю зовнішнього оздоблення зброї майстри з Італії прикрашали обмежені партії зброї власного виробництва. Широкого розповсюдження свого часу набула мисливська гладкоствольна зброя через безмежну кількість угідь для полювання на теренах країни, яка мала попит у населення через окремі новаторські конструкторські рішення, якими майстри намагалися перевершити зброю виробництва конкурентів.

Наразі, відповідно до сучасних уподобань та прагнень мисливців і колекціонерів зброї, мисливська нарізна зброя виробництва майстрів Італії посіла чільне місце серед зброї світу, і не лише завдяки яскравому та витонченому зовнішньому оздобленню.

Станом на 2016 рік серед фірм-виробників зброї на території Італії найвідомішими є торгові марки: «Fabarm» від Fabarm S.p.A. (Fabbrica Bresciana Armi); «Tanfoglio» від Fratelli Tanfoglio S.R.L.; «Bernardelli» від Vincenzo Bernardelli S.p.A.; «Franchi» від Luigi Franchi S.p.A.; «Antonio Zoli»

від Zoli Antonio Srl; «Benelli» від Benelli Armi Spa. Кожне підприємство бере початок із сімейної справи, бо й назву має від прізвища засновника чи першого конструктора, тож і до справи підхід відповідальний - до зброї немов до родичів. Кожен з виробників приділяє велику увагу широкому розповсюдженню славетного імені своєї зброї, її зовнішньому оздобленню, зручності у використанні та злагодженій роботі механізмів.

І якщо Fabarm S.p.A. (Fabbrica Bresciana Armi), окрім гладкоствольних рушниць із горизонтальним та вертикальним розташуванням стволів («бікфлінти»), виробляє напівавтоматичні рушниці і є найбільшим Європейським виробником рушниць «помпової дії» для самозахисту громадян та потреб поліції, то стосовно нарізної зброї модельний ряд компанії представлено лише 4 моделями неавтоматичної зброї: «Iris DTG», «Iris STG», «Asper Prestige / Oiled» та «Dual Al», яка до того ж є найпоширенішою серед нарізної зброї «Fabarm» лише через комбінований тип рушниці [3].

Нарізна мисливська зброя від Fratelli Tanfoglio S.R.L. представлена лише у вигляді самозарядного карабіну моделі «Tanfoglio APPEAL» із компоновкою «bullpup» і для невеликих калібрів – «. 22 Ir», «. 22 WinMag», «. 17 Match» [4].

Vincenzo Bernardelli S.p.A. здійснює випуск нарізної мисливської зброї: рушниці із горизонтальним розташуванням стволів, т.з. класичні «експреси». У цій групі варто виділити «Express VB De Luxe» - рушниця із підкладними замками на бічних дошках, що випускається під патрони середніх та великих калібрів до «.375 N&H Mag»; та рушниця моделі «Minerva» - «експрес» («штуцер» - рушниця із стволами, що «качаються», переламна) із зовнішнім розташуванням курків калібру «8x57 JRS / 5,65 RC». Окрім названих моделей компанія пропонує й двоствольні нарізні рушниці із вертикальним розташуванням стволів: модель «Express 2000»; а також комбінована рушниця – «Comb 2000» [5].

Luigi Franchi S.p.A. пропонує лише «бікфлінтовий» «штуцер» моделі «XPRESS» під патрони калібру «8x57 JRS», «9,3x74 R» та «.30-06 Sprg» [6].

Zoli Antonio Srl виробляє та наповнює ринок різноманітними й відомими своїми творіннями, що можуть бути одночасно прирівняні до мистецьких. Компанія максимально уніфікувала деталі для збірки різнотипних рушниць та виготовляє зброю у різних варіантах обробки, до того ж великими серіями [7]: однозарядні чи магазинні карабіни «AZ 1900» та «Lux bolt Action»; т.з. «вертикалки» – «Drilling» та «Focus», «Double rifle EMS» – 1,2,3; комбіновані рушниці «Corona», «Rifle ShotgunCombLuxSep» та ін.

Benelli Armi Spa є відомим виробником самозарядної нарізної зброї під потужні набой – «.243», «.30-06 Sprg», «.300 Win Mag», «9,3x62», «7x64» та «.308 win», а саме: «Argo E Comfortech» у колірному виконанні – «Black» чи «Amazonia Green», «Argo E», «Argo E Class», «R1 Comfortech» та «MR1» [8].

«Штуцери» лишають по собі після пострілу (стосовно винайдення об'єктів під час проведення огляду місця події) лише вистріляні кулі, та й ті, якщо сягають поставленої цілі, через свої конструкторські особливості (адже це кулі до мисливських патронів і вони виконані за типом або «Hollow Point» – кулі з експансивним заглибленням у вершині для збільшення зупиняючої дії або ж «Soft Point» – напівболонкові кулі із оголенням свинцевого сердечника) найчастіше вже не придатні для проведення подальшого дослідження з ідентифікації зброї, зважаючи на цільове призначення та велику спроможність до деформації, часткової чи повної руйнації та розламу.

Особливим у модельному ряду є класичний болтовий карабін (карабін з поздовжньо-ковзаючим поворотним затвором) «AZ 1900» виробництва Zoli Antonio Srl, що випускається під 12 різних типів патронів у дев'яти варіантах виконання (рис. 1, 2).

Рисунок 1. Карабін «AZ 1900», вигляд з лівого боку.

Рисунок 2. Карабін «AZ 1900» після неповного розбирання.

Запобігання випадковому пострілу та процес приведення зброї у бойову готовність виконується лише при ручному зведенні та спуску курків – зведення пружини ударника дією вперед шибера на верхній частині шийки ложа.

Конструкція запобіжника дозволяє залишати його увімкненим і в момент заряджання зброї. Карабіни оснащені спусковим механізмом нового покоління з ексклюзивною системою безпеки (ISS – Innovative Safety System).

Крила затвору забезпечують максимально щільне та плавне запирання каналу ствола. Індивідуально-ідентифікаційними є сліди від складових «чашки» затвору (рис. 3, 4):

- зацеп викидача залишає сліди у вигляді двох трикутних заглиблень (0,5x1 мм) від зубців на внутрішній поверхні ребра фланця гільзи, на відстані 4-5 мм один від одного;
- слід бійка ударника на капсулі у вигляді вм'ятини округлої форми, діаметром 1,3 мм із дном конічної форми. У мікрорельєфі дна слідів відображаються кільцеві траси;
- статичний слід круглої форми, найбільшим діаметром до 1,6 мм; що залишається від торця підпружиненого відбивача.

Рисунок 3. Чашка затвору карабіну «AZ 1900».

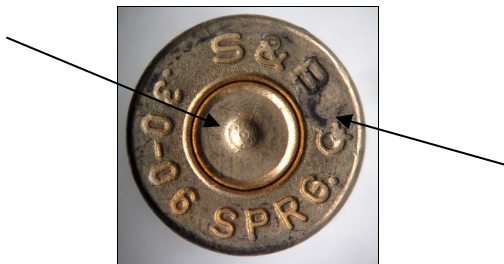

Рисунок 4. Денце гільзи патрону стріляного з карабіну «AZ 1900».

На думку автора, саме моделі зброї від фірми «Benelli Armi Spa» мають цікавити криміналістів більше, адже вона єдина серед усіх виробників є самозарядною для патронів великих калібрів та екстрагеє стріляні гільзи, на відміну від іншого загалу рушниць Італійської приватної зброярної промисловості, що є однозарядними чи магазинними гвинтівками / карабінами або ж взагалі «штурцерами». Тому надалі пропонуємо детально розглянути конструкційні особливості карабіну.

«Argo E Comfortech» складається з таких основних частин та механізмів: ложа з прикладом; ствольної коробки; цівки; ствола; ударно-спускового механізму; фіксувочної кришки ствола; набору пластин для відведення прикладу та регулювання погибу ложа; затвору та магазину (рис. 5, 6).

Рисунок 5. Карабін «Argo E Comfortech», вигляд з правого боку.

Рисунок 6. Карабін «Argo E Comfortech» після неповного розбирання.

Ствол карабіну циліндричної форми, довжиною 505 мм. Канал ствола всередині має чотири нарізи правого нахилу.

Чашка затвору (призначена для поміщення денця патрону) має внутрішній діаметр 12,3 мм; «зуб» підпружиненого зачепу викидача має найбільшу ширину 10 мм; діаметр підпружиненого штифту-відбивача – 3,4 мм. Діаметр бійка ударника – 1,4 мм.

Принцип дії карабіну – жорстке запирання за допомогою поворотної личинки затвору; газовідвідна системи автоматики із коротким ходом поршня.

Автоматична стрільба конструкцією карабіну не передбачена.

З числа індивідуальної слідової інформації, що залишається на денцях гільз патронів, стріляних з моделі цього карабіну варто виділити (рис. 7, 8):

- численні лінійні траси на капсулі , що розташовані паралельно одне одному – сліди від дна чашки затвору карабіну;
- динамічний викривлений слід, найбільшою шириною – 0,4 мм, що залишається від торця підпружиненого відбивача; біля ребра фланця гільзи;
- слід від куткових зубців зачепу викидача, що за своєю повною довжиною простягається на 2/7 довжини окружності денця.

Рисунок 7. Чашка затвору карабіну «Argo E Comfortech».

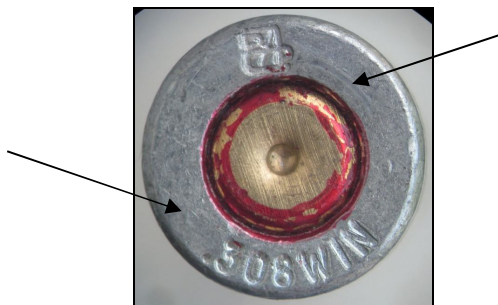

Рисунок 8. Денце гільзи патрону стріляного з карабіну «Argo E Comfortech».

На відміну від загальновідомого сліду від газовідвідного отвору на вистріляній кулі з мисливських карабінів, що є переробкою модифікацій бойових автоматів Калашникова, розташування схожого за змістом сліду від каналу ствола «Argo E Comfortech» відбувається полярно на 180° у нижній частині.

Сама наявність таких умовних «криміналістичних міток» полегшує роботу судового експерта під час вирішення діагностичних чи ідентифікаційних заадань.

Автор вважає, що запровадження примусового відмічення кожного зразка зброї окремим криміналістичним «тавром»-міткою, що була б зафіксована та відображалася на стріляних гільзах чи вистріляних кулях зі зразків мисливської нарізної вогнепальної зброї, є обґрунтованою необхідністю в умовах сьогодення.

Висновки. Сьогоденні реалії зумовлюють необхідність створення та впорядкування великої кількості довідкової інформації про слідову картину, яку залишають на стріляних гільзах та вистріляних кулях деталі зброї при пострілі, заряджанні й перезаряджанні [9, с. 111].

Зауважимо, що автор вважає необхідним загальнодержавне запровадження вимог щодо криміналістичного відмічення зразків мисливської нарізної зброї (виробництва Італії зокрема), уже з моменту її появи на митниці – території нашої держави, ще перед потраплянням на полиці магазинів з продажу зброї.

Проведеним дослідженням, результати якого викладено в статті, автор надав узагальнену ним та отриману шляхом практичного дослідження зразків мисливської нарізної зброї виробництва Італії інформацію, що має стати в нагоді при формуванні єдиного, періодично оновлюваного, методичного довідника (посібника).

Такий узагальнювальний збірник має містити детальну інформацію не лише про загальні розмірні характеристики зброї, зазначення конструкційних особливостей, ілюстрації взаєморозташування та взаємодії деталей зброї, а й чіткі ілюстративні зображення варіацій відображення слідів на стрільних гільзах і кулях, які б стали в нагоді для працівників Експертної служби МВС України та НДІСЕ Міністерства юстиції, працівників дозвільної системи чи кримінальної поліції МВС, курсантів / слухачів спеціалізованих чи відомчих ВНЗ міністерства внутрішніх справ України.

Використані джерела:

1. Степанов Г.Н. Справочник криміналіста-оружиеведа (судебная баллистика) / Г.Н. Степанов, Ю.П. Фролов.— Волгоград: ВА МВД РФ, 2003. – 220 с.
2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page8>. – Назва з екрана.
3. Каталог продукції FABARM [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fabarm.com/web_eng/microcategoria.asp?i=1. – Назва з екрана.
4. Каталог продукції TANFOGLIO [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tanfoglio.it/eng/catalogo/appeal/appeal.html>. – Назва з екрана.
5. Норейка Р. Ружья Vincenzo Bernardelli [Електронний ресурс] / Р. Норейка. – Режим доступу : http://www.weaponplace.ru/rugya_vincenzo_bernardelli.php. – Назва з екрана.
6. Каталог продукції Franchi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.franchi.com/en/products/express/xpress>. – Назва з екрана.
7. Каталог продукції Antonio Zoli [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : http://www.zoli.it/index_2.php?pagina=produzione/tour_cara.html – Назва з екрана.
8. Argo-e-pro [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.benelli.it/en/products/semiautomatic-rifles/argo-e-pro>. – Назва з екрана.
9. Матвієнко С.А. Проблемні питання балістичної ідентифікації нових зразків нарізної мисливської зброї іноземних виробників / С.А. Матвієнко // «Право як ефективний суспільний регулятор»: матеріали міжнар. наук.-прак. конф., м. Львів, 15-16 лютого 2013 р. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. – у 2-х частинах. – Ч.ІІ.

10. Зброя спортивна та мисливська. Вимоги безпеки. Методи випробувань на безпеку : ГСТУ 78-41-002-97. – [Чинний від 1997-12-01] . – К. : МВС України, 2013. – 10 с. – (Галузевий стандарт України).

11. Криміналістичні мітки на мисливській зброї, виготовленій шляхом перероблення автоматів Калашникова / Методичні рекомендації. – К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2010 рік. – 8 с.

Матвиенко С.А. Особенности криминалистического исследования современных образцов нарезного охотничьего огнестрельного оружия производства Италии

В статье автором рассмотрен и подан полный перечень Итальянских фирм-производителей современных образцов охотничьего огнестрельного нарезного оружия и выделены конструктивные особенности некоторых изготавливаемых ружей и карабинов. Объяснена сущность криминалистического интереса относительно данной категории оружия. Разграничены и определены аспекты криминалистического интереса к ружьям и карабинам итальянского производства. Приведено краткое классификационное описание конструкции и идентификационных особенностей (признаков) распространенных охотничьих нарезных карабинов производства Итальянской республики. Выдвинуты предложения по совершенствованию и облегчению судебного-экспертной деятельности в данном направлении в рамках взаимодействия с производителями оружия и консолидации похожей следовой информации.

Ключевые слова: *нарезное охотничье оружие; производители оружия из Италии; следы от деталей оружия; идентификационные признаки; конструктивные особенности ружей.*

Matvienko S.A. Features of forensic investigation modern samples rifled hunting firearms Italian production

In this article the author reviewed and is filed complete list of Italian manufacturers of modern samples of fire-hunting rifle and highlighted features of some manufactured rifles and carbines. The author explained the need for forensic interest in relation to this category of weapons.

The article delineated and identified aspects of forensic interest in guns and rifles made in Italy. A brief description of the design classification and identification features (symptoms) common hunting rifled carbines production of the Italian Republic.

Determined that between the weapons manufacturers in Italy the most famous trademarks are: «Fabarm» of Fabarm S.p.A. (Fabbrica Bresciana Armi); «Tanfoglio» from Fratelli Tanfoglio S.R.L. ; «Bernardelli» by Vincenzo Bernardelli S.p.A. ; «Franchi» by Luigi Franchi S.p.A. ; «Antonio Zoli» by Zoli Antonio Srl; «Benelli» Benelli Armi of Spa.

In this article, the author pointed out the design features of specific models according to their manufacturers.

Some proposals was puts for improve and facilitate forensic activities in this direction in the framework of cooperation with the manufacturers of weapons.

Separately, the author considers it necessary to introduce national requirements for check marking forensic samples the hunting rifle, including those that was made in Italy, from the moment of its appearance at customs - in our country, before to hit shelves on arms sales shops.

During the study, whose results are set out in this article, the author gave generalized it and got through practical research samples hunting rifle of Italian, that information should be useful in the formation of a single, regularly updated, methodological guide (manual).

This synthesis compilation should contain detailed information not only about the general dimensional characteristics weapon specified design features illustrate the relative positions and interactions of parts of weapons, but also clear illustrative images of variations marks displaying on cartridge cases and bullets that could become useful for some employees from Department of justice of Ukraine and for experts of Ministry of internal affairs of Ukraine, to the officers of the criminal units of the National police of Ukraine, cadets / students / workers specialized departmentals or university Ministry of internal affairs of Ukraine.

Key words: cut hunting weapon; arms manufacturers from Italy; marks on the details of a weapon; identification signs; design features guns.

УДК 343.12

Д.А. Морквін

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНОГО ОБСТЕЖЕННЯ ЖИТЛА ОСОБИ

У статті зроблено спробу дослідити стан організації проведення негласного обстеження житла особи. Проаналізовано кримінальне процесуальне та оперативно-розшукове законодавство, на підставі чого визначено основні етапи та підетапи організації негласного обстеження житла особи. Викладено авторське бачення сучасного алгоритму організації проведення негласного обстеження житла особи. Зазначено, що основні положення організації негласного обстеження житла особи чітко визначено законодавцем. Однак аналіз емпіричних матеріалів свідчить про те, що в практичній діяльності все ж таки досить часто конституційні права громадян обмежуються із допущенням суттєвих порушень. Тому, на нашу думку, питання організації проведення негласного обстеження житла особи потребує поглибленого вивчення з боку науковців.

Ключові слова: організація, негласне обстеження, слідчий, оперативний підрозділ, житло.

Постановка проблеми. Відомо, що більшість злочинів вчиняються таємно, злочинці ретельно маскують свою діяльність, зростає кількість латентних злочинів. Гласними слідчими діями не завжди можливо встановити осіб, причетних до вчинення злочинів та довести їх вину. Саме тому

одним із ефективних джерел доказової інформації є матеріали негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, обстеження житла особи [1, с. 76]. Однак результати аналізу емпіричних матеріалів свідчать про те, що в практичній діяльності суб'єкти здійснення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії досить часто допускаю прорахунки в її організації. Ураховуючи вказане, вважаємо за доцільне розглянути основні положення організації проведення негласного обстеження житла особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій досліджувались у роботах О.М. Бандурки, А.В. Баб'яка, М.П. Водька, О. О. Ганжи, М.Л. Грїбова, О.Ф. Долженкова, О.О. Деревягіна, Є.Д. Лук'янчикова, Б.Є. Лук'янчикова, Л. А. Мазур, О.Ф. Нагорської, Ф.М. Нагорського, М.В. Стацака, О.В. Тарнопольського, Ю.А. Чаплинської, К.О. Чаплинського, С.П. Черниха, К.В. Шахової, В.В. Шендрика та ін. Проте слід зазначити, що в роботах в основному фрагментарно досліджувалося питання організації проведення негласного обстеження житла особи.

Формування цілей. Метою статті є визначення особливостей організації негласного обстеження житла особи.

Виклад основного матеріалу. Серед вітчизняних учених – криміналістів, фахівців з кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності на сьогодні проводяться наукові дискусії щодо доцільності використання криміналістичних прийомів або організаційних прийомів оперативно-розшукової діяльності під час організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема негласного обстеження житла особи. Вказане доречно пояснює М.А. Погорецький, осібно зазначаючи, що чинний КПК України дає визначення негласних слідчих (розшукових) дій як різновиду слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню та проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати іншим способом. Відповідно до цього законодавчого визначення можна дійти висновку, що за своїм змістом негласні слідчі (розшукові) дії не відрізняються від оперативно-розшукових заходів (ОРЗ), передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2, с. 274]. Тому, на нашу думку, доцільно розглядати питання організації негласного обстеження житла особи як і з точки зору кримінального процесу та криміналістики (щодо підстав та порядку їх проведення), так і з точки зору оперативно-розшукової діяльності.

Чинним кримінальним процесуальним законодавством чітко визначено:

- підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема негласного обстеження житла особи;
- порядок, строки розгляду клопотань про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, зміст таких клопотань та строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на її проведення (ст. 248, 249 КПК України);

- вимоги до постанови слідчого та прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 251 КПК України);
- випадки проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді (ст. 250 КПК України);
- правила фіксації ходу та результатів проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 252 КПК України);
- заходи щодо захисту інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 254 КПК України) та інформації, що не використовується в кримінальному провадженні (ст. 255 КПК України);
- загальні засади використання результатів у доказуванні (ст. 256 КПК України) та в інших цілях або передання інформації (ст. 256 КПК України) [3].

Водночас, Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженою спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51 [4] (далі - Інструкція) на підставі вказаного визначено організаційні аспекти проведення негласного обстеження житла особи.

Аналізуючи положення Інструкції та КПК України, можна дійти висновку, що суб'єктами організації проведення негласного проникнення до житла особи є слідчий, прокурор або уповноважений оперативний підрозділ. Побіжно зауважимо, що враховуючи те, що організацією обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи є найбільш ефективна система використання сил та засобів для виконання поставлених завдань [1, с. 80], констатуємо, що в загальному вигляді організація проведення негласного обстеження житла особи відбувається на етапах:

- планування проведення негласного обстеження житла особи;
- безпосереднє здійснення негласної слідчої (розшукової) дії;
- документальне оформлення та фіксація результатів негласного обстеження житла особи;
- використання в процесі досудового розслідування результатів негласного обстеження житла як доказів.

Отже, з урахуванням вищезазначеного доходимо висновку, що під час кожного етапу організації проведення негласного обстеження житла особи залежно від суб'єкта можуть варіюватися окремі елементи.

Так, у випадку здійснення негласного проникнення до житла особи в рамках оперативно-розшукового процесу Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» право організації проведення зазначеної діяльності надається оперативному підрозділу. Зокрема, у п. 7 ч. 1 ст. 8 вказано-го Закону визначено, що оперативні підрозділи мають право негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого або особливо тяжкого злочину, до-

кументи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи одержувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи [5]. Водночас, у згаданому нормативно-правовому акті вказано, що організація здійснення негласного проникнення аналогічна до організації проведення негласного обстеження житла особи та регулюється положеннями статті 267 Кримінального процесуального кодексу України. Тому, на нашу думку, доцільно розглянути детальніше організацію проведення негласного обстеження житла особи відповідно до КПК України.

Аналізуючи оперативно-розшукове та кримінальне процесуальне законодавство, доходимо висновку, що планування проведення негласного обстеження житла особи в рамках досудового розслідування кримінального провадження можна розподілити на декілька підетапів, зокрема:

1. Вирішення питання щодо доцільності проведення негласного обстеження житла особи та документальне оформлення рішення - з процесуальної точки зору, у рамках досудового розслідування кримінального провадження, суб'єктом вказаної діяльності можуть бути лише слідчий або прокурор, на відміну від оперативно-розшукового процесу. Зазначене пов'язано із положеннями ст. 41 КПК України, у яких визначено, що оперативний підрозділ немає власної ініціативи під час проведення досудового розслідування [3]. У зв'язку з цим, відповідно до законодавства слідчий або прокурор повинен оцінити наявні підстави для проведення вказаної НСРД, визначити їх кінцеву мету та за наявності передбачених Законом підстав скласти клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, що повинно відповідати вимогам, зазначеним у ст. 248 КПК України, та направити її слідчому судді. Взагалі, розгляд клопотання про обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи віднесений до повноважень слідчого судді, здійснюється головою чи за його визначенням іншим суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про надання дозволу на проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи протягом шести годин з моменту його отримання. Розгляд клопотання здійснюється за участю особи, яка подала клопотання.

У клопотанні зазначаються:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) короткий виклад обставин злочину, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;
- 3) правова кваліфікація злочину із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

4) відомості про особу (осіб), місце або річ щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію;

5) обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину;

6) вид негласної слідчої (розшукової) дії та обґрунтування строку її проведення;

7) обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, іншим способом;

8) відомості, залежно від виду негласної слідчої дії, про ідентифікаційні ознаки, що дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо;

9) обґрунтування можливості отримання під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії доказів, що самотійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили [3].

До клопотання слідчого, прокурора додається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у рамках якого подається клопотання [1]. Водночас, у випадку організації проведення негласного проникнення до житла особи в рамках оперативно-розшукової справи клопотання також складається аналогічно, однак безпосередньо оперативним працівником із зазначенням відповідних відомостей, отриманих під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Слідчий суддя приймає ухвалу про дозвіл на проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, якщо прокурор, слідчий доведуть наявність достатніх підстав вважати, що:

1) вчинений злочин відповідної тяжкості;

2) під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, що самотійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину чи встановлення осіб, які вчинили злочин.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених цим Кодексом, а також містити відомості про:

1) прокурора, слідчого, який звернувся з клопотанням;

2) злочин, у зв'язку із досудовим розслідуванням якого приймається ухвала;

3) особу (осіб), місце або річ щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію;

4) вид негласної слідчої (розшукової) дії та відомості, залежно від виду негласної слідчої дії, про ідентифікаційні ознаки, що дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо;

5) строк дії ухвали [4].

Прийняття слідчим суддею ухвали про відмову в наданні дозволу на проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи не перешкоджає повторному зверненню з новим клопотанням про надання такого дозволу.

Строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи не може перевищувати два місяці.

Якщо слідчий, прокурор вважає, що проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи слід продовжити, то слідчий за погодженням з прокурором або прокурор має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про прийняття ухвали згідно з вимогами статті 248 КПК.

Крім відомостей, вказаних у статті 248 КПК, слідчий, прокурор повинен надати додаткові відомості, які дають підстави для продовження зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії [4].

Загальний строк, протягом якого в одному кримінальному провадженні може тривати проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, дозвіл на проведення якої дає слідчий суддя, не може перевищувати максимальні строки досудового розслідування, передбачені статтею 219 КПК. У разі, якщо обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи проводиться з метою встановлення місцезнаходження особи, яка переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду, та оголошена в розшук, то така дія може тривати до встановлення місцезнаходження розшукуваної особи.

Прокурор зобов'язаний прийняти рішення про припинення подальшого проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, якщо в цьому відпала необхідність.

У виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи може бути розпочато до прийняття ухвали слідчого судді у випадках, передбачених цим Кодексом, за рішенням слідчого, узгодженим з прокурором, або прокурора. У такому разі прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді.

Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами статті 248 КПК України [4].

2. Планування безпосереднього здійснення заходу. Порівнюючи кримінальне процесуальне законодавство з оперативно-розшуковим, можна резюмувати, що в рамках кримінального провадження, на відміну від оперативно-розшукового провадження, перш за все, передує підетап скла-

дання та направлення відповідного доручення оперативному підрозділу. Так, на вказаному підетапі слідчий або прокурор, отримавши відповідний дозвіл про проведення негласного обстеження житла особи, повинні визначитися з безпосереднім виконавцем вказаної НСРД, з'ясувати спосіб технічної фіксації, можливості застосування наявних технічних засобів при проведенні негласного обстеження житла особи.

Практика свідчить, що в більшості випадків безпосередньо негласне обстеження житла особи здійснюється оперативним підрозділом. Тому, перш за все, на вказаному етапі працівник оперативного підрозділу:

- складає план проведення негласного обстеження житла особи;
- визначається із доцільними тактичними прийомами, що будуть використовуватися під час негласного обстеження житла особи;
- вирішує питання щодо залучення до проведення певної НСРД додаткових сил і засобів.

Після закінчення проведення негласного обстеження житла особи суб'єкт його здійснення складає протокол про хід виконання досліджуваної негласно слідчої (розшукової) дії та долучає до нього додатки [3]. Зазначений протокол має бути направлений до процесуального керівника протягом 24 години з моменту закінчення проведення НСРД. У свою чергу, прокурор вирішує щодо можливості використання результатів НСРД у кримінальному провадженні та за необхідності вживає заходів щодо збереження отриманих під час проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи речей і документів, які планує використовувати.

Однак окремо слід зауважити, що на відміну від процесу організації оперативно-розшукових заходів, під час організації НСРД, зокрема негласного обстеження житла особи, особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені, а також підозрюваний, його захисник повинні бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження.

Висновок. Отже, ураховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що законодавець чітко визначив основні положення організації негласного обстеження житла особи. Однак аналіз емпіричних матеріалів свідчить про те, що в практичній діяльності все ж таки досить часто конституційні права громадян обмежуються із допущенням суттєвих порушень. Тому, на нашу думку, питання організації проведення негласного обстеження житла особи потребує поглибленого вивчення з боку науковців.

Використані джерела:

1. Стацак М.В. Негласні слідчі (розшукові) дії : курс лекцій / М.В. Стацак, В.В. Шендрик. - Х.: ХНУВС, 2012. - 151 с.
2. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні / М.А. Погорецький // Юридичний часопис. – 2013. – №1 - С. 270-276.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (поточна редакція на підставі Закону України від 04 липня 2013 р. № 406-VII) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88. – Режим доступу до журн. : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Загол. з екрана.

4. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби, міністерств фінансів та юстиції України від 16 жовтня 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

5. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

Морквин Д.А. Организация проведения негласного обследования жилья человека

В статье сделана попытка исследовать состояние организации проведения негласного обследования жилья лица. Проанализированы уголовное процессуальное и оперативно-розыскное законодательство, на основании чего определены основные этапы и подэтапы организации негласного обследования жилья лица. Изложенное авторское видение современного алгоритма организации проведения негласного обследования жилья лица. Указано, что основные положения организации негласного обследования жилья лица четко определены законодателем. Однако анализ эмпирических материалов свидетельствует о том, что в практической деятельности все равно достаточно часто конституционные права граждан ограничиваются с допущением существенных нарушений. Поэтому, по нашему мнению, вопрос организации проведения негласного обследования жилья лица требует детального изучения со стороны ученых.

Ключевые слова: *организация, негласное обследование, следователь, оперативное подразделение, жилье.*

Morkvin D.A. Organization of covert inspection of housing people

The article attempts to examine the status of covert examination of individual housing. Analyzed criminal procedure and operational-search legislation whereby the basic provisions of covert examination of individual housing by applicable law. We know that the majority of crimes are committed in secret, carefully criminals disguise their activities, the number of latent crimes. Vowel investigative actions may not be possible to establish the persons involved in the commission of crimes and prove their guilt. That is why one of the only sources of effective evidence-based information is a secret investigation materials (search) actions, including individual housing inspection.

At the same time, the analysis of empirical stated that in practice entities involved in covert examination of individual homes is often admitted errors in its organization. Determined that given that the organization of public inspection inaccessible places, home

or other property is the most efficient use of system capabilities for the tasks that in general, the organization of secret survey of housing a person is on stage:

- planning of covert inspection of housing entity;
- direct implementation tacit investigative (detective) actions;
- documenting and fixing housing survey results secret person;
- use in pre-trial investigation results secret survey of housing as evidence.

At the same time, noted that during each stage of covert examination of individual housing depending on the subject can vary some elements and these elements are analyzed in detail. As a result, the study determined that the main provisions of covert inspection of housing entities clearly defined by the legislator, however, the analysis of empirical data shows that in practice all equally often constitutional rights of citizens are limited to the assumption of significant violations and because the author believes the issue of covert examination of individual housing needs in-depth study by scientists.

Key words: *organization, secret examination, the investigator, the operational unit housing.*

УДК 343.98

С.І. Перлін

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

У статті визначено, що використання техніко-криміналістичних засобів є одним із основних шляхів виявлення та закріплення ознак злочину на початку кримінального провадження. Доведено, що здебільшого таке виявлення злочинів техніко-криміналістичними засобами може здійснюватися в ході проведення огляду місця події. Указано, що використання техніко-криміналістичних засобів для виявлення ознак злочинів під час огляду місця події може здійснюватися як слідчим, так і спеціалістом. Розкрито особливості залучення спеціалістів-криміналістів до участі в проведенні огляду місця події в реаліях реформування МВС України.

Ключові слова: *криміналістична техніка, техніко-криміналістичні засоби, спеціаліст-криміналіст, виявлення злочинів, огляд місця події.*

Постановка проблеми. У першу чергу, перспектива розслідування кримінального провадження та об'єктивного вирішення справи в суді залежить від обставин виявлення злочину та повного і якісного закріплення всіх первинних доказів на початку кримінального провадження. Ефективність такої початкової діяльності, зокрема, залежить від участі в ній спеціалістів та використання ними техніко-криміналістичних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання техніко-криміналістичних засобів у процесі проведення окремих слідчих (розшукових) дій були предметом дослідження таких учених, як О.В. Батюк, В. А. Волинський, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, О. О. Зака-тов, А. В. Іщенко, В. С. Карпов, В. В. Коваленко, Ю. Н. Оропай, М. В. Сал-

тевський, М. Я. Сегай, О. П. Удовенко, В. Ю. Шепітько та інші. Безумовно, згадані науковці внесли значний внесок у дослідження розглядуваної проблематики, розробивши понятійний апарат та теоретичні питання використання спеціальних знань під час розслідування злочинів.

Однак реформування системи правоохоронних органів та відповідні зміни в законодавстві зумовлюють необхідність детального аналізу нормативно-правових актів та дослідження особливостей використання техніко-криміналістичних засобів від час виявлення злочинів.

Формування цілей. Метою статті є визначення організаційних особливостей застосування техніко-криміналістичних засобів під час виявлення злочинів і початку кримінального провадження в реаліях реформування Експертної служби МВС України та органів досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних факторів удосконалення діяльності з розслідування злочинів вважається використання в кримінальному процесі наукових досягнень, а отже, забезпечення сучасними науково-технічними засобами. Як слушно зазначають В. В. Лисенко та О. С. Задорожний, процеси виявлення й розкриття злочинів повинні мати відповідне криміналістичне забезпечення техніко-криміналістичними засобами, тактичними прийомами та методичними рекомендаціями [1, с. 212-213]. Успішному виконанню цього завдання служать науково-дослідні установи системи МВС України.

Через реформування МВС відбулися суттєві зміни й у діяльності Експертної служби МВС України. Так, відповідно до Положення про **Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України** ця служба є системою державних спеціалізованих установ судової експертизи, діяльність якої спрямовується й координується Міністерством внутрішніх справ України. Експертна служба МВС безпосередньо підпорядковується Міністрові внутрішніх справ України. Вона складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України та територіальних підрозділів – науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів [2]. На сьогодні Експертна служба МВС не входить до складу Національної поліції, а є самостійним органом, що функціонує в системі МВС та у взаємодії з органами досудового розслідування забезпечує виконання основних завдань кримінального процесу.

Як зазначалося вище, якість виконання завдань кримінального процесу залежить, у першу чергу, від збору повноти та об'єктивності виявлення ознак злочину й первинних доказів на початку кримінального провадження. Очевидно, що не в усіх випадках заяви чи повідомлення про злочин містять достатню інформацію для правильної кваліфікації діяння та його реєстрації в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (далі – ЄРДР), тому всі джерела первинної інформації потребують детального вивчення та аналізу. Звісно, що в деяких випадках до таких джерел інформації про злочин заявники можуть додавати відповідні документи або інші об'єкти, які дозволять слідчому прийняти обґрунтоване рішення про

наявність ознак злочину, тому їх перевірка буде полягати у безпосередньому вивченні таких заяв чи повідомлень, а також додатків до них слідчим. Проте в більшості випадків така достатня інформація або взагалі відсутня в заяві чи повідомленні, або її недостатньо для обґрунтованої реєстрації злочину в ЄРДР. Тому виникає необхідність у перевірці відповідних джерел інформації для виявлення ознак злочину та збору доказів, зокрема, у процесі проведення огляду місця події, адже відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК вказана слідча (розшукова) дія у невідкладних випадках може бути проведена до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду [3].

Огляд місця події – це невідкладна слідча дія, сутність якої полягає у безпосередньому сприйнятті слідчим обстановки місця події, у виявленні, сприйнятті, вивченні та фіксації слідів та інших об'єктів для з'ясування характеру події, що сталася, особистості злочинця, мотивів злочину й інших обставин, які підлягають установленню під час розслідування [4, с. 258]. Важко уявити собі проведення огляду місця події без використання тих чи інших техніко-криміналістичних засобів.

Убачається правильною позиція Ж. В. Удовенко щодо того, що техніко-криміналістичні засоби, – це різновид науково-технічних засобів, які спеціально розроблені для вирішення завдань криміналістики [5, с. 103–104].

У слідчо-криміналістичній та експертній практиці застосовується значна кількість техніко-криміналістичних засобів. Однією із перших та найбільш загальних класифікацій засобів криміналістичної техніки є класифікація, запропонована С.М. Потаповим, який розділив їх за двома групами: 1) засоби для збирання інформації в ході слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; 2) засоби для експертного дослідження речових джерел, тобто «засоби слідчого і оперативного працівника» та «засоби експерта» [6, с. 66].

На сьогодні вчені пропонують більш розширені класифікації. Так, заслугоує на увагу класифікація, здійснена Є. П. Іщенком за такими критеріями:

1) за виникненням: а) засоби, створені й використовувані тільки в криміналістичній практиці; б) засоби, запозичені з інших галузей науки і техніки та пристосовані для криміналістичних цілей; в) засоби, запозичені із загальної техніки і використовувані без змін;

2) за видом: а) прилади; б) апаратура й устаткування; в) інструменти й пристосування; г) пристосування та матеріали; д) комплекти науково-технічних засобів;

3) за суб'єктом застосування: а) слідчими для збирання доказової інформації; б) експертами при провадженні експертних досліджень; в) фахівцями при провадженні слідчих дій; г) оперативними працівниками при провадженні оперативно-розшукових заходів;

4) за цільовим призначенням: а) засоби виявлення слідів злочину і предметів-речових доказів; б) засоби фіксації слідів; в) засоби, призначені для закріплення та вилучення слідів і речових доказів; г) засоби, призначені для експертного дослідження доказів; д) засоби криміналістичного

обліку, розшуку злочинців і викраденого майна; е) засоби наукової організації праці слідчого; є) засоби, використовувані для запобігання та фіксування злочинних посягань на місці злочину [7, с. 7].

Зважаючи на предмет дослідження, слід звернути увагу на види техніко-криміналістичних засобів за суб'єктом застосування. Адже основним завданням огляду місця є виявлення, огляд, фіксація та вилучення слідів злочину. Таке завдання може вирішуватися як слідчим, так і спеціалістом, залученим до участі в слідчій дії. Тому використання техніко-криміналістичних засобів для виявлення ознак злочинів під час огляду місця події може здійснюватися як слідчим, так і спеціалістом. Однак слід зазначити, що здебільшого такі засоби є знаряддями праці саме спеціалістів-криміналістів.

Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події відносить до спеціалістів-криміналістів таких суб'єктів:

1) інспектори-криміналісти, старші інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти, а в разі утворення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій – керівники зазначених секторів, які входять до структури відповідних органів досудового розслідування;

2) працівники Експертної служби МВС у складі спеціалізованої пересувної лабораторії, які володіють спеціальними знаннями та можуть надавати консультації під час досудового розслідування з питань, що потребують спеціальних знань і навичок, та залучені як спеціалісти для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування.

Інспектори-криміналісти у своїй діяльності безпосередньо підпорядковуються й підвітні начальникові органу досудового розслідування та зобов'язані виконувати його усні та письмові доручення, а також доручення його заступників, слідчих у встановлені строки й у визначеному законодавством порядку. Інспектори-криміналісти залучаються для участі в складі слідчо-оперативної групи для проведення огляду місця події за рішенням керівника слідчого підрозділу та повинні мати при собі комплект необхідних технічних засобів, призначених для фіксації обстановки на місці події, виявлення, фіксації, вилучення й упакування слідової та іншої криміналістично значущої інформації. Режим роботи інспекторів-криміналістів визначається керівництвом слідчого підрозділу відповідно до вимог чинного законодавства.

Спеціалізована пересувна лабораторія Експертної служби МВС може залучатися до участі в проведенні огляду місця події у кримінальному провадженні за письмовим (як виняток, за усним з подальшим оформленням у письмовій формі) клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, яка виконує його обов'язки, у разі виникнення об'єктивних обставин, пов'язаних зі вчиненням:

- 1) вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого із застосуванням вогнепальної зброї;
- 2) розбійного нападу із застосуванням вогнепальної зброї з постраждалими особами;
- 3) згвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього або таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки;
- 4) дорожньо-транспортної пригоди, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб;
- 5) пожежі, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб;
- 6) вибуху, загрози вибуху або виявлення саморобних вибухових пристроїв.

Рішення про доцільність залучення спеціалізованої пересувної лабораторії для участі в проведенні огляду місця події за фактами вчинення інших злочинів приймається керівництвом відповідного підрозділу Експертної служби МВС спільно з керівництвом органів досудового розслідування, виходячи з категорії вчиненого злочину, об'єктивних обставин і необхідності застосування відповідних спеціальних знань. Режим роботи працівників Експертної служби МВС, залучених до роботи в спеціалізованих пересувних лабораторіях, та комплектація лабораторій спеціальними технічними засобами визначаються керівництвом Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру та науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів [8].

Вказана Інструкція визначає також обов'язки та повноваження працівників як спеціалістів під час проведення огляду місця події. Так, у цьому нормативно-правовому акті встановлено низку положень щодо порядку проведення огляду, а саме: 1) відповідно до ч. 3 ст. 237 КПК України слідчий для участі в огляді місця події може запросити спеціалістів; 2) прибувши для участі в огляді, спеціалісти отримують від слідчого необхідну інформацію про обставини справи, дії учасників огляду місця події, здійснені до їх прибуття, завдання, які необхідно вирішити, та надалі виконують доручення слідчого, що стосуються використання його спеціальних знань; 3) на початку огляду слідчий спільно зі спеціалістами визначають межі й порядок проведення огляду, після чого спеціаліст здійснює фотографування та відеозйомку місця події; 4) отримавши доручення слідчого на проведення динамічної стадії огляду та завдання на виявлення слідчої інформації, спеціалісти визначають алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і методи їх виявлення, після чого узгоджують свої дії із слідчим та за його погодженням розпочинають проведення огляду; 5) дії спеціалістів, які безпосередньо пов'язані з виявленням, закріпленням та вилученням слідів і речових доказів, здійснюються відповідно до тактики огляду місця події та методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; 6) перед переміщенням

об'єкта (з метою огляду та виявлення слідової інформації) спеціаліст здійснює його вузлову фотозйомку; 7) під час проведення пошуку та виявлення слідів спеціалісти застосовують наявні технічні засоби й використовують насамперед неруйнівні методи їх виявлення, а в разі недосягнення позитивного результату – руйнівні методи виявлення слідової інформації; 8) перед використанням руйнівних методів пошуку слідів спеціалісти повинні отримати від слідчого згоду на їх застосування та визначитися з пріоритетом слідової інформації, яка підлягає виявленню, з метою подальшого проведення експертних досліджень у лабораторних умовах; 9) про вжиті заходи та факти виявлення слідової інформації спеціалісти інформують слідчого. Під час огляду здійснюються фотографування та вилучення виявлених об'єктів, фіксуються методи їх виявлення із зазначенням про це в протоколі огляду; 10) під час фіксації виявленої слідової інформації в протоколі спеціалісти надають допомогу слідчому в описі специфічних ознак (вид та кількість виявлених слідів, їх локалізація, спосіб виявлення); 11) за можливості сліди вилучаються разом з об'єктами-слідоносіями. У разі неможливості вилучення слідової інформації з об'єктом-слідоносієм спеціаліст здійснюється їх фотографування за правилами масштабної фотозйомки та виготовлення копій (відбитків і зліпків) цих слідів. Уся слідова інформація, об'єкти-слідоносії та інші предмети упаковуються за допомогою спеціаліста згідно з установленими вимогами та передаються слідчому, який проводить огляд; 12) спеціаліст відповідає за якість і повноту виконання отриманих від слідчого або керівника органу досудового розслідування доручень під час проведення огляду місця події [8].

Висновки. Таким чином, можна відзначити, що використання техніко-криміналістичних засобів є одним із основних шляхів виявлення та закріплення ознак злочину на початку кримінального провадження. Здебільшого таке виявлення злочинів техніко-криміналістичними засобами може здійснюватися в ході проведення огляду місця події. Використання техніко-криміналістичних засобів для виявлення ознак злочинів під час огляду місця події може здійснюватися як слідчим, так і спеціалістом. Однак частіше за все такі засоби застосовуються спеціалістами, а саме: інспекторами-криміналістами, які входять до структури органів досудового розслідування, а також працівниками Експертної служби МВС у складі спеціалізованої пересувної лабораторії криміналістичного, автотехнічного, вибухотехнічного та іншого типу. На сьогодні існує нагальна потреба в налагодженні належної взаємодії між техніко-криміналістичними підрозділами органів досудового розслідування Національної поліції та підрозділами Експертної служби МВС України, удосконаленні відповідної нормативно-правової бази, ужиття заходів щодо поліпшення стану технічного оснащення відповідних установ. Ці питання є перспективними напрямами подальших наукових досліджень.

Використані джерела:

1. Лисенко В.В. Проблеми виявлення злочинів, пов'язаних з несплатою податків / В.В. Лисенко, О.С. Задорожний // Науковий вісник Національної академії Державної податкової служби України. – 2007. – № 2 (37). – С. 212–219.
2. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 03.11.2015 № 1343. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.; з останніми змінами, унесеними згідно із Законом від 18.02.2016 № 1019-VIII, ВВР, 2016, № 11, ст.127. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Батюк О.В. Особливості застосування науково-технічних засобів спеціалістом у ході проведення огляду місця події в пенітенціарних установах / О.В. Батюк // Порівняльне право. – № 1. – 2014. – С. 258–262.
5. Удовенко Ж. В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ж. В. Удовенко ; НАВСУ. – К., 2004. – 205 с.
6. Салтєвський М. В. Криміналістика. У 2-х ч. Ч.1: [підручник] / М. В. Салтєвський. – Х. : КонСУМ, Основа, 1999. – 416 с.
7. Ищенко Е. П. Проблемы первоначального этапа расследования преступлений [учебное пособие] / Е. П. Ищенко. – Красноярск: Изд-во Красноярск. ун-та, 1987. – 168 с.
8. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затв. наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.

Перлин С.И. Организационные особенности применения технико-криминалистических средств во время выявления преступлений

В статье определено, что использование технико-криминалистических средств является одним из основных путей выявления и закрепления признаков преступления в начале уголовного производства. Доказано, что в большей мере такое выявление преступлений технико-криминалистическими средствами может осуществляться в ходе проведения осмотра места происшествия. Указано, что использование технико-криминалистических средств для выявления признаков преступлений во время осмотра места происшествия может осуществляться как следователем, так и специалистом. Раскрыты особенности привлечения специалистов-криминалистов к участию в проведении осмотра места происшествия в реальных реформирования МВД Украины.

Ключевые слова: *криминалистическая техника, технико-криминалистические средства, специалист-криминалист, выявление преступлений, осмотр места происшествия.*

Perlin S. I. Organizational aspects of use of technical and forensic tools in crime detection

Based on an analysis of scientific literature and practice the author proved the relevance of the problem of organization of the use of technical and forensic tools at the stage of crime detection. It is indicated that the technical and forensic tools are a variation of scientific and technical resources that are specifically designed for the resolution of a problems of criminalistics. It was reviewed the classification of technical and forensic tools.

It was determined that the use of technical and forensic tools is one of the main ways to identify and secure evidence of a crime at the initial stage of criminal proceedings. It is proved that in most cases the detection of such crimes by technical and forensic tools can be carried out in the course of a crime scene examination. It is indicated that the use of technical and forensic tools to detect signs of crimes during the crime scene examination can be carried out by the investigator and the specialist. It was disclosed the features of engaging of forensic experts to participate in the crime scene examination in the realities of reforming the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Based on the analysis of departmental legal acts there were determined two kinds of specialists engaged to a crime scene examination: 1) forensic inspectors, who are included in the structure of the bodies of pre-trial investigation; 2) employees of the Expert Service of Ministry of Internal Affairs of Ukraine as the part of the specialized forensic mobile laboratory of auto-technical, explosive type and the others.

Key words: *forensic technics, technical and forensic tools, forensic expert, crime scene examination.*

УДК 343.98

М.В. Стащак

СУЧАСНІ ОЗНАКИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ФОРМ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті доведено, що оперативно-розшуковим формам протидії злочинності, як і іншим формам суспільної діяльності, властиві певні ознаки, згідно з якими їх можна класифікувати на види. На підставі аналізу існуючих в оперативно-розшуковій науці точок зору щодо ознак форм оперативно-розшукової діяльності та їх порівняння, зокрема із радянськими, українськими та закордонними умовиводами вчених, запропоновано авторське бачення ознак форм оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: *ознаки, протидія, оперативно-розшукові форми, злочинність, кримінальна поліція.*

Постановка проблеми. Формам оперативно-розшукової діяльності, як і іншим формам суспільної діяльності, властиві певні ознаки, згідно з якими їх можна класифікувати на види. Отже, для того щоб запропонувати авторську класифікацію форм ОРД з протидії злочинності, спочатку необхідно виділити

загальні характерні властивості цих форм. Аналіз юридичної літератури свідчить, що вчені в галузі інших юридичних наук також дискутують з приводу ознак певного виду правоохоронної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагалі, різні аспекти досліджуваної проблематики досить активно розроблялися радянськими, вітчизняними та зарубіжними вченими у сфері оперативно-розшукової діяльності. Серед них слід виділити праці К.В. Антонова, В.М. Аتماжитова, А.В. Баб'яка, О.М. Бандурки, В.Г. Боброва, А.С. Вандишева, С.М. Гусарова, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, І.П. Козаченка, А.Г. Лекаря, В.А. Некрасова, Д.Й. Никифорчука, С.С. Овчинського, Ю.Ю. Орлова, В.Л. Ортинського, М.М. Перепелиці, М.А. Погорецького, В.Д. Пчолкіна, В.Б. Рушайло, В.Г. Самойлова, Г.К. Сінілова, Л.П. Скалозуба, О.П. Снігерьова, К.В. Суркова, С.В. Степашина, В.Є. Тарасенка, В.В. Шендрика, А.Ю. Шумилова, О.О. Юхно та ін. Водночас, у їхніх роботах ознаки форм оперативно-розшукової діяльності після оновлення кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства не узагальнювались, що й вплинуло на вибір теми наукової статті.

Формування цілей. Сформулювати сучасні ознаки оперативно-розшукових форм протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. У сфері адміністративної діяльності існує більш-менш узгоджена позиція стосовно того, що найбільш важливими та значимими ознаками форм вказаного виду діяльності є такі:

- завдання та функції;
- спосіб вираження сутності управлінської діяльності;
- шлях, за допомогою якого здійснюється управлінський вплив на учасників відносин;
- забезпечення безпосередньої реалізації повноважень відповідних органів;
- практичне відображення діяльності відповідних органів та їх посадових осіб;
- безпосереднє чи опосередковане закріплення в нормативно-правових актах статусу конкретного органу;
- відносна самостійність та універсальність;
- обрання з урахуванням конкретної управлінської ситуації статусу об'єкта впливу, вимог ефективності та доцільності [1-3].

Теорія кримінального процесу напрацювала власні ознаки, притаманні цьому виду діяльності. Аналіз думок учених-процесуалістів дозволяє об'єднати їх таким чином:

- наявність безпосередніх завдань, що вирішуються на певному етапі;
- визначене коло суб'єктів;
- особливий порядок виконання процесуальних дій, що відтворюють зміст певної стадії, та відображення в ній кримінально-процесуальних принципів;
- функціональна взаємопов'язаність стадій між собою;

- темпоральність кожної стадії;
- підсумкове рішення, яким закінчується кожний з етапів [4-7].

Під час аналізу фахової літератури встановлено, що перші спроби виділити ознаки форм ОРД було зроблено ще у 80-х роках ХХ ст. радянськими вченими у сфері ОРД. Так, з точки зору А.Ф. Волинського, Д.В. Гребельського та інших учених ознаками організаційно-тактичних форм ОРД є:

- особливості нормативно-правового регулювання;
- цілі (мета) та завдання заходів, що проводяться;
- ступінь і характер відношення до конкретних злочинних проявів і причетних до нього осіб [8, с. 31-32].

На наш погляд, точки зору наведених радянських науковців є дискусійними й не в повній мірі відповідають вимогам сьогодення.

Провівши аналіз наукової літератури щодо ознак форм ОРД встановлено, що це питання значно активніше вивчається українськими вченими. Це підтверджується більш широкою класифікацією запропонованих вітчизняними вченими ознак, які з метою теретичного впорядкування слід поділити на окремі групи. До першої групи необхідно віднести науковців (П.П. Підюков, І.В. Сервецький та Ю.М. Юрченко), які стверджують, що формам ОРД властиві дві групи ознак: об'єктивні та суб'єктивні.

Суб'єктивні ознаки динамічні, вони перебувають у творчому пошуку, моделюють, експериментують у рамках наявних у суспільстві традицій, норм чинного законодавства, зважаючи на міжнародні норми щодо ефективного застосування заходів у боротьбі зі злочинністю. Об'єктивні ознаки форм ОРД складаються з пов'язаних між собою умов і сукупності ознак, що характеризують незалежність змісту ОРД від суб'єктивних впливів [9, с. 432]. На наш погляд, наведені П.П. Підюковим, І.В. Сервецьким та Ю.М. Юрченкою ознаки форм ОРД є надто загальними та не дозволяють чітко окреслити зміст вказаного виду форм.

Авторський колектив навчального посібника «Оперативно-розшукова діяльність податкової міліції» утворює другу групу, яка займає позицію, згідно з якою ознаки форм ОРД можна класифікувати:

- за юридичною природою: на матеріальні та процесуальні;
- залежно від функціональної спрямованості: на охоронні та регулятивні;
- залежно від об'єкта впливу: на охоронні і регулятивні;
- за характером правових зв'язків між суб'єктами: на прості та комплексні;
- за порядком розподілу прав і обов'язків між суб'єктами: на двосторонні та односторонні [10, с. 26].

Щодо наведеної точки зору слід висловити певні заперечення, оскільки, вона, в основному, характеризує не ознаки форм ОРД, а оперативно-розшукові правовідносини.

Третю групу формують В.О. Біляєв, Г.О. Душейко, Ю.Ю. Орлов, І.І. Татарин, Р.А. Халілев та М.О. Шилін, які взаємодоповнюють запропо-

новані один одним ознаки форм ОРД. Так, усі названі науковці вважають, що невід'ємними ознаками форм ОРД є:

- мета та завдання форм ОРД;
- наявність спеціального суб'єкта, який уповноважений проводити ОРД [11-17].

Далі кожен із науковців доповнює вказані ознаки рядом інших, серед яких:

- наявність спеціальної системи правового регулювання (І.І. Татарин) [15, с. 167];

- нормативне закріплення зазначеного порядку у відомчих нормативних актах (Ю.Ю. Орлов). Таке закріплення передбачає визначення суб'єкта (суб'єктів), діяльність якого спрямована на вирішення певних завдань ОРД, функцій, юридичного статусу (підпорядкованість, обов'язки, повноваження, відповідальність), регламентацію діловодства [11, с. 4];

- підстави для проведення оперативно-розшукових заходів у межах кожної форми ОРД (В.О. Біляєв, Р.А. Халілев) [12, с. 94; 16, с. 212];

- наявність організаційно визначеного порядку проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виконання певного завдання (завдань) ОРД (Ю.Ю. Орлов) [11, с. 4];

- спрямованість на конкретний об'єкт (М.О. Шилін) [17, с. 93];

- особливості тактики здійснення оперативно-розшукових заходів (В.О. Біляєв, Р.А. Халілев) [12; 18];

- документи, що є носіями інформації про результати здійснення оперативно-розшукових заходів у межах окремої організаційно-тактичної форми ОРД (Г.О. Душейко, Р.А. Халілев) [12, с. 94; 14, с. 110].

Відзначимо, що для всестороннього й повного розгляду проблематики, пов'язаної із визначенням сучасних ознак форм ОРД, окрім радянської та вітчизняної фахової літератури, слід вивчити також і зарубіжну юридичну літературу. Огляд закордонних праць науковців показав, що тематика відносно змісту та ознак форм ОРД також перебуває у полі їхнього наукового інтересу. Так, авторський колектив підручника «Оперативно-розшукова діяльність» вважає, що кожен стадію (форму) ОРД характеризують властиві тільки їй певні ознаки, які дозволяють відізнати ту чи іншу форму одна від одної. Найбільш типові із них у сукупності утворюють систему ознак стадій, зокрема:

- 1) неминучість конкретної стадії оперативно-розшукового процесу;

- 2) наявність самостійного завдання (пов'язаного із єдиною метою оперативно-розшукового процесу – захистом від злочинних посягань і загальними завданнями, характерними для цього процесу в цілому), невирішення яких буде перешкодою для подальшого розвитку оперативно-розшукового процесу;

3) пошукові процедури й оперативно-розшукові відносини, які утворюють самостійну стадію оперативно-розшукового процесу та реалізуються у специфічній для конкретної стадії обстановці;

4) для кожної стадії характерне своє коло учасників і особливе становище суб'єктів (наглядно це проявляється стосовно особи, яку вивчають);

5) закінчення кожної стадії відображається у рішенні оперативника, оформлюється відповідним актом і передбачає подальший хід ОРД [19].

Думка російських учених щодо ознак форм ОРД є неоднозначною, однак вважаємо недоцільним полемізувати із цього приводу у зв'язку із різними системами національного оперативно-розшукового законодавства. Водночас слід наголосити, що автори підручника «Оперативно-розшукова діяльність» виділяють таку ж, як і українські вчені, ознаку форм ОРД, як суб'єкти та документальне оформлення результатів роботи у рамках кожної форми ОРД.

Таким чином, на основі проведеного аналізу наукової літератури та вивченого емпіричного матеріалу, можливо сформулювати новітні ознаки форм ОРД, зокрема:

1) вичерпне коло суб'єктів, які уповноважені чинним законодавством використовувати оперативно-розшукові можливості в рамках кожної форми ОРД;

2) наявність специфічних об'єктів, що становлять оперативний інтерес в межах кожної форми ОРД;

3) специфічне коло учасників оперативно-розшукових правовідносин на кожній стадії ОРД;

4) особлива система правового регулювання, оскільки питання організації і тактики проведення окремих оперативно-розшукових заходів, а також використання сил і засобів ОРД у межах певних форм цієї діяльності регламентуються відомчими нормативними актами закритого характеру;

5) наявність специфічних оперативно-розшукових сил, засобів і заходів, що використовуються у рамках певних форм ОРД;

6) наявність спеціальних принципів, відповідно до яких уповноважені оперативні підрозділи здійснюють протидію злочинності в межах оперативно-розшукових форм;

7) темпоральність кожної форми ОРД;

8) наявність спеціального порядку оперативно-розшукового діловодства, що стосується оперативно-службової діяльності різних підрозділів кримінальної поліції та відображається в оперативно-розшукових документах з грифом обмеженого доступу.

Висновки. Підсумовуючи наведене зазначимо, що в спеціальній юридичній літературі погляди вчених щодо змісту та ознак форм оперативно-розшукової діяльності мають досить різновекторний та неоднозначний характер, у зв'язку з чим у цій статті була зроблена спроба їх відповідного переосмислення та узагальнення.

Використані джерела:

1. Приймаченко Д.В. Форма адміністративної діяльності митних органів: поняття та структура / Д.В. Приймаченко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2006. – № 1. – С. 72-80.
2. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Особлива частина : навч. посіб. / В.В. Середа, Ю.С. Назар, Я.М. Когут та ін. – Львів : ЛьвДУВС, 2015. – 584 с.
3. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Особлива частина : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / Т.П. Мінка, О.М. Обушенко, Д.Г. Заброта та ін.— Х. : Право, 2013. – 312 с.
4. Леоненко М.І. Особливості стадійної побудови кримінального провадження за новим кримінальним процесуальним кодексом України / М.І. Леоненко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2013. № 1. – Том 26 (65). – С. 238-242.
5. Шумило М. Структура кримінально-процесуальної діяльності очікує на реформу / М. Шумило // Юридичний вісник України. – 2009. – № 42. – С. 6-10.
6. Суботін Д. Стадія як елемент системи кримінального процесу / Д. Суботін // Вісник Академії прокуратури України. – 2009. – № 4. – С.60-63.
7. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник / В.М. Тертишник. – К.: Алерта, 2014. – 440 с.
8. Методологические проблемы теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / А.Ф. Вольнский, Д.В. Гребельский, В.Г. Самойлов и др. // Труды КВШ МВД СССР. – 1976. – № 8. – С. 3-34.
9. Підюков П.П. Оперативно-розшукова діяльність як форма застосування оперативно-розшукового права : правова природа і сутність поняття / П.П. Підюков, І.В. Сервецький, О.М. Юрченко // Науковий вісник ЛьвДУВС. – 2010. – № 1. – С. 428-435.
10. Оперативно-розшукова діяльність податкової міліції: навчальний посібник / під загальною редакцією Ю.Ф. Кравченка. – К: ДПАУ НАДПСУ, 2005. – 480 с.
11. Орлов Ю.Ю. Розвиток форм оперативно-розшукової діяльності на сучасному етапі / Ю.Ю. Орлов // Науковий вісник НАВСУ. – 2012. – № 1. – Ч. 2. – С. 3-18.
12. Біляев В. О. Стратегія і тактика протидії злочинності засобами оперативно-розшукової діяльності (за матеріалами роботи підрозділів карного розшуку ОВС України) : монографія / В. О. Біляев. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2013. – 316 с.
13. Біляев В. О. Організаційно-тактичні форми оперативно-розшукової протидії злочинності / В. О. Біляев // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 3. – С. 184-186.
14. Душейко Г. О. Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації в стадії кримінальної справи : дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / Душейко Григорій Олександрович. – Х., 2001. – 276 с.

15. Татарин І.І. Окремі аспекти виявлення методами оперативно-розшукової діяльності способів корупційних діянь / І.І. Татарин // Науковий вісник ЛьвДУВС. – 2011. – № 1. – С. 166-170.

16. Халілев Р.А. Форми оперативно-розшукової діяльності та проблеми їх класифікації / Р.А. Халілев // Науковий вісник ЛьвДУВС. – 2010. – Спецвипуск № 2. – С. 205-213.

17. Шилін М.О. Оперативно-розшукова діяльність: проблеми визначення поняття / М.О. Шилін // Науковий вісник НАВСУ. – 2013. – № 1. – Ч. 2. – С. 84-95.

18. Халілев Р.А. Протидія злочинності на ґрунті етно-конфесійних суперечностей оперативно-розшуковими засобами: регіональний аспект : монографія / Р.А. Халілев. – Сімферополь : КрІОІ ОДУВС, 2011. – 444 с.

19. Оперативно-розсыскная деятельность : учеб. / под. ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова, А.Ю. Шумилова. – 2-е изд., доп и перераб. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 848 с.

Стащак Н.В. Современные признаки оперативно-розыскных форм противодействия преступности

В статье доказано, что оперативно-розыскным формам противодействия преступности, как и другим формам общественной деятельности, присущи определенные признаки, по которым их можно классифицировать на виды. На основании анализа существующих в оперативно-розыскной науке точек зрения относительно признаков форм оперативно-розыскной деятельности и их сравнения, в частности с советскими, украинскими и зарубежными умозаключениями ученых, предложено авторское видение признаков форм оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: *признаки, противодействие, оперативно-розыскные формы, преступность, криминальная полиция.*

Stashchak M.V. Modern signs of operative and search forms of counteraction crime

The article proved that the operative and search forms of combating crime, as well as other forms of social activity, inherent certain characteristics, according to which they can be classified into certain types. On the basis of existing operative and search activity science perspectives regarding signs forms of operative and search activities and their comparison, including the Soviet, Ukrainian and foreign scientists conclusions, offered authorial vision of signs of forms of operative and search activity.

Based on the analysis of scientific literature and empirical material studied, formulated new forms of investigative features, including:

1) comprehensive range of subjects authorized by applicable law to use operative and search capabilities within each form of operative and search activity;

2) the availability of specific facilities that are operational interest within each form of operative and search activity;

3) a specific number of participants of legal search operations at each stage of operative and search activity;

4) a special system of regulation as issues of organization and tactics of certain search operations and the use of investigative capabilities within specific forms of activity are regulated by departmental regulations of the closed nature;

5) the presence of specific of operative and search capabilities and measures used within certain forms of operative and search activity;

6) the presence of specific principles, according to which authorized operational units engaged in combating crime within the of operative and search forms;

7) temporality of each form of operative and search activity;

8) the presence of a special course of investigative case management relating to operational performance of various units of the criminal police and displayed in search operations documents classified as restricted.

In the special legal literature scholars views on the content and features of forms of operational activities are quite varied and ambiguous character, in this regard, in this article an attempt was made to their respective rethinking and synthesis.

Key words: *signs, counteraction, operative and search forms, criminality, criminal police.*

УДК 343.98

**Р.Л. Степанюк,
С.П. Ланга**

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ Й ТАКТИКИ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ США

У статті здійснено порівняльний аналіз організаційних і тактичних засад огляду місця події в Україні та США. Звернуто увагу на можливості впровадження позитивного американського досвіду діяльності слідчих оглядових груп. Запропоновано уточнити принципи тактики огляду, розглянути необхідність внесення змін до чинного КПК України, спрямованих на визначення процесуального статусу техніко-криміналістичного підрозділу як суб'єкта зі сторони обвинувачення, спрощення формальних процедур огляду місця події.

Ключові слова: *криміналістика, криміналістична тактика, кримінальне провадження, досудове розслідування, огляд місця події.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства ефективна протидія злочинності неможлива без широкого застосування органами досудового розслідування сучасних науково-технічних засобів, належних організаційних і тактичних методів і прийомів виявлення, фіксації, вилучення та використання доказів у кримінальному провадженні. Як відомо, невідкладною слідчою дією, що в більшості випадків розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів проводиться першою та має виключне значення для збирання матеріальних слідів кримінального правопорушення, є огляд місця події. Організація і тактика її проведення до-

сильно широко досліджена у вітчизняній і зарубіжній криміналістичній літературі. Винятково важливе значення цієї слідчої (розшукової) дії для збирання доказів на початку кримінального провадження її, відповідно, здійснення швидкого та якісного розслідування зумовлює постійний інтерес до неї науковців і практиків. Не підлягає сумніву, що вдосконалення способів і прийомів виявлення та фіксації матеріальних слідів злочину на місці події має постійно знаходитися серед пріоритетів наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи питання тактики огляду місця події досліджували багато вчених, зокрема такі відомі радянські криміналісти, як М. С. Бокаріус, Р. С. Белкін, І. Є. Биховський, А. І. Вінберг, О. М. Васильєв, В. П. Колмаков, О. Р. Ратінов, І. М. Якимов та інші. Уже в незалежній Україні ці питання детально розглядалися у працях В. І. Алексійчук, О. А. Бухаченка, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, Ю. І. Літвіна, Є. І. Макаренка, Е. О. Разумова, М. Л. Цимбала, В. Ю. Шепітька, К. О. Чаплинського тощо. Проте реформування кримінального процесу України в цілому й удосконалення порядку досудового розслідування зокрема в напрямі наближення до кращих світових стандартів потребує ретельного вивчення закордонного досвіду.

Формування цілей. З цією метою корисним може бути розгляд особливостей організації роботи слідчих оглядових груп (Crime Scene Units), що діють у Сполучених штатах Америки. На відміну від вітчизняних слідчих, які мають особисто оглядати місце події, відшукувати, фіксувати та вилучати докази, детектив, який розслідує злочин у США, може задіяти слідчі оглядові групи, що здійснюють огляд самостійно. Оглядові групи входять до складу Бюро з огляду місць події (The Crime Scene Investigations Bureau), до якого, крім них, належать також експертні групи, які на місці події не виїжджають, а займаються дослідженням речових доказів у лабораторних умовах [1].

Виклад основного матеріалу. Отже, суттєвою відмінністю практики розслідувань США від вітчизняної є можливість не просто залучення, а здійснення безпосередньо самого огляду не детективом чи прокурором, а фахівцями. Звичайно, слід урахувати, що американська система кримінального процесу не передбачає повноцінного досудового розслідування. Тому формальні процедури щодо оформлення результатів слідчих дій там інші. Але, оскільки зараз в Україні здійснюється спроба кардинально змінити модель кримінального процесу із розшукового на змагальний, то необхідно впроваджувати відповідні підходи розвинутих демократичних країн.

У цьому сенсі слід відзначити, що на сьогодні в Україні в межах реформування МВС до структури органів досудового розслідування Національної поліції було включено сектори техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій (інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти). Раніше зазначені фахівці працювали в експертно-криміналістичних підрозділах. Отже, з'явилася можливість розширення функцій таких спеціа-

лістів під час огляду місця події. Але для цього, на нашу думку, доцільно належним чином закріпити їхній процесуальний статус у кримінальному провадженні.

Існуюча практика та відомчі нормативно правові акти, зокрема, п. 3 Інструкції про залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в огляді місця події, затвердженої Наказом МВС України від 03 листопада 2015 року № 1339, прирівнюють їх до спеціалістів у кримінальному провадженні, статус яких визначено в ст. 71 КПК України. Отже, вони можуть надавати лише консультації, безпосередню технічну допомогу слідчому. Уважаємо, що такий підхід не йде на користь ні якості виконуваних цими підрозділами практичних завдань, ні забезпеченню прав і свобод людини в кримінальному процесі. Фактично підрозділи техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій знаходяться в підпорядкуванні сторони обвинувачення, тобто вони не можуть вважатись іншими учасниками кримінального провадження як спеціалісти. Убачається, що слід закріпити їхній статус саме як суб'єкта зі сторони обвинувачення (за аналогією із оперативно-технічними підрозділами). Для цього необхідно внести зміни до ст. 41 КПК України, де передбачити не тільки оперативні підрозділи, а й підрозділи техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування, які за письмовим дорученням слідчого зможуть здійснювати слідчі дії, зокрема, огляд місця події. Такий крок законодавця дозволить слідчому, прокуророві не просто залучати таких фахівців як спеціалістів для технічної допомоги, а доручати їм безпосередньо проводити огляд. У свою чергу, для організації функціонування підрозділів техніко-криміналістичного забезпечення проведення слідчих дій, їх технічного оснащення можна використовувати кращий досвід діяльності відповідних підрозділів США.

Певний інтерес викликають і тактичні особливості проведення огляду місця події. Зокрема, порівняльний аналіз основних положень тактики цієї слідчої дії дозволяє виокремити спільні та відмінні риси відповідної діяльності.

Так, основними принципами діяльності американських слідчих оглядових груп є: ретельність пошуку та його здійснення у суворій відповідності із законом; швидка процедура без компромісів; належне документування місця події; належні методи і технології вилучення доказів; правильне використання й знання засобів і обладнання; вилучення всіх доказів, що стосуються справи; належне поводження з доказами та їх упакування; наявність власних можливостей для дослідження доказів; дотримання належних заходів безпеки [1].

Як відомо, у вітчизняній криміналістиці принципами огляду місця події вважають: 1) своєчасність (невідкладність); 2) об'єктивність і повноту; 3) активність; 4) методичність (планованість, послідовність); 5) застосу-

вання науково-технічних засобів; 6) єдине керівництво [2, с. 277-278; 3, с. 160-161; 4, с. 276-278].

Таким чином, думки українських і зарубіжних учених в цілому збігаються у визначенні засад повноти й активності огляду, необхідності правильного застосування науково-технічних засобів. Проте звертає увагу, що американські колеги значно більшого значення надають вимогам дотримання належних процедур вилучення та упакування виявлених слідів, а також дотриманню безпеки учасниками огляду. У цьому сенсі зауважимо, що теоретичні основи криміналістичної тактики в нашій країні розвинуті краще, ніж у США, що дозволяє виокремити як загальні принципи тактики (законність, науковість, динамічність, моральність тощо), так і принципи тактики окремої слідчої дії. Тобто, дотримання універсальних принципів законності та науковості передбачає неухильне виконання правових вимог щодо процедур проведення будь-якої слідчої дії та наукових методів виявлення й фіксації доказової інформації. Однак слід визнати, що вимога забезпечення безпеки учасників огляду місця події вітчизняними криміналістами як основоположне правило не зазначається. Переважно це вважається окремою рекомендацією, але не принципом огляду. В аспекті побудови демократичного суспільства, коли життя та здоров'я людини визнані Конституцією України найвищою соціальною цінністю, такий підхід не відповідає світовим стандартам. Отже, принципи забезпечення безпеки учасників доцільно закріпити як засаду тактики не тільки огляду місця події, а й будь-якої іншої слідчої (розшукової) дії.

В американських посібниках з огляду обов'язково вказують на заходи безпеки. Наприклад, при вилученні та упакуванні доказів біологічного походження пропонується носити як мінімум, латексні, нітрилові або з інших непористих полімерних матеріалів рукавички. Засоби індивідуального захисту, такі як захист очей і халат рекомендується на додаток до рукавичок. Усі речовини біологічного походження та порівняльні зразки повинні розглядатися як речовини, що становлять підвищену біологічну небезпеку. Зразки потенційно можуть надавати носії ВІЛ, гепатиту В і С, або інших патогенів. Якщо зразки крові відправляються на дослідження авіасполученням, вони повинні бути упаковані згідно із вимогами IATA (Міжнародна асоціація повітряного транспорту) [5]. Відповідно, у вітчизняних методичних рекомендаціях з тактики огляду місця події теж доцільно більшу увагу приділяти таким заходам.

Що ж стосується загального порядку дій учасників огляду місця події, то необхідно зазначити, що згідно з американськими рекомендаціями алгоритм роботи на місці події виглядає приблизно таким чином. Співробітники поліції, які зазвичай першими прибувають на місце, затримують злочинця у випадку, якщо він усе ще там, і викликають швидку медичну допомогу в разі потреби. Вони несуть відповідальність за забезпечення безпеки місця події та збереження речових доказів до прибуття слідчої оглядової групи. Слідча оглядова група детально документує обстановку

місця події та збирає будь-які речові докази. Окружний прокурор часто присутній, щоб допомогти визначити, чи є у слідчих необхідність у будь-яких ордерах на обшук, і отримати ці ордери від судді. Судово-медичний експерт (у випадку вбивства) може бути або не бути присутнім, щоб визначити попередню причину смерті. Спеціалісти (ентомологи, судово-медичні експерти, судово-медичні психологи тощо) можуть бути залучені, якщо докази потребують експертного аналізу на місці. Детективи опитують свідків і консультуються зі слідчими з оглядової групи. Вони розслідують злочин, використовуючи інформацію, отриману від свідків та в результаті дослідження речових доказів. Слідча оглядова група прибуває на місце події та пересвідчується, що воно убезпечене. Слідчі роблять попередній огляд, щоб отримати загальне уявлення про вчинений злочин, встановити, чи було щось на місці події переміщене до їх прибуття й формує початкові версії, засновані на первинному візуальному огляді. Вонизначають місце розташування потенційних доказів, однак не торкаються та не переміщують їх, ретельно документують місце події, фотографують і малюють схеми протягом подальшого огляду. Іноді етап документації включає в себе відеоогляд. На ньому слідчі все ще ні до чого не торкаються. Потім настає етап, коли доказів можна торкатися – дуже обережно. Слідчі проводять послідовний огляд місця події, збираючи всі потенційні докази, помічаючи їх, реєструючи та упаковуючи таким чином, щоб вони залишилися незмінними на своєму шляху в лабораторію. Залежно від поставленого перед оглядовим підрозділом завдання він може проводити або не проводити аналіз доказів у лабораторії. Криміналістична лабораторія обробляє всі речові докази, зібрані слідчими оглядової групи на місці злочину. Коли результати лабораторних досліджень готові, вони направляються старшому в справі детективові або просто до детективного підрозділу [6-7].

Таким чином, бачимо, що загальний порядок огляду місця події в США та в Україні в цілому досить схожі. Проте в нашій країні процедура досить детально й суворо регламентована законодавством (ст. 223, 237-238 КПК України). При цьому не всі вимоги виглядають обґрунтованими й доцільними. Удосконаленню підлягають і організаційні аспекти проведення аналізованої слідчої (розшукової) дії.

Так, необхідність вжиття слідчим, прокурором належних заходів для забезпечення присутності під час проведення огляду місця події осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені (ч. 3 ст. 223 КПК України), може значно перешкодити швидкості його проведення. Цю вимогу закону не завжди можна реалізувати взагалі, не кажучи про оперативність.

Суттєвою новацією чинного кримінального процесуального законодавства є положення щодо проведення огляду житла чи іншого володіння особи за правилами обшуку (ч. 2 ст. 237 КПК України), тобто лише на підставі ухвали слідчого судді. Як зазначалося вище, у США на місці події в подібних випадках обов'язково присутній прокурор, який отримує необ-

хідні ордери. Тобто особа, яка безпосередньо проводить огляд, не відволікається на виконання формальних процедур. У нас же слідчий зобов'язаний звернутися із відповідним письмовим поданням до прокурора за узгодженням, а потім – до слідчого судді за ухвалою. Такий підхід аж ніяк не сприяє забезпеченню невідкладності та якості огляду місця події.

На відміну від України, у США немає обов'язкової вимоги щодо участі судово-медичного експерта при огляді трупа на місці події. Там це питання вирішує детектив залежно від обставин. У цьому знову ж таки доводиться констатувати більшу раціональність американців. Не в усіх випадках огляду трупа на місці його виявлення є потреба в залученні судово-медичного експерта й цілком достатньо звичайного лікаря. Відволікання судово-медичних експертів, кількість яких невелика, особливо в провінції, на виїзди для огляду всіх трупів призводить до зниження якості їхньої роботи щодо проведення експертиз. Тому вважаємо доцільним уточнити формулювання ч. 1 ст. 238 КПК України, де передбачити, що «огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі лікаря або, за необхідності, судово-медичного експерта». Таким чином, за загальним правилом обов'язковою стане участь в огляді трупа лікаря, а судово-медичні експерти будуть залучатися лише в складних випадках для проведення на місці події попереднього дослідження й, відповідно, надання слідчому орієнтувальної інформації, спрямованої на швидке розкриття злочину.

У науковій літературі неодноразово порушувалося питання щодо доцільності інституту понятих у кримінальному процесі [8]. З цього приводу висловлювалися різні думки – від цілковитої підтримки до заперечення необхідності участі цих осіб під час слідчих дій. Не вдаючись до детального аналізу згаданої проблеми відзначимо, що, на нашу думку, американський досвід успішного проведення огляду місця події без участі понятих може бути використаний і в Україні. У чинному КПК України (ч. 7 ст. 223) було зроблено лише половинчастий крок до обмеження цього інституту. Адже огляд місця події в житлі чи іншому володінні особи проводиться за обов'язкової участі понятих. Крім того, огляд трупа теж має проводитися із залученням понятих або із застосуванням безперервного відеозапису. Убачається, що ці вимоги призводять лише до ускладнень на практиці з пошуком понятих, невинуватих психологічних травм осіб, котрих залучають як понятих на огляд трупів, і ніяк не сприяють забезпеченню законності в слідчій діяльності. Тому вважаємо доцільним скасувати обов'язковість залучення понятих до огляду місця події без винятків.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що розвиток і вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та положень криміналістичної тактики щодо проведення огляду місця події мають здійснюватись із урахуванням передового досвіду розвинених країн, зокрема, і США. На нашу думку, у цьому аспекті є необхідність розглянути встановлення принципу забезпечення безпеки учасників слідчої дії як засади криміналістичної тактики, і, відповідно, приділяти більшу увагу

рекомендаціям з реалізації названого принципу у відповідних методичних розробках.

Підлягають уточненню і деякі положення чинного КПК України щодо огляду. Зокрема, доцільно встановити процесуальний статус техніко-криміналістичного підрозділу органу досудового розслідування; скасувати вимогу щодо вжиття слідчим, прокурором належних заходів для забезпечення присутності під час проведення огляду місця події осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені (ч. 3 ст. 223 КПК України); встановити обов'язковість участі в огляді трупа лікаря, а не судово-медичного експерта (ч. 1 ст. 238 КПК України); скасувати обов'язковість залучення понятих до огляду місця події.

З організаційної точки зору є потреба в подальшому розвитку техніко-криміналістичних підрозділів органів досудового розслідування в напрямі створення сучасно оснащених оглядових груп, які за дорученням слідчого або прокурора проводитимуть огляд місця події, не відволікаючись на інші невідкладні дії на початковому етапі розслідування.

Використані джерела:

1. Mike Byrd. Duty Description for the Crime Scene Investigator – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crime-scene-investigator.net/dutydescription.html>.

2. Криміналістика : підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.] : за ред. В. Ю. Шепітька. - 5-те вид., переробл. та доповн. – К. : Ін Юре, 2016. – 640 с.

3. Криміналістика : навч. посібник / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. – К. : Атіка, 2012. – 496 с.

4. Криміналістика : підручник / [В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – 666 с.

5. Physical evidence handbook / Texas department of public safety – Crime Laboratory Service. – [Електронний ресурс] – режим доступу: http://www.crime-scene-investigator.net/evidence_manual_TX.pdf.

6. Julia Layton. How Crime Scene Investigation Works. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://science.howstuffworks.com/csi.htm>.

7. Crime scene investigation: a guide for law enforcement. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fbi.gov/about-us/lab/forensic-science-communications/fsc/april2000/twgcsi.pdf>.

8. Фролов Ю. М. Проблеми участі понятих у провадженні окремих процесуальних дій на окремих стадіях кримінального процесу / Ю. М. Фролов, В. І. Педан // Вісник Донецького національного університету. Сер. В: Економіка і право. – 2008. – Вип. 1. – С. 305-309.

Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Совершенствование организации и тактики осмотра места происшествия в Украине с учётом опыта США

В статье проведён сравнительный анализ организационных и тактических основ осмотра места происшествия в Украине и США. Обращено внимание на необходимость внедрения позитивного американского опыта деятельности следственных осмотровых групп. Предложено уточнить принципы тактики осмотра, рассмотреть необходимость внесения изменений в действующий УПК Украины, направленных на закрепление процессуального статуса технико-криминалистического подразделения как субъекта со стороны обвинения, упрощение формальных процедур осмотра места происшествия.

Ключевые слова: *криминалистика, криминалистическая тактика, уголовное производство, досудебное расследование, осмотр места происшествия.*

Stepaniuk R. L., Lapta S. P. Improvement of organization and tactics of crime scene search in Ukraine considering US experience

The article provides a comparative analysis of the organizational and tactical basics of crime scene investigation in Ukraine and the USA. Attention is drawn to the need of implementation of positive American experience of investigative activities of crime scene investigation units that directly search the crime scenes on the instructions of a detectives. In particular, it is proposed to formalise in the Criminal Procedure Code of Ukraine the status of technical and forensic unit and give it the authority to search the crime scene at the request of the investigator, prosecutor, without being distracted by other urgent actions at the initial stage of the investigation. Organizationally and logistically these units in the National Police of Ukraine should be carried out taking into account the experience of the functioning of Crime Scene Investigation Units in United States. The principles of tactics of a crime scene investigation, according to the authors, should be complemented by the principle of ensuring the safety of participants of the investigative action. For the implementation of these provisions is also useful to consider the need to amend the existing of criminal procedural legislation of Ukraine, aimed at simplifying the formal procedures for crime scene investigation. Namely it is necessary to cancel the duty of the investigator, prosecutor to take all measures to ensure the participation in the crime scene investigation in the housing or other ownership of all persons whose rights or interests may be limited. Also it is necessary to abandon the compulsory participation of the medicologist in the examination of the corpse at the crime scene. It is time to eliminate the compulsive involvement of the witnesses to the investigation of a crime scene in a dwelling or other possession of the person, as well as examination of the corpse.

Key words: *criminalistics, forensic tactics, criminal proceedings, pre-trial investigation, crime scene search.*

Розділ V. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК 343.1

Б.Г. Розовский

ОРД: МЕДЛЕННОЕ, НО ДВИЖЕНИЕ ВПЕРЕД

Теория и практика ОРД долгое время была незаконнорожденной дочерью уголовного процесса. Ныне нарастает обратная тенденция: ОРД пыгаются представить как рядовое процессуальное действие. В итоге, как в пословице – хрен редьки не слаще. Основное противоречие – ОРД якобы находится в грубом противоречии с гарантированными Конституцией Украины правами и свободами граждан. Тема эта служила предметом ряда диссертаций многих юристов и философов, но продуктивного решения не нашла. Сегодня требование разумного подхода выдвинула сама жизнь. Небезынтересно, что инициатором стала Европа, ранее занимавшая крайне жесткую позицию. Однако ослабление запрета не означает автоматическую трансформацию процессуального регламента проведения ОРМ. В статье предпринята попытка высветить часть стоящих проблем и обозначить подходы к их решению.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная деятельность, уголовный процесс, права граждан, оперативно-розыскное мероприятие, контроль, надзор, прокурор, суд.*

Долгие годы среди правоведов, представителей других наук и общественности длился спор о приоритете прав личности или общества в борьбе с преступностью. Как практический результат, законодательство ограничивало возможность реализации потенциала оперативно-розыскной деятельности, регламентировало крайне жесткие процедуры её осуществления. Сам факт проведения ОРМ рассматривался как ущемление демократических прав и свобод. В США, например, компания Microsoft подала в суд на министерство юстиции США, добиваясь права информировать своих пользователей о случаях, когда власти получают доступ к их личным данным. Суть претензий компании в том, что правительство поставило «на широкую ногу» практику, когда в судебный ордер на доступ к переписке пользователей включается пункт, запрещающий Microsoft информировать их об этом. По данным из искового заявления, за последние 18 месяцев суды выдали около 5,6 тысячи ордеров на доступ к данным пользователей Microsoft, из которых 2,6 тысячи содержали такого рода запрет. В двух из трех случаев этот запрет бессрочный, то есть компания не имеет права информировать пользователя даже после того, как расследование закрыто.

В Украине после принятия нового УПК на состоявшейся в Киеве конференции было заявлено: «Можно констатировать, что уменьшилось количество санкций суда на проведение негласных следственных действий, обысков. Правда, суды не всегда понимают, что ситуация изменилась и нельзя удовлетворять все представления прокуроров»[1]. Не подберу нужного слова, чтобы охарактеризовать заявление. Почему, с той же колокольни не посмотреть, как данная «экономия» отразилась на раскрытии преступлений, доказанности вины преступников. Здесь и гадать не надо. Ведь не требуется быть большим специалистом, чтобы понимать: ограничение потенциала оперативно-розыскных мер означает многократную нагрузку на следствие, в той же пропорции отражается на его эффективности. Профессор А.Н. Соколов, глубоко исследовавший западноевропейское законодательство, в одной из работ приводит результаты опроса, проведенного среди судей во Франции. Независимо друг от друга опрошенные заявили, что «не менее 30% доказательств, на которые они ссылаются в своих приговорах, добыты именно «специальными» следственными действиями»[2].

Нельзя искусственно ограничивать удовлетворение судом ходатайств прокуроров. Иначе надо признать: прокуроры – это малограмотные специалисты, не способные разобраться в оперативной обстановке и обособленности выдвинутых версий расследования преступления по каждому уголовному делу. Но всем, кто знаком с реальной обстановкой, понятно, что сегодня прокуроры дадут сто очков вперед в знании теории и практики расследования преступлений любому опытному судье – такова была и пока есть практика. Но Кодекс сделал прокурора недоумком: многие согласования с ним ничего не стоят, если при этом не получена санкция следственного судьи. Полагаю, если бы кто-то сознательно поставил задачу дискредитировать правоохранительную систему страны – успешнее сделать бы не смог.

В подтверждение можно привести выступление одного из председателей Апелляционного суда на заседании Высшего специализированного суда Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел, где обсуждались вопросы применения новел УПК. Докладчик отметил, что благодаря отслеживанию телефонных разговоров можно легко установить место пребывания человека. «Но если следователь систематически обращается к вам с ходатайствами предоставить возможность узнать, где находится лицо, как перемещается и т.д., это, по моему мнению, очень грубое нарушение! В таком случае важен судейский контроль – необходимо выяснить, для каких целей запрашивается повторная информация». Вообще – то выяснять, для каких целей запрашивается информация, нужно во всех случаях, а не только при их повторности. Но повторные запросы – отнюдь не прихоть следователя. Когда проводится оперативно-розыскная работа по установлению соучастников преступления, отслеживанию возможного противодействия расследованию – это элементарное средство. Ограничи-

вать его применение – значит препятствовать раскрытию преступления в полной мере.

Итог уже прояснился: если ранее оперативные сотрудники могли, например, в течение часа установить место нахождения похищенного мобильного телефона и тем самым – самого преступника, то теперь такую информацию можно получить где-то через шесть суток, а то и через месяц.

И еще о статистике. По УПК Украины суд дает согласие на проведение каждого оперативно-розыскного мероприятия в отдельности. В то же время в США разрешение дается на их проведение в целом по делу, причем оно распространяется на реализацию и за пределами юрисдикции суда. В Польше практикуется выдача именной санкции для работника правоохранительного органа, по которой он может узнать информацию об абоненте в телефонном режиме в любой день и время суток. Улавливаете разницу?

Многие процессуальные регламентации ОРД не укладываются в нормальную логику. Так, для вербовки добровольного информатора требуется лишь согласие начальника соответствующего регионального органа МВД Украины. Внедрение оперативного сотрудника в организованную преступную группу требует согласия прокурора. А вот чтобы работавший под угрозой возможной расправы внедрившийся в преступную группу сотрудник установил негласные средства связи с руководством, поставил устройство для фиксации разговоров – тут уже нужна санкция суда. Или еще вариант: установить прослушку без санкции суда нельзя, а завербовать жену или родственника организатора готовящегося теракта, чтобы они информировали о всех происходящих в деле разговорах – можно. (Упаси, чтобы не надумали исправить положение и поставили судью впереди и этих действий!).

Одно из негативных последствий жесткой привязки ОРД к следователю – отсутствие в УПК регламентации оперативного сопровождения рассмотрения дела в суде, других мероприятий за рамками непосредственного следствия. Не лезет ни в какие ворота попытка ограничить ОРД только в пределах определенных процессуальных действий. Столь же ошибочно утверждение, что уголовное производство завершается вступлением приговора в законную силу. Здесь напрашивается аналогия с медициной. Классики здравоохранения всегда говорили, что хороший врач должен заниматься пациентом от начала и до конца лечения. Плох тот хирург – читай и работник правоохранительных органов, который умеет лечить только «ножиком». «Ножик» – великая штука, но больного нужно еще уметь выхаживать. Не все врачи, не говорю уже о хирургах, хотя и умеют это делать. В правоохранительной деятельности – это terra incognita.

Сразу оговорю, речь не идет о недостатках работы органов пенитенциарной системы и – что крайне важно – не о создании нормальных социальных условий для отбывших наказание, а о повседневной, даже рутинной работе каждого сотрудника правоохранительных и судебных органов,

в силу процессуальных и должностных обязанностей контактирующих с подозреваемым и обвиняемым в процессе уголовного производства. Оперативные подразделения пенитенциарной службы должны и проводят работу по поиску оперативно-значимой информации от осужденных, на каждого из них заведено специальное дело и идет сбор всех данных, в том числе и сообщения агентов. Но проблема в том, что нет должного обмена информацией, не существует общей базы и практически вся оперативно-значимая информация хоронится в этих же учреждениях. Здесь, в частности, снова возвращаюсь к деятельности оперативно-розыскных подразделений: вступление приговора в законную силу не должно означать свертывание оперативного контроля за осужденным, как в местах отбывания наказания, так и после выхода из них. Представляется необходимым зафиксировать общий принцип: проведение оперативно-розыскных мероприятий начинается и прекращается на протяжении времени, когда поступающая информация представляет оперативный интерес без ограничения какими-либо формальными факторами.

Многие проблемы законодательной регламентации и практики реализации оперативно-розыскной деятельности нашли б решение, если бы в УПК был предусмотрен, наряду с подозреваемым, такой субъект процесса, как заподозренный.

А теперь, по существу. В чем законность судебного контроля ОРД? На первый взгляд, в оценке здесь никаких поводов для двусмысленности нет и быть не может: законно то, что регламентировано законом. Формально – да. Но ленинское «формально правильно, а по существу издевательство», при любом отношении к самому Ленину, забывать не стоит. Вдумайтесь: вся «законность» проведения ОРМ сводится к санкционированию его соответствующими должностными лицами правоохранительных органов, прокуратуры и судьей. Но «Закон об ОРД» допускает в исключительных случаях проведение мероприятия без всех этих санкций. Пусть в исключительных случаях, но допускает! И скажем честно, понятие «неопложность», как условие исключительности, в известной степени субъективно. Какова юридическая сила последующего оповещения власть имущих об уже проведенном мероприятии – загадка для любителей кроссвордов, не более.

Не стоит кривить душой: санкционирование судом обыска, прослушивания телефонных переговоров и др. – это формальность, свидетельство лишь вынужденного сегодня недоверия к профессионализму работников правоохранительных органов. Что изменилось? Провозгласили: санкцию дает суд. Но суд, это не помещение, а процесс, в котором участвуют заинтересованные стороны. Судья и суд в рассматриваемой ситуации – понятия не однородные. Суд – это состязательность, непосредственное исследование сторонами первичной информации, представленной на рассмотрение. Должностное лицо, уполномоченное санкционировать проведение ОРМ, хотя и именуется судьей, реально таковым не является.

Он не исследует необходимую информацию в первооснове, а ограничен закрытой информацией об информации – документами, составленными заинтересованными лицами. Насколько эти документы соответствуют действительности – дело совести и ответственности их составителя. Оценка события «по слухам» – наиболее точная характеристика того, что происходит в суде. Фактически мы создали плохенький дубликат прокурора, надели на него судейскую мантию и пересадили в здание суда. На том демократия закончилась. Но добавилось волокиты, неоправданных потерь времени.

Плодим контролера над контролером, надзирающего над надзирающим, порождая тем самым безответственность и непосредственного исполнителя, и надзирающего. Наглядная иллюстрация: до принятия нового УПК и известных событий на Донбассе прокурор Луганской области направил представление начальнику УМВД с обвинением в необоснованности части ходатайств перед судом о санкционировании проведения оперативно-розыскных мероприятий. Факт имел место. Но все эти ходатайства были предварительно санкционированы прокурором (той самой «вдовой, которая...»). Подобных примеров множество. Контроль или надзор нужен, но незачем сводить его к видимости.

Эти и множество других подобных вопросов остаются открытыми по одной причине: мы стыдимся показать всю наготу оперативно-розыскной деятельности, не откажемся открыто обосновать ее необходимость, непротиворечивость основным постулатам цивилизованного общества. Да, оперативно-розыскная деятельность – это деятельность в сфере правосудия экстремальная. Но ее история более ранняя, чем история суда, и тем более следствия. Ухищрения заваливать в УПК формы ее реализации по каким бы то ни было причинам заведомо бесполезны. Все секреты ОРД – это секрет Полишинеля. Не надо обвинять оперативно-розыскную деятельность в аморальности, в ущемлении прав и свобод граждан – всё процессуально регламентированное досудебное расследование не менее аморально, если не отрывать мораль от реалий жизни, всё в той или иной мере вынуждено ограничивать права граждан. Сам факт регламентации в законе ареста, задержания, обыска и т.п. не свидетельствует о фактическом ограничении прав граждан в случае их проведения?

Мы долго будем вести тяжбу по поводу допустимости и условий проведения оперативно-розыскной деятельности, пока не признаем ее рядовым, таким же, как и все другие виды процессуальной деятельности, как, например, допрос, опознание, обыск.

В современных условиях залогом успешной оперативно-розыскной деятельности является надлежащее ее информационное обеспечение, возможность оперативного работника адекватно и уверенно ориентироваться в сложной информационной среде, располагая для этого эффективной специализированной системой сбора и анализа первичных данных.

Еще во времена первых проектов по разработке атомного оружия в Америке появилось полупутливое определение: «Инжиниринг – это решение проблем, которые никто не предвидел, и теми методами, которые непонятно, почему работают». К числу таких решений относятся интегрированные информационно-аналитические системы. В Луганске такая система до известных событий на Донбассе была создана на энтузиазме сотрудников при активной поддержке руководителей УМВД. Она постоянно совершенствовалась и пополнялась. Главное ее предназначение – информационное обеспечение функционирования всех служб и ОВД, в первую очередь – осуществляющих оперативно-розыскную деятельность. Велся комплексный многоуровневый мониторинг, фиксация и непрерывное оперативное информирование соответствующих подразделений о событиях и лицах, представляющих оперативный интерес. По любому факту противоправной деятельности вступал в действие максимально автоматизированный процесс анализа поступившей информации и сопоставление ее с имеющейся в базе данных системы, что позволяло во многих случаях выйти на конкретных фигурантов события. Использование ИИАС позволяло при рассмотрении порядка 30% поступивших сообщений о совершенном преступлении их раскрыть или определить правильное направление поиска преступника.

Не надо пугать непосвященных, объявляя проведение оперативно-розыскных мероприятий нарушением прав и свобод. На чьи права мы посягаем? Мероприятия в абсолютном большинстве проводятся в отношении реальных подозреваемых и обвиняемых, то есть тех, кто попрал права и свободы ни в чём неповинных граждан. Кого мы в таком случае защищаем? Стыдно!

Почему оперативно-розыскная деятельность проводится по делам о тяжких и особо тяжких преступлениях. Приходит информатор и сообщает о готовящейся краже из квартиры пенсионера. Оперативный сотрудник вынужден ему сказать: иди гуляй, это не наше дело. А, кстати, если отсутствующий пенсионер возвратится домой, окажет ворами сопротивление и его убьют – это исключено?

У новоявленного нувориша, подъехавшего к ресторану, из не закрытого автомобиля похитили кейс с \$10 тыс. Потерпевший двое суток раздумывал, сообщать ли о случившемся – вся милиция стоит на ушах. А когда у старушки украли козу – единственный источник её существования – в лучшем случае этим займется участковый. Конституция провозглашает равенство всех граждан перед законом, в том числе равные права на защиту от преступных посягательств. Почему мы попираем Основной закон? Я задавал этот вопрос в монографиях и статьях, направлял предложения в Верховную Раду – всё, как об стенку горох. Подсчитывал ли кто-либо экономические потери и влияние на качество расследования запрета проводить ОРД, если информацию о преступлении можно получить

иним способом (ст. 246)? Давайте доведем весь этот бред до сведения широкой общественности и посмотрим на реакцию.

Как бы то ни было, какие бы политические ветры ни дули из разных форточек (или даже из-под плинтусов), есть Украинский народ, есть Конституция Украины, гарантирующая ему безопасность от преступных посягательств, и мы обязаны объединить усилия, проявить настойчивость в решении данной задачи. Как говорили древние: храни порядок и порядок сохранит тебя. Сегодня, хоча надеяться, проблема подходит к логическому завершению. Торжествует понимание, что любое преступление в конечном итоге негативно сказывается на интересах граждан. Защищая права и свободы одного гражданина в части ограничения в случае необходимости доступа правоохранительных органов к его личной жизни, мы тем самым сужаем их возможности в раскрытии преступления, совершенного против другого, защитить нарушенные его права и интересы. Как справедливо считают процессуалисты, «нельзя отрицать, существует традиционное предвзятое мнение об ОРД как о неизбежном зле, как грубом вторжении в личную жизнь человека. Мнение, существующее не только в обывденном правосознании, но и в воззрениях специалистов-правоведов. Однако задумаемся, что в действительности способно принести больший урон личности (прежде всего –добропорядочному гражданину и его близким людям), – публичные легальные проверки, сопряженные с вызовами для производства процессуальных действий, осмотрами, выемками, экспертными исследованиями, предъявлениями для опознания либо скрытые, осторожные, неофициальные, осуществленные в рамках правовых предписаний и обеспеченные необходимыми правовыми гарантиями, мероприятия? Мы отдаем предпочтение второй из названных процедур»[3].

Тема заслуживает широкого обсуждения. В рамках статьи ограничусь некоторыми штрихами. Европарламент утвердил закон о единой системе сбора данных авиапассажиров, сообщило информагентство «Интерфакс». В соответствии с новыми правилами авиакомпании будут собирать информацию, которую предоставляют пассажиры для бронирования и приобретения билетов. Имя, информация о рейсе, маршруте, сведения о багаже и способе оплаты за билет – все эти данные будут собираться в единый файл всего ЕС Центр информации о пассажирах, который появится в скором времени. Доступ к этой информации будут иметь правоохранительные органы всех 28 стран-членов. Данные о пассажирах будут храниться в течение пяти лет, но по истечении 6 месяцев доступ к ним будет ограничен.

По сообщениям печати в начале марта бельгийский кабмин обсуждал предложение министра юстиции Куна Генса расширить доступ к дистанционной слежке за персональными компьютерами, смартфонами и прочими мультимедийными устройствами населения, установить контроль за пересылкой данных через мессенджер для смартфонов Whatsapp, а также Skype, и ввести обязательную процедуру снятия отпечатков пальцев у всех лиц, находящихся на территории Бельгии. Тогда это вызвало шквал негодования в СМИ и в самом правительстве. Противники введе-

ния таких мер настаивали на недопустимости отмены либеральных и демократических европейских ценностей. Но полицейская операция 17 марта в Брюсселе поставила бельгийцев перед свершившимся фактом. Как заявил в связи с этим госсекретарь правительства Бельгии по вопросам охраны персональных данных и борьбы с социальным мошенничеством Барт Томмеляйн – сам член партии Фламандские либералы и демократы (VLD), «мир поменялся – и законы должны поменяться». Уже через несколько часов после завершения антитеррористической операции в Мольенбеке был создан Совет безопасности Бельгии. В ходе его заседания члены СБ единогласно одобрили введение ряда защитных мер, которые надолго, если не навсегда, перечеркнули некоторые общеевропейские принципы.

Впредь бельгийской полиции не придётся проходить долгую процедуру обоснования необходимости слежки за гражданами. Теперь, чтобы начать слежку, полицейским в соответствующем заявлении в суд надо будет написать всего одну фразу: «Невозможность добиться результатов другими способами». Этого будет достаточно, чтобы получить доступ к любому средству связи, находящемуся на территории Бельгии. Кроме того, разрешено тайное проникновение полиции в дом с целью секретного осмотра помещения. Упростится и процедура установки устройств для аудио- и видеослежки.

Как заявил официальный представитель бельгийского МВД Ян Жамбон, «наши полицейские – профессионалы, но и враг – тоже (напомню: в числе четырёх госпитализированных полицейских двое слепли в результате психологического стресса; хороши профессионалы!). Предпринятые сейчас меры по отмене ряда условий для прослушивания и слежения обсуждались весь 2015 год, так что это не спонтанное решение, вызванное паникой и страхом. Но в данный момент населению страны легче всего принять тот факт, что с некоторыми привычными вещами надо расстаться».

Если судить по многим публикациям отечественных процессуалистов, приведенная констатация бельгийского полицейского относится к ним в той же мере.

Использованные источники:

1. Теория конфиденциальности // Закон и бизнес. – 2013. - № 12 (1102). – С. 3.
2. Соколов А.Н. Убрать устаревшие положения УПК РФ / А.Н. Соколов // Актуальные проблемы криминалистической науки: сб. материалов науч.-практич. конференции. – Калининград: КЮИ МВД России, 2011. – С. 5–10.
3. Зинченко И.А. Интеграция розыскных начал в досудебное производство (компаративистский взгляд) / И.А. Зинченко, И.А. Попова // Библиотека криминалиста. – 2013. - № 4. – С. 19–29.

Розовський Б.Г. ОРД: помалий, але рух уперед

Теорія і практика ОРД довгий час була незаконнонародженою донькою кримінального процесу. Нині настає зворотна тенденція: ОРД намагаються предствити як рядову процесуальну дію. У результаті, як у прислів'ї – хрін за редьку не солодший. Основне протиріччя - ОРД нібито знаходиться в грубому протиріччі з гарантованими Конституцією України правами та свободами громадян. Тема ця була предметом низки дисертацій багатьох юристів і філософів, але продуктивного рішення не знайшла. Сьогодні вимогу розумного підходу висунуло саме життя. Цікаво, що ініціатором стала Європа, яка раніше займала вкрай жорстку позицію. Однак ослаблення заборони означає автоматичну трансформацію процесуального регламенту проведення ОРЗ. У статті зроблена спроба висвітлити частину проблем, які постають і визначити підходи до їх вирішення.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, кримінальний процес, права громадян, оперативно-розшуковий захід, контроль, нагляд, прокурор, суд.*

Rozovsky B. OSA: small but moving forward

Theory and practice of the OSA has long been the illegitimate daughter of the criminal process. Today, the opposite trend is growing: OSA trying to imagine how ordinary proceedings. The basic contradiction - OSA is allegedly in gross contradiction with the constitutionally guaranteed rights and freedoms of citizens. This theme is the subject of entire theses many lawyers and philosophers, but productive solutions are not found. Today, the demand put forward a reasonable approach life itself. Interestingly, that was initiated by Europe, previously held an extremely tough stance. However, relaxation of the ban does not mean an automatic transformation of the procedural rules of the OSM.

For years, among the jurists, representatives of other sciences and public priority dispute lasted rights of the individual or of society in the fight against crime. As a practical result, the legislation limiting the ability to realize the potential of operational-investigative activity, regulated it very tough exercise routines. The fact of MPAs considered as an infringement of democratic rights and freedoms.

Fruits of the controller on the controller, the supervising of supervising, thus creating irresponsibility and direct executor, and supervising.

These and many other similar questions remain open for one reason: we are ashamed to show full nudity operatively-search activity, did not dare openly to justify the need for it, the consistency of the basic tenets of a civilized society. Yes, operatively-search activity - an activity in the field of extreme justice. But its history is older than the history of the court, and especially the investigation. The artifices of the CPC to disguise the shape of its implementation regardless of what the reasons were not certainly useless.

In modern conditions the key to successful operational and investigative activities, it is the proper provision of information, the possibility of rapid employee adequately and confidently navigate the complex information environment, having to do an effective specialized system of collection and analysis of primary data.

The article attempts to highlight the part of the problems faced and to identify approaches to their solution.

Key words: *operational-investigative activity, criminal procedure, civil rights, operational-search measures, control (OSM), surveillance, court prosecutor.*

НАШІ АВТОРИ

- Арсені О.І.** здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ
- Бойко І.В.** старший науковий співробітник відділу НДІ проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства Державного науково-дослідного інституту МВС України
- Бондар В.С.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Бортник С.М.** кандидат юридичних наук, декан факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ
- Ботнарченко І.А.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції Навчально-наукового інституту №1 Національної академії внутрішніх справ
- Бочковий О.В.** кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний фахівець науково-дослідної лабораторії правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Гольдберг Н.О.** здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ
- Гордієнко В.О.** аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ
- Дідик Н.І.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ
- Дрозд В.Г.** кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем правового забезпечення діяльності ОВС Державного науково-дослідного інституту МВС України
- Дрозд В.Ю.** старший слідчий Кіровоградського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Кіровоградській області
- Загоруй І.С.** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри загальноюридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Зубов М.В.** аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ

- Іваницький С.О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загально-юридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Колінко В.О.** здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ
- Комарницький В.М.** доктор юридичних наук, професор, ректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Комарницький М.В.** кандидат юридичних наук, заступник керівника Миколаївської місцевої прокуратури № 2
- Корякін Р.О.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри професійних та спеціальних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Лапта С.П.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ
- Литвинов О.М.** кандидат юридичних наук, кандидат філософських наук, доцент, науковий співробітник відділу організації наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Лук'янчиков Є.Д.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
- Лук'янчиков Б.Є.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ
- Матвієнко С.А.** начальник сектору досліджень зброї Миколаївського НДЕКЦ МВС України
- Морквін Д.А.** заступник начальника ВРСДЗ Харківського національного університету внутрішніх справ
- Морозова Я.О.** кандидат юридичних наук, старший оперуповноважений УКУП ГУ НП України в Харківській області
- Нестерович В.Ф.** доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри загально-юридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Пащенко О.О.** кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України
- Пекарський С.П.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності Донецького юридичного інституту МВС України
- Перлін С.І.** здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ

- Письменський Є.О.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Політова А.С.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України
- Розовський Б.Г.** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, заслужений юрист України
- Сердюк І.А.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави та права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Сінкевич О.В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Стацак М.В.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ
- Степанюк Р.Л.** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ
- Філіпенко А.С.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності Донецького юридичного інституту МВС України
- Філіпенко Т.В.** доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Донецького юридичного інституту МВС України
- Ханькевич А.М.** кандидат юридичних наук, професор кафедри оперативнорозшукової діяльності факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ
- Чумак В.В.** кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи Харківського національного університету внутрішніх справ
- Шведова Г.Л.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного та кримінального права і процесу Чорноморського державного університету імені Петра Могили
- Шульга А.О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України
- Яковенко М.О.** кандидат юридичних наук, заступник завідувача кафедри професійних та спеціальних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

З М І С Т

ДО УВАГИ АВТОРІВ	3
-------------------------------	---

**Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Литвинов О.М. Питання класифікації типів культур як проблема правознавства	5
Нестерович В.Ф. Поняття форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів	14
Сердюк І.А. Акт безпосередньої реалізації норм права: поняття, особливості та види	22
Сінкевич О.В. Основні напрями дослідження функцій і функціонування конституційного права (до постановки проблеми)	29

**Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА**

Ботнарченко І.А. Насильство в сім'ї: поняття, сутність та причини виникнення	37
Гольдберг Н.О. Забезпечення конституційних прав і свобод особи при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у її житлі та іншому володінні	47
Дрозд В.Г., Дрозд В.Ю. Порядок застосування запобіжних заходів до окремої категорії осіб	58
Загоруй І.С. Поняття «права людини» : теоретико-правові підходи до розуміння прав людини	66
Іваницький С.О. Оптимізація системної побудови адвокатури України	82
Комарницький В.М., Комарницький М.В. Предмет незаконного видобування корисних копалин та проблеми вдосконалення його законодавчого визначення	103

Корякін Р.О., Яковенко М.О. Актуальні проблеми спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень	111
Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Формування доказів у кримінальному провадженні	118
Пащенко О.О. Наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування як обставина соціальної обумовленості кримінально-правових норм	129
Письменський Є.О. Проблеми кримінально-правової оцінки посередництва в наданні-одержанні неправомірної вигоди	140
Політова А.С. Корупційна злочинність в Україні: стан і тенденції	152
Шведова Г.Л. Актуальні питання протидії політичній корупції в Україні	162
Шульга А.О. Тимчасовий доступ до речей і документів чи виймка? Морально-правовий аналіз	170

**Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ,
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА,
АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

Бойко І.В. Історичні аспекти формування методологічних підходів до оцінювання діяльності дільничних офіцерів поліції	178
Дідик Н.І. Превентивні функції в діяльності патрульної поліції	188
Пекарський С.П. Щодо необхідності вдосконалення системи підготовки співробітників підрозділів кримінальної поліції в умовах структурного реформування МВС України	194
Філіпенко Т.В., Філіпенко А.С. Спеціальні санкції як вид адміністративної відповідальності у сфері зовнішньоекономічної діяльності	204
Ханькевич А.М. Концепція ситуаційного керування оперативно-службовою діяльністю підрозділів національної поліції в умовах району проведення антитерористичної операції	211
Чумак В.В. Завдання поліції в поліцейському праві сучасних держав	220

**Розділ IV. ПРОБЛЕМИ БОРотьБИ
ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Арсені О.І. Контрольні повноваження прокурора на стадії судового розгляду.....	229
Бондар В.С. Застосування лазерного маркування для ідентифікації вогнепальної стрілецької зброї	234
Бортник С.М., Колінко В.О. Наукова розробленість питання проведення оперативного огляду підрозділами кримінальної поліції	241
Бочковий О.В. Позитивне стимулювання як недооцінена форма правоохоронної діяльності.....	249
Гордієнко В.О., Морозова Я.О. Оперативно-розшукова характеристика структури злочинної діяльності радикально налаштованих осіб	255
Зубов М.В. Особливості проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час розшуку безвісно відсутніх осіб	263
Матвієнко С.А. Особливості криміналістичного дослідження сучасних зразків нарізної мисливської вогнепальної зброї виробництва Італії.....	268
Морквін Д.А. Організація проведення негласного обстеження житла особи.....	278
Перлін К.К. Організаційні особливості застосування техніко-криміналістичних засобів під час виявлення злочинів.....	286
Стацак М.В. Сучасні ознаки оперативно-розшукових форм протидії злочинності	293
Степанюк Р.Л., Лапта С.П. Удосконалення організації й тактики огляду місця події в Україні з урахуванням досвіду США.....	300

Розділ V. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Розовский Б.Г. ОРД: медленное, но движение вперед	308
---	-----

НАШІ АВТОРИ	317
-------------------	-----

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 2 (74)

Друкується мовами оригіналу

За редакцією авторів

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Підписано до друку 27.06.2016.
Формат 60x84 1/16 Ум. друк. арк. 18,78.
Тираж 500 прим. Зам. № 0607-01.

Редакційно-видавниче відділення
відділу організації наукової роботи Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ВИГОТОВЛЮВАЧ
Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г.В.
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника 5/1.
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.